

Ph. D. ÉRTEKEZÉS

Cserti Csapó Tibor

Pécs, 2003

A társadalmi-gazdasági aktivitás területi problémái

**A cigány népesség társadalmi-gazdasági helyzete a
Dél-Dunántúlon**

Ph.D. Értekezés

Cserti Csapó Tibor

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar
Földrajzi Intézet**

Pécs, 2003

Tartalom

1. BEVEZETÉS	5
2. A ROMOLÓGIAI KUTATÁSOKRÓL	6
2. 1. PROBLÉMÁK, NEHÉZSÉGEK A CIGÁNY NÉPESSÉGRE IRÁNYULÓ KUTATÁSOK SORÁN.....	7
3. A CIGÁNY NÉPESSÉG TÖRTÉNETE	13
3. 1. A NICHE-MODELL.....	25
4. A CIGÁNYSÁG DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI	28
4. 1. A CIGÁNY NÉPESSÉG LÉLEKSZÁMÁNAK ALAKULÁSA	28
4. 2. SZÜLETÉSI MUTATÓK	29
4. 3. HALÁLOZÁSI MUTATÓK.....	32
4. 4. A KORÖSSZETÉTEL ALAKULÁSA.....	32
4. 5. NEMEK SZERINTI ÖSSZETÉTEL	33
4. 6. HÁZASODÁSAI SZOKÁSOK	33
4. 7. EGÉSZSÉGÜGYI HELYZET.....	34
5. A CIGÁNYSÁG ÉLETKÖRÜLMÉNYEI.....	35
5. 1. LAKÁSVISZONYOK	35
5. 2. LAKÓKÖRNYEZET	36
5. 3. KERESETI VISZONYOK	37
6. A CIGÁNY NÉPESSÉG LETELEPEDETTSÉGE MAGYARORSZÁGON.....	43
6. 1. A CIGÁNY NÉPESSÉG FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉSE MAGYARORSZÁGON	43
6. 2. A CIGÁNYSÁG ELHELYEZKEDÉSE A DÉL-DUNÁNTÚLON	49
6. 3. A CIGÁNYSÁG TELEPÜLÉSTÍPUSOK KÖZÖTTI MEGOSZLÁSA.....	52
7. MIGRÁCIÓS FOLYAMATOK.....	55
8. SZEGREGÁCIÓS JELENSÉGEK	60
9. A MAGYARORSZÁGI CIGÁNY NÉPESSÉG ETNIKAI TAGOLÓDÁSA.....	65
10. A CIGÁNY NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGI, SZAKKÉPZETTSÉGI HELYZETE.....	70
10. 1. AZ ISKOLA SZEREPE A TÁRSADALMI STÁTUSZBAN	70
10. 2. AZ ISKOLAI PROBLÉMÁK	71
10. 3. KÉPZETTSÉG A MAGYARORSZÁGI CIGÁNY POPULÁCIÓBAN	73
10. 3. 1. <i>Cigány tanulók az általános iskolákban.....</i>	75
10. 3. 2. <i>A cigány tanulók továbbtanulása.....</i>	80
10. 3. 3. <i>Lemorzsolódás.....</i>	82
10. 4. CIGÁNY OKTATÁSI – NEVELÉSI PROGRAMOK - OKTATÁSPOLITIKA	84
11. A CIGÁNYSÁG A MUNKAERŐ-PIACON	89
11. 1. A CIGÁNYSÁG FOGLALKOZTATOTTSÁGI HELYZETE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ELŐTT.....	89
11. 2. FOGLALKOZÁSI HELYZET A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN	90
11. 3. FOGLALKOZTATOTTSÁG, MUNKANÉLKÜLISÉG A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁN	92
11. 4. A CIGÁNY MUNKANÉLKÜLISÉG JELLEMZŐI.....	98
11. 5. A MUNKAERŐ-PIAC HELYZETE BARANYA MEGYÉBEN	100
11. 5. 1. <i>A munkanélküliségi ráta alakulása</i>	102
11. 5. 2. <i>A munkanélküliek összetételének változása</i>	104
11. 5. 3. <i>A tartósan munka nélkül lévők jellemzői</i>	105
11. 5. 4. <i>A pályakezdő munkanélküliek helyzete</i>	106
11. 5. 5. <i>A cigányok munkaerő-piaci esélyei Baranya megyében.....</i>	107
11. 5. 6. <i>A regisztrált cigány munkanélküliek munkaerő-piaci jellemzői.....</i>	108
11. 5. 7. <i>A cigány munkaerő elhelyezkedési esélyei Baranya megyében.....</i>	109
11. 5. 7. 1. <i>Az adatgyűjtés gazdálkodóinak foglalkoztatási jellemzői.....</i>	109

11. 5. 7. 2. A foglalkoztatás várható alakulása.....	110
11. 5. 7. 3. A cigány munkavállalók foglalkoztatása a minta gazdálkodóinál	114
11. 6. CIGÁNYOK A MUNKAERŐ-PIACON A JOG TÜKRÉBEN	121
11. 7. LEHETŐSÉGEK A MUNKAERŐ-PIACI HÁTRÁNYOK KIKÜSZÖBÖLÉSÉRE	123
11. 7. 1. Iskolás korúak.....	123
11. 7. 2. A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és az esélyegyenlőséget elősegítő eszközrendszer	124
11. 7. 3. Középkorú munkavállalói réteg	133
11. 7. 4. A munkaerő-piaci helyzet javítását célzó intézményi háttér Baranya megyében	134
12. A CIGÁNY POLITIKAI ÉS CIVIL SZFÉRA	143
12. 1. A CIGÁNY POLITIKAI, ÉRDEKKÉPVISELETI SZERVEZETEK MŰKÖDÉSÉNEK JOGI HÁTTERE	143
12. 2. A CIGÁNY POLITIKAI SZÉKTOR SZEREPE ÉS TEVÉKENYSÉGE.....	147
12. 3. A CIGÁNY CIVIL SZÉKTOR.....	151
12. 3. 1. A cigány politikai és civil szektor szerepe és lehetőségei a foglalkoztatáspolitikai terén..	151
12. 3. 2. A cigány politikai és civil szektor szerepe és lehetőségei az oktatáspolitikai terén.....	158
a) A Baranya megyében működő cigány oktatási-nevelési programokról	159
b) A cigány politikai és civil szervezetek munkatársainak véleménye a cigányság oktatási helyzetéről, az oktatási-nevelési programokról.....	160
c) A szervezetek és a helyi cigány kisebbségi oktatás	162
13. A DISZKRIMINÁCIÓ PROBLEMATIKÁJA	165
14. ÖSSZEGZÉS.....	173
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	184
IRODALOM.....	185
FORRÁSOK.....	200
ÁBRAJEGYZÉK.....	203
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	204
FÜGGELÉK.....	206

1. Bevezetés

A rendszerváltozás utáni években Magyarország egyik legfontosabb problémakörévé, Európai Unió csatlakozásunk sarokkövévé vált a hazai cigányság halmozottan hátrányos helyzete. Ennek köszönhetően a kérdéskör nap mint nap felmerül a nagypolitika, a tudományos kutatás, a média témái között. Társadalmi szervezetek, alapítványok sora jött létre, országszerte megalakultak a cigány kisebbségi önkormányzatok, cigányszövetségek, új oktatási-nevelési projektek születtek. A számtalan pozitív kezdeményezés ellenére azonban viszonylag kevés sikerről számolhatunk be, a cigány népesség helyzetében igazán markáns és jelentős változások nem következtek be, a probléma gyökeresen nem enyhült, a romák kérdése néha csak jól hangzó szlogenként tűnik felmerülni. A cigány népesség felkarolása, segítése, társadalmi integrációja, a kialakult helyzet komplex kezelése az elkövetkező évek, évtizedek egyik legfontosabb feladata kell hogy legyen.

E tanulmány célja, hogy bemutassa a Dél-Dunántúl, azon belül is elsősorban Baranya megye roma népességének helyzetét az ezredfordulón, rámutatva ezzel a nem csak a Dél-Dunántúli régióban, de az országban sokhelyütt feszülő problémákra is.

Mint azt a 2.1. fejezetben majd részletesen kifejtjük, a cigány népességre vonatkozó társadalomstatistikai ismereteink, adataink nem mindig megbízhatók, újabb felmérések hiányában esetenként kénytelenek leszünk régebbi adatfelvételek eredményeit alapul venni. Nehézséget okoz az is, hogy a rendelkezésre álló információk is gyakran az egész ország cigányságára vonatkoznak, s nincsenek meg regionális, vagy településszintű bontásban.

A fenti nehézségek miatt ezért a Dél-dunántúli régió cigány népességének vizsgálatakor azzal a módszerrel élünk, hogy a témakör egyes részterületeinek elemzésekor az országos adatsorokat vesszük alapul, s ahol ez lehetséges volt, ezekhez hasonlítjuk a rendelkezésünkre álló regionális helyzetet. Megengedhetőnek tartjuk ezen eljárást, hiszen az ország területi kiterjedése miatt – ha léteznek is különbségek az egyes régiók cigány népességének konkrét helyzetében – a cigányság mindenütt nagyjából azonos gondokkal küzd, azonos társadalmi-gazdasági körülmények között éli mindennapjait és próbálja megtalálni helyét társadalmunkban.

2. A romológiai kutatásokról

Az első, egész Magyarország területére kiterjedő összeírásra, amely a cigány népesség jellemzőiről is szolgáltat átfogó adatokat 1782-ben került sor. 1873-ban belügyminisztériumi rendeletre írták össze az ország cigányságát.

A magyarországi cigányság helyzetének felmérésére tett első módszeres és átfogó kísérlet azonban a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal által 1893-ban végrehajtott "cigányösszeírás" volt. Származástani, antropológiai alapon zajlottak az adatfelvételek. (KOC SIS K. – KOVÁCS Z. 1991) Ez az első kísérlet már jó részét felveti azoknak a problémáknak (ld. 2.1. fejezet), amelyekkel a későbbi kutatások is küszködnek. Az 1893. évi statisztikai felvétel adatait óvatosan kell kezelni, mert az összeírást a közigazgatási apparátus végezte, amelynek esetenként érdekében állhatott a valóságosnál szebb képet festeni, más esetekben csak formálisan tett eleget kötelezettségének. A felvétel eredményei alapján mégis viszonylag jól körvonalazható a korabeli Magyarország cigányságának helyzete. (HAVAS G. 1999)

A dualizmus liberális korszakának tovatűntével megszűnt a cigányok iránti társadalomstatisztikai, szociológiai érdeklődés is. (HAVAS G. 1999) A második világháború után, a szocialista társadalmi berendezkedés kiépülése sem hatott kedvezően a romológiai kutatásokra, a cigány népesség társadalmi-gazdasági problémáinak vizsgálatára, megoldási lehetőségek keresésére. Egészen az 1960-as évekig élt a szocialista rendszer nemzetiségi politikájában az ún. automatizmus elve, ami azt jelentette, hogy mivel a szocialista társadalom nem nemzetiségi alapon, hanem osztályalapon szerveződik, e nemzetiségi problémákkal nem kell kiemelten foglalkozni, mert ezen ellentétek automatikusan feloldódnak majd az új rendszer, az új társadalmi berendezkedés kiépülésével. E szemlélet következtében megszűnt az aktuális nemzetiségi problémák kutatása, a művelődésügyi, oktatási és egyéb feladatok hosszabb távú tervezése. (TILKOV SZKY L. 1998)

A szociológiai érdeklődés csak az 1960-as évek végétől fordulhatott ismét a cigányok felé. Ebben - a tudományág fokozatos rehabilitációján túl - szerepet játszott az is, hogy elfogyott az ország nem cigány munkaerő-tartaléka és az ipar kapui szélesre tárultak a cigányok előtt is. (HAVAS G. 1999) Az MSZMP PB 1968-as szeptemberi állásfoglalása fogalmazta meg, hogy a nemzetiségi politika hatékonyságát növelni kell, az automatizmus elve nem helyes, a nemzetiségek asszimilációja nem egyértelműen pozitív folyamat, elismerte a nemzetiségi igények, törekvések meglétét, a nemzetiségi kutatások szükségességét, s a nemzetiségi politika aktívabb szakasza következett. De a szocialista időszak cigányság iránt tanúsított kisebbségpolitikájára továbbra is jellemző maradt, hogy megmaradt azon a szinten, hogy a cigányság helyzetét csak szociális problémaként kezelték.

Az 1960-as évtized végére nyilvánvalóvá vált, hogy országos reprezentációjú, átfogó cigánykutatás, illetve az országos helyzetet jellemző alapinformációk és legelemibb szociológiai alapösszefüggések feltárása nélkül a téma vizsgálatában nem lehet továbblépni. E felismerés nyomán került sor 1970-71-ben a Szociológiai Intézet országos vizsgálatára Kemény István vezetésével. (HAVAS G. 1999)

1993 őszén, több mint húsz évvel az 1971. évi cigányvizsgálat után ismét reprezentatív adatfelvétel készült hazánkban a cigány népesség helyzetéről. Ennek célja az volt, hogy átfogó kép alakuljon ki a rendszerváltás nyomán a cigányság társadalmi és gazdasági helyzetében végbement változásokról. (KERTESI G.-KÉZDI G. 1999) A vizsgálatot Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor vezette.

Az átfogóbb kutatások sorában megemlítendő a Központi Statisztikai Hivatal 1992-es magyar háztartás panel vizsgálata, vagy a KSH 27 000 háztartásra kiterjedő reprezentatív felmérése 1993-ban. Az 1990-es években a közvélemény-kutató intézetek, más kutatóműhelyek is végeztek kisebb volumenű vizsgálatokat.

A Dombóvár Városi és Városkörnyéki Önkormányzatok Területfejlesztő Társulása megbízásából az 1998-as év tavaszán kezdődött el egy átfogó vizsgálat a Dombóvári Kistérségben, melynek célja a térség településeinek fejlesztési koncepciójához alapot adó kutatások elvégzése volt. A projekt egyik fontos részterületét, a térség cigány lakosságának helyzetének feltárását a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, a Nyelvtudományi Tanszék keretein belül működő Romológia Specializáció szakértői munkacsoportja végezte el.

2. 1. Problémák, nehézségek a cigány népességre irányuló kutatások során

A cigány népesség száma és a magyarországi összlakosságon belüli aránya, demográfiai, társadalmi, oktatási és foglalkoztatáspolitikai mutatóik olyan kérdések, amelyek hosszú ideje foglalkoztatják a cigánysággal foglalkozó kutatókat és a közvéleményt is. Ám a cigányság helyzetének megismerését, a kialakult válságos helyzet kezelését nagyban megnehezíti az a körülmény is, hogy igencsak hiányosak, nem teljes körűek az erre irányuló kutatások, a hazai cigányság pontos számát, elterjedését, demográfiai jellemzőit, életkörülményeiket feltáró adatok.

Ha a cigányok körében bármilyen okból statisztikai adatgyűjtést kell végezni, akkor meg kell határozni azt is, hogy mit tekintenek a cigány besorolás kritériumának. A kutatásoknak mindig ez az alaplémmája, amelyet megkerülni nem lehet. Többféle úton próbálták eddig a kutatók megközelíteni a magyarországi cigány népcsoport definícióját, s ez által meghatározni lélekszámukat.

a) Találkozhatunk a magyarországi cigányság létszámát illetően különféle becslésekkel - amelyeket egyáltalán nem tekinthetünk reprezentatív módszernek, s erősen függenek a pszichikai tényezőktől, illetve attól, ki és milyen céllal végzi a becslést.

b) Második módszerként meg lehet próbálni különféle más statisztikákból visszakövetkeztetve, logikai úton kiszámolni a cigány népesség nagyságát - mint történt ez az 1990-es évek elején még a gyakorlatban élő iskolastatisztikák cigány tanulólétszámai alapján.

c) A legpontosabb - ám a munka nagysága miatt technikailag kivitelezhető módszer mindenképpen a cigány népesség különböző mutatók szerinti összeírása lenne.

c/1) Ennek egyik módja lehet, amikor az öndefiníciót veszik alapul, vagyis a megkérdezettre bizzák annak eldöntését, milyen identitást vállal fel, milyen nemzetiségűnek érzi magát. A cigányság mai helyzetének megismerésében fontos forrásként szolgálhatnak például a népszámlálások eredményei, amelyek természetesen az ország teljes lakosságát vizsgálat alá veszik. Ezekkel pont az a gond, hogy az állampolgári jogok figyelembevételével a népszámlálási felmérések egyéni bevalláson alapulnak, így természetesen az aktuális politikai helyzettől függően nem tükrözik híven (különösen a cigányság esetében nem) a tényleges viszonyokat. A cigány anyanyelv, a nemzetiség bevallása csak az identitásukat tudatosan vállalók szűk csoportjára korlátozódik. Ezért fordulhat elő például az az eset, hogy az 1990. évi népszámlálás során 48 072 fő vallotta magát cigány anyanyelvűnek, míg nemzetiség szerint 142 683 volt a romák száma Magyarországon. A KSH előzetes adatai szerint a 2001-ben végrehajtott népszámlálás során növekedett ugyan a cigányságukat vállalók száma, de ez még mindig messze elmarad a cigány népesség becsült tényleges lélekszámától. 2001-ben 48 685 fő vallotta magát cigány anyanyelvűnek, míg 190 046 volt a magát cigány nemzetiségűnek minősítők száma.¹ Valójában a legóvatosabb becslések is ezen érték többszörösével számolnak.

c/2) A felmérések másik módja, amikor nem az egyéni bevallást veszik alapul, hanem azt számítják cigány származásúnak, akit a környezete annak ítél meg. Az 1893-as összeírás irányítói a közvéleményre, a cigány eredetű embereknek, az antropológiai meghatározottságnak nép tudata általi számontartottságára alapozták a felmérést. (HAVAS G. 1999) De ilyen módon készült el a Központi Statisztikai Hivatal 27 000 háztartásra kiterjedő reprezentatív felmérése 1993-ban, amely mintavétel szerint a hazánkban élő cigány életvitelűnek ítélt személyek száma 393 715 volt, ezt kiegészíti még további 86 368 fő, akiknek életvitelét átmeneti, nem egyértelműen eldönthető kategóriába sorolták be. Az ilyen jellegű adatfelvételeknél viszont felmerül a kérdés, mennyire szubjektív a környezet ítélete, mennyire határozható meg pontosan, mit is értünk cigány életvitel, egyáltalán cigány személy fogalmán. Másutt 7-800 ezres becslésekkel is találkozhatunk, de a kutatók nagy része szerint leginkább az említett 1993-as KSH felvétel közelíti meg a magyarországi cigányság tényleges számát.

d) A teljes körű összeírás nehézkessége miatt azonban véleményünk szerint a legjobb módszer a reprezentatív vizsgálat, amelynek során előzetes információk alapján kezelhető számú körzetre kell leszűkíteni a mintavétel feladatát, e körzetekben kell a teljes körű címlistát összeállítani és az összeírást végrehajtani, a valamilyen okból meghiúsult lekérdezéseket pedig a végén pótolni, a statisztikai hibákat korrigálni kell.

Mind a négy, az imént felsorolt statisztikai megközelítés felveti azonban a definíció problémáját. Ennek kiküszöbölésére alkalmazzák néha a kutatók, hogy a cigányságot gazdasági-szociális szempontból próbálják megközelíteni, egyfajta szegénységi problémakörre szűkítve a kérdést. A szociális megközelítés azonban nem elégséges, hiszen a magyarországi cigányság esetében egy lényegesen differenciáltabb csoportról van szó, s kérdéskörnek nem pusztán gazdasági vetületei vannak. "Az etnikai megbélyegzés növeli a közegellenállást, mert kényszerű azonosságtudatot épít ki olyanokban is, kiknél ez nem immanens szükségszerűség, mert összetartozó

¹ KSH

kisebbséggé teszi a szociológiai, etnikai, vagy kulturális értelemben távolról sem homogén cigányságot." (HAVAS G. 1999)

Más területeken is érezhető az említett bizonytalanság, ismerethiány, így például a munkanélküli központok sem különböztethetik meg nemzetiség szerint a munkavállalókat, éppen az állampolgári jogok védelme miatt, ugyanígy az iskolák hivatalos statisztikaiban is megszűnt a cigány tanulókra vonatkozó adatok külön kezelése, ezért e területeken is csak becslésekkel operálhat a kutató, s maguk a cigány szervezetek, a kisebbségi önkormányzatok sem ismerik a pontos adatokat, a tényleges helyzetet.

Demográfiai, társadalmi, oktatási, foglalkoztatáspolitikai kérdéseinkre választ tehát csak akkor kaphatunk, a szükséges vizsgálatokat, felméréseket akkor bonyolíthatjuk le reprezentatív módon, ha mindenekelőtt tisztázzuk a kérdést, kiket veszünk vizsgálatunk tárgyául. Leegyszerűsítve a kérdést: kik a cigányok? LADÁNYI János és SZELÉNYI Iván 1997-es tanulmányukban azt a provokatív megállapítást teszik, ez tudományos igénnyel magválaszolhatatlan kérdés. Kijelentésükkel sok tekintetben egyet kell értenünk. Azt meg tudjuk állapítani, hogy egy adott időpontban ilyen, vagy olyan szempontok szerint ki tartja magát cigánynak. Ha ebből indulunk ki, s ilyen alapon terjesztjük tudományos vizsgálódásunk körét az önmagukat cigányként definiálókra, vagyis identitásukat önként vállalókra, felmerül a kérdés, mennyire lesz vizsgálatunk reprezentatív. A vizsgálatba öndefiníció útján bekerült személyek köre mennyire reprezentálja a magyarországi összes cigány népességet, mintáik, statisztikai jelzőszámaik mennyiben egyeznek meg a teljes cigány populációéval.

Kemény is elvetette azt a meghatározási lehetőséget, hogy azt tekintsük cigánynak, aki annak vallja magát. Indoklása szerint nagy tömegben élnek Magyarországon cigányok, akik életformájukban világosan elkülönülnek az őket körülvevő nem cigány környezettől, éppen ezért a nem cigány környezet cigányoknak tartja őket, ugyanakkor valamilyen okból nem vallják magukat annak. Ráadásul a magyarországi cigányok nagy része ebben a kérdésben időről időre változtatja álláspontját. (KEMÉNY I. 1997b)

Bármilyen sok bírálat is érte azóta ezt a tudománytalannak minősített kiindulópontot, ha sem az anyanyelv, sem az önkéntes bevallás, sem a humán antropológiai értelemben vett kultúra nem elégséges kritérium sem önmagában, sem együttvéve a társadalom cigánynak minősülő tagjainak "lefedésére", akkor az egész cigányság helyzetének feltérképezésére vállalkozó kutatásoknak nincs más választásuk, kénytelenek abból kiindulni, hogy a többségi környezet kiket minősít cigánynak. (HAVAS G. 1999)

Mérni tudjuk azt is, hogy a népesség egy-egy - általunk többé-kevésbé önkényesen, vagy véletlenszerűen kiválasztott - csoportja kit tekint cigánynak (LADÁNYI J. – SZELÉNYI I. 1997). A kapott minta azonban erősen függ a minősítést végző személyétől, beállítottságától, céljaitól. Hasonlóképpen kezelték a helyzetet a sokszor hivatkozott Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor névvel fémjelzett 1993-94-ben végrehajtott országos reprezentatív roma (cigány) kutatás mintavételi eljárása során, amikor a helyi közigazgatási apparátust, helyi szociális és oktatási intézmények szakembereit kérdezték meg, kit tekintenek cigányoknak az adott településen (e módszerrel 4,69%-ban sikerült meghatározni az ország cigány lakosságát). A KSH magyar háztartás panel 1992-es vizsgálata során a kérdezőbiztosra hárult a megkérdezettek besorolása. (E módszerrel a kérdezőbiztosok a mintába bekerült összes

16 éven felüli személy 3,1%-át minősítették cigány származásúnak, további 9,1% esetében pedig nem tudtak dönteni arról, cigány-e vagy sem.) Az 1993-as KSH vizsgálat² mintavétele arra épült, hogy a jó helyismerettel rendelkező számlálóbiztosok a háztartásokat életvitel alapján sorolták be cigány életvitelű, átmeneti (bizonytalan) életvitelű, valamint nem cigány életvitelű kategóriákba. (E módszerrel a cigány életvitelű közösséghez tartozó népesség a magyar össznépesség 3,9%-a, átmeneti életmódot folytató 0,8%-a lett.) Bárhogy szervezzük azonban a külső minősítés folyamatát, mindenképpen szembe kerülünk azzal a problémával, mennyire egyezik meg a magyarországi népességgel azoknak a köre, akiket a külső környezet cigánynak tart. **Mi alapján ítélik a külső környezet?**

Életmód alapján - mint tette azt az 1993-as KSH vizsgálat? - Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogyan lehetne pontosan definiálni a cigány életvitel fogalmát, mennyiben azonosítható ez a teljes cigány népességre? Michael STEWART (1994) például a cigányokon belüli határvonalat ott húzza meg, ahol az oláh cigányok hagyományos, a társadalomtól és annak kodifikált értékrendjétől eltérő életmódot élnek és életfilozófiát fogalmaznak meg, szemben elsősorban a magyar cigányoknak a társadalom értékrendjéhez igazodni jobban próbáló életmódjával és életfilozófiájával.

Antropológiai jellegzetességek alapján - amint az antropológiai mutatókat felhasználták kategorizálásukhoz a nemzeti-szocialista tudósok az 1930-as -40-es években?

Származás alapján? - Már a Kemény-féle kutatás során felmerült problémaként a kutatócsoport minta-kiválasztási módszerének bírálói oldaláról, hogy a minősítő szakemberek beosztása és a munkájukkal járó mindennapi tapasztalatok alapján az ezen intézmények számára problematikus cigány családokat tekintik nagyobb eséllyel cigány származásúnak, míg az ilyen szempontból nem problematikus családokat, "akik olyan rendesek, mintha nem is lennének cigányok", alul fogja a vizsgálat reprezentálni. (LADÁNYI J.- SZELÉNYI I. 1997)

S ráadásul e módszer alkalmazásával nem kerülnek be a vizsgálatba a cigány társadalomnak azok a cigány származású tagjai, akik nyomtalanul felszívódtak a többségi társadalomban, s emiatt a közvélemény eredetüket nem tartja már számon. Tény, hogy a környezet ítélete szerinti cigány csoport nem lesz azonos azzal a csoporttal, amely önmagát is cigányként definiálja, a külső minősítés azonban jogszerűtlensége ellenére kemény társadalmi tény. De bármi alapján ítélik is a külső környezet valakit cigánynak, az ítéletben ott van a veszély, hogy a külső minősítés önmagában is alkalmas lehet arra, hogy egyének, vagy embertömegek sorsát súlyosan befolyásolja. (CSALOG ZS. 1997)

Ugyanakkor a tudományos kutatások, vizsgálatok ma a cigányság felé elsősorban társadalmi-gazdasági hátrányos helyzetük feltérképezése, a megoldások keresése igényével fordul. Kell-e vizsgálni azt a cigány származású, de asszimilációra törekvő, cigány identitását fel nem vállaló egyént, aki teljes mértékben a társadalmi integráció útjára lépett, s problémái teljesen eltérnek a magyarországi cigányság zömét érintő problémáktól?

² A cigányság helyzete, életkörülményei. 1993. KSH, Budapest, 1994.

A kutatónak el kell döntenie, a különböző definíciók közül melyiket teszi magáénak, melyiket használja, s ezzel rögtön valamiféle politikai-ideológiai előítéletet tesz magáévá. Ám bármilyen külső definíció alapján is próbáljuk megközelíteni a cigány népcsoportot, szembetaláljuk magunkat azzal a fontos jogi elvvel, amelyet az 1993. évi LXXVII. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény fogalmaz meg: Magyarországon "valamely nemzeti, etnikai csoporthoz, kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga", nyilatkozatra senki nem kötelezhető nemzetiségi hovatartozásáról (ilyen alapon nem lehet nyilvántartásba venni senkit).³

Hogyan ismerjük meg a kisebbséget? Milyen eszközök állnak a rendelkezésre? A megismerés eszközei a kategorizáció, a sztereotipizáció és az előítéletes megközelítés. A társadalom hajlandósága, hogy a kisebbségeket egyetlen identitás meghatározó szempontként kategorizálja. A sztereotípiák a kategóriákra ráépülő elmerevített képek, amelyek egy plusz dimenzióval rendelkeznek. (CSEPELI GY. 1996.) Ezek az általánosított előítéletek. Más részről igaznak kell elfogadnunk Ladányi és Szelényi másik megállapítását is a sztereotipizáló gondolkodásmód alapján történő külső minősítésről: Az etnikai minősítés ennyire hátrányos társadalmi helyzetű és előítéletesen kezelt társadalmi csoport esetében "önmagát beteljesítő próféciaként" funkcionál, tehát akit a környezete cigánynak tart, azt cigánynak is fogja kezelni. Ez a minősítés azonban a szituációtól függően igen gyakran változik. A cigányság mai magyarországi helyzetének sok problémája pontosan nem az előítéletes, cigánynak besoroló gondolkodáson alapszik, hanem az abból eredő hátrányos megkülönböztetésből, a diszkriminatív bánásmódból fakad. S e logikán haladva mégiscsak használható e külső minősítő módszer a cigány problémakör e dimenzióinak feltárására.

A nagy társadalmi átalakulások idején - amilyen a rendszerváltástól tartó időszak Magyarországon is - a társadalmi kategóriák etnicizálása vagy éppenséggel rasszosítása a klasszifikációs küzdelmek fontos eszköze. Az etnicizálás, rasszosítás azt jelenti ez esetben, hogy egy társadalmi problémát a társadalom különböző körei úgy próbálnak meghatározni, mintha az egy etnikum jellemzője lenne, például a szegénység etnicizálása, azonosítása a cigánysággal. A cigánysággal, mint homogén etnikummal kapcsolatos teóriák nem egyszerűen a nagyfokú tudatlanság termékei, hanem fontos részét képezik a többségi és kisebbségi oldalról egyaránt folyó klasszifikációs küzdelmeknek. S ahogyan a cigány népesség nem képez egyértelműen lehatárolható csoportot, a cigány kultúra, életmód és identitás sem fogható fel valami történelmen kívüli állandósággal egyértelműen lehatárolható etnikai csoporthoz kapcsolható fogalomként. (LADÁNYI J. – SZELENYI I. 1997).

A Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékének kutatócsoportja (amely munkákra gyakran történik hivatkozás e dolgozatban, hiszen a szerző is tagja e munkacsoportnak, s az említett kutatásokban aktívan részt vett) is szembe kell nézzen a fent részletezett definíciós nehézségekkel. 1999-ben a Dél-Dunántúl területén élő cigány származású pályakezdő munkanélküli fiatalok helyzetét vizsgáltuk. E projekt során el kellett jutnunk e fiatalokhoz, hogy velük személyes adatfelvételt bonyolítsunk le, s e részkutatás legbonyolultabb kérdése éppen az volt, hogyan válasszuk ki a mintát, azaz hogyan találjuk meg a hipotézisnek megfelelő cigány népességet. Nem kívántunk azzal az empirikus szociológiai kutatásokban alkalmazott definícióval élni, amely szerint az a

³ 1993. évi LXXVII. Törvény II. fejezet 7.§

cigány, akit a környezete annak tart. Bonyolultabb, de talán korrektebb megoldást választottunk: a cigány kisebbségi önkormányzatok segítségét kértük. Abból indultunk ki, hogy a cigány önkormányzatok ismerik és azonosítani tudják a hatókörükhöz tartozó cigányságot, mégpedig olyan módon, hogy azzal az érintettek egyénileg is egyetértenek. Ha a cigány kisebbségi önkormányzat hívja el a kérdőívek személyes kitöltésére az érintett fiatalokat, akkor mintánkba nem kerül be olyan ember, aki nem cigány származású. E fiatalokat hívtuk össze a településen a kérdőívek kitöltésére, s e ponton még egy szűrő lépett be a minta kiválasztási folyamatába, a fiatalok eldönthették, részt kívánnak-e venni ezen összejöveten, s így kiszűrtük a személyiségjogi buktatókat, nem készült felvétel olyan emberrel, aki ne vállalna cigányságát. Azokban a településekben, ahol nem működik kisebbségi önkormányzat, ott vagy a civil szervezeteket kerestük meg, vagy a szomszédos település önkormányzata kérte meg együttműködésre az érintetteket. E módszerrel azonban az a probléma merül fel, hogy nem reprezentatív a minta. Esetünkben alkalmazható volt a módszer, hiszen célunk az volt, hogy olyan pályakezdő munkanélkülieket találjunk, akik cigány származásúak, de koránt sem jutottunk el a teljes érintett népességhez.

Azok a definíciós kísérletek, amelyek figyelmen kívül hagyják a többségi társadalommal kialakult viszonyrendszert és a cigány társadalom belső sajátosságaiban vélik megtalálni az annak minden tagjára érvényes kritériumot, többnyire vagy erősen leszűkítik a fogalom érvényességi körét, vagy általános érvényűnek tüntetnek fel olyan vonásokat, amelyek csak a cigányság egyes csoportjaira érvényesek. (. (HAVAS G. 1999) ld. anyanyelv, nemzetiség. TÖRZSÖK Judit (1998) szerint a meghatározás nem pusztán eszköz a további kutatáshoz, hanem cél is egyben, hiszen a kutatás maga nagyrészt válaszadás, hogy "mitől cigány a cigány".

A dolgozat a fent vázolt definíciós akadályokat úgy igyekszik kiküszöbölni, hogy mivel már elvégzett kutatások anyagára épül – legyenek azok a szerző munkái, vagy más kutatók adatai – e hivatkozott tanulmányok már több-kevesebb sikerrel megoldották a vizsgált csoport lehatárolását, adataikat az adott felmérés által alkalmazott módszer előnyeit, vagy hátrányait figyelembe véve kell kezelni.

3. A cigány népesség története

A cigány népcsoport valószínűsíthető őshazájából, Észak-India területéről hosszú, évszázadokig tartó vándorlás után jutott el Európába, s Magyarországra. Az őshaza helyét mára összehasonlító nyelvészeti, antropológiai bizonyítékok támasztják alá.

Először mintegy 200 éve merült fel a romani nyelv indiai eredetének feltételezése. Számos hasonlóságot sikerült ugyanis kimutatni a romani és néhány indiai nyelv szókészlete között (ilyen megfelelések az alapvető szókincs egysége, a nyelvtani szerkezet hasonlósága, a hangmegfelelés szabályszerűsége), amelyek alapján feltételezhető a közös eredet a szanszkrit, a hindi és romani nyelv között. Ezek alapján a romani nyelv - a különböző cigány csoportok által a nagyvilágban legáltalánosabban, bár földrajzilag különböző variánsokban beszélt nyelv - az indoeurópai nyelvcsalád indoárja nagycsoportjának indoárja alcsaládjába sorolható be. Az indoeurópai nyelvet beszélők egy része - nomád árja néptörzsek - az európai sztyeppéken való több száz éves vándorlás után kb. a Krisztus előtti 2. évezredben letelepedett az Indiai szubkontinens északi részén. Ettől kezdve a nyelvfejlődésnek az ún. archaikus korszakában a szanszkrit nyelvből kialakult a klasszikus szanszkrit (amely mesterségesen fenntartott nyelvvé vált). A középső korszakban (ie. VI. század körül) megfigyelhető a szanszkrit egyszerűsödése, a különféle népi variánsok, dialektusok átveszik a szanszkrit helyét a köznapi életben, majd az isz. I évezred végén új indoárja modern nyelvek váltják fel ezeket. A nyelvészek szerint a romani is innen vált ki, de máig nem ismert, hogy pontosan melyik nyelvből. A XX. században két iskola alakult ki: Egyikük a dardikus (kasmíri) csoportból véli levezetni a nyelvet, vagy északnyugati eredetre (szindhi, nyugat-pandzsábi) gyanakszik, míg a másik elmélet inkább az indoárja nyelvek középső csoportjához (pandzsábi, radzsasztáni, gudzsaráti, nyugati hindi) rokonítja a romanit. Ez utóbbi iskola szerint a hindivel közösek a legkorábbi fejleményeik, a romani hasonlósága a dardikus és északnyugati nyelvekkel akkorról származik, mikor a középső területekről északnyugatra vándoroltak (ie. 250 előtt). E területeken több évszázadot töltöttek a cigányok ősei, majd az ie. IX. századtól következett be szétszóródásuk. Ám tudnunk kell azt, hogy az azonos eredetű nyelv nem feltétlenül jelent azonos etnikai eredet is.

Ezért fontosak számunkra a fizikai antropológiai bizonyítékok is. Ezek között megemlíthetjük, hogy már az 1940-es évektől folyó kutatások igazolták, a cigány népcsoporton belüli vérminták az európai átlagnál sokkal gyakrabban tartalmazzák a "B" vércsoportot (ennek jelenléte az indiai szubkontinens népességében kétszerese az európainak), s hasonló rokonságokat mutatott ki az Rh faktor analízise is. (S. A. FRASER, 1996)

Az exodus - bár a tagolt nyelv miatt valószínűbb, hogy több hullámban zajlott a kirajzás - feltételezhetően a népvándorlás utolsó mozgásával indult el. A romani nyelvcsalád dialektusait három fő ágra lehet bontani, ezek az európai (rom), az örmény (lom) és az ázsiai (dom) ágak a szanszkrit dōmba szó fonetikai változása alapján különíthetők el. E szóváltozatok a csoportok saját férfitagjainak megjelölésére használatosak (a modern indiai dom szava), az eredeti szanszkrit szó jelentése zenével foglalkozó, alacsony kasztból származó ember (a modern indiai nyelvekben is hasonló jelentésűek a megfelelő szavak) jelezheti a cigányok őseinek státusát a Hindusztáni-félsziget korabeli társadalmi szerkezetében.

A vándorlás első állomása Perzsia lehetett. Néhány fontos perzsa jövevényszó hiánya látszik igazolni, hogy először a dom ág hagyta el perzsiát Szíria felé. Az európai cigány dialektusok jövevényszavai hosszabb perzsi tartózkodást feltételeznek, de valószínű, hogy az első arab invázió (642-ben foglalták el Perzsiát) előtt tovább vándoroltak, mert azokban arab jövevényszavak alig akadnak. Tehát a VII. század közepe előtt tovább kellett vándorolniuk Örményországba. Hogy itt a cigányok hosszabb időt töltöttek, jópár jövevényszó bizonyítja.

Csak találgatások vannak arra vonatkozólag, miért vonultak tovább: az azonban tény, hogy Örményországot a XI. századra Bizánc bekebelezte, s ezután megindult a Bizánci Birodalom területére irányuló fokozatos átszivárgás. (S. A. FRASER, 1996)

Az első hiteles források szerint a XIII-XIV. században találkozunk velük a Bizánci Birodalom keretein belül. A XIV. században a terjeszkedő török hatalom, s az emiatt is meggyengülő Kelet-Római Birodalom társadalmi szerkezete lehetőséget adott a cigányság megtelepedésére, de mivel itt is a nincstelen rétegek közé tartoztak, földtulajdonnal, javakkal nem rendelkezvén nagy mobilitásuk miatt hamarosan továbbrajzottak Európa nyugatabbra fekvő területei irányába. (TOMKA M. 1983)

A korabeli szövegek *adszinkan*-ként emlegetik e népet (ez a görög atszinganosz grúz alakja). Az atszinganosz egy eretnek szekta volt IX-XIII. században - a név jelentése kivetett, kiközösített - boszorkányok, jövendőmondók gyülekezeteként élt a korabeli bizánci köztudatban. E kifejezésből származik számos európai nyelvben a népcsoportot jelölő szó (pl. német *Zigeuner*, svéd *zigenare*, francia *tsigane*, olasz *zingaro*, magyar *cigány*, cseh *cikán*, portugál *cigano* szavak). A másik elnevezésre - aiguptisz - minden bizonnyal Egyiptomnak a jóslással, okkultizmussal való titkos kapcsolatai szolgáltattak okot, ez a XV. századtól terjedt el Bizáncban (s innen eredhet a görög *güphiosz* név, a spanyol *gitano*, az angol *gipsy*). (S. A. FRASER, 1996)

A cigányok jól ki tudták használni a hiszékeny, babonás társadalmi közeget, a korabeli iratok, mint medvetáncoltatókat, mutatványosokat, kígyóbüvölőket, jövendőmondókat azonosítják őket, s tiltják tőlük a lakosságot. Nem örvendtek nagy tekintélynek. (S. A. FRASER, 1996) A Kelet-Római Birodalom azonban olyan államforma volt, amelyben bármely félautonóm népcsoport számára lehetett hely, hiszen huzamos belviszályok, a keresztes hadjáratok, a meginduló török terjeszkedés elleni harc lehetetlenné tették az ország belső ellenőrzését. (TOMKA M. 1983)

1354 - török európai terjeszkedésének kezdete, leigazza Bulgáriát (1396), Görögországot, vazalussá teszi Szerbiát (1389), a Román fejedelemségeket (1391-ben kerül Havasalföld adófizetői státusba). Valószínűleg a török előrenyomulás miatt lépnek a cigányok egyes csoportjai Thrákiából Makedónián át a görög szárazföldre (XIV. század), a mai Jugoszlávia, Románia területére, s aztán onnan északi, nyugati irányba tovább. A területi elkülönüléssel párhuzamosan aztán a nyelvi elkülönülés is megkezdődött. (S. A. FRASER, 1996)

Havasalföld, Moldva területén aztán a rabszolgaság és a jobbágyság köztes állapotába kerültek az uralkodói és kolostori földeken. Adományozzák őket, ami a munka-, pénz- és terményadók behajtási jogát jelenti. Ez az adóbehajtás feletti jog az adózók feletti rendelkezés jogává alakult idővel. A cigányok fontos gazdasági szerepre tettek szert így (a török előrenyomulás miatt ugyanis a fejedelemségek kereskedelmi közvetítő szerepe

hanyatlott, bevételeik jelentős hányadától elestek, megnőtt a cigányok értéke a gazdaságban), értékes mesterségek tudói voltak (patkolókovács, lakatos, bádogos), de a nomád életmód miatt nem lehetett számítani rájuk, tehát helyhez kötötték a cigány népcsoportokat. Aki egy úrhoz sem tartozott, az az állam tulajdona volt, évi adót fizetett, de nem volt köteles egy helyben tartózkodni (használati tárgyakat készítő, medvetáncoltató, patkolókovácsok, üstfoltozók, bányászok, aranymosók). Az uraknál, kolostorokban szolgálóként, földművelőként éltek, mesterségeket gyakoroltak, vagy háziszolgák (lovász, kocsis...) voltak. Szabadságukat e területeken csak 1856-ban állították vissza. (S. A. FRASER, 1996)

A XV. század eleje (1417-től) drámai fordulatot jelentett a cigányok életében. A török terjeszkedés Erdély, Dél-Magyarország felé löki egyes csoportjaikat, de nem ez a fő oka a nyugati kirajzásnak -a török, békén hagyja a polgári lakosságot, ha adózik, a muszlim társadalom közömbös volt az etnikumok és bőrszínük iránt, vallási türelem is jellemezte azt. (S. A. FRASER, 1996)

Korábban is előfordultak kisebb csoportjaik a nyugati országokban - kis csoportokban könnyebben elkerülhették a közigazgatás figyelmét, de a XV. század elejétől megváltozik viselkedésük. Szervezett zarándokcsoportokban tódulnak be Közép- és Nyugat-Európába, alamizsnát kérnek, és kezdetben kapnak is. Tömeges megjelenésük megrázza a helyi lakosságot, a Balkánon túl a cigányok vándorlása új jelenség ekkor, emiatt sok említés történik róluk. Nem húzódnak meg, mint korábban, címeteket viselő vezetőik a figyelem középpontjába kerülnek. A kor vallásos környezetében jó túlélést biztosítanak a zarándoklatoknak álcázott vándorlások (a társadalom pártolja, akceptálja a hitről letértek bűnbánó magatartását, ellátja őket, az uralkodók ajánlólevelekkel segítik útjukat), s ők alkalmazkodnak a kínálókozó lehetőséghez, bűnbánók és zarándokok köntösébe bújnak a cigányok, s a nyugati kereszténységben így barátságosabb fogadtatásban részesülnek. (FRASER, 1996) Menleveleik tanúsága szerint (amelyek közül az elsőt az egyház egységének helyreállításával foglalkozó, 1414-18 között ülésező Konstanz-i zsinaton szerzik meg nem bizonyított, hogy Zsigmond magyar királytól, német-római császártól, esetleg valamelyik kancelláriai hivatalnokától, vagy kerülő úton) őseik Kis-Egyiptomban letértek a keresztény hitről, bűnük megvallása után vezeklésül rótták ki rájuk, hogy ugyanannyi esztendőre, mint ameddig hitetlenségben éltek zarándoklatra induljanak, így nyerve bűnbocsánatot. E menlevél azután hamarosan számtalan másolatban kering a különböző cigány vándor csoportok kezén. (S. A. FRASER, 1996)

Az elkövetkező időszakban vándorló csoportjaikról, mozgásirányukról sok korabeli feljegyzés tanúskodik (1417: Észak-Németország, Holstein, Mecklenburg, Pomerániai említések, 1418-ban délre fordulnak: Frankfurt am Main, Elzász, Svájc, 1419: Franciaország, Savoy, Provence, 1420: Németalföld, Brüsszel, 1421: Bruges, 1422: Bazel, Bologna...). Kisebb csoportokra oszolva, egy vezető irányítása alatt egymást követve vándoroltak, csoportjaikat együttműködés és szoros kapcsolattartás jellemezte. Ezek inkább kalandozások, nem általános migrációról van szó.

Lassan csökkent azonban a korabeli társadalom irányukba tanúsított toleranciája. Eltérő antropológiai jegyeik, a bőrszín, hosszú haj, idegen öltözet egyre kevésbé nyerte el a lakosság bizalmát, gyakran kémeknek tartják őket, az előforduló lopások miatt megszületnek a tolvaj sztereotípiák. Ráadásul időközben lejárt az ajánlólevél érvénye is (amely egyébként is csak a Német-Római Birodalom területére szólt). A Nyugat-

Európában változó cigánykép jele az is, hogy száműzetésük egyik korábbi magyarázata, nevezetesen, hogy őseik cserbenhagyták a szent családot az egyiptomi menekülés idején, mindinkább ürüggyé válik a velük szembeni türelmetlenségre, ellenséges indulatok megszületésére. A kibontakozó reformációval csökken a pápai menlevelek értéke, a zarándoklat mese hitele megcsappan. Luther is fellép a kéregetés, a Szent Ferenci szegénységi tanok ellen. A protestáns társadalom értékeinek - jámborság, szolgaság, robot - végső soron az uralkodó erkölcs tagadóivá válnak a cigányok. (S. A. FRASER, 1996)

A kormányok különféle ellenintézkedéseket foganatosítottak a cigánysággal szemben. A kirekesztés az az attitűd, amelyet majdnem minden ország egyhangúlag elfogadott, s ennek eszközei évszázadokon keresztül újra meg újra megjelentek a törvényekben. (J.-P. LIÉGEAIS, 1998).

1435-ben Spanyolországtól ismerünk említéseket, annak nincs jele, hogy átkeltek volna a La Manche-on, az Északi-tengeren, vagy Kelet-Európa felé indultak volna. (S. A. FRASER, 1996)

Mindenütt jellemző azonban, hogy a városok megelégedik az adakozást, kiéleződnek a konfliktusok, s törvényekkel próbálják távol tartani a kóborló népcsoportokat. Megtelepedni nem tudnak ilyen körülmények között, s a kóborlás is elveszti terét. De hova mehetnek?

A Német-Római Birodalom területén vagy adományokkal látják el a városok határában felbukkanó csoportokat, hogy azzal mielőbbi távozásra bírják őket, be sem engedik a városba, vagy elkergetik őket. Később büntetőjogi szankciókat bocsájtanak ki távol tartásukra - császári törvényhozó testület ediktumai (1497 - kémkedés vádja, 1498 - kitoloncolás, 1500 - aki nem távozik, bármit megenged vele szemben) - ezzel törvényen kívül helyezik cigányokat. Újabb menleveleket szereznek, ezért 1551-ben határozat próbálja becsukni a kiskapukat, minden a cigányok kezében levő dokumentumot érvénytelennek nyilvánít. Ám mivel 300 kisebb-nagyobb fejedelemségből áll ezidőtájt Németország a sokféle törvény, a kis fejedelemségek gyengesége és együttműködési képtelensége miatt hatástalanok maradtak a megszorítások. Az 1471-es tartományi gyűlés Svájcban is megtiltja elszállásolásukat, 1477-ben akasztás terhe mellett kitiltják a cigányokat konföderáció területéről. Hasonlóan nehezednek megélhetési körülményeik a többi nyugati ország területén is.

A nyugat-európai országok nem nyújtottak tehát hosszabb távon menedéket a cigányság számára - itt a már megszilárdultabb társadalmi rend, a vándorló életmódjuktól, a tulajdonrendről alkotott más felfogásuktól való idegenkedés miatt a városok nem fogadták be őket. A falvakban újabb jobbágytömegekre nem volt szükség. A kor gazdasági, társadalmi, vallási bizonytalansága miatt egyébként is eluralkodott az ismeretlentől való félelem, s gyakran a terjeszkedő Török Birodalom kémeinek, a török veszély baljós hírnökeinek tartották őket. (TOMKA M. 1983) A fennmaradás egyetlen módja az alkalmazkodás, kibúvók keresése volt. Védelemre az erdőkben, pusztaságokban lehettek. Kisebb csoportokra oszlottak a figyelem elkerülése végett. Megpróbálták kihasználni az igazságszolgáltatás területi eltéréseit, a hatóságok következtelen ügyintézésait. sokan határövezetekben telepedtek le, a távoli igazgatás lanyhább figyelme miatt. (Sokfelé ma is ilyen határterületeken tömörülnek nagyobb számban - pl. Skócia és Anglia, Franciaország és Spanyolország, egyes német államok

között, Lotaringia és az egykori Német-Római Birodalom, vagy Németalföld keleti határvonalán.)

Ezzel szemben Kelet-Európa országaiban a kevésbé kiforrott társadalmi rend keretei között nagyobb lehetőséget találtak a letelepedésre, a megmaradásra. A keleti irányból bevándorló és az Európa nyugati feléről visszafelé mozgó cigány közösségek térségünkben leltek végső otthonra. (MEZEY B. 1998) A fejletlenebb céhrendszer, a kézműveshiány, a háborús állapotok miatt szükségessé vált erősítésépítési munkálatok megélhetést is nyújtottak számukra, bár jellemzően az alantasabb munkák terén (a céhekből száműzött mesterségek - lókereskedés, vályogvetés, teknőkészítés, rézművesség, szegkovácsolás, zenélés...-biztosították az életfeltételeket). A térségre jellemző nagyfokú népességmozgás, a megszokott nyelvi, etnikai sokféleség nagyobb lehetőséget adott a beilleszkedésre (TOMKA M. 1983)

A XV-XVIII. században fontos mesterségeik - patkolókovács, fegyverkovács, szegkovács, puskapor-készítő, golyóöntő, tűzmester, kolomp és csengőkészítés - révén a társadalom megbecsült és elfogadott tagjaiként éltek. (BOGNÁR M.-GORDOS GY. 1995) Ellentétben Nyugat-Európával, ahol a cigányság vagy megőrizte tradicionális alapokon nyugvó különállását, vagy olyan sikeresen asszimilálódott, hogy nyoma sem maradt cigány eredetének, a korabeli Magyarország és valószínűleg egész Közép-Európa cigányságának döntő többsége valamilyen közbülső társadalmi helyet foglalt el. (HAVAS G. 1999)

"Magyarországon a feudálisztikus, de a kapitalizálódó munkamegosztásnak is számos olyan pólusa volt, melyet a társadalom alapvető szerkezeti elemei nem, vagy nem kellő mértékben voltak képesek betölteni." (RUPP K. 1976) A cigányok a "kitöltetlen pórusokba" behatolva megtalálták a maguk helyét a társadalmi munkamegosztásban. A XVIII. század során, a török kiűzése után a politikai, gazdasági, társadalmi élet stabilizálódása, ugyanakkor a Balkán továbbra is zavaros viszonyai újabb népcsoportokat (románokat, szerbeket, s nem kis számban cigányokat is) löktek Magyarország területére. Míg Magyarországra folyamatosan áramlottak be cigányok, ugyanakkor a Habsburgok cigányügyi politikája lezárta az örökös tartományok határait vándorló csoportjaik előtt. (MEZEY B. 1986) Ezek az újonnan érkezett cigány csoportok azonban már nehezebben találták meg helyüket a kor viszonyai között. Megtelepedni nem tudtak, megélhetési körülményeik nem voltak biztosítva, ezért erősen megnőtt a vándorcigányok száma. A magyarországinál fejletlenebb gazdasági körülmények közül érkezve a társadalmi hierarchia legalján, a társadalmon kívül kaptak csak helyet. Növekvő létszámuk súlyosodó társadalmi problémákat vetett fel. A kibontakozó abszolutisztikus államhatalom és a centralista irányítási politika minden állampolgár ellenőrzésére ki akarta terjeszteni figyelmét, így természetes igényként merült fel a cigányság összeírása, a társadalmi keretekbe való integrálásuk, letelepítésük. A beáramló cigányok azonban nem maradtak a Bánátban kapott földön, továbbvándoroltak az ország belseje felé, ezért nőtt a vándor cigányok száma. (TOMKA M. 1983)

Egyre jellemzőbbé válik a XVIII. század végére az európai hatalmak egységes fellépése, a csavargókkal, koldusokkal szembeni kíméletlenség. Hajléktalan, munkanélküli elemek létezése is szabálytalan, a renddel össze nem egyeztethető jelenség, amelyet az abszolutisztikus központosított államszervezet nem tűrhetett el. A cél: tüzzel-vassal jó útra téríteni e népcsoportokat. Sorra születtek a rendeletek,

törvények, melyekben a kiutasítás, vagyonelkobzás, börtön, gályarabság keveredett a letelepítés és rendes életre szoktatás céljaival. Az egyházak negatív hozzáállása (kiközösítés, szentségek megtagadása), a nép részéről tapasztalható csendes ellenállás, a hivatalnokok megvesztegethetősége, a hatóságok szervezetlensége miatt azonban e rendeletek végrehajtása nem volt maradéktalan.

VI. Károly cigánypolitikáját, majd kezdetben Mária Teréziáét is a kíméletlen üldözés jellemezte. A császárnő 1749-ben rendelettel utasítja ki a cigány, csavargó és idegen koldusokat (nem vonatkozott ez a letelepült cigányokra -a muzsikusokat nagy becsben tartották). 1758 és 1773 között aztán a cél egyre inkább a letelepítés és asszimilálás lett - nem emberbarátságból, hanem gyakorlati megfontolásból (Magyarország török hódoltság alatti elnéptelenedése okán). A roma és nem roma népesség közötti feszültségek, illetve a cigány közösségek és az állam közötti problémák fő okaként a politikusok és a jogalkotók a roma életmódot nevezték meg, s ezt is vették célba a karhatalom és jog minden lehetséges eszközével. (MEZEY B. 1998) 1758-ban kötelezik őket a letelepedésre és adó, robot fizetésére, lovat, kocsit nem birtokolhatnak, csak engedéllyel hagyhatják el a falut. Ám letelepítésük a falvakban a helyi lakosság ellenállásába ütközik, a kincstár nem téríti lakásépítésük költségeit, a helyi közösség nem tud építőanyaggal segíteni.

Egy 1761-es rendelet szerint újmagyarnak, vagy újtelepesnek kell nevezni őket. A 16 évesnél idősebb fiúkat katonai szolgálatba rendelték, a 12-16 év közöttieket mesterség tanulására kötelezték. E rendelet is ellenállásba ütközött, hiszen a tiszteknek nem kellett cigány katona, a mestereknek cigány tanonc. (S. A. FRASER, 1996)

A letelepítési kísérletek közé tartozik az az 1767-es törvény, mely tiltja a vándor életmódot, s ennek érdekében előírja az országon belüli, vármegyék közötti útlevél-kötelezettséget. (TOMKA M. 1983) Megvonja vajdák különleges joghatóságát, a cigányokat az országos igazságszolgáltatás rendszerének veti alá, tiltja, hogy beszéddel, ruházattal, foglalkozásukkal elkülönüljenek, a falura kirója összeírásuk terhére. (S. A. FRASER, 1996)

1773-ban törvénnyel kötelezik a megyéket, hogy a területükön élő cigányoknak házat kell adni, előírják a gyerekek kötelező iskoláztatását. Már ezen törvénykezések hiányosságai között előtűnik, ami a későbbi korok intézkedéseire is sok esetben jellemző, hogy igazából csak az elmélet szintjén mozognak, nem veszik figyelembe a cigányság adottságait, igényeit, hiányzik végrehajtásuknak valódi háttere. Ekkor például arról nem szólt a törvény, honnan lehet biztosítani a letelepítéshez szükséges házakat, illetve mivel a magyarok részére sem létezett általános oktatás, hogyan lehet beiskolázni a cigánygyerekeket. A drasztikusabb intézkedések közé tartozik a cigány gyerekek négy éves kortól való elvétele szüleiktől, s nevelőszülőkhöz történő kiadásuk, amellyel az átnevelést, a társadalomba való beilleszkedést próbálták elősegíteni. A végrehajtást csupán a cigányok ellenállása és a vállalkozó nevelőszülők hiánya nehezítette. (TOMKA M. 1983)

Végül az etnikai önazonosság-tudattal akarván végleg leszámolni megjelenik a törvényekben az egymás közti házasság tiltsa, ám a cigányok nem egyházi szertartással, hanem ősi ceremóniákkal keltek egybe, s a nem cigányok sem akartak házassodni velük. Az 5 éves gyereket elvették családjától és nevelőszülőkhöz adták, ám azok visszaszöknek. (S. A. FRASER, 1996)

II. József folytatta anyja erőszakos asszimilációs politikát. 1783-as törvénye betiltja a cigány nyelv használatát, a gyerekek nyilvános helyen való ruhátlan megjelenését, a lókereskedést. Elérendő célként tűzte ki, hogy a cigányok bekapcsolódjanak a mezőgazdasági termelésbe, ezzel megoldva foglalkoztatási gondjaikat, s hogy rendszeresen templomba járjanak. A törvény ezúttal sem szólt a végrehajtás mikéntjéről, így sok esetben egyszerűbbnek tűnt a hatóságok számára a problémát a cigányok más községek területére való elűzésével orvosolni (TOMKA M. 1983) 1783-tól tilos volt a névváltoztatás, a házakat számmal kellett ellátni, havonta jelentést kellett küldeni a cigányok magaviseletéről, megtiltották nekik a vásárok látogatását, a kovácmesterséget csak ott engedélyezték számukra, ahol a helyi hatóságok ahhoz hozzájárultak, korlátozták a zenészek számát, betiltották a koldulást, csak akkor telepedhettek meg, ha bizonyították, hogy valaki a szolgálatába veszi őket.

E rendeletek megvalósítása alól ahol tudott, kibújt a cigányság, ám ez is javíthatatlanságuk újabb bizonyítékaul szolgált csak. (S. A. FRASER, 1996)

Természetes, hogy ilyen körülmények között a cigányság csak a törvények kijátszásával maradhatott fenn, s ez a közösségi kötelek még szorosabbá válásához, a belső törvényeik megerősödéséhez vezetett. (TOMKA M. 1983) A cigányok a megélhetés kényszerétől hajtva továbbra is gyakran változtatják lakóhelyüket, nagyon lassan állandósul csak egy-egy település környékének cigány lakossága. Így tartós, a helyi faluközösség mindennapjaiba mélyebben beágyazódott kapcsolatok kialakulásának kicsi volt az esélye. (HAVAS G. 1997)

A viszonylag sűrű helyváltogatást részben indokolhatta a csoport által űzött hagyományos foglalkozás jellege, de lényegesen nagyobb szerepet játszott a csaknem teljes társadalmon kívüliség. A földrajzi térben lejátszódó helykereső mozgások már nem értelmezhetők a hagyományos vándorló életformába szervesen illeszkedő jelenségeként. Sokkal inkább egy olyan elnyúló átmeneti szakasról van szó, amelyben a cigányok a hagyományos életforma alapjainak megrendülése miatt, a nem cigány környezet ellentmondásos magatartása (letelepedésre ösztönző nyomás és zaklatás) miatt, valamint az életformaváltáshoz szükséges kapaszkodók csaknem teljes hiánya miatt egy köztes állapotban konzerválódtak hosszú évtizedekre. (HAVAS G. 1997) Ki voltak szorítva a társadalomból, de be voltak szorítva a legkülönbébb kényszerhelyzetekbe. A határok, puszták és erdők ahhoz túlságosan közel voltak a nem cigány társadalomhoz, hogy a nomád életet zavartalanul élni lehessen, de ahhoz túlságosan messze, hogy a cigányok az érintett települések életéhez szorosan hozzátartozó, megszokott, ismerős társadalmi csoporttá válhassanak.

A XVIII. század vége felé újabb kihívás elé állítják a cigány népességet - különösen Nyugat-Európa országaiban - a kibontakozó társadalmi-gazdasági változások: az iparosodás, a gépesített termelési folyamatok, a tömegtermelés, a fejlett ipari társadalmak kialakulása, az urbanizáció, s a falusi életmód átalakulása, a parasztok és kézművesek társadalma helyett a gépkezelők és könyvelők társadalmának megjelenése. E változások térségünkben még váratnak magukra.

A helyi hatóságok politikáját meghatározó fő elem továbbra is a számkivetéses elutasítás maradt, de országos szinten a retorika megváltozott és a korábbiakkal ellentétben cigányokkal kapcsolatos kivételes intézkedésekre ritkán került sor. A cigányok nomád élete egyfajta nyugtalanságot okozott, a vándor populáció növekedése

az állam rendjének veszélyeztetését jelentette, a fegyelmező intézkedések elsődleges célja az emberek letelepítése, a nomadizmus legyőzése lett. (J.-P. LIÉGEOIS, 1998)

Az irodalom, a zene területén megjelenő, romantika felé hajló ízlés miatt megnőtt az érdeklődés a primitív népek kultúrája, az egzotikus, a titokzatos jelenségek iránt, a természetes, vad állapot dicsőítése, az emberi méltóság újra felfedezése divattá tette a cigány romantikát is (Jókai, Liszt, Lenau ...), a műalkotások azonban nem a valóságos képet ábrázolták. (TOMKA M. 1983) Ekkor indultak el az első nyelvészeti vizsgálatok is. A zenei tehetség elismerése által a cigányzene főleg Magyarországon (összefonódva a magyarság nemzeti megújódási mozgalmával), Oroszországban (a romantikus szabadságeszmény megtestesítőjeként) és Spanyolországban (flamenco) vált a nemzet identitástudatának részévé. Ekkorra tehető Magyarországon is, hogy a romungrók a vándorlással felhagyva, kezdik elfelejteni anyanyelvüket, a cigányzenészek, cigányprimások révén előkelő tagjaik belesimulnak a társadalom életébe.

A XIX. század során a kapitalista fejlődés megindulása, a gyáripar terjedése térségünkben is tovább szűkítette életlehetőségeik kereteit, a modern gyáripar jelentős piacvesztést eredményezett. A cigányság XIX. században rögződött foglalkozásrendje a kisipari áruk piacának szűkülésével már a századfordulón kezdett felborulni és ezzel a cigányság elveszítve több generáción át gyakorolt minimális társadalmi presztízst biztosító alapjait a XX. sz. első felében a teljes létbizonytalanságba süllyedt. A Monarchia szétesésével aztán az elsorvadó külpiacok, a vándoripar és az ipari szolgáltatások belső piacának összezsugorodása, a gazdasági világválság és az azt kísérő tömeges munkanélküliség kihatott a cigány népcsoport életére is. (POMOGYI L. 1997)

1837-ban Alexander Ghica havasalföldi vajda 4000 cigány családot szabadított fel, Moldvában 1842-ben szabadították fel a cigányságot, 1855-ben megtiltották az emberkereskedelmet, majd 1856-ban Havasalföldön is megtették ezt, s 1864-ben nyerték el teljes jogi szabadságukat, állampolgári jogaikat. (S. A. FRASER, 1996) Erdélyben 1848-ban megtörtént a jobbágyfelszabadítás, amely révén a cigányok elnyerték a szabad költözködés jogát. E történelmi események azt eredményezték, hogy újabb nagyszámú csapataik jelentek meg az országban (ezek a Magyarországon beas cigányként emlegetett, a hosszú román nyelvi közegben való tartózkodás miatt eredeti nyelvüket elvesztett, s az archaikus román nyelv egy változatát beszélő cigányok), tovább növelve ezzel a helyzet súlyosságát. (TOMKA M. 1983)

A felerősödő migráció Nyugat-Európa felé is irányult, majd onnan sokan tovább utaztak Amerikába, ám a nyugati országok hamarosan a letelepedés feltételeinek szigorításával reagáltak az új helyzetre.

Miközben a régebben bevándorolt csoportok - bár sok kitérővel és zökkenővel tarkított folyamat keretében, de - fokozatosan integrálódtak, újabb és újabb csoportok érkeztek országba, és felbukkanásuk ugyanolyan problémákat vetett fel, mint a régebben itt élő csoportoké voltak korábban. (HAVAS G. 1999) Nem voltak szokva semmiféle letelepedett életmódhoz, mivel hosszú ideig tartózkodtak Románia területén, nyelvjárásuk a cigány nyelv ún. oláh változata. (BOGNÁR M.-GORIXOS GY. 1995)

József Károly Lajos Osztrák főherceg érdeklődése, vizsgálatai József főherceg letelepítésükre irányuló kísérletei (kisjenői, alcsúti birtokain) sem jártak átütő sikerrel

és egyre erőteljesebb lett a közvéleményben társadalmi helyzetükre vonatkozóan a felelősség rájuk hárítása, s emiatt az üldöztetés, a diszkrimináció, melyben már a fasiszta ideológia gyökerei lelhetők fel. (TOMKA M. 1983)

A kiegyezés után lényeges változás történt a cigányság hivatalos megítélésében: élesen kettéválasztották a megtelepedett, asszimilálódott cigány lakosságot és a vándorlókat. A legdurvább beavatkozás a vándorló hagyományokkal rendelkező kompániák egy részének szétrombolása volt. Ennek következtében ezek a csoportok elvesztették egykori létkereteiket, elfogadott normarendszerüket, a vajda fennhatóságát, s ezzel együtt minimális intézményes kapcsolatukat a környező társadalommal. (TAKÁCS É. 2000)

Az 1893-as részletes népszámlálás adatai szerint az akkori országterületen 274 940 cigány élt - közülük közel 90% teljesen letelepedett, 20 406 időszakosan vándorló, 8 938 teljesen nomád életvitelt folytatott. Ám a letelepedés nem jelentett a társadalomba való beilleszkedést is, nagy részük külön telepeken lakott. A tanköteles korúak 70%-a nem vett részt az oktatásban, a cigányság 90%-a írástudatlan (a nomád életmódot folytatóknál 98%) volt. (POMOGYI L. 1995)

A nyugat-európai kormányok egyre szigorúbban kezelték a cigány-kérdést - jellemző az egyre leplezetlenebb diszkrimináció, a társadalmi-gazdasági problémák okainak rájuk hárítása. Sorra jelennek meg az országokba lépést tiltó rendelkezések. Poroszországban, hogy letelepedésüket szorgalmazza, a vándorfoglalkozások üzését engedélyhez kötik, s így bürokratikus feltételekkel (állandó lakóhely igazolása, büntetlen előélet, gyerekek oktatásának biztosítása) próbálják a vándor iparosokat ellehetetleníteni. Nyilvántartásukra bevezetik a "cigánykönyvet", az állandó alkalmazásban nem állókat dologházba, kényszermunkára ítélik, a gyerekeket nevelőintézetbe kényszerítik.

A XIX. század kibontakozó ideológiai irányzata (a biológiai determinizmus) is alátámasztotta a negatív cigányképet. (E szerint a faj a történelmi fejlettség meghatározó tényezője, vannak alacsonyabb és magasabb rendű fajok, a fajkeveredés káros jelenség, a bűnözés atavisztikus eredete) A szociáldarwinizmus szemlélete szerint az etnikai tényező az egyetlen és kizárólagos befolyásolója az élet minden területén lezajló folyamatoknak, ezért a modern állam feladata nem a gyengék védelme, hanem az etnikum szempontjából legértékesebb elemek erősítése. Az egyén társadalmi értékének mércéje biológiai adottsága és társadalmi hasznossága. Ezen elméletek aztán már a náci módszerek előképei.

1933-ban Németországban a Nemzetiszocialista Párt hatalomra kerülése után, mivel az idegen fajok (cigány, zsidó) vérkeveredése veszélyes, megtiltják a vegyes házasságokat. Az eddigi "gyenge bánásmód" után a cigány-kérdés bűnügyi probléma helyett faji problémaként jelenik meg. Megtörtént a faji alapú megkülönböztetés alapjainak kidolgozása - a Birodalmi Egészségügyi Minisztérium keretén belül létrehozták a Faji Tisztaság és Népeségbiológiai Kutatási Egységet, amely kidolgozta jelölési rendszerét: Z, ZM+, ZM, ZM-, NZ (Z = Zigeuner, ZM +, vagy - = Zigeuner-mischung (keverék cigány) a cigány vér dominanciája alapján, NZ = Nicht-Zigeuner) Következett ezután az aszociális elemek sterilizálása, deportálása, koncentrációs táborokba, vagy kényszermunkára történő elhurcolása. (S. A. FRASER, 1996) Magyarországon is a cigányság diszkriminációjának kiteljesedése a Horthy korszakban a hitleri Németországból kiinduló eszmék következménye volt. Az 1930-as évektől nálunk is

faji problémaként kezelték a cigány kérdést, s a végleges megoldást a fizikai megsemmisítésben látták. A II. világháború utolsó időszakában Magyarországról is nagy számban deportálták őket koncentrációs táborokba, az így elpusztult cigányok száma különböző kutatók szerint 50-100 000 főt tesz ki. (1944 júliusától 1945 márciusáig tartó deportálások főleg Budapestről és a főváros környékéről, Székesfehérvárról).

A II. világháború után ismét óriási változást hozott a magyarországi cigány népesség életében. A kibontakozó extenzív iparosítási program sokukat a gyárakba terelte, munkát biztosítva számukra, de igazából ez is csak részleges megoldás maradt, nem adott lehetőséget a felemelkedésre, a polgárosodásra. A nehéz, veszélyes, alacsonyan fizető munkaköröket töltötték be, tovább erősödött a szegregáció. Ugyanakkor a hivatalos politika részéről kedvezményező elbánásban részesültek, ami egy sajátos kettős tényezőrendszert hozott létre, s éppen a vélt kedvezményezettség miatt etnikai konfrontációkhoz, a többi népcsoport féltékenysége következtében további kirekesztődéshez, elkülönüléshez vezetett. (KOZÁK I. 1983) A saját értékek ráerőltetése e népcsoportra, a társadalom lehajoló gesztusa miatt a két kultúra között nem volt közlekedés. A közgondolkodás az irányba alakult, hogy a társadalom megad minden lehetőséget, csak a cigányság nem tud élni vele, s ez a ma ismert sztereotípiák rögzüléséhez vezetett. Munkába állításuk a cigány mesterségek továbbsozadását eredményezte, s a gyakran csak a lakóhelytől távol, ingázással elérhető, rosszul fizetett munka nem volt képes a nyomort felszámolni, a családok létalapját biztosítani. Foglalkoztatásukat nehezítette a szakképzetlenségük, a szakképzetlen, fizikai munkaerőt igénylő ágazatokban pedig rossz egészségi állapotuk miatti alkalmatlanságuk, továbbá a munkamorál, illetve a rossz tapasztalatok miatt a vállalatok elzárkózása alkalmazásuk elől.

A cigányokkal kapcsolatos pártpolitikát az ingadozás jellemezte. Bár hivatalos megkülönböztetésük megszűnt, papíron legalábbis a társadalom azonos jogú tagjaivá váltak, a II. világháború utáni földosztásból kimaradtak. Az agrárnépesség sem fogadta be soha igazán a cigányokat, mindez bizonytalan létalapot jelentett a szocialista időszak kezdő éveiben, pedig nagy részük falvakban élt, mezőgazdasági munkásként tevékenykedett.

POGÁNY GYÖRGY és BÁN GÉZA 1957-es munkájukban a cigányság nemzetiségi státusát taglalva arra a következtetésre jutnak, hogy a magyarországi cigányság nem nemzetiség, mert nem alkot semmiféle egységet.

Az 1945 után deklarált jogegyenlőség valójában burkolt egyenlőtlenséget takart. Az új politikai berendezkedés 1961-ig folyamatosan érvényesülő sematikus felfogása szerint a munkásosztály és a parasztság, az addig elnyomott szegény rétegek diadala nyomán nincs értelme cigányproblémáról beszélni, hiszen a romák is együtt haladhattak a politikai hatalom birtokosaival, a dolgozó osztályokkal a felemelkedés útján. (MEZEY B. 1998) A szocialista társadalom nem nemzetiségi, hanem osztályalapon szerveződik – szólt a politikai felfogás -, s ez vezetett a nem csak a cigányságot, hanem valamennyi magyarországi nemzetiségi és etnikai csoportot is érintő ún. automatizmus elve kialakulásához, amely szerint a szocialista társadalom keretein belül a nemzetiségi problémák önmaguktól is megoldódnak a társadalmi beilleszkedés révén. (TILKOVSKY L. 1998)

1958-ban létrehozták a Cigány Kulturális Szövetséget, amelyet arra hivatkozva, hogy nem alkotnak nemzeti kisebbséget 1960-ban meg is szüntettek. Az 1960-as évektől a pártállam cigánypolitikáját a patriarchális jellegű, "erőszakosan boldogító" megközelítés jellemezte, amely sok esetben eredménytelen maradt, sőt bizonyos ellentéteket értelt a társadalom és a romák között. (MEZEY B. 1998) A pártállam folyamatosan tett kísérleteket a cigányság felkarolására. Így az MSZMP KB Politikai bizottságának 1961 június 30-i "A cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról" című határozata (HUSZÓCZY M. 1983.) leszögezi, hogy a cigányság nem alkot külön nemzetiséget, nem szabad őket elkülönítve kezelni és a társadalomba való mielőbbi beillesztésük érdekében meg kell oldani állandó, nem elkülönült letelepítésüket, állandó munkahellyel való ellátásukat, egészségügyi körülményeiket és kulturális színvonalukat javítani kell. Intenzív felvilágosító munkát tart kívánatosnak mind a cigányság, mind a lakosság más rétegei között is az előítéletes gondolkodás leküzdése érdekében. Az 1961-es MSZMP határozat után megindult a cigánytelepek felszámolása, a kampány célja az asszimiláció elősegítése, a munka és oktatás rendszerébe való beillesztés, az állandó letelepítés, a munkahelyi, egészségügyi körülmények javítása volt.

A kormány határozataira nyomán az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az OTP kedvezményes lakásépítési akciót indított, ehhez azonban hiányoztak a cigányság részéről előírt feltételek (egy év folyamatos munkahely, 10 % előtakarékosság, nem volt meg a fedezet a hitelkeret és a lakás tényleges bekerülési költsége közötti különbözetre), s az akció sikere nem volt átütő. A rossz anyagi helyzet miatt nem volt garancia a hitel visszafizetésére, a hitel koránt sem fedezte az építkezés költségeit, gyakran történtek visszaélések a lakásokat építő vállalkozók részéről, silány minőségű lakások készültek, sok esetben fürdőszoba nélkül. A beköltözött lakosok életvitele sem változott meg gyökeresen, a vizet, villanyszámlát nem tudván fizetni, kikapcsolták a szolgáltatásokat a lakásokból, így tulajdonképpen a putri jellegű életvitelnek a telepekről a falvakba való áthelyezése történt meg, s ez a lakosság többi részével újabb konfliktusokhoz vezetett. Jellemző volt, hogy egy generáció a putriban maradt, s csak a fiatalabb nemzedék költözött az új lakásba, illetve gyakori eset volt, hogy az új lakást egyszerűen eladták, s visszaköltöztek a telepre. (TAUBER I. 1986.) Telepnek egyébként is a négynél több "lakásból" álló lakott helyet vették, így a szétszórta élő családok eleve nem juthattak hozzá a támogatáshoz. A fent említett problémák miatt a cigányság jobb lakáskörülményekhez juttatása nem hozta meg a kívánt eredményeket, 1965. és 1975. között 12 673 lakásnak megfelelő hitelkeretet használtak fel (HUSZÓCZY M. 1983) (a keret kb. 60%-át), ami tulajdonképpen csak a természetes szaporodás igényeit elégítette ki. Mindemellett a telepi lakosok száma az 1964-es állapotról, amikor is 222 000 fő élt telepen, 1981-ig 50-55 000 főre csökkent. (KOZÁK I. 1986.)

Mivel a nyelv a különállást konzerválja, nem támogatták a cigány kultúra, a cigány nyelvek ápolásának ügyét.

Az 1961-es PB határozat hosszú évtizedekre leírta a pártállam cigánypolitikáját, miszerint a cigány életmód a feudalizmus maradványa, a cigánykérdés gazdasági kategóriaként értelmezendő, problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni, s a társadalmi rend megváltozásával a kérdés megoldódik.

Két fő feladatot fogalmaztak meg még a hatvanas években: a tankötelesek maradéktalan felderítését és a beiskolázás teljessé tételét, valamint a rendszeres iskolába járás biztosításával az iskolai oktatásban való előrelépést. (BOGNÁR M.-GORDOS GY. 1995)

Egyes iskolákban cigány osztályok indultak, bár a tanácsok ehhez gyakran nem biztosították az anyagi fedezetet. A cigány gyerekek beiskolázását nehezítő tényezők voltak még a szülők ellenkezése, a telepek nagy távolsága az iskolától, s ugyanakkor a telepi utak rossz minősége, a gyerekek gyenge egészségi állapota, hiányos szókincse és beszédkézsége, a hivatalos szervek részéről tapasztalható engedékenység, a tanulmányok alól történő indokolatlan felmentés (melynek következtében a cigánygyerekek megrekedtek az alsó tagozat osztályaiban), illetve a kisegítő iskolákba, osztályokba való utalás, ami nem ritkán nemzetiségi alapon szelektált.

Mindezekkel együtt megfigyelhető a cigányok életkörülményeinek javulása, ami demográfiai forradalomhoz vezetett közöttük (100év alatt lélekszámuk megkétszereződött, nőtt a születési arány, csökkent a csecsemőhalálozások száma).

Az 1960-as évek elején a cigánykérdés kizárólag szociális problémaként vetődött fel, pedig a többségi társadalom erősen stigmatizáló megkülönböztetése már akkor is indokoltta tette volna a szociális és etnikai szempontok együttes alkalmazását. (CSENGEY D. 1982)

A közép-kelet-európai térségben 1989-től bekövetkezett politikai-gazdasági változások, a totalitárius, s egyúttal "állampolgárai felett bábáskodó" pártállami rendszerek összeomlása újabb határvonalat jelent a magyarországi cigányság hányattatott történetében.

A cigány lakosság helyzete a rendszerváltozás után sem változott pozitív irányban. A gazdasági válság nagy mértékben érintette ezt a népcsoportot, hiszen a gazdaságtalan üzemek felszámolása, a termelőszövetkezetek megszűnése, a munkaerő-leépítések során szakképzetlenségüknek, alacsony iskolázottságuknak, s nem utolsósorban a máig élő előítéleteknek köszönhetően elsőként kerültek a munkanélküliek közé. Nagy tömegeik ma is a társadalom periferiáin, rendkívül rossz szociális körülmények között élnek és a jelenlegi gazdasági, szociális folyamatok mellett önerőből nem sok esélyük van e társadalmi csoportoknak a felemelkedésre.

Ráadásul a szólásszabadsággal, az előítéletek könnyebb kimondhatóságával újra felszínre kerültek évtizedekig mesterségesen elfojtott indulatok. Az erősödő nacionalizmus, az általános elszegényedés, a munkanélküliség automatikusan a bűnbakkereséshez vezet.

A kutatások szerint a magyarországi többségi népesség a hazai kisebbségek közül a romákat tekinti legkevésbé a nemzet részének. A közvélemény csak önálló etnikumként fogadja el a cigányságot, még asszimiláns csoportként sem. (LÁZÁR G. 1996)

A rendszerváltozással megkezdődött a romák azonosságtudatának ébredési folyamata is. Kezdetét vette a roma önszerveződés megindulása. Elméletileg lehetőség van a cigány kulturális autonómia megteremtésére, de gyakorlati kivitelezésére ma még kevés esély mutatkozik, ugyanis a kulturális intézményhálózatok felállításához, működtetéséhez szükséges garanciák, pénzeszközök nincsenek biztosítva. (VAJDA I. 1997)

A Kormány 1047/1999. (V.5.) határozatában egységes szerkezetben foglalta össze a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú

intézkedéseket, egyidejűleg hatályon kívül helyezte az 1093/1997. (VII.29.) kormányhatározatot. (BMMK, 2000)

A romák rendkívül rossz helyzete, s annak nyomán kialakuló konfliktusok nap-mint nap felszínre bukkannak a médiában. A kialakult komplex problémakör orvoslása hatalmas társadalmi erőfeszítést igényel és mindenképpen egy hosszú, eredményét lassan megmutató folyamat lehet. Sok kormány szintű, civil, illetve önszerveződő kezdeményezés indult az elmúlt években, ám az eltelt évszázadok kezdeményezéseiből le kell szűrünk a tanulságot, egyetlen nép sem tehet magáévá saját etnikai lényegét és emberségét lebecsülő, vagy kívülről ráerőltetett értékeket, normákat. Hasonló törekvésekre a cigányság is, mint azt történetük végigtekintése során láthattuk, úgy reagált, hogy sok esetben csak a törvények, rendeletek kijátszásával maradhatott fenn. Egy ilyen szituáció természetesen vezet a közösségi kötelek szorosabbra fűződéséhez, a belső törvények érvényének megerősödéséhez.

3. 1. A niche-modell

Az indokolja a cigány népesség történetének a fenti részletességgel való áttekintését, mert elsősorban az világlik ki belőle, hogy a cigányság egyes korokban betöltött szerepe, helyzete nem más, mint a történelmileg változó körülmények között a cigány csoportok helykeresése a társadalom, a gazdaság keretei között, az azokhoz való alkalmazkodás, a helyzeti előnyök megkeresése és a lehetőségek szerinti kihasználása. Keresik a pillanatnyi környezetnek (s itt a környezet szót a földrajzi környezet értelemben használjuk TÓTH JÓZSEF (1981) nyomán) azokat az üres helyeit, réseit, amelyet a korabeli társadalom még üresen hagyott, nem töltött ki, s megpróbálják elfoglalni azt.

Természetesen nem csak a cigányság, de az egész társadalom, annak minden egyede, csoportja hasonlóan keresi helyét a társadalmi-gazdasági térben, s igyekszik elfoglalni annak a saját adottságai, képességei szerint megszerezhető legjobb, legelőnyösebb feltételeket kínáló szeletét. Ám a cigányság története különösen markánsan mutatja ezt a harcot, a napjainkig - részben a spontán gazdasági fejlődés, részben a központi hatalom mesterséges szabályrendszere miatt - egyre szűkülő lehetőségek keresését.

A társadalmi-gazdasági teret itt most úgy fogjuk fel, mint az egyént, vagy a társadalom egyes csoportjait körülvevő többdimenziós teret. E tér négy fő rendezőeleme - a természet, a társadalom, a gazdaság és az infrastrukturális adottságok - adják annak fő tengelyeit. E fő elemeket azonban szétbonthatjuk számtalan összetevőre, s így, minden tényezőt egy-egy tengelyként e felfogva számtalan tengely mentén szerveződő bonyolult térstruktúrát, a társadalmi-gazdasági teret kapjuk. (vö. TÓTH J. 1981.) Egy egyén, vagy csoport ezek mentén a tengelyek mentén igyekszik megkeresni azt a minden (vagy legalábbis minél több) tényező szempontjából számára megfelelő helyet ebben a térben, amelyet képességei, adottságai, személyes lehetőségei, illetve a másik oldalról a társadalmi elvárások, feltételek alapján el tud foglalni.

Az előzőekben vázolt eszmefuttatás szemléletében rokonítható a XIX. század végi szociológiai vizsgálatok ún. "chicagói iskolájának" megközelítésével, amelynek kutatói (Park, Burgess, McKenzie) szerint a tér szerkezete, fizikai struktúrája, az élet tárgyi

feltételei meghatározó erővel bírnak az emberi csoportok társadalmi helyzetére, viselkedésére nézve. E felfogást humánökológiának nevezték el, hiszen a biológia egyik ágának, az élőlények és környezetük viszonyát vizsgáló ökológiának az analógiájára épült, annak szemléletét és kategóriáit alkalmazták az emberi társadalomra. (vö: FARKAS P. 1999; ANDORKA R. 1991.) Ahogy az élőlények viselkedését befolyásolják a környezeti tényezők, úgy határozza meg a természeti és mesterséges környezet az emberi viselkedést, emberi kapcsolatokat, a társadalmi szerveződés formáit.

A társadalmi-gazdasági tér hasonlítható így a természeti térhez. A természeti környezetben egy egyed, egy populáció a környezeti tényezők nagyszámú elemeiből felépülő, tulajdonképpen n számú ökológiai tényező által meghatározott sokdimenziós hipertér. Ennek minden egyes tengelye, minden ökológiai faktor behatárolja az adott tényező szempontjából az életben maradás felső és alsó korlátait. Ezen ökológiai térben elfoglalt helye a populációnak az ún. fundamentális niche. A niche tehát az ökológiai térnek az a része, amelyet egy populáció a jelenlétével kitölt. (FEKETE G. 1981) S az egyes élőlénycsoportok között folytonos küzdelem van a tér ezen helyeiért, a niche-ek megszerzéséért, fenntartásáért.

E biológiai analógia szerint a társadalmi-gazdasági térben az egyes társadalmi csoportok hasonlóképpen próbálják megszerezni, betölteni és megtartani a sokdimenziós tér egy-egy dimenzió által kínált feltételei között kialakuló helyeit, az ún. társadalmi niche-eket. Az erősebb csoportok a "jobb helyeket" is meg tudják szerezni, a gyengébb, kisebb érdekérvényesítő képességgel bírók kiszorulnak onnan. Nem teljesen új e megközelítés a társadalmi vizsgálatok, a cigányság kutatása terén, például hasonlóképpen a niche fogalmat használja Leonardo Piasere is az olaszországi cigányokat elemző tanulmányában (L. PIASERE, 1997).

A niche modell (ld. 1. ábra) azt próbálja szemléltetni, hogyha az egyén (vagy csoport) helyzete egy bizonyos tényezőt tekintve megváltozik, hatással lesz ez a többi tengelyen elfoglalt helyre is, s az egyén egész társadalmi státusa megváltozik. Egy konkrét példán bemutatva: Tekintsük a sokdimenziós társadalmi-gazdasági tér X tengelyét az iskolázottsági szint mutatójának! Ha megváltozik az egyén iskolázottsági szintje, az hatással lesz az egész társadalomban elfoglalt helyére, növelni fogja esélyeit az élet más területein is (munkaerő-piaci helyzet, szociális helyzet, házasodási és gyermekvállalási szokások, vagy akár a migrációs hajlandóság növelésével a földrajzi letelepedés stb.). Ezért indokolt a felvetés; a cigány népesség mai problémáinak megoldása egy komplex feladatkör, csak az egész tevékenységterv teljes kidolgozásával képzelhető el, figyelembe véve az egyes beavatkozások hatásait a komplex rendszerre.

A cigány népesség történetét elemezve kiszoruló tendenciát figyelhetünk meg, a népcsoport státusa a mai magyar társadalomban egyre szűkülő helyet, csökkenő niche-t vetít elénk a modernizálódó világban.

E dolgozat célul tűzte ki maga elé, hogy bemutassa azt a társadalmi-gazdasági teret, amelyben napjainkban a Dél-Dunántúlon, elsősorban Baranya megyében a cigány népesség él. Vizsgálatunkban éppen e sokdimenziós tér legfontosabb tengelyei mentén haladva - lakáskörülmények, egészségügyi státus, iskolázottság, szakképzettség, munkaerő-piaci dimenziók, intézményi infrastrukturális háttér ... - vizsgáljuk meg a romák helyzetét, lehetőségeit, az esetleges továbblépés módjait.

A modell nem több, mint eszköz az összefüggések szemléltetésére, csupán a dolgozat tartalmi ívének, gondolatmenetének keretét szolgál.

4.1. A cigány népesség térbeli eloszlásának alakulása

Az első, egész Magyarország területére kiterjedő vizsgálatra, amely a cigány népesség eloszlásáról is szólt, az 1971-es évi népszámláláshoz készült. Az akkor adatok szerint a teljes népesség 43 333 fő volt. (Balogh M. Gy. 1995). Az 1973-ban a Magyar Népszámlálási Hivatal által készített adatok alapján a mai országterületre vonatkozólag 50 000 fő volt a cigány népesség, azaz 1973-ban lebonyolított településszámla részletes cigányosítása 1 000 településről 111 000 főre emelkedett. Ez a teljes akkor országterületen élő cigányok 74%-a volt.

Kemény István 1971-es és 1994-es reprezentatív felmérést készített Magyarországon a cigány lakosságról. Az 1971-es és 1994-es felmérések alapján az ország területén 1971-ben 500 000 fő volt a cigány népesség, azaz 1971-ben lebonyolított településszámla részletes cigányosítása 1 000 településről 111 000 főre emelkedett. Ez a teljes akkor országterületen élő cigányok 74%-a volt. 1994-ben lebonyolított településszámla részletes cigányosítása 1 000 településről 111 000 főre emelkedett. Ez a teljes akkor országterületen élő cigányok 74%-a volt. 1994-ben lebonyolított településszámla részletes cigányosítása 1 000 településről 111 000 főre emelkedett. Ez a teljes akkor országterületen élő cigányok 74%-a volt.

A Magyarországi és Közép-európai Munkaadók és Munkáltatók Szövetsége (MMSZ) becslése 450 000 főre (az ország népesség 4,4 %-a). A Közép-európai Statisztikai Hivatal által készített ELAR jelentés 1994-ben 294 715 főre határozta meg létszámukat.

1. ábra: A niche-modell

Pontos adatokkal a mai napig nem rendelkezünk, a különböző felmérések, becslések az 500 000-550 000-ig terjednek, az ország népességének 3-4 %-a számra tehető. Természetesen függ az arról, ki és milyen céllal készítette a becsléseket, illetve milyen módszereket használt a létszám kiszámításának alapjául, ki tekint egyáltalán cigánynak. E definíciók problémáiról már szóltunk a 2. fejezetben.

A demográfiai helyzetre vonatkozólag autentikusnak tekintjük - bár egyes kutatók vitáznak a számok felett (LADANYI J.-SZELÉNYI L. 1997) - a Kemény István -Havas Gábor nevével fémjelzett 1971-es és 1994-es reprezentatív felmérést. Ez alapján elmondható, hogy 1971-ben a Dél-Dunántúli régió három megyéjében 65 ezer cigány származású állampolgár élt, amely a teljes népességhez viszonyítva 4,0 %-os arányt tett ki, 1994-ben a megismertelt vizsgálat már 104 ezer cigány származású állampolgárt számlált, amely a teljes népességhez viszonyított arány tekintetében 6,5 %-ra nőtt a növekedés jelentős.

Hodó István az 1980-as népszámláláshoz kapcsolódva végzett Baranya megyében felmérést, amely kiterjedt a megye területén élő összes cigányok minősítésére.

Baranya megyében az 1980-as Népszámlálás alkalmával 4699 személy vallotta magát cigány származásúnak. Közülük 3156 (71%) lakott községekben. A községi adatokból látni egyértelműen az időponttal vonatkozóan 20 416 főt tekintettek cigány származásúnak, ebből 15 600 (76%) élt a községekben. (HODÓI 1991)

4. A cigányság demográfiai jellemzői

4. 1. A cigány népesség lélekszámának alakulása

Az első, egész Magyarország területére kiterjedő összeírásra, amely a cigány népesség jellemzőiről is szolgáltat átfogó adatokat 1782-ben került sor. Az akkori adatok szerint a lélekszámuk 43 738 fő volt. (BOGNÁR M.-GORIDOS GY. 1995) Az 1873-ban belügyminisztériumi rendeletre végrehajtott összeírás adataiban a mai országterületre vonatkozólag 50 040 főt találunk, míg az 1893-ban lebonyolított településszintű, részletes cigányösszeírás 65 000 főt regisztrált a mai országhatárokon belül. Ez a teljes akkori országterületen összeírt cigányok 23,8 %-a volt.

Kemény István 1971-es becslése szerint 320 000 fő volt Magyarország cigány lakossága. Az 1990-es évek elején a létszámról vonatkozóan több forrásra is támaszkodhatunk. Ezek - bár különböző módszerekkel eltérő eredményre jutottak, hiszen eltérő módszereket alkalmaztak (ld. 2. fejezet) - 400 000 és félmillió közé teszik a cigány népesség nagyságát. Kemény István az 1993-1994-ben lebonyolított reprezentatív kutatás alapján 482 000 főre becsüli az 1994. évi magyarországi cigányságot (ez az akkori össznépesség 4,7 %-a). Magyarország összlakossága 1971-ben 10 352 000, 1993-ban 10 310 000 fő volt. Tehát az 1971-es vizsgálathoz képest a cigány népesség növekedése 1993-ra 43%-os.

A Művelődési és Köznevelési Minisztérium iskolastatisztikákkal alátámasztott becslése 450 000 főben (az összlakosság 4,4 %-a), a Központi Statisztikai Hivatal által készített ELAR jelentés 1993-ban 393 715 főben határozza meg létszámukat.

Pontos adatokkal a mai napig nem rendelkezünk, a különböző találgatások, becslések az 500 000-től egészen az irreálisnak tűnő 800 000-es számig merészkednek. Természetesen függ ez attól, ki és milyen céllal bocsátkozik becslésekbe, illetve milyen módszereket használ a létszám kiszámításának alapjául, kit tekint egyáltalán cigánynak. E definíciós problémáról már szoltunk a 2. fejezetben.

A demográfiai helyzetre vonatkozólag autentikusnak tekintjük - bár egyes kutatók vitatják módszerét (LADÁNYI J.-SZELÉNYI I. 1997) - a Kemény István -Havas Gábor nevével fémjelzett 1971-es és 1994-es reprezentatív felmérést. Ez alapján elmondható, hogy 1971-ben a Dél-Dunántúli régió három megyéjében 65 ezer cigány származású állampolgár élt, amely a teljes népességhez viszonyítva 4,0 %-os arányt tett ki, 1994-ben a megismételt vizsgálat már 104 ezer cigány származású állampolgárt számlált, amely a teljes népességhez viszonyított arány tekintetében 6,5 % -ra történő növekedést jelentett.

Hoóz István az 1980-as népszámláláshoz kapcsolódva végzett Baranya megyében adatgyűjtést, amely kiterjedt a megye területén élő összes cigánynak minősített személyre.

Baranya megyében az 1980-as Népszámlálás alkalmával 4699 személy vallotta magát cigány anyanyelvűnek. Közülük 3356 (71%) lakott községekben. A kiegészítő adatgyűjtés során ugyanerre az időpontra vonatkozóan 20 416 főt tekintettek cigány származásúnak, s ebből 15 600 (76%) élt a községekben. (HOÓZ I. 1991)

A népszámlálások adatközléseinek pontatlanságát mutatja a következő táblázat, ahol hatalmas eltéréseket tapasztalhatunk a Hoóz István féle minősítéses felvétel eredményeihez képest.

Év	Cigány nemzetiségű	Cigány anyanyelvű	Magyaron kívül cigányul is beszél
1930	-	2621	-
1941	1409	3587	1746
1949	1796	2683	1047
1960	4109	4507	1548
1970	-	5956	-
1980	775	4517	2815
1990	6795	5816	3503

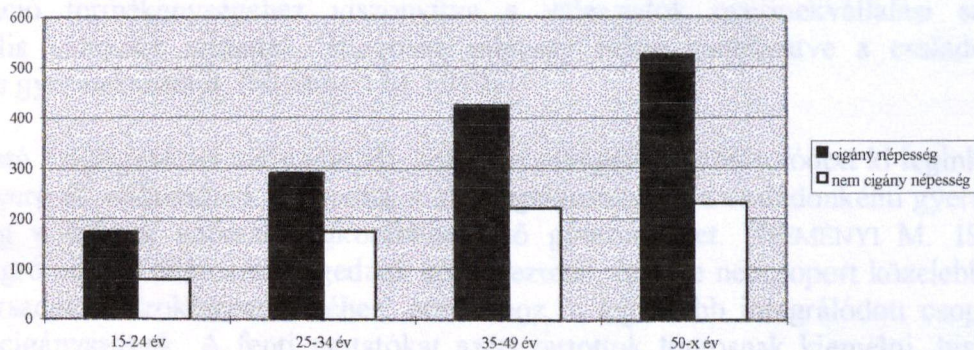
1. táblázat: A cigány etnikumhoz tartozó lakosság alakulása Baranya megyében

(Forrás: GIRÁN - GYUOK, 1999)

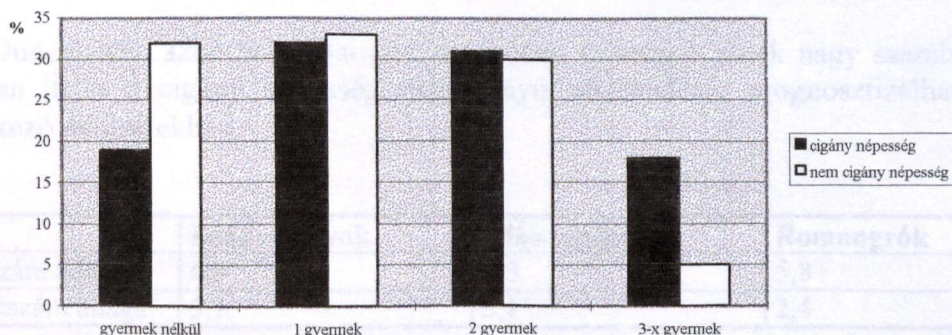
4. 2. Születési mutatók

A második világháború után a háborús vérvesztéséget követő természetes demográfiai folyamatok arra utalnak, hogy a diszkrimináció megszűnésével és az életkörülmények javulásával összhangban egy lassan csillapodó demográfiai forradalom zajlott le a hazai cigányságon belül. A mai államterület cigány lakosságának száma az elmúlt évszázadban több mint hétszeresére nőtt, s ez egyértelműen a második világháborút követő évtizedek rendkívül magas születési arányával és egyre csökkenő csecsemőhalandóságával magyarázható. (KOC SIS K.-KOVÁCS. 1999)

Kemény István 1971-es adatai szerint az ezer lakosra jutó születési arányszám a cigányoknál 32 ‰, az össznépeségben 15‰. E mutató 1993-ban 28,7‰ a cigány népeségben, illetve 11,3‰ az ország egészét tekintve (Magyarország 1992: 11,8‰). Hasonló eltéréseket tükröznek HOÓZ István (1992) baranyai vizsgálatai is, mely szerint 100 házas nőre eső gyermekek átlagos száma a cigányok esetében 327, míg a nem cigány populáció esetében 212. Hoóz szerint a 15-19 éves korosztályba tartozó cigány nők termékenysége négyszerese a nem cigány népeségben regisztrált termékenységi mutatóknak, ami az eltérő házasságkötési, gyermekvállalási szokásokban gyökerezik. Ez a különbség a két vizsgált csoport között a 20-35 éves korcsoportban csökken, hiszen a nem cigány származású nők zömében ekkor vállalnak gyermeket, a 35 év felettieknél azonban ismét nő a különbség, ami azt mutatja, hogy a cigányok esetében kitolódik a gyermekvállalás kora.

2. ábra: A 15 éves, vagy idősebb házas nőkre jutó élveszületett gyermekek száma (100 főre vetítve) (1990.)⁴

3. ábra: A családok a gyermekek száma szerint (1993.)⁵

Az országban 1992-ben összesen 122 000 gyerek született, 1993-ban 116 000, ez utóbbiból roma származású 13 833, vagyis 11,9% volt, ami mutatja, hogy a fiatalabb korosztályokban egyre magasabbá válik a cigányok részesedése. Ezen adatok is azt a közismert szociológiai ténytet támasztják alá, hogy míg a magyarországi népeességet 1980 óta a születések számának folyamatos csökkenése jellemzi, addig a cigány populáció a szocialista időszak évtizedeiben a korábban már említett demográfiai forradalmon átesve emelkedő születési arányokat mutatott. E demográfiai jellegzetességek - bár valamennyire csökkenő intenzitással - jellemzik a cigány népeességet napjainkban is. A csökkenő intenzitás a gyermekvállalási kedv valamelyest mérséklődő tendenciájában mutatkozik meg.

Neményi Mária 1997-ben végzett kutatást „Terhesség – szülés – gyermekgondozás – cigány anyák és az egészségügy kapcsolatrendszerében” címmel a három legjelentősebb magyarországi cigány etnikai csoport körében. Bár a minta eléggé kis méretű volt - 80 fiatal roma nővel készítették interjút -, adatai közül néhány számunkra is érdekes lehet. A cigányság gyermekvállalási szokásainak lassú változását támasztják alá a kutatócsoport vizsgálatai is. A mai szülőképes korban lévő korosztályt a szülői

⁴ KSH 1990. évi népszámlálás adatai alapján

⁵ A cigányság helyzete, életkörülményei. KSH 1994.

generáció termékenységéhez viszonyítva a válaszadók gyermekvállalási szokásai radikális változást mutattak, átlagosan mintegy felére csökkentve a családonkénti átlagos gyermekszámot. (NEMÉNYI M. 1999)

A kutató megfigyelései azt mutatják, hogy a romungrók között tolódott ki leginkább az első gyermek vállalásának időpontja, s itt a legalacsonyabb a családonkénti gyerekszám is, míg a beások vállalták legkorábban első gyermeküket. (NEMÉNYI M. 1999) A romungró adatok talán arra engednek következtetni, hogy e népcsoport közelebb áll az osztársadalom szokásrendszeréhez, normáihoz, a leginkább integrálódott csoportja a hazai cigányságnak. A fenti mutatókat azért tartottuk fontosnak kiemelni, hiszen jól látszik, mekkora különbségek vannak az egyes cigány csoportok termékenységi jellemzői között. Értelemszerűen az országnak azokban a térségeiben, ahol zömmel beás, vagy oláh cigányok élnek egészen másféle népesség változásokkal és azok gazdasági következményeivel kell a jövőben szembenézni, mint az inkább romungrók lakta területeken.

A Dél-Dunántúlon, azon belül Baranya megyében is beások élnek nagy számban, így várhatóan itt is a cigány népesség magyarányú növekedését prognosztizálhatjuk az elkövetkező évtizedekben.

	Beás cigányok	Oláh cigányok	Romungrók
Testvérszám átlaga	6,0	6,3	5,8
Gyermekszám átlaga	3,1	3,1	2,4

2. táblázat: A testvérszám és a gyermekszám alakulása a nők körében a három magyarországi cigány csoportban

(Forrás: NEMÉNYI M. 1999)

A magas gyermekszámot magyarázhatjuk tradicionális kulturális különbségekkel. A hagyományörző roma közösségekben a magas családonkénti gyermekszám a természetes, míg a nem tradicionális életmódot folytató közösségekben alacsonyabb gyermekszám a tervezett. A hagyományörző családokban a fogamzásgátlás, vagy az abortusz az elfogadott közösségi normák felrúgását jelenti. Ám nemcsak a hagyományörzés, hanem a tudatlanság is akadályozhatja az egészségügy felvilágosító, családtervezésre összpontosító tevékenységét. (NEMÉNYI M. 1998)

Neményi Mária 1997-ben fiatal terhes, vagy kisgyermekes cigány nők és az ellátásukra szakosodott egészségügyi intézmények dolgozói körében folytatott kutatást. Ennek adatai szerint a válaszadó cigány nők 52%-a soha nem használt semmifajta fogamzásgátlót. Itt is jelentős eltérés van az egyes cigány népcsoportok viselkedési mintáiban. A romungrók az átlagnak megfelelő fogamzásgátlási szokásokkal rendelkeztek, 52%-uk élt már a védekezés valamilyen eszközével. A két hagyományosabb roma közösségben a fogamzásgátlás kevésbé elterjedt, a beások 63%-a soha nem élt semmiféle fogamzásgátló eszközzel, míg az oláh cigányok 56%-a nem védekezett még a terhesség bekövetkezte ellen. (NEMÉNYI M. 1998)

A gyermekvállalási szokások és az iskolázottság között is szoros összefüggés tapasztalható, mind a cigány, mind a nem cigány népcsoport esetében az iskolai végzettség növekedésével párhuzamosan csökken a termékenység. HOÓZ István (1992) szerint azonos iskolázottsági szint esetében a cigányság termékenységi mutatói is alacsonyabbak lennének, amit alátámaszt még az a tény is, hogy a vegyes házasságok gyermekvállalási mintái is közelebb állnak a nem cigányokéhoz.

4. 3. Halálozási mutatók

A statisztikákból tudjuk jól, hogy a halálozások aránya Magyarországon évtizedek óta növekedik 1991-ben 14‰, 1993-ban 14,4‰. A születések számának csökkenése és a halálozások növekedése együttesen eredményezi azt a népességcsökkenést, amely az ország lakosságszámának alakulását 1980-tól meghatározza, annak összes társadalmi vetületével együtt. Becslések szerint 20 év múlva 9,6-9,7 millió körül várható az össznépesség alakulása, ha a mostani tendenciát nem sikerül megfordítani. Ezzel szemben a romák létszáma, ha a jelenlegi értékekkel számolunk 650 000 körül mozog majd, vagyis meghaladja a lakosság 6,5%-át. (KEMÉNY I. 1998) A növekvő arányuk és számuk az ország lakosságában két gondolatot vet fel rögtön: Még fokozottabban fel kell készülniük az oktatási – nevelési intézményeknek e népcsoport tanulóinak speciális igényeire, az abból eredő problémákra. A jövő munkaerő-piacát is erőteljesebb kihívások elé állítja az ország társadalomszerkezetének ilyenén átalakulása.

A **várható élettartam** tekintetében megfigyelhető jelentős eltérések a cigányság rossz szociális, egzisztenciális és egészségügyi körülményeire vezethetők vissza. HOÓZ (1992) Baranya megyei vizsgálatai alapján a cigány nők várható élettartama 59,5, míg a cigány férfiaké 55,3 év. Ezzel szemben az átlag magyar adatok az utóbbi években a nők esetében 75 év, míg a férfiaknál 66 év körül mozognak.⁶

4. 4. A korösszetétel alakulása

Mint a fentiekben láttuk, a cigány populációt magasabb gyerekszám jellemzi, mint az össznépességet, de nagyobb a halálozási arány és a halálozások száma is, valamint alacsonyabb a várható élettartam. E mutatók eredményeként eltérően alakul a két vizsgált populáció korstruktúrája is.

A második világháború után kibontakozott lassan csillapodó demográfiai forradalom a hazai cigányságon belül, a magas születési arány és az egyre csökkenő csecsemőhalandóság következtében kialakult gyors népszaporulat egy rendkívül fiatal korösszetételt is eredményezett. (KOCIS K.-KOVÁCS. 1999)

Amíg a magyar össznépesség XIX. századi mutatói nagyban hasonlítanak a cigány népesség mai korösszetételére, napjainkra az ország összlakosságának mutatói jelentősen átalakultak. 1894-ben az összlakosság 41%-a tartozott a 14 év alatti korosztályhoz, 53% volt 15-59 év közöttiek részesedése a társadalomból, s a népesség 5,8 %-a volt 60 év feletti. Míg Magyarország össznépességének 19%-a napjainkban a 15 év alatti korosztály, addig a cigányság esetében ez az arány közel 38%. A 60 éves vagy annál idősebb korosztály az ország lakosságának több, mint 19%-át teszi ki, a cigányoknak csak 4,5%-a tartozik e korcsoportba.

⁶ Egészségügyi menedzsment, 2000 december

Korcsoport	Romák (%)	Teljes népesség (%)
0-14	37,8	19,0
15-29	27,9	21,5
30-39	15,5	14,6
40-49	14,3	25,6
60-	4,5	19,3

3. táblázat: A roma népesség és a teljes népesség korösszetétele Magyarországon (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

4. 5. Nemek szerinti összetétel

A nemek szerinti arány a cigány populációban kiegyenlítettebb, mint az ország össznépessége tekintetében. A KSH 1993-as ELAR jelentése szerint Magyarországon 1000 férfira 1101 nő jut, míg a cigány népcsoportban 1002. A városokban a cigány nők aránya magasabb (1014, Budapesten 1049), a falvakban a férfiak vannak többen (1000 férfira 989 nő jut). (CSERTI Cs. T. 1997)

4. 6. Házasodásai szokások

A családi állapotbeli különbségekre jellemző, hogy a cigány népesség körében kevesebb a házas és az özvegy, viszont több az elvált és a nem házas. (HOÓZ I. 1992)

Mint korábban már említettük, a cigányság Magyarországon nem egységes társadalmi alakzat, hanem három olyan jelentős etnikai csoportból áll, amely csoportok egymással merev házasodási, endogám kört alkotnak.

Még napjainkban is viszonylag ritka a cigány és nem cigány népesség közötti vegyes házasság. Ennek oka a tradicionális közösségeken túl a cigánysággal szembeni előítéletes megítélésben is kereshető. A vegyes házasságok esetében is két tény kiemelését tartjuk fontosnak - mindkettő a cigány népesség társadalmi presztízsére utal - a nem cigányok közül elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségű egyének, a cigányok közül a magasabb végzettségűek lépnek inkább vegyes házasságra. Hoóz István hasonlította az ún. exogámia indexet a cigány és a nem cigány népesség esetében. Adatai a cigány – magyar vegyes házasságok gyakoriságát tükrözik. A cigány férfiak 14%-a élt vegyes házasságban a vizsgálatkor, a nem cigányoknál ez az arány csak 4%. A cigány nők 25%-a él vegyes házasságban, míg a nem cigányok hasonló mutatója csak 2%. (HOÓZ I. 1992)

Az iskolai végzettség a társadalmi mobilitás egyik fontos meghatározója - mind a földrajzi térben történő horizontális helyzetváltoztatás, migráció, mind a társadalmi térben történő vertikális irányú elmozdulás, társadalmi átrétegződés terén - oly módon, hogy az iskolai végzettséggel egyenes arányban nő az egyén mobilitási hajlandósága is. A család társadalmi helyzete meghatározza, befolyásolja az egyén iskolai végzettségét, s ez által kihat az egyén társadalmi helyzetére, ami meghatározza a házassági mobilitás lehetőségét. Ily módon az iskolázottság kétszeresen segíti a társadalmi hierarchiában

való előrelépést, egyrészt az egyén társadalmi helyzetét lendíti előre, másrészt megkönnyíti a házasság révén történő felfele lépést a ranglétrán.

A beásokon belüli népcsoportok (pl. árgyelán, muncsán) közötti vegyes házasság is ritka, a két csoport egymással szemben is etnikai endogámiát tart fenn, éppúgy, ahogyan más cigány csoportokkal szemben is. Meg kell azonban jegyezni, hogy e tradicionális követelmény a házassági endogámia terén napjainkra - különösen a fiatalabb generációk esetében, s a városi környezetben sokat oldódott, már kevésbé merev, egyre gyakoribb az etnikus csoport határait átlépő párválasztás. (SZALAI A. 1998)

4. 7. Egészségügyi helyzet

A magyarországi cigány népesség hátrányos egészségügyi helyzetét mutatják Hoóz István vizsgálatai. A spontán vetélések aránya a cigány szülések esetében 8,8 ‰, a nem cigányoknál 4,9‰. A koraszülések aránya a cigány nőknél 21,5‰, a nem cigányoknál 8,8‰. A csecsemőhalandóság a cigány populációban 40‰, a nem cigányoknál 18‰. (HOÓZ I. 1992) Az okok között felsorolhatjuk az életkörülményeket, a szociális hátteret (ld. lentebb), a kulturális különbségeket, a hiányos felvilágosultságot az egészségügyi kérdések terén.

Az életkörülményekben megmutatkozó eltéréseket szemléltetik az 5-7. táblázatok összehasonlítva a magyarországi összedatokat, a cigány népességben megfigyelt mutatókkal.

5. A cigányság életkörülményei

5. 1. Lakásviszonyok

Az 1893-as összeírás az alábbi lakásviszonyokat rögzítette.

	Letelepedettek	Huzamosabb ideig egy helyben tartózkodók	Vándorcigányok
Házban lakott	64,93	45,17	11,07
Putriban lakott	32,99	44,62	16,61
Föld alatti odúban lakott	1,28	3,66	7,16
Sátorban lakott	0,76	6,17	64,57
Egyéb helyen	0,01	0,08	0,59

4. táblázat: A cigányok lakáshelyzete a letelepedettség foka szerint az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján

(Forrás: POMOGYI L. 1997)

Tehát a véglegesen letelepedetteknek is csupán kétharmada lakott házban. A romák lakásviszonyai a szocialista időszakban javultak látványosan. Kemény Istvánék 1971-es és 1993-as felmérései tükrözik a változásokat. Az első vizsgálatkor a romák 65%-a, a második felmérés idején 13,7%-uk élt elkülönült telepeken. 1993-ban a lakások 33%-a egyszobás, 43%-a kétszobás és 24%-a három- vagy többszobás. (A teljes lakásállomány megfelelő mutatói: 15%, 43%, 42%.) A földes padlójú lakások aránya a két vizsgálat között 61%-ról 10%-ra csökkent, 1971-ben a lakások 39%-a esetében 100 méternél messzebb volt vízszerezési lehetőség, ez az arány az 1993-as adatok alapján a lakások 5%-a. A lakások egyharmadában még árnyékszék sem volt, e mutató 1% alá csökkent. (KEMÉNY I. 1998)

Az 1971-es vizsgálat idején a cigány lakások 44%-ában nem volt villany, a Dunántúlon ez az arány a lakások egyharmada. Budapesten a cigány lakások 21%-ába nem volt bevezetve az áram, a vidéki városokban a lakások 35%-ában, falun 48%-ukban nem volt áram. Keményék összehasonlították ezen adatokat azoknak a magyar családoknak a mutatóival, amelyeknek jövedelmi viszonyai megegyeztek a cigányság akkori jövedelmi viszonyaival. Itt a mutató csak 13%-os volt. A különbség a települési izoláció eltérő fokában keresendő. (KEMÉNY I. 1997)

	Baranya megye	Cigány népesség
Egy szobás lakások aránya	27%	41%
Komfort nélküli lakások aránya	n.a.	90%
100 lakásra jutó lakók száma	313 fő	438 fő

5. táblázat: A teljes lakásállomány és a cigány népesség lakásainak különbségei Baranya megyében - 1980

(Forrás: HOÓZ I. 1992)

A cigányok 41%-a azonban továbbra is egyszobás lakásban él (a nem cigányoknál ez az arány 27%). A cigány családok 43%-a ugyanakkor kettő, vagy több gyereket nevel (míg a nem cigányoknál a megfelelő mutató 21,5%), így nagyobb az átlagos családnagyság, az egy lakásban együtt élők száma. Az egy lakásra jutó lélekszám a cigányoknál másfélszerese a nem cigányokénak. A cigány lakások 90%-a komfort nélküli.

(%)	1 szobás lakás	2 szobás lakás	3 v. több szobás
Teljes lakásállomány	17	43	40
Romák lakásai	33	43	24

6. táblázat: Az ország lakásállományának és a cigány lakásállomány különbségei – 1994

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

(cigány lakások %-a)	1971	1993
Földes padlójú lakások aránya	61	10
Vízellátás 100 m-nél messzebből	39	5
WC	33	< 1

7. táblázat: A cigány lakásállomány változásai 1971 és 1993 között

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

5. 2. Lakókörnyezet

Az életkörülmények másik vetülete a lakásviszonyokon túl az, hogy a településeken belül hol található a cigány népesség lakásai. Napjainkban is jellemző a szegregált letelepülés, s léteznek még teljesen elkülönült telepek is, amelyek elzártságukkal fokozzák a lakásviszonyokban megmutatkozó hátrányokat. A telepi elkülönültség foka, a telepek fennmaradása az ország egyes részein különbségeket mutat.

Az átlagosnak kétszerese a telepen lakók aránya az északi régióban. A nyugati és délnyugati megyékben ellenben ma már alig található telepek (JANKY B. 1999)

(%)	Belterület	Cigánytelep	Egyéb
Budapesti iparvidék	89,7	5,0	5,3
Kelet	70,4	21,1	8,5
Alföld	76,5	12,4	11,1
Észak	63,6	32,6	3,7
Dél-Dunántúl	90,5	4,2	5,3
Nyugat	98,0	0,0	2,0
Összesen	78,4	15,4	6,1

8. táblázat: A megkérdezett lakásának fekvése régió szerint

(Forrás: JANKY B. 1999)

Lényeges különbségeket találunk a különböző anyanyelvi csoportok lakásainak elhelyezkedését tekintve. Első látásra meglepő, hogy a magyar anyanyelvűek közül kerül ki a legtöbb telepi lakos, hiszen azt várhatnánk, hogy a nyelvileg is inkább elkülönülő emberek élnek területileg is elkülönülve, s a nyelvi asszimiláció maga után vonja a területi elvegyülést is. Valójában a meglepő jelenség az egyes anyanyelvi csoportok regionális elhelyezkedésében tapasztalható különbségekből ered. A beások a kevés teleppel rendelkező Dél-Dunántúlon laknak zömmel, magyar anyanyelvű cigányok viszont nagyobb arányban találhatók meg a több teleppel rendelkező Északi és Keleti régiókban.

Kemény István az 1971-es és 1993-as vizsgálatok mutatói között nagy változásokat tapasztalt a magyarországi romák életkörülményeiben: a lakásviszonyok javulása figyelhető meg ezen időszak alatt. A telepen élő romák aránya 65-ről 13,7 %-ra csökkent (újabb keletű, hatósági közreműködéssel épített telepekre, családi házas beépítésű területekre költöztek át a korábbi faluszéli, erdei cigánytelepekről).

5. 3. Kereseti viszonyok

A cigány népesség alacsonyabb életszínvonalát Kemény István a következő tényezők összeadódásával, egymást erősítő hatásával magyarázta:

- A cigányságon belül alacsonyabb a képzettségi szint.
- Diszkriminációt szenvednek el a munkaerő-piacon.
- A válság sújtotta iparágakban felülreprezentált a cigány munkaerő.
- Az előbbi tényezők miatt alacsonyabb az átlagkereset a cigány

foglalkoztatottak között, mint azonos munkakört betöltő nem cigány társaik esetében.

- Magasabb a munkanélküliség.
- A cigány családokban az eltartottak magasabb száma miatt ráadásul

alacsonyabb az egy főre eső jövedelem.

1993.-ban a cigány munkavállalók keresete a nem cigányokénak 80,81%-a volt átlagosan. A cigány népességen belül a cigány anyanyelvűeké a legalacsonyabb, a beásoké pedig a legmagasabb.

	Átlagkereset (Ft-ban)	A magyarországi átlagkereset %-ában
Nem cigány keresetek	17 385	100
Cigány keresetek	14 048	80,81
Cigány anyanyelvűeknél	13 521	77,77
Beásoknál	15 070	86,68
Magyar anyanyelvűeknél	14 022	80,65

9. táblázat: Az átlagkeresetek alakulása a cigány és nem cigány népcsoportok között
Magyarországon (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Területi összehasonlításban elmondható, hogy összességében egy budapesti többet keres, mint vidéki társa, s a városokban élők fizetése is magasabb a falvakban jellemző

átlagkeresetnél (legyen a munkavállaló cigány, avagy nem cigány származású), de a községbeli cigány munkaerő lemaradása a nem cigányok falvakban jellemző keresetétől kisebb, mint a budapesti fizetések cigány - nem cigány viszonylatában. Legnagyobb lemaradás a vidéki városokban dolgozók esetében volt kimutatható.

	Nem cigányok átlagkeresete	Cigányok átlagkeresete	Az összmagyar- országi átlag- keresetek %-ában	Adott település- típusban a nem cigányok átlag- keresetének %- ában
Budapest	20 311	16 892	97,16	83,16
Egyéb város	20 032	14 602	83,99	72,89
Községek	14 049	13 226	76,07	94,14

10. táblázat: A cigány és nem cigány keresetek összehasonlítása településtípusonként (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

A falusi cigány családok 37%-ában nem volt 1991-ben munkaviszonyból származó jövedelem, ebből 18%-ban semmiféle rendszeres jövedelem. 1993-ban már a cigány családok 57%-a nem rendelkezett munkaviszonyból származó jövedelemmel és kb. ugyanakkora hányada semmiféle rendszeres jövedelemmel.

	1991.	1993.
Egy kereső	19,3	9,4
Több kereső	43,6	31,3
Nem volt kereső	30,1	51,6
Ellátatlan családok	7,0	7,7

11. táblázat: A (falusi) cigány család "kereső" státusának változásai (%)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Regionális bontásban is mindenütt alacsonyabb átlagkereseteket figyelhetünk meg a cigány munkaerő körében. Legnagyobb lemaradást a nem cigány munkavállalók fizetéséhez képest az Alföldön regisztráltak, majd a Nyugat-Dunántúl következik. Viszonylag jobb a helyzet Észak-Magyarország, a Dél-Dunántúl területén és a legkisebb lemaradás a Budapesti-iparvidék dolgozói között jellemző.

	Nem cigányok átlagkeresete	Cigányok átlagkeresete	Az összmagyar- országi átlag- keresetek %-ában	Adott régióban a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
Kelet	16 356	13 091	75,30	80,00
Alföld	22 779	14 072	80,94	61,77
Bp-i iparvidék	18 250	16 366	94,13	89,67
Észak	14 786	13 007	74,81	87,96
Dél-Dunántúl	15 430	13 758	79,13	89,32
Nyugat	15 430	12 109	69,65	78,61

12. táblázat: A cigány és nem cigány keresetek eltérései régióként (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Az iskolai végzettség is erősen szórja az átlagkeresetre vonatkozó mutatószámokat. A 8 általánost végzettek között a legnagyobb lemaradás (ebbe a végzettségi kategóriába tartozik ugyanakkor a cigány munkavállalók csaknem fele), a szakmunkások esetében alig van lemaradás, míg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők (középiskola, felsőfokú végzettség) látszólag az átlagkereset meghaladja a nem cigány munkaerőét, ám a felmérés e végzettségi kategóriákban olyan szűk csoporttal dolgozott a cigány munkaerőn belül, hogy adatai torzíthatnak, semmiképpen nem reprezentívak.

	Nem cigányok átlagkeresete	Cigányok átlagkeresete	Az összmagyar- országi átlag- keresetek %-ában	Adott végzett- ségűek között a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
0-7 osztály	11 676	12 115	69,68	103,76
8 általános	15 094	13 018	74,88	86,24
Szakmunkás	16 768	16 271	93,59	97,03
Gimnázium, szakközépiskola	18 787	20 489	117,85	109,06
Főiskola, egyetem	25 044	31 325	180,18	125,28

13. táblázat: A cigány és nem cigány átlagkeresetek összehasonlítása iskolai végzettség alapján (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

A kereseti különbségek nem jellemzik azonban kellően a jövedelmi különbségeket, hiszen:

- A cigány népességen belül kisebb az aktív keresők aránya (nagyobb az átlagos gyerekszám, amely közvetlenül növeli az inaktív arányát, ezenkívül közvetetten csökkenti a többgyerekes anyák munkavállalási hajlandóságát).
- A munkanélküliség is jobban sújtja a cigányokat.

Így a cigány lakosság körében a fenti felmérés adatai alapján 1993-ban egy főre 1736 Ft, az összlakosság körében 5956 Ft jutott havonta (tehát a cigányoknál az átlag lakosság 29,14%-a az egy főre eső átlagjövedelem). A megélhetési nehézségek miatt ezért a cigány munkaerő kénytelen más megélhetési források után nézni. Kérdés, hogy az egyéb jövedelemforrások (vállalkozás, állami/önkormányzati szervek által folyósított nem munkajellegű jövedelmek) képesek-e ezt a szociális hátrányt csökkenteni?

1993-ban Magyarországon a háztartások tagjainak 3%-a volt egyéni vállalkozó, a cigányoknál csak 1,43% volt ez az arány.

Sokkal jellemzőbb a nem főállású tevékenységből származó jövedelem: gyűjtögetés, kereskedés, bér munka.

Az átlagos cigány háztartás jövedelmei 1993-ban 31,8%-ban keresetekből, 1,41%-ban vállalkozói bevételekből, 3,19%-ban nem főállású tevékenységből eredő bevételekből 65,58%-ban nem munka jellegű jövedelmekből tevődtek össze. Összehasonlításként: a rendszerváltozás előtt egy átlagos háztartás jövedelmei a következőképpen alakultak:

keresetekből 54,59%, vállalkozói bevételekből 4,29%, nem főállású tevékenységből 9,15%, nem munka jellegű jövedelmekből 31,96%. (DUPCSIK Cs. 1997)

Az adott gazdasági, kereseti, munkaerő-piaci viszonyok között a túlélésnek többféle alternatívája lehet:

- *A legális gazdaságba való visszajutás/visszajuttatás:* Ez nem reális belátható időn belül.

- *A jóléti rendszerek igénybe vétel:* Ezekből azonban megélni nem lehet, ráadásul a szociális segélyek piacán a cigányság a közhiedelemmel ellentétben nem esélyes.

- *A háztartás gazdaság kiépítése:* Ám a falusi cigányoknak csak kis hányada kötődött korábban a mezőgazdasághoz, földterülettel, mezőgazdasági tapasztalatokkal, szakértelemmel nem rendelkeznek.

- *A nem piaci védekezési stratégiák:*

- a) *kölcsön felvétele:* Ám a cigány lakosság nagy része nem hitelképes, nincs olyan tulajdonfedezete például, amelyre banki kölcsön esetén jelzálogjogot lehetne írni, nincs havi rendszeres jövedelme. A hitelfelvétel tehát a bankok hiányában kimerül a boltokban való könyvre vásárlás, az uzsorások, vagy a tradicionális cigány szolidaritás terén (a rokonság a rendszertelen jövedelmek gyűjtőhelye és újraelosztó központja).

- b) *fizetési kötelezettségek megtagadása a szolgáltatók felé*

- c) *az informális szektorba való bekapcsolódás (fekete gazdaság).*

Tóth Pál szerint a falusi cigányság körében a túlélésnek a legfontosabb módja az ún. informális szektorba való bekapcsolódás. Általában a piaczgazdasági viszonyok között a munkaerő azon része, amelyet a modern tőkés gazdaság nem képes integrálni, az ún. informális szektorban találja magát. mondják ezt önfenntartó szektornak, a szegénység gazdaságának, piac alatti gazdaságnak és Magyarországon feketegazdaságnak is. (TÓTH P. 1997)

A lehetséges tevékenységek széles skálán mozognak: Gyűjtögetés, zsákmányolás (halászat, vadászat, csiga, gyógynövény, erdei gyümölcsök...), betakarítás után a mezőgazdasági táblákon maradó termény böngészése, "Szedd magad!" akció keretében szedett termények későbbi értékesítése, alkalmi és bér munka, szolgáltatások (háziiparosok, fuvarozás, zenélés, "szocpolos" lakásépítés, ipari termelés (kosárfonás, teknő-, faáru-készítés, vályogtégla-vetés...), mezőgazdasági termelés, kereskedelem, "banki " tevékenység (kölcsönfolyósítás uzsorakamatra), szociális ellátás (hajléktalanokat, rászorulókat nyugdíjuk, vagy egyéb járandóságuk és munkájuk fejében szálláshoz, étkezéshez juttatnak), közvetítői tevékenység (közvetítői jutalékért) stb. (SZUHAY P. 1999)

	A cigány háztartások %-ában	Bevétel átlaga (évente Ft-ban)
gyűjtögetés	14,58	8 781
böngészés	5,67	5 195
guberálás	3,40	21 189
kereskedés (belkereskedelem)	1,44	76 521
kereskedés (külkereskedelem)	0,36	105 785
saját készítésű tárgyak eladása	2,16	10 028
szolgáltatás	1,29	41 948
bérmunka	13,75	27 420
bérbeadás	0,15	168 333
egyéb jövedelemszerző tevékenység	0,87	89 735

14. táblázat: Különböző jövedelemszerző tevékenységek megoszlása a cigány háztartások között (1993.)
(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

	1991	1993
Nem volt ilyen	93,37	59,13
Bérmunka	4,61	16,81
Kereskedelem	0,57	1,73
Gyűjtögetés	0,00	8,40
Szolgáltatás	0,30	0,58
Böngészés	0,00	4,34
Egyéb	1,15	1,48

15. táblázat: Falusi cigány családok az informális szektorban tevékenységtípusok szerint (%)
(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Domináns a bérmunka (mezőgazdasági napszámos-munka, idénymunka "alföldezés", építkezéseken segédmunka, házaknál való takarítás, gyomlálás, kisegítő munka), ám a bérmunka az informális szektor legrosszabbul fizetett szegmense - a még olcsóbb külföldiek konkurenciája itt is megjelent, emiatt az 1980-as évek bérei a felére-harmadára estek vissza. A vállalkozók csak feketén, minimálbérért foglalkoztatnak alkalmi munkaerőt, jellemzően az előítéletek miatt cigányt nem, különböző levonások címén e bérből is visszatartanak.

Fontos bevételi forrás a természeti javak összegyűjtése (kutyacseresznye - tintának, hörcsög - prémje miatt, bodzavirág, éti csiga, rózse, gomba, fa, som, galagonya, csipkebogyó, gyógynövény), de kell hozzáértés, segítség, eszközök, kapcsolatok, terület konkurencia nélkül, ráadásul e tevékenységek csak szezonálisak. Fontosak az ökológiai feltételek - ebben mutatkozik meg a vidék előnye, de az összegyűjtött árut el is kell juttatni a piacra - s itt viszont a távolság, a közlekedés, a felvásárlóktól való egzisztenciális függőség a meghatározó.

A cigány lakosság (a magyarországi lakosság 4,22%-a) a nem munkajellegű jövedelmi juttatások 2,9%-át kapták 1993-ban.

Nyugdíjak	1,16
Szociális, vagy átmeneti segély	0,94
Rendszeres szociális segély	26,15
Munkanélküli járadék	2,23
Munkanélküliek jövedelempótló támogatása	28,31
Lakásfenntartási támogatás	10,48
Gyed	2,54
Gyes	8,97
Családi pótlék	6,89
Árvaelátás	31,21
Összesen	2,9

16. táblázat: Cigány jövedelmek az összlakossági jövedelem %-ában

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

	Átlagos háztartás jövedelmi szerkezete (%)	Átlagos cigány háztartás jövedelmi szerkezete (%)
Keresetek	54,59	31,80
Vállalkozói bevételek	4,29	1,41
Nem főállású tevékenységből eredő bevételek	9,15	3,19
Nem munkajellegű jövedelmek	31,96	63,58
Nyugdíj	20,38	16,06
Segélyek, támogatások	0,81	14,75
Családi pótlék	6,43	24,29
Gyed	0,86	1,54
Gyes, gyet	0,66	2,61
Munkanélküli járadék	2,80	4,32
összesen	100,00	100,00

17. táblázat: Átlagos cigány és nem cigány háztartások jövedelmi szerkezete (1993.)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

Egy átlagos magyarországi háztartás tagja 1993-ban 140 216 Ft nettó bevételhez jutott, a cigányok esetében ez az összeg 65 513 Ft volt (az átlagbevétel 46,72%-a).

A tömeges munkanélküliség szükségszerű velejárója, hogy a cigány családok tömegei maradtak kereső nélkül. A munkanélküli ellátási rendszer létrehozta azt a képzetet, hogy az időszakos munkanélkülieket egy jövedelem biztosító mechanizmus óvja. Ez igaz, ha időszakos munkanélküliségről van szó és olyan munkanélküliekről, akik nem a minimálbér körüli átlagkeresettel estek ki a munkaerő-piacról, a cigány munkavállalók esetében azonban a tartós munkanélküliség jellemző.

6. A cigány népesség letelepedettsége Magyarországon

A cigányság mára - ellentétben a pár évszázaddal ezelőtt jellemző vándorló életmóddal - teljesen letelepedett életmódot folytat. A tömeges letelepedés nem az utóbbi évszázad terméke. Már az 1893. évi összeírásnál azt találták, hogy a történelmi Magyarország területén élő cigányság kilenc tizede teljesen letelepedett életmódot folytatott. A következőkben a lakóhelyek területi jellegzetességeit, annak változásait elemezzük.

6. 1. A cigány népesség földrajzi elhelyezkedése Magyarországon

A cigányság megoszlása az országterületen belül közel sem egyenletes. A bizonyos területeken, régiókban való nagyobb arányú jelenlétük hosszú időre visszamenőleg kimutatható, nyomon követhető, hagyományos történelmi megoszlást mutat.

HERMANN Antal az 1893-as cigányösszeírásról írt elemzésében írja, hogy Erdély felől két sűrűbben lakott terület ágazik be az országba. Egyik az Alföld északi, északkeleti része a hegységperem előterében, másik az Alföld déli részén a Romániával, s az egykori Szerbiával határos vidék. A szerző egyrészt természetföldrajzi okokkal magyarázza, miért pont e területeken helyezkednek el nagyobb számban cigányok: szerinte sem a nehéz megélhetést biztosító hegyvidék, sem a teljes síkság nem felel meg a "cigány természetnek", s ezzel, a földrajzi környezet által nyújtott feltételek (a cigány mesterségek üzéséhez szükséges alapanyagok) meglétével, vagy hiányával magyarázható, mely tájakon telepedtek meg a cigányok. A letelepedésben másrészt fontos tényező társadalmi-gazdasági környezet, például az a körülmény, hogy az egyes vármegyék, községek közigazgatási apparátusai egymástól igen eltérő módon viszonyultak a múltban a cigánysághoz. Természetes, hogy a cigányok mindig olyan területre húzódtak, ahol e helyi közigazgatási szervek kevesebbet zaklatták őket, vagy enyhébben hajtották végre a központi rendelkezéseket.

A megtelepedésben szerepet játszhatott a helyi gazdaság fejlettsége, szerkezete, az ország különböző vidékei közötti eltérései is. Az Észak-Dunántúlon a polgárosodottabb társadalmi rend, a fejlettebb ipar, agrárgazdaság, míg a Dél-Alföldön az intenzív földművelő gazdaság, a helyi kisgazdák puritán életmódja sem kedvezett a cigány iparnak, s emiatt a vándorló cigány iparosok megjelenésének. (POMOGYI L. 1997)

Letelepedésükre hatott a környék lakosságának befogadó készsége - a Dél-Dunántúlon is jellemző, hogy azokban a településekben, ahol német, vagy délszláv nemzetiség élt, kevésbé tudtak megtelepedni a cigányok, különösen a német nemzetiség sokkal zártabb társadalmi szerkezete miatt, így például Somogy megyében Csomán, mely svábok lakta település, alig vannak jelen (1,9%), addig a hasonló lélekszámú, eredetileg magyarok lakta Büssében ma már a lakosság 49,3%-a cigány származású.

A cigányság megtelepedése és a társadalmi-gazdasági adottságok között azonban nem állapítható meg egyértelmű korreláció. A következő kiragadott példa saját vizsgálatainkból is mutatja, hogy különösen még a hagyományos cigány mesterségek időszakában mennyire fontos volt a természetföldrajzi környezet, a rendelkezésre álló nyersanyagok. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia Tanszéke 1998-ban a Dombóvári kistérség cigány népességét vizsgálta. Azt

tapasztaltuk, hogy a térségben három településen él nagyobb számban cigány népesség. E három, a cigányságot legnagyobb létszámban tömörítő település – Gyulaj, Kocsola és Szakcs - azonban egymástól annyira eltérő közlekedés-földrajzi adottságokkal, s ebből következően társadalmi-gazdasági feltételekkel, népességmegtartó erővel rendelkezik (s e különbségek a történelmi múltban is fennállottak), hogy azok nem adnak magyarázatot a cigányság magasabb koncentrációjára. Gyulaj nehezen megközelíthető zsáktelepülés, Szakcs egy mellékútvonalon, Kocsola pedig a 61-es főút mentén helyezkedik el. Hogy mégis miért éppen ezekben a községekben található meg legnagyobb létszámban a cigányság, abban mindenképpen fontos szerepet játszottak a természetföldrajzi környezet és azzal összefüggésben a történelmi folyamatok. A három falu csak közúton megközelítve van egymástól messze, valójában területileg mindegyik egymás mellett, a Gyulaji erdő szélén fekszik. Meghatározó körülmény a cigányok megjelenésében letelepítésük a környék urai, az Eszterházyak által a Gyulaji erdő peremén, ahol korabeli életformájukhoz megtalálták a feltételeket. Az erdő peremén lévő telepeikről a szocialista nemzetiségi politika időszakában, a telepek felszámolása során elsősorban a környező három említett faluba költöztek be. (CSERTI Cs. T. - FORRAY R. K. 1998)

Elmondhatjuk tehát, hogy a cigányság mai területi eloszlását mind a földrajzi, gazdasági, társadalmi, mind a történelmi folyamatok befolyásolták. A XX. században azután a hagyományos cigány mesterségek térvesztésével összefüggésben, különösen a szocialista iparosítás keretei között egyre kevésbé hatottak a természeti tényezők és egyre fontosabbak lettek a területi átstrukturálódás folyamataiban a gazdasági meghatározottságok vagy a nagypolitika beavatkozásai, bár hagyományos történelmi elhelyezkedésük mindmáig markánsan érezteti hatását.

Mai eloszlásukról megállapítható, hogy mintegy 20 %-uk a Dél-Dunántúl megyéiben (Zala, Somogy, Baranya, kevésbé Tolna megye területén), 51 %-uk az északkeleti országrészben (Nógrád, Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, ill. Hajdú-Bihar megyék), közel 10 %-uk a fővárosban koncentrálódik. Ezzel ellentétben jól körvonalazódik, hogy a prosperáló területeken, így az északnyugati országrész megyéiben kis számban vannak képviselve. (CSERTI Cs. T. 1997)

A cigányság körében lezajlott demográfiai átalakulás a II. világháború után a hagyományosan cigányok által lakott térségekben egyfajta relatív túlnépesedést hozott létre. A gazdasági szerkezetben lezajlott változások, az iparosítás, nehézipari központok fejlesztése, a fővárosban, valamint a politika által preferált vidéki városokban, nehézipari térségekben kibontakozó urbanizációs fejlődés miatt a cigány népesség területi elhelyezkedésében is lezajlottak bizonyos fokú súlypont-áthelyeződések az áttelepülés révén. A migrációs folyamatokban vonzerőként egyik oldalról a jobb megélhetés reménye, a jobb kereset, a munkahely (iparosítás, nagy beruházások ideje, építkezéseken segédmunkásként könnyebben el tudtak helyezkedni) jelentkezett, míg a másik oldalról a taszító erők, a rurális térségek gazdaságának fejletlensége, a mezőgazdaság kollektivizálása, gépesítése miatt a munkalehetőségekből egyre inkább kiszoruló cigányság megélhetési nehézségei hatottak.

Mindezekkel együtt elmondható, hogy a hagyományos földrajzi elhelyezkedésük kevésbé változott (ahogy az elmúlt századokban, úgy továbbra is az Észak-Magyarországi régió, az Észak-Alföld, valamint Dél-Dunántúl területén élnek a legnagyobb számban), inkább az egyes területek közötti arányaik tolódtak el.

A cigányság térbeli elhelyezkedése - leszámítva az egyes városokban az utóbbi 30-40 évben való létszám-növekedést - nagyjából megegyezik a két világháború közötti időszak szerkezetével. Különbség abból adódik, hogy az egyes régiókban a népességen belüli arányszámuk változott meg. (SZUHAY P. 1997)

Az 1893. évi összeírás területi elhelyezkedésre utaló adatait a maiakkal összevetve a dél-dunántúli megyék lényegesen előbbre kerültek a cigányok által leginkább lakott területek "rangsorában", ami jelzi, hogy erre a területre még jelentős tömegű román anyanyelvű cigány vándorolt be a századforduló táján és azt követően. (HAVAS G. 1999) Ezt erősítették még az országon belül későbbiekben lezajlott migrációs folyamatok.

Budapest	600	Mohács	297
Hódmezővásárhely	551	Jáskisér	271
Miskolc	496	Kiskunfélegyháza	254
Hajdúszoboszló	488	Békés	238
Szentcs	470	Cegléd	237
Kecskemét	453	Jászberény	233
Szarvas	421	Túrkeve	234
Szeged	407	Szombathely	224
Jászapáti	362	Mindszent	223
Siklós	322	Tata	222
Nyíregyháza	308	Kaposvár	215
Békéscsaba	307	Heves	214
Karcag	304	Jászládány	213

18. táblázat: A legnagyobb cigány közösségek és lélekszámuk 1893-ban a mai Magyarország területén
(Forrás: Kocsis K. 1992.)

A népesség %-a	Alföld	Észak-Magyarország	Pest megye	Dunántúl
1893	1,3	1,8	0,4	0,8
1984	4,1	8,2	2,4	3,0
A magyarországi cigányság %-a				
1893	43	22	6	28
1984	29	27	18	23

19. táblázat: A cigány népesség arányának változása régióként az össznépesség, valamint a magyarországi cigány népesség %-ában
(Forrás: Kocsis K. 1989)

Míg az 1800-as évek végén a hazai cigányság fele az Alföldön élt, az 1980-as évek első felében e táj csak 1/3-ukat koncentrált, tehát az Alföld csökkenő sújt képvisel a hazai cigányság lakóterületében. A migrációs mozgások fő kibocsájtó területei Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén megyék elsősorban rurális térségei, s a

migráció iránya Budapestre, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar városaiba mutat. Észak-Magyarország részesedése a cigány össznépességből egészen az 1980-as évek közepéig (a nehézipar hanyatlásáig) növekedett, míg a fővárosban ma is nő. A Dunántúl részesedése a hazai cigányságból folyamatos csökkenést mutat. Ezek az adatok azonban csak a cigány népesség területi elrendeződésének arányváltozásait mutatják, abszolút létszámuk mindegyik említett országterületen folyamatosan nőtt. A Dél-Dunántúlról kisebb arányú volt az elköltözés más régiókba, a mozgás inkább a régió belül a nagyobb városok, szocialista iparvárosok irányába történt.

Az arányeltolódást részletesebben a megyei adatok tükrözik. Az 1893-as felvételkor azon megyék sorrendje, amelyek legnagyobb számban tömörítettek cigány népességet a következő: 1. Borsod-Abaúj-Zemplén, 2. Szabolcs-Szatmár-Bereg, 3. Jász-Nagykun-Szolnok, 4. Bács-Kiskun, 5. Baranya. 1984-re a sorrend a következőképpen alakult: 1. Borsod-Abaúj-Zemlén, 2. Szabolcs-Szatmár-Bereg, 3. Győr-Moson-Sopron, 4. Baranya, 5. Pest. Ha a megyék összlakosságához viszonyított arány alapján vizsgáljuk a sorrendet, 1893-ban 1. Szabolcs-Szatmár-Bereg, 2. Borsod-Abaúj-Zemplén, 3. Nógrád, 4. Heves, 1984-re 1. Borsod-Abaúj-Zemplén, 2. Nógrád, 3. Szabolcs-Szatmár-Bereg, 4. Somogy, 5. Baranya. A leggyorsabb növekedés 1978-tól Borsodban, Zala megyében és Budapesten figyelhető meg. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Baranya cigányságának növekedési üteme lelassult és Győr-Moson-Sopronban, valamint Tolna megyében csökkent is a növekedés üteme. (KOC SIS K. 1989) Kemény Istvánék vizsgálatai is hasonló eltolódásokat tükröznek. (KEMÉNY I. 1997)

	A magyarországi cigányság %-ában		Az össznépesség %-ában	
	1971	1994	1971	1994
Észak-Magyarország	20	24	6,5	9
Kelet-Magyarország	23	20	5	7
Dél-Alföld	16	12	3	3,5
Budapest	19	18	2	4,5
Dél-Dunántúl	20	22,9	4	7
Nyugat-Magyarország	1,4	2,9	1,3	4

20. táblázat: Magyarország cigány népessége régiók szerint

(Forrás: Kemény I. 1997.)

	Cigány lakosság száma (fő)				Cigány lakosság aránya (%)		
	1893	1978	1984	1993 ⁷	1893	1978	1984
Budapest	kb. 600	30 000	41 337	38 450	0,12	1,40	2,90
Baranya	3 978	22 000	23 495	16 955	1,32	5,00	5,43
Bács-Kiskun	4 446	10 000	10 200	14 043	1,14	1,70	1,81
Békés	3 817	9 000	9 896	6 226	1,07	2,10	2,31
Borsod-Abaúj-Zemplén	8 698	65 000	73 906	54 599	2,13	6,80	9,23
Csongrád	2 878	6 000	7 360	6 684	0,88	1,40	1,62
Fejér	2 076	5 000	6 214	7 743	0,90	1,30	1,47
Győr-Moson-Sopron	2 052	4 000	3 880	1 326	0,72	0,80	0,90
Hajdú-Bihar	3 680	17 000	21 990	44 200	1,14	3,10	3,98
Heves	3 255	17 000	18 013	26 975	1,43	5,00	5,20
Jász-Nagykun-Szolnok	5 125	21 000	21 815	12 977	1,50	4,80	4,94
Komárom-Esztergom	1 501	6 000	6 765	4 974	0,63	1,90	2,09
Nógrád	2 356	16 000	17 665	24 163	1,67	6,40	7,45
Pest	3 456	20 000	22 119	12 478	0,87	2,10	2,25
Somogy	2 111	20 000	20 548	25 384	0,73	5,40	5,75
Szabolcs-Szatmár-Bereg	8 331	36 000	41 770	49 515	2,53	7,00	7,13
Tolna	1 995	11 000	10 396	9 584	0,77	4,10	3,88
Vas	2 065	6 000	6 614	4 041	0,95	2,10	2,33
Veszprém	1 417	7 000	7 030	4 215	0,55	1,60	1,80
Zala	1 111	6 000	8 987	29 163	0,47	2,50	2,84
Összesen	64 948	325 000	380 000	393 715	1,08	3,04	3,56

21. táblázat: Magyarország cigány lakosságának megyék szerinti eloszlása és annak változásai 1893-tól

(Forrás: Kocsis K.-Kovács Z. 1999)

⁷ A cigányság helyzete, életkörülményei. KSH 1994.

	Cigány lakosság (fő)	A magyarországi cigány lakosság %- ában
Budapest	38 450	9.8
Baranya	16 955	4.3
Bács-Kiskun	14 043	3.6
Békés	6 226	1.6
Borsod-Abaúj-Zemplén	54 599	13.9
Csongrád	6 684	1.7
Fejér	7 743	2.0
Győr-Moson-Sopron	1 326	0.3
Hajdú-Bihar	44 200	11.2
Heves	26 975	6.9
Jász-Nagykun-Szolnok	12 977	3.3
Komárom-Esztergom	4 974	1.3
Nógrád	24 163	6.1
Pest	12 478	3.2
Somogy	25 384	6.4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	49 515	12.6
Tolna	9 584	2.4
Vas	4 041	1.0
Veszprém	4 215	1.0
Zala	29 163	7.4
Összesen	393 715	100

22. táblázat: A cigányság megoszlása Magyarországon (1993.)

(FORRÁS: KSH 1994.)

Változást a területi elhelyezkedésben inkább az mutat, hogy növekvő számban jelentek meg a városokban, a korábban jellemzően falusi kötődésű cigányság az urbánus térségek felé mozdult el. Különösen megnőtt a főváros szerepe. A XIX. század végén Budapesten, illetve Pest megyében együtt még csak a roma népesség 6%-a lakott. Az elmúlt évtizedre arányuk 20% körülire duzzadt. 1893-ban a főváros cigány közössége még csak kb. 600 főt számlált, 1978-ban létszámukat 30 000 körülire becsülték, az 1984-es adat már 41 000 körül mozog, s napjainkban ez a szám 80-100 000 között lehet, ami a hazai cigányság közel 20%-át jelenti. (KOC SIS K. 1996)

A rendszerváltozás utáni években továbbra is a városok, a megyeszékhelyek és a Budapesti agglomeráció települései adják a cigányság migrációjának fő irányait.

A városokban, így Budapesten is azokban a városrészekben, kerületekben tudtak letelepedni, ahonnan mások, elsősorban a tehetősebb rétegek elköltöztek (Józsefváros, Kőbánya, Pesterzsébet), befogadóik a lassan leromló állapotú bérházak lettek, megindítva ezzel a napjainkra igen erőteljesen jelentkező elslumosodási folyamatokat. A nagy lakótelep-építési hullám időszakában - összekapcsolódva a szegénytelepek megszüntetésére, a cigánytelepek felszámolására irányuló központi törekvésekkel - nagy számban jelentek meg a városok lakótelepein is. A fővárosban a letelepedési tilalom életbe lépése után a korábban Budapestre irányuló migráció megakadt, s megkezdődött a peremterületek, a főváros környéki települések cigányságának felduzzadása is. A koncentráció folyamatát jellemzi, hogy azok, akiknek kezdetben

nem volt lehetősége a falusi térségekből való elköltözésre, nagy számban vettek részt az ingavándor mozgásban, napi, heti, vagy a távolabbi munkahelyek esetében havi rendszerességgel (különösen a keleti országrész megyéiből) ingáztak. Ha egy idő után „meg tudtak kapaszkodni”, letelepedési lehetőséghez jutottak a városban, hamarosan követték őket családjuk, rokonaik is.

A cigányság mai koncentrált elhelyezkedését mutatja az adat, miszerint az országterület 15%-án a cigányság 50 %-a él.

Budapest	55 000
Szabolcs-Szatmár-Bereg aprófalvas térségében	32 000
Miskolc, Tiszaújváros, Sajó-völgye	25 000
aprófalvas Gömör	25 000
Közép-Tiszavidék hanyatló népességű, fejlődésben megrekedt fejl falvaiban	20 000
Encs, Edelény környéki aprófalvas térségben	16 000
Ózd környéke	14 000
Salgótarján környéke	11 000
Bihar aprófalvaiban	11 000
Zemplén	9 000
Belső-Somogy	7 500
Drávamente, Ormánság aprófalvas térségében	7 000
Zselic	6 500

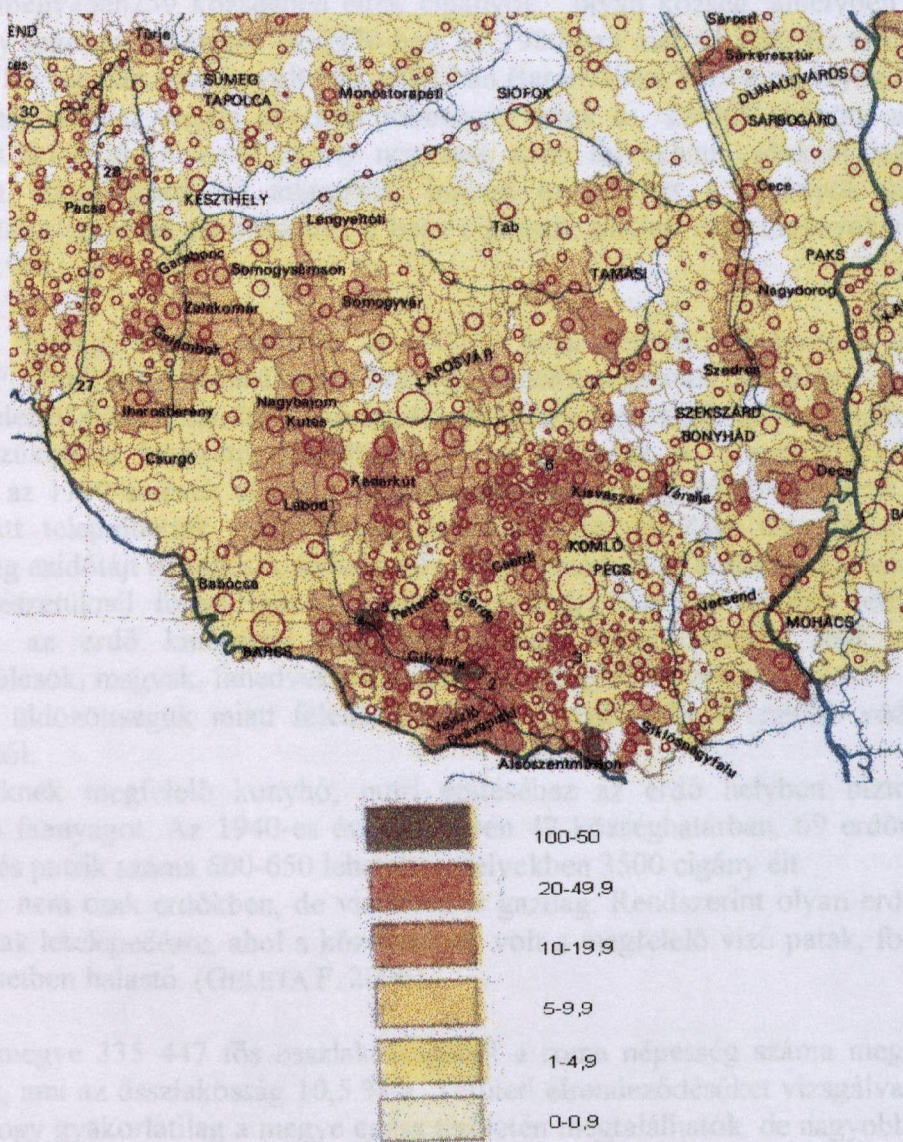
23. táblázat: Magyarország jelentősebb lélekszámú cigány közösségei

(Forrás: KOCSIS K.-KOVÁCS Z. 1999)

6. 2. A cigányság elhelyezkedése a Dél-Dunántúlon

A Dél-Dunántúl területén a cigányok által jelentősebb számban lakott területek:

- Dráva-mellék : A siklósi városkörnyék és annak szűkebb környezete, ahol a cigány népesség lélekszáma mintegy 7 000 fő. Arányuk az egyes településeken átlagosan 20% körül mozog, de néhány aprófaluban ennél jóval magasabb. Az ország egyik tipikusan aprófalvas, halmozottan hátrányos helyzetű kistérsége. Jellemző a magyar népesség elvándorlása az aprófalvakból, s a korábbi lakosság helyére ezekbe a korábban cigányok által gyéren lakott területekre (pl. az Ormánság) cigány népesség költözött.
- Zselic-Hegyhát: Szintén aprófalvas, demográfiai erózió által sújtott terület. Mintegy 6500 főnyi cigányság lakja, ez a beköltözések miatt folyamatosan növekszik. A mezőgazdasági profilú gazdasági szerkezet nem tudja felvenni maradéktalanul a munkaerő kínálatot, emiatt magas a közeli városokba ingázók száma.
- Belső-Somogy: Kedvezőtlen természeti adottságokkal, fejletlen iparral és tercier szektorral rendelkező, főként mezőgazdasági jellegű terület. Körülbelül 7 500 fő a cigányság létszáma, akiknek többsége elszórtan él a területen. Két jelentős ingázó centruma (Nagyatád és Marcali) nem képes megoldani a helybeliek foglalkoztatását, ezért nagyarányú a kiingázás. (KOCSIS K.-KOVÁCS Z. 1991)
- A Balaton háttérterülete

4. ábra: A cigány népesség letelepedettsége a Dél-Dunántúlon
(Forrás: Kocsis K. Magyarország Nemzeti Atlasza)

Baranya megye vonatkozásában megállapítható, hogy a cigányok tekintetében sűrűn lakott megye, amelyben a száz százalékban cigányok lakta Alsószentmárton mellett számos település létezik, amelyekben a többséget a roma népesség képezi, és megközelítőleg 70 olyan település található, amelyben a lakosság lélekszámahoz viszonyítva az ott élő romák legalább 20 %-os nagyságrendet tesznek ki.

A megyében a 301 településből 200 település 500 lélekszámnál alacsonyabb lakossággal rendelkezik. A megyében élő cigányság túlnyomó része - leszámítva a megyeszékhelyet - ezekben az aprófalvakban él. Már önmagában ez a tény is szociális hátrányokat hordoz, de ha mellé tesszük, hogy a roma népességen belül a megyében 90 %-os nagyságrendet képez a beás népcsoport jelenléte, akkor többszörös halmozott hátrányról beszélhetünk.

Baranya megyében nincsenek földrajzilag meghatározható, egymástól elkülönülő, egységes cigány településterületek, a többi népcsoporttal vegyesen, szórványokban

élnek. A megyében 259 községben éltek cigányok, olyan község, amelyben legalább 100 cigány származású ember élt 1970-ben 36, 1980-ban már 41 volt. Ez utóbbi adat a községek 16%-a. Két község volt már 1980-ban Baranyában, ahol a cigányok aránya az 50%-ot meghaladta, vagyis abszolút többséget tettek ki, 25-50% közötti arányt 33 községben értek el. A nem cigány népesség azon falvakban csökkent legnagyobb mértékben, amelyekben az átlagosnál jobban emelkedett a cigányok száma. A cigánylakta települések többségében a beás cigányok mellett oláh cigányok is laknak. (HOÓZ I. 1991)

Jelenlétük Somogy megye területén az 1700-as évek elejétől már nyomon követhető. (GELETA F. 2000) Megjelenésüknek a Somogyi erdőkben számos oka lehet:

- A feltételezett őshazában, Indiában őseik erdőkben, vagy erdők közelében élhettek. Ez az életmód-szükséglet hagyományozódhatott át az utódokra is. Somogyba településük kezdetén, az 1700-as évek elején a megye erdősültsége még 60-65%-os volt. Hasonló okok miatt települhettek meg Baranyában, Tolnában és Zala megyében, ahol az erdősültség azidőtájt ugyancsak 65% körül volt. Elsősorban az erdős tájakat keresték.
- Östermészetüknél fogva igen kisigényűek voltak. Nagyon szerény létfenntartási igényüket az erdő kincseivel bőségesen fedezte (vad, madár, zöld növények, vadgyümölcsök, magvak, fánedvek, méz, gomba, gyógynövények).
- Örökös üldözöttségük miatt félénkké váltak, az erdő adta a legjobb védelmet az üldözés elől.
- Igényeiknek megfelelő kunyhó, putri építéséhez az erdő helyben biztosította a megfelelő faanyagot. Az 1940-es évek közepén 47 község határban, 69 erdő részben a kunyhók és putrik száma 600-650 lehetett, amelyekben 3500 cigány élt.
- Somogy nem csak erdőkben, de vizekben is gazdag. Rendszerint olyan erdőterületet választottak letelepedésre, ahol a közelben ott volt a megfelelő vizű patak, folyó, vagy legjobb esetben halastó. (GELETA F. 2000)

Somogy megye 335 447 fős összlakosságából a roma népesség száma meghaladja a 35000 főt, ami az összlakosság 10,5 %-a. Területi elrendeződésüket vizsgálva (4. ábra) látható, hogy gyakorlatilag a megye egész területén megtalálhatók, de nagyobb részük a megye déli részén, Kaposvár környékén és attól délre él. Barcs térségében a populáció 17%-a, Nagyatád körzetében 16%-a, Csurgó kistérségében 15%-a tartozik a romákhoz. Egyes településeken igen magas az arányuk, mint például Pálmajorban 90-95%, Istvándiban 55%, Babócsán 40-45%. (SZELLŐ J. 2000) Kivételt csak a Balatonpart képez. Itt a magasabb telek- és lakásárak, valamint a mindennapi megélhetés nagyobb költségei miatt nem telepedtek meg, a háttérterületeken azonban, a Balatontól távolodva egyre nagyobb számban élnek. A tó háttérterületén néhány település esetében mutatkozik magasabb koncentráció, ilyen területek Teleki; Somogyvár, Öreglak, Pamuk (42 %), Osztopán, Somogyvamos, Somogygeszti, Pusztakovácsi, Somogyfajsz, Kisberény, Somogyszentpál, Nikla, Csömend körzete; valamint a Balaton nyugati medencéjének háttérében Tikos, Hollád, Szegerdő, Somogysámson (43 %), Sávoly területe. A megye középső és déli részén átlagosan nagyobb számban telepedett meg a cigányság. A jelentősebb tömörülések a Nagybjom környéki falvak, Kutas, Beleg, Szabás, Kisbjom, Csököly, Kaposfő (a Nagybjomhoz tartozó Pálmajorban arányuk megközelíti a 90 - 95 %-ot), illetve a megye nyugati határánál Szenyér, Nagyszakácsi, Csákány, Gadány, Nemesdéd, Inke, Iharos, Iharosberény, Pogányszentpéter - az utóbbi évtizedekben különösen Szenyéren került túlsúlyba a cigány lakosság. Szintén erős a jelenlétük a Zselicség kistelepülésein és Igal környékén (Büssü: 49 %). A megye déli részén pedig Senta körzete, Rinyabesenyő, Lábod, Mike környéke és a Barcsot övező

települések, Babócsa, Istvándi, Darány, Kastélyosdombó, Drávacéldony, Lakócsa tömörítik jelentős számban a cigány lakosságot. Istvándi (55 %), Babócsa, Kuntelep (40-45 %) esetében ismét csak a települések erőteljes elcigányosodását figyelhetjük meg. Az említett területek tulajdonképpen egybeesnek a megye hátrányos helyzetben levő részeivel (a Balaton háttérterülete, a nyugati megyehatár térsége, a déli határszél és Zselic), javarészt kistelepülésekről van szó. A legproblematisabb körzetek tehát a Zselic-Hegyhát aprófalvas, demográfiai erózió sújtotta területe, ahol kb. 10 000 cigány él, illetve Belső-Somogy kedvezőtlen természeti adottságú, ipar- és terciárágazat-hiányos dombvidéke, kb. 12 000 főre becsült cigány lakossággal. (CSERTI Cs. T. 1996)

6. 3. A cigányság településtípusok közötti megoszlása

Az 1893-as összeírás szerint a cigány népesség 13,3 %-a élt városokban, 86,7% falusi lakos volt. Az előzőekben ismertetett történelmi, gazdasági folyamatok nyomán nem csak a területi elrendeződésben következtek be változások, de a város lakó cigányok aránya is fokozatosan nőtt. A cigány népesség városokba irányuló migrációjának legfőbb indukálói a szocialista időszak iparosítási, urbanizációs jelenségei, a telepök felszámolására irányuló kísérletek voltak (ez utóbbiak ugyan a telepök problémáját nem oldották meg, de a cigányság nagy csoportjainak a városok felé való lökésével azok külvárosi, s a belvárosok lerobbantabb kerületeiben a slumosodás folyamatát indukálták). Az arányok így a következőképpen módosultak: Az 1971-es Kemény-féle vizsgálat adatai már 22%-os városi cigányságról számolnak be. Az 1986-os évben ez az érték már 41,1 % városi, 58,9 % falusi lakost mutatott. Az arány azonban még mindig elmaradt az átlag magyarországi urbanizációs szinttől (58,9 % városi lakos), s hasonló az arány napjainkig, amikor az ország összlakosságának közel 63%-a városokban él.

	Teljes népesség (%)	Romák (%)
Budapesten	19,5	9,1
Vidéki városokban	42,5	30,4
Községekben	38,0	60,5
2000 fő alatti településeken	16,8	40,0
1000 fő alatti településeken	7,8	20,0
Ebből: Dél-Dunántúl aprófalvaiban	20,9	52,5
Északi régió aprófalvaiban	12,1	22,9
Keleti régió aprófalvaiban	5,2	16,2

24. táblázat: A teljes népesség és a romák település típusok közötti eloszlása

(Forrás: HAVAS G. 1999B)

Még jelentősebb különbségeket fedezhetünk fel ha a roma népesség és a nem roma népesség település típusok közötti eloszlási arányait a legkisebb településekre vonatkozóan külön is szemügyre vesszük. A 2000 fő alatti lélekszámú településeken a teljes népességnek csak 16,8%-a, a romáknak viszont 40 %-a él, míg az 1000 fő alatti lélekszámú aprófalvakban az arányok a teljes népességre nézve 7,8%, a cigányoknál 20%. A jellegzetesen aprófalvas régiókban (Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl, és a

keleti régió, ahol csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében találhatók nagyobb számban 1000 fő alatti lélekszámú falvak) még magasabb az aprófalvakban élők aránya. (HAVAS G. 1999B) A cigányság tehát az országnak jellegzetesen inkább a rurális térségekhez kötődő népcsoportja.

Hagyományos településterületeiken ma is az országos átlagnál még alacsonyabb a városlakó cigányok aránya (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 15,3%, Heves megyében 15,5%, Baranya megyében 26,4%, ami jelzi azt is, hogy a szülőhelyüket elhagyó cigányok a múltban általában a megyéjükön kívül eső nagyvárosokat és ipari koncentrációkat választották lakhelyüknek. (KOCIS K.-KOVÁCS Z. 1999)

Baranyában is hasonló a helyzet. amíg az 1893. évi első teljes körű cigányösszeírás során országosan a városban élő cigányok aránya 13,3 % volt, addig 1986-ban már 41,1 %. Baranya megyében ez az arány 26,4 % volt 1986-ban, de a felmérés során még csak 7 város volt a megyében, jelenleg már 12 városi jogú település található: Pécs, Pécsvárad, Komló, Mohács, Sellye, Siklós, Szentlőrinc, Szigetvár, Bóly, Harkány, Sásd és Villány. A régióban található 653 településből 32 emelkedett városi rangra, míg 621 település rendelkezik községi jogállással. Adataink alapján elmondható, hogy a régióban az országos átlagot meghaladó nagyságrendben található a cigány lakosság a településekben.

A Baranya megyében az 1980-as népszámlálás során önmagát cigány anyanyelvűnek valló 4699 személy közül 3356 (71%) lakott községekben. A kiegészítő adatgyűjtés során ugyanerre az időpontra vonatkozóan cigány származásának tekintett 20 416 főből 15 600 (76%) élt a községekben. (HOÓZ I. 1991)

A Somogy megyében is hasonló az aránykülönbség a városi és falusi cigány lakosság között. Látható, hogy a cigányság sokkal inkább a rurális térségekben él. Köszönhető ez annak is, hogy mint már említettük, a Dél-Dunántúl elsősorban a beás cigányok élettere, s ők mindig is inkább a falvakat választották letelepedésük helyéül, míg a romungro és oláh cigányok között magasabb a városi lakosság, a városi életforma aránya.

	A cigányság magyarországi megoszlása (1986.)	Somogy megye(1980.)		Somogy megye(1990.)	
		Össz- lakosság	Cigány lakosság	Össz- lakosság	Cigány lakosság
Kaposvár	-	20,0%	10,2%	20,8%	9,6%
Városok	41,1%	43,8%	20,9%	47,4%	23,3%
Községek	58,9%	56,2%	79,1%	52,6%	76,7%

25. táblázat: A cigány lakosság megoszlása a városok és községek között Somogy megyében
(Forrás: KSH 1994.)

A Dél-Dunántúlon az intenzív iparosítás korszaka előtt a beások többsége még olyan erdei telepeken élt, amelyeket jobbra az uradalmak jelöltek ki számukra, illetve az azokkal való megegyezés alapján telepedtek meg, részben fakitermelő munkát végezve, részben pedig a teknővájáshoz szükséges ligetek közelségét kihasználva. (SZUHAY P. 1997) Ezt a hagyományos elrendeződést egyrészt a cigány mesterségek leértékelődése, az ország iparosodása nyomán tömegesen létrejött, szakképzetlen

munkaerőt felszívó munkahelykínálat, másrésről a szocialista időszak telep-felszámolási törekvései bontották meg. Az eredeti lakóhelyektől távol fekvő ipari központok erőteljes ingavándor forgalmat indukáltak. Az olyan ipari körzetekbe azonban, ahol a cigányok stabil és kötött munkahelyre leltek, hamarosan megkezdődött a beköltözés a telepekről, így próbálván védekezni a hosszan tartó, egymástól elszakított családi állapot ellen, amit korábban az ingázás okozott. (SZUHAY P. 1997)

Ez az időszak az, amikor a cigányság térbeli elhelyezkedésében jelentős módosulások következnek be, de ez még elsősorban nem a falusi térségeket, hanem az iparvárosokat érintette. (SZUHAY P. 1997)

A telepen élők körében mindig is megfogalmazódott a falvakba való beköltözés szándéka. A prosperáló települések esetében azonban nem csak az ott lakók ellenállása, de a magasabb telek- és házárak is akadályozzák ezt. A telepi lakosság így előszeretettel vándorolt a az 1980-as években a stagnáló, vagy még inkább az elszegényedő, népességükben csökkenő falvakba. (SZUHAY P. 1997) A másik eshetőség az volt, hogy a települések elértéktelenedő részein belülről irányultak a költözések. A telepek így megmaradtak, vagy beköltöztek a falun belülről.

A cigányok viszont a nem cigányoknál jóval nagyobb arányban látnak felvándorolni. (SZUHAY P. 1997)

Mindezek között azonban a vándorlási ráta, a migrációs mobilitás. A cigány népesség jóval dinamikusabb, mint a nem cigány populáció. Ez a tényező is növelheti a cigány népesség vándorlási rátaját.

Év	Össznépesség	Cigány népesség
1988-1992 átlaga	19,7	25,9
1990	20,3	32,6
1992	19,5	31,7

26. táblázat: Ezor főre jutó átlagos vándorlási ráta a cigányok és nem cigányok között az adatszűrés előtti 15 éves és idősebb népesség körében

(Forrás: József B. 1999)

Nincs nyoma annak, hogy a cigányok közt lényegesen kevesebben, vagy többen költözzenek át életük során lakóhelyükről. Ha konkrétan vizsgáljuk meg az adatokat - mint általában minden a cigány populáció átlagos életkorátokra mint többen lehetnek, még inkább azok, akik még nem költöztek át lakóhelyükről - a vándorlás gyakorlatilag az ország és körzeteken az átlag népességtől.

Körzetek	Össznépesség (1996)	Cigány népesség (1993)
15-20 évesek	60,9	60,2
20-24 évesek	52,4	48,1
25-29 évesek	45,8	43,0
Összesen	55,9	56,0

27. táblázat: Százalékosan hány lakóhelyen élnek cigányok az ország és körzeteken az átlag népesség körében

(Forrás: József B. 1999)

7. Migrációs folyamatok

Vándorlásnak a statisztikai felmérésekben a településhatárt átlépő költözést nevezik. Ezen belül a KSH adatközlő publikációi elkülönítenek állandó és ideiglenes vándorlást. Állandó vándorlás az, ahol megváltozik az állandó lakcím, ideiglenes vándorlás az, ahol megváltozik az ideiglenes lakcím. (JANKY B. 1999)

Janky Béla elemzéseit a cigány népesség vándorlási jellegzetességeiről Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor által vezetett 1993-1994. évi cigányvizsgálat alapján végezte. Az alábbi táblázat adatait elemezve arra a megállapításra juthatunk, hogy a cigány népességen belüli vándorlási hajlandóság erősebb, mint a magyarországi össznépesség egészére vonatkoztatva. Ezt többféle okkal magyarázhatjuk.

A házasság miatti településváltásnak nagyobb az esélye a falvakban (mivel létszám okokból kifolyólag nagyobb az esélye annak, hogy valaki csak más településen találja meg párját). A cigányok viszont a nem cigányoknál jóval nagyobb arányban laknak falvakban. (JANKY B. 1999)

Fiatalabb korban magasabb a vándorlási ráta, a migrációs mobilitás. A cigány népesség jóval fiatalabb korösszetételű, mint a nem cigány populáció. Ez a tényező is növelheti a cigány népesség vándorlási rátáját.

Év	Össznépesség	Cigány népesség
1988-1992 átlaga	19,3	25,0
1990	20,2	32,6
1992	19,5	21,7

26. táblázat: Ezer főre jutó állandó vándorlások száma a cigányok és nem cigányok között az adott évi 15 éves és idősebb népesség körében

(Forrás: JANKY B. 1999)

Nincs nyoma viszont annak, hogy a cigányok közt lényegesen kevesebben, vagy többen költöznének el életük során szülőhelyükről. Ha korosztályonként vizsgáljuk meg az adatokat - ami indokolt, hiszen a cigány populáció fiatalabb átlagéletkora miatt többen lehetnek még közöttük, akik még nem költöztek el lakóhelyükről - a vándorlási gyakoriság itt nem tér el lényegesen az átlagnépességétől.

Korcsoport	Össznépesség (1996)	Cigány népesség (1993)
15-39 évesek	60,9	60,2
40-59 évesek	43,4	48,1
60-x évesek	42,9	43,0
Összesen	50,9	56,0

27. táblázat: Születés kori lakóhelyükkel azonos településen lakók százalékos aránya korosztályonként a cigány és nem cigány népesség körében

(Forrás: JANKY B. 1999)

Településtípus szerinti bontásban nézve az adatokat azt láthatjuk, hogy a községekben lakó cigányok kissé magasabb arányban maradnak az eredeti településen, a városi népesség adatai szinte teljesen megegyeznek a két csoportban, Kiugró viszont, hogy a Budapesten élő romák mennyire ragaszkodnak a fővároshoz.

Születéskori lakóhely	Össznépesség (1996)	Cigány népesség (1993)
Község	47,7	54,3
Város	62,5	61,5
Budapest	39,2	89,4

28. táblázat: Születéskori lakóhelyükkel azonos településen élők százalékos aránya a születési hely településtípusa szerint a 15 éves és ennél idősebb cigány és nem cigány népesség körében

(Forrás: JANKY B. 1999)

A Budapestről való elköltözés az összes vándorlás kétszer akkora részét teszi ki az össznépességben, mint a cigányoknál. A falvak közötti mozgás viszont a cigányoknál kétszer akkora, mint az össznépességben. Ha azonban figyelembe vesszük a két populáció eltérő település kategóriánkénti megoszlását, vagyis hogy a cigányoknak nagyobb része él falun, az össznépesség nagyobb része a fővárosban, már nem találunk eltéréseket a település típusok közötti mozgás irányában.

Születéskori lakóhely	Össznépesség 0-x évesek	Cigányok 15-x évesek
(honnan hová?)	vándorlások %-a	
Budapest > város	4,4	1,8
Budapest > falu	6,1	3,6
Város > Budapest	5,5	4,4
Város > város	12,7	4,2
Város > falu	20,7	17,5
Falu > Budapest	6,0	8,7
Falu > város	21,0	17,0
Falu > falu	23,6	42,8
Összesen	100,0	100,0

29. táblázat: Állandó vándorlási irányok településtípusok között az össznépesség és a cigányok között (1988-1992)

(Forrás: JANKY B. 1999)

Ha megnézzük a megyén belüli , illetve azon kívüli elköltözések arányát a migráción belül, azt tapasztaljuk, hogy a cigány vándorlók kb. kétharmada saját megyéjén belül választ magának új lakóhelyet, vagyis a költözések távolsága relatíve kisebb. Az össznépességen belül a vándorlók kb. 55%-a marad saját megyéjén belül.

	Megyén belüli vándorlás a vándorlások %-ában					
	1988	1989	1990	1991	1992	Átlag
Össznépesség (0-X évesek)	55,3	55,6	55,0	54,3	51,7	54,4
Cigány népesség (15-X évesek)	69,1	66,9	70,4	68,0	66,1	68,1

30. táblázat: Megyén belüli vándorlások százalékos aránya a vándorlásokon belül az össznépességben és a cigány népességben

(Forrás: JANKY B. 1999)

Nincs a cigányság körében nagymértékű, régiók közötti vándorlási hullám. A vándorlások között - amelyek egy-egy évben az összlakosságnak csupán 2-3%-át érintik - döntő többségében a megyén belüli költözések vannak. Egy lassú Budapest és nyugat felé való áramlás azonban ezzel együtt is érzékelhető. (JANKY B. 1999) A kutató megvizsgálta a vándorlási ráták jellemzőit az 1970-es években is, de itt sem volt tapasztalható jelentős eltérés sem a két populáció között, sem azok migrációs tendenciáiban. (JANKY B. 1999)

Janky kismértékű eltérést mutatott ki a beás anyanyelvű és a többi cigány népcsoport korösszetételében. Azt tapasztalta, hogy a beások korösszetétele valamivel idősebb a cigány népesség többi részénél. A jelenséget azzal magyarázta, hogy a beások közt sokkal erőteljesebb az elmagyarosodás tendenciája, az pedig értelemszerűen a fiatalabb népességet erőteljesebben érinti, ami előregedő irányba tolja el az anyanyelvet beszélők korstruktúráját. (JANKY B. 1999)

Anyanyelv szerint vizsgálva a vándorlások jellegzetességeit érdekes megfigyeléseket tett Janky. Az eddigi lakóhelyek számában nagy különbség volt a beások és a többi cigány népcsoport között, ám a romani anyanyelvűek jellegzetességei is eltértek a magyar nyelvű cigányokétól.

	Beás	Magyar	Romani	Összesen
Azonos (%)	37,5	56,1	52,3	54,9
Különböző (%)	62,5	43,9	47,7	45,1
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0

31. táblázat: Születéskori és jelenlegi (1993) lakóhely településének összehasonlítása anyanyelv szerint

(Forrás: Janky B. 1999)

Ám a beásoknak sem sokkal nagyobb hányada lakik megyéjén, vagy régióján kívül, mint a többi cigány csoport esetében. Vagyis esetükben is a migráció inkább a megyén belül zajlik.

	Beás	Magyar	Romani	Összesen
Azonos (%)	86,5	83,1	78,7	83,1
Különböző (%)	13,5	16,9	21,3	16,9
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0

32. táblázat: A születési és a jelenlegi (1993) lakóhely megyéjének összehasonlítása anyanyelv szerint

(Forrás: JANKY B. 1999)

A Romológia Tanszék munkatársaival végzett 1999-es migrációs vizsgálataink sem mutattak ki túl nagy népességmozgást a Dél-Dunántúl megyéiben. A vizsgálat során a települések önkormányzati, valamint cigány kisebbségi önkormányzati vezetőit kérdeztük meg a település migrációs folyamatairól. Az elmúlt 10 év során (ekkora időtávra kérdeztünk rá az interjúk során), tehát nagyjából a rendszerváltozás utáni periódusban, amikor a gazdasági krízis a leginkább érezhető volt, még a leginkább érintett, leghátrányosabb területeken sem indukált e recesszió tömeges elvándorlást.

Baranyában kisebb megyén belüli mozgás érezhető, ami elsősorban a községek irányába történt mind a megyeszékhelyről, mind a megye többi városából és községéből. A Pécsre irányuló erős beköltözés adatai egy szervezettől származnak, megkérdőjelezhetőségük miatt kiemelve tüntettük fel azokat a táblázatban (a településeken, ahonnan elvileg ez az embertömeg elköltözött, nem tudtak a jelenségről, márpedig valószínűleg pontosabban számon tudják tartani 10 évre visszamenőleg akár családok szerint, név szerint is, kik költöztek el, vagy oda, mint egy nagyvárosban). (33-34. táblázat) (A táblázatban a Pécsre irányuló 200-200 fős beköltözést nem tekinthetjük mérvadó valós ténynek, ezen adatok egyetlen pécsi szervezet becsléséből származnak, másrészt ha reális nagyságrendű mozgás állna ezen adatok mögött, annak meg kellett volna jelennie a megye egyéb városaiból, valamint községeiből Pécsre történő elköltözések regisztrálásakor.)

Somogyban még kevésbé volt kimutatható a népesség migrációja, két településen jeleztek csak néhány fős mozgást a megyeszékhely irányába, illetve onnan a településekre. Tolna megyében is csak néhány fő költözését sikerült kimutatnunk. Tehát adataink azt mutatják, hogy a munkanélküliség, a megélhetési nehézségek ellenére is eléggé stabil, helyhez kötött a régió cigánysága. Feltételezhetően ez a jól ismert "zsákutca" jelensége, a halmozottan hátrányos helyzetű kistelepülések lakossága anyagi helyzete miatt sem tud mobilizálódni, nem tud lépni a fejlettebb települések irányába, s ez visszahat, tartósítja a munkanélküliséget.

ELKÖLTÖZÉS	Pécsről		Városokból		Községekből	
	Összes cigány elköltöző	Pályakezdő	Összes cigány elköltöző	Pályakezdő	Összes cigány elköltöző	Pályakezdő
Budapestre			5	5		
Más megyébe						
Pécsre			5	5	5	
A megye egyéb városaiba			5	2	95	23
A megye községeibe	110	9	105	8	38	3
Külföldre			20	15		

BEKÖLTÖZÉS	Pécsre		Városokba		Községekbe	
	Összes cigány beköltöző	Pályakezdő	Összes cigány beköltöző	Pályakezdő	Összes cigány beköltöző	Pályakezdő
Budapestről						7
Más megyéből	200	50				
Pécsről					110	9
A megye egyéb városaiból	200	50	5	2	105	8
A megye községeiből	200	50	95	23	38	3
Külföldről						

33-34. táblázat: Baranya megye cigány népességének migrációja településtípusok szerint (1989-1999.)

(Forrás: CSERTI Cs. T. 2000b)

8. Szegregációs jelenségek

A migrációval párhuzamosan elkerülhetetlen, hogy megemlítsük a cigányság életkörülményeit jelentősen megnehezítő elkülönült letelepedés, a szegregáció folyamatát.

Szegregációnak a településszociológia azt a jelenséget nevezi, amelynek során a különféle társadalmi rétegek lakóhelye térbenileg elkülönül. Az adott terület, település, vagy városrész, amelyben egy sajátos népcsoport koncentrálódik, területileg és szociológiailag is fokozatosan elhatárolódik a településhálózat, illetve a város többi részétől. A társadalmi távolság ily módon térbeli távolsággá is válik. (KULCSÁR K. 1981.)

A szegregáció tehát a társadalmi rétegek térbeli elkülönülése, meghatározott városrészek, vagy területek társadalmi struktúráján belül egy-egy réteg városi, illetve összterületi arányához viszonyított túlsúlya. A szegregáció a lakóhelyi és az életkörülmények szintkülönbségét, társadalmi hátrányokat jelent, mert felerősíti a társadalmi-strukturális helyzetből adódó különbségeket. (FARKAS J. 1996.)

Magyarországon az elkülönülő lakóhelyválasztás - köszönhetően a cigány és nem cigány népcsoport közötti társadalmi távolságnak, az előítéletek, támadások miatti befeléforduló, zárt közösségeknek - mindig is jellemző volt a cigány népesség körében. Már a Mária Terézia-féle letelepítésre irányuló rendeletek tiltották a telepszerű, szegregált letelepítést. Mégis ebben a korban indult meg a telepek képződésének máig tartó folyamata. (Somogy megyében az 1779. évi összeírás még csak egyetlen telepet ír le, a XX. sz. első felében már több mint százról tudunk.)

Az 1893. évi felvétel adatai szerint az állandóan letelepedett cigányok a községek közel 40%-ában nem elkülönülten, hanem a lakossággal vegyesen laktak, 64%-uk házában élt. Ezek a viszonylagos integráltság jelei.⁸ (POMOGYI L. 1995) Az 1900-as évek első felében a települési elkülönültséget mintegy 90 százalékosra becsülhetjük. (CSALOG Zs. 1997)

A települési szegregációnak azonban csak egyik formáját jelentik a telepek. Tágabb probléma az ún. "gettó-kérdés", melynek CSALOG Zsolt (1997) több változatát vázolja fel:

- Már a XIX. századtól gyakori volt az a spontán jelenség, hogy települések egy-egy utcájában koncentrálódott a cigányság (pl. Csurgó).
- A telepek felszámolására irányuló erőfeszítések nyomán gyakran hasonló települési képződmények jöttek létre, a legértéktelebbe, műszakilag elavult utcák, körzetek váltak mindinkább homogén lakosságú gettóvá (pl. Siklós).
- A cigánytelepek felszámolása gyakran csak formális volt, az ott lakóknak katonai célra épült barakktelepen, vagy régi uradalmi cselédházakban (pl. Kaposvár) adtak szükséglakásokat.
- Bár az 1964-es rendelet előírta a telepről elköltözők szórt telepítését, a gyakorlatban figyelmen kívül hagyták ezt az előírást, s az ún. "CS" csökkentett

⁸ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, IX. kötet. 1895

színvonalú építkezések - a felvonulási költségek megtakarításaira hivatkozva - zárt egységben, a települések szélén valósultak meg.

- A szegregáció legújabb formája az aprófalvas térségekben tapasztalható spontán elcigányosodás folyamata napjainkban. (CSALOG Zs. 1997) E folyamatot mutatjuk be a következőkben.

Megfigyelhető, hogy a cigányok folyamatosan költöznek be az elmúlt évtizedekben a telepekről a települések belterületeire, ám ezt a tendenciát mérsékli az utóbbi időszakban a belterületekről kifelé irányuló majdnem olyan magas migráció. (JANKY B. 1999) A településekre irányuló beköltözést a politika is előmozdította az 1960-as évek elején indult telepek felszámolására irányuló kampányával. A telep-felszámolási törekvések, elsősorban a kamatmentes kölcsönök nyújtására alapozott családiház-építési program kétségtelen eredményeket is hozott, a telepi életforma újratermelődése azonban mégis megfigyelhető. Sok telep, részben a kölcsönakció nyomán, részben az 1960-as évek végén kibontakozó gazdasági konjunktúrával és a jobb munkavállalási lehetőségekkel összefüggésben nagyrészt felszámolódott, de új telepek is létrejöttek. (BEREY K. 1991)

A telepfelszámolások ügye az 1960-as évek elején került napirendre. Az átfogó politikai reformkoncepció keretében megszületett a 15 éves lakásfejlesztési program, amelynek törvénybe iktatását követte az 1961-es MSZMP-határozat a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. Ha összehasonlítjuk a hivatalos telepnyilvántartás idősoros adatait, az akció nagyon eredményesnek tűnik. Amíg 1964-ben 48 966, addig 1984-ben már csak 6277 felszámolandó telepi lakást írtak össze. 1964-ben még 222 160 fő, 1984-ben már csak 42 066 személy élt felszámolandónak minősített telepi lakásban. Ám a hivatalos statisztika mögött a valóság ennél kevésbé volt rózsás. Telepnek a rendeletek a térbeli szempontból elkülönülő, legalább négy, a szociális követelményeknek meg nem felelő lakást tartalmazó településrészt tekintették. A helyzetfelmérés során nem vették számításba az elfogadhatatlan lakásállomány teljes körét, csak a jelenség térbeli szempontból koncentrált, látványos megjelenési formáját vették célba. (BEREY K. 1991)

Az 1980-as években már általános hanyatlást lehetett megfigyelni az építkezések, a lakástermelés terén, a telepeken lakók építkezései is lefékeződtek, sok helyen a telepfelszámolódás folyamata megállt, sőt visszafordult. Az építkezések üteme lelassult.

- Az építési anyagárak emelkedésével nem tudott lépést tartani a telepi lakosság kereseti színvonala. Nehézkessé vált a lakásépítési kölcsönökhöz szükséges magánérő előteremtése.

- Az ingatlanárak emelkedése miatt a lakásvásárlási hitel mértéke rosszabb műszaki állapotú lakás vásárlása esetén is alacsonynak bizonyult.

- Megoldhatatlannak bizonyult a növekvő számú nem munkaképes korú, idős, beteg lakosok áttelepítése, akik semmiféle anyagi háttérrel nem rendelkeztek. A helyi tanácsoknak nem volt pénzügyi fedezetük a lakáshelyzet megoldására, s az érintettek egy része nem is volt hajlandó megszokott környezetét feladva vállalni az elköltözést.

- A telepi épületek lebontására nem kerülhetett sor, mert azokat több család lakta, s közülük csak némelyik tudott az akciókba bekapcsolódni. (HUSZÓCZY. 1983)

Az 1980-as évek elején az egész országban holtpontra jutott tehát a telepfelszámolások ügye.

A sikeres elköltöztetések sem nevezhetők egyértelműen pozitív folyamatnak. A cigányoknak a putrikból a megüresedett falusi házakba való beköltöztetése végzetes következményekkel járt a települések életére, helyi társadalmára nézve, mert nem csak a két etnikum közötti feszültségeket élezte ki, de egy olyan nagy arányú lakáspiaci eróziót is elindított a falvakban, amely a hátrányos helyzetű falvakban korábban is megmutatkozó szelektív elvándorlást meneküléssé fokozta. (KOC SIS K.- KOVÁCS K. 1999) Mindemellett a cigánytelepek jelenségét nem sikerült felszámolni, újratermelődésüket nem sikerült megakadályozni. A klasszikus cigánytelepek lakosságát CSALOG ZSOLT (1997) a cigány népesség 40%-ára, a szegregált települési viszonyok közt élők arányát 70% fölé teszi napjainkban is.

A szocializmus évtizedeiben a cigányok körében tapasztalható városok irányába történő migrációs folyamatok már az 1980-as években tapasztalható gazdasági válságjelenségekkel, a korábban erőltetett szocialista iparvárosok preferáltságának csökkenésével mérséklődni látszottak, s egy ellentétes irányú vándorlási irány is kibontakozott a rurális térségek felé.

Az elmúlt évtizedekben különösen a hátrányos helyzetű, pangó gazdaságú, gyenge közigazgatási, kereskedelmi, kulturális funkciókkal bíró, rossz infrastruktúrális, kommunális ellátottságú, elzárt területeken, aprófalvas településszerkezetű térségeinkben, illetve a hanyatló ipari körzetekben nőtt jelentős mértékben a cigány lakosság lélekszáma. (CSERTI CS. T. - FORRAY R. K. 1998)

Ezekben a hátrányos helyzetű körzetekben már a rendszerváltozás előtt is megindult egyfajta "etnikai homogenizálódási" folyamat, a kilencvenes években azonban ez a jelenség felgyorsult. Különösen megfigyelhető a folyamat a halmazottan hátrányos helyzetű aprófalvakban. Ezekből az előregedő népességű településekből a fiatal, munkaképes, nagyobb társadalmi mobilitással rendelkező népesség eláramlik a kedvezőbb adottságú nagyvárosokba, s a lassan elnéptelenedő falvak elértéktelenedett házaiba a máshol életterüket, megélhetési lehetőségeiket vesztett, romló szociális helyzetű társadalmi rétegek költöznek be, például a cigány népesség. Az egykori szocialista iparvárosokban a rendszerváltozás után jelentősen beszűkültek a szakképzetlen, iskolázatlan munkaerő megélhetési feltételei. Számukra a falu még mindig biztosabb egzisztenciális hátteret nyújt, hiszen adottak a háztáji termelés, gyűjtögetés feltételei.

Ám ezeknek a rétegeknek egy ilyen hátrányos helyzetű település a földrajzi mobilitás utolsó állomását, zsákutcáját is jelenti egyben, ahonnan a szociális felemelkedés esélye igen csekély. A munkaerő-piaci integráció, a munkahelyszerzés lehetősége majdnem kizárt - gondoljunk csak a munkáltatóktól való távolságra, a rossz közlekedés-földrajzi adottságokra, a munkahelyekkel rendelkező városokba történő bejárás költségeire. (CSERTI CS. T. 2000)

Ezeken a területeken a foglalkoztatás nagyon alacsony, s az infrastruktúra és a tőkebeáramlás hiánya miatt rövid távon nem is várható javulás. (KOVÁCS Z. 2000)

Jellemző még a cigányságnak erre a halmazottan hátrányos rétegére, hogy lakókörülményei tragikusan rosszak, ami higiénés, egészségügyi és életviteli tünetekben is megmutatkozik. A munkához jutást aztán e kísérőtünetek is akadályozzák. (KOVÁCS Z. 2000)

Tipikus folyamat, hogy a cigány népesség azokban a településekben koncentrálódik, illetve növekedik meg jelentősen a népességen belüli arányuk, ahol a társadalmi-gazdasági fejlődés megtorpant, az eredeti népesség előregedik, illetve "lábával szavaz", aki teheti, jobb adottságú, jobb lehetőséget, életminőséget kínáló településekbe költözik. Esettanulmányaink mindhárom településen mutatják e jelenséget. A cigányság magas aránya azt jelenti – mivel a cigányság elesettebbjeinek beköltözéséről, illetve helyben maradásáról van szó -, hogy a szegénység koncentrálódik ezekben a településekben. Ezt súlyosbítják az etnikai színezetű feszültségek, illetve a társadalmi feszültségek "etnikai mezbe" öltözése. (BÍRÓ B. ÉS MTSAL. 1998)

A cigányság falvakban való megjelenése, megerősödése és létszámának növekedése tehát alapvetően a falvak gazdasági, társadalmi státuszától függ, vagyis egy játszma végeredményeként értelmezhetjük. (SZUHAY P. 1997) A falvak „elcigányosodással” szembeni magatartása összefüggésben áll a falvak népességmegtartó erejével, valamint gazdasági lehetőségeivel. (SZUHAY P. 1997)

A szegregációból kilépni képtelen családok képtelenek az asszimilációra, azok az asszimilálódott családok pedig, akiket lakóhelyükön utolér a szegregáció, disszimilálódnak. (CSALOG ZS. 1997)

Az egyes városrészekről a köztudatban élő kép (image) ténylegesen befolyásolja a migrációs folyamatokat, megfigyelték, hogy egyes települések szukcessziója akkor gyorsul fel, amikor az adott kerületről élő tudati képben is bekövetkeznek változások. Előbb csak szórványosan figyelhető meg egy adott társadalmi csoport megjelenése a településen, majd egyre nagyobb hullámokban költözik be. Ezzel párhuzamosan lassan indul a korábbi lakosság elköltözése, majd a folyamat felgyorsulva rohamos kimenekülésre kerül sor. Meghatározható egy törési pont (ún. klip-pont), amikor a két eltérő népességcsoport arányában hirtelen fordulat áll be. A jelenséget amerikai nagyvárosok színesbőrű lakosságának megjelenése esetén vizsgálták, de a folyamat általánosítható és használható a magyarországi falvak, vagy egyes városrészek nem cigány-cigány népességének kicserélődésére is. Kezdetben az alacsonyabb társadalmi státuszú lakosság aránya eléri az 5%-ot, ennek hatására csökkenni kezd a lakások piaci ára a körzetben. A korábbi lakosság még tolerálja, ha a betelepülő populáció aránya 5-25% között mozog, amikor azonban a beköltözők aránya eléri ezt a töréspontot, a korábbi lakosság pánikszerű menekülésbe kezd, eladják lakásaikat, s azok értékcsökkenése felgyorsítja a szegényebb rétegek beköltözését is. (CSÉFALVAI Z. 1994) A folyamat a magyarországi településállományban is bekövetkezett. 1994-ben már 675 volt azoknak a településeknek a száma, ahol a cigányság aránya a népességből 8% felett volt, ebből 94 településen meghaladta a 25%-ot és 9-ben abszolút többségbe került a cigány lakosság. (KOC SIS K. 1996)

Az elmúlt évtizedekben hasonlóan erősen felgyorsult a cigány népesség beáramlása bizonyos fővárosi kerületekbe (VI-IX. kerület). 1986-ban már a budapesti cigányok 47%-a lakott ezekben a kerületekben. 1971-ben a cigány gyerekek aránya az általános iskolás tanulók között 2,7% volt, 1986-ra már e területen elérte a 8,3%-ot. Az akkori 3,5%-os cigány népesség e városrészekben már erős gettósodási folyamatot indított el, s további növekedése még nagyobb szociális és etnikai feszültségeket kelt. (LADÁNYI J. 1993) Úgy tűnik a magyar lakosság még kevésbé toleráns a cigány népcsoporttal, mint láttuk azt a fentiekben az amerikai nagyvárosok esetében a színesbőrűeket illetően.

Baranya megye cigánylakta rurális térségeihez hasonlóan Somogyban is előrehaladt a spontán szegregáció, a községek jelentős része gyorsuló ütemben etnikailag homogenizálódik. (VUICS T. 1995) Már az 1990-es népszámlálás adatai szerint is 16-ra emelkedett azon települések száma Somogy megyében, ahol a cigányság aránya elérte, vagy meghaladta a település lakosságának 15 %-át, ezek mind a fenti kategóriába tartozó falvak.

9. A magyarországi cigány népesség etnikai tagolódása

A cigányság maga sem alkot etnikailag egységes népcsoportot. Kérdéses, hogy egyáltalán önálló, külön népnek tekinthető-e. Hiszen nép alatt olyan csoportot értünk, amely önálló nyelvvel, kultúrával, közös etnikai jegyekkel rendelkezik, melyek által megkülönböztethető szomszédaitól. Sok idő eltelt azóta, hogy a cigányság népnek volt nevezhető. Vándorlása, földrajzi elkülönülése miatt sokféle lett a századok során. (S. A. FRASER, 1996) Egyes csoportjaik más-más nyelvet használnak, eltérő történelmi múlttal, kulturális sajátosságokkal, tradíciókkal rendelkeznek.

Ha az életmódbeli sajátosságokat, a többségi társadalomhoz viszonyított eltéréseket - mint népképző elemet - vesszük alapul a definíció megalkotásakor, ismét csak bajban vagyunk, hiszen nem tudunk mit kezdeni a letelepedett, a többségi társadalomba integrálódott, vagy asszimilálódott cigány származású emberekkel.

Biológiai, genealógiai kritériumok használata a definíciónál szintén nem működhet, mert a cigány népesség erőteljesen kevert (ha elméleti úton feltesszük, hogy a házasságok 3%-a lett volna vegyes házasság a múltban, a mai cigány népesség vérében akkor is 60%-nyi nem cigány rész halmozódott volna fel az elmúlt századok során). (S. A. FRASER, 1996)

Magát a megkülönböztető nevet is a külvilág aggatta rájuk. A cigány elnevezés eredendően nem belső népelnevezés, ami mára kényszerűen elfogadott elnevezés lett, ha negatív élmények, balvélelmek társulnak is hozzá. Ám a csoportok saját használatra rendelkeznek önálló népelnevezéssel is, amellyel a többi cigány csoporttól is megkülönböztetik magukat. (S. A. FRASER, 1996) A köznapi megítélés sem az anyanyelvi különbségtevést nem ismeri, sem pedig azt nem méltányolja, hogy a cigánynak nevezett csoportok között milyen lehatárolódási különbségek élnek és hatnak. (SZUHAY P. 1997B)

A XIX. században a képzőművészetek, az irodalom, a köznapi tudományosság, a publicisztika kétféle cigányképe határozta meg a többség társadalom tudatát - a többséghez, az uralkodó társadalmi-gazdasági rendhez való viszonyulás alapján. Az egyik kép a társadalom intézményeivel, csoportjaival együttműködő viszonyt kialakított, a szokásjoghoz, joghoz alkalmazkodni igyekvő, beilleszkedésre törekvő cigány képe - amely leginkább a muzsikus cigánnyal azonosítható. Az autonómiáját megőrizni igyekvő csoportok, akik a társadalom intézményrendszeréből, a formális gazdaságból kimaradtak, a polgári normákkal, értékrenddel opponáló, csalásból, lopásból élő, kóborló parazita alakja a másik kép.

A század elején még elkülönülnek a köznapi beszédben is az egyes cigány csoportok, differenciáltabb cigánykép él a köztudatban - a magyar anyanyelvűt zenész, muzsikus, vagy magyar cigánynak nevezik, megkülönböztetve a vándorló oláh és román cigányok csoportjaitól. 1945 után egyre inkább összemosódik e kétpólusú cigánykép (negatív sztereotípiák). Az 1950-es években a központi politika céljainak megfelelően beilleszkedett, a beilleszkedés útjára lépett és beilleszkedni nem tudó, vagy nem akaró cigányokat különböztettek meg. Napjainkra a köztudatból teljesen kimosódott a század elején még megfigyelhető különbségtétel, jellemző a cigány csoportok gyakori összekeverése. Néha még a tudományos munkákban is zavar mutatható ki a tudományos

elnevezések terén (pl. FRASER (1996) is oláh cigányoknak nevezi a Romániából a XIX. században érkezett csoportokat (vö: S. A. FRASER, 1996. P. 15.).

Regionálisan is megfigyelhetünk más-más elnevezéseket: például a Dunántúlon oláhnak a románul beszélő teknővájókat nevezik, s tudományos irodalomban ma oláh cigányként ismert csoportra a kolompár elnevezést alkalmazzák. A beásoknak ez a köznyelvi oláh elnevezése esetenként még a szakirodalomba is beszivárog (pl. HEICZINGER, 1939), megkeverve ezzel a cigány csoportok osztályozási rendszerét. Észak-Magyarországon és az Alföldön a vándorlókat mondták sátorosoknak, vagy oláh cigányoknak.

E dolgozatban a tudományos életben is elfogadott, Erdős Kamill által 1958-ban publikált kategorizálási rendszert használjuk. (ERDŐS K. 1958)

A) cigány anyanyelvű

A1) ún. kárpáti cigány nyelvet beszélők

a) nógrád megyei

b) Budapest környéki (Páty, Csobánka, Pomáz, Pilisvörösvár, Zsámbék, Pesthidegkút, Budakalász) és dunántúli (Pécs, Mohács, Versend, Dunaszekcső)

c) köszörűs és ringliszpiles cigányok (az egész országban kóborló, magukat német, illetve vend cigánynak nevező csoport

A2) oláh (vlax) cigány nyelvet beszélők

- Több törzs, azokon belül számtalan nemzetség alkotja.
- A törzsnév a foglalkozást jelzi, a nemzetségnév az ős, apa, vagy valamely kimagasló előd nevéből (esetleg csúfnévből), helységnévből ered.
- Törzseik:

Lovari	lókereskedők, lókupecsek
Posot'ari	zsebtolvajok
Kherari	alkalmi munkások, házzal bírók
Colari	szőnyegkereskedők
Kelderari	rézművesek, üstfoltozók
Cerhari	sátorosok
Mašari	halászok
Bugari	dögösök
Curari	késesek
Drizar	rablók
Gurvar (fodozovo)	tepsikészítő, edényfoldozó

B) nem cigány anyanyelvű

B1) magyar anyanyelvűek

- Romungro, rumungro néven ismert csoport - kárpáti és oláh cigányok leszármazottai, akiket - valószínűleg a könnyebb asszimiláció reményében nem tanítottak meg a cigány nyelvre.

a) zenészek (úri réteg)

b) vályogvetők, kosárfonók, alkalmi munkások (szegény réteg)

B2) román anyanyelvűek

1) román cigányok (Elek, Méhkerék, Békés megye községeiben)

2) teknővájó cigányok

a) Tiszaháti - főleg a Nyírségben, anyanyelvüket lassan elfelejtik

b) "Füstös" - átmenet - (Füzesabony, Békéscsaba, Tiszafüred)

c) "Dunás" - Dunántúlon -

Egy egyszerűbb és áttekinthetőbb felosztást találhat a cigány népesség nyelvi tagolódásáról az olvasó a függelékben.

Napjainkban általános tendencia a cigányságon belül a szétválasztó törekvés - szinte minden cigánynak nevezett csoport magát világosan megkülönbözteti más cigánynak nevezett csoportoktól, elhárítja a más csoportra gondolt, de rá is vonatkoztatott minősítést.

A tudomány által oláh cigánynak nevezettek magukat rom-nak, romának mondják. A román cigányok magukat inkább beásnak hívják.

Az 1980-as évek végén megfigyelhető a jelenség, hogy a tudományos nyelvben, publicisztikában a cigány szó pejoratív köznyelvi jelentésárnyalata miatt egységesen a roma kifejezést kezdik el használni, ám a cigányság bizonyos rétegei -pl. a muzsikások - tiltakoznak ellene.

A cigányság csoportjai között erős elkülönülési tendenciák figyelhetők meg. Ezek egyik formája a három főcsoport közti merev házasodási - endogám - szokásrend, mely estenként az alcsoportokra is kiterjedhet. (SZUHAY P. 1997) Az elkülönülés másik vetülete a térbeli elkülönülés - nem keverednek, a települések más részén telepednek le, ha egy telep van, azon belül is elválnak területileg. Megfigyelhető ez az elhatárolódás például a munkaszervezeti formákban is - a múlt rendszerben is külön brigádban dolgoztak, a munkásszállásokon külön szobákban laktak, még a büntetés végrehajtási intézetekben is megfigyelték a jelenséget.

Nyelvi szinten is tükröződik ez az elkülönítés: az oláh cigányoknál a "mi csoport" tagjai a romák, a szemben állókat gádzsóknak nevezik (közülük a parasztok a falusiak, a velük

ellenséges érzületűek; az úri emberek a velük szolidaritást mutatók), köztes kategóriaként jelennek meg a nyelvhasználatban a romungrok. A cigány anyanyelvű csoportoknál a hagyományos foglalkozásstruktúra megszűnése után az egységesülési folyamat jele, hogy más törzshöz tartozókkal közösen a lovári elnevezést használják magukra.

A magyar cigányoknál a "mi" a muzsikusokat jelöli, az oláh cigányok és a nem cigányok a gádzsók. A magyar cigányok muzsikusként definiálják magukat a felmenők zenélésétől függetlenül.

A cigány csoportok közötti rivalizálás is kimutatható, akár napjaink cigány közéleti eseményeit, a roma politikai színteret megfigyelve.

Az 1893-as cigányösszeírás a nemzetiségi megoszlásra vonatkozóan is tartalmaz adatokat.

Anyanyelv	Letelepedettekből	Huzamosan egy helyben tartózkodókból	Vándorcigányokból	Összes cigányból
Cigány	28,72	29,84	62,12	29,97
Magyar	38,69	38,71	22,53	38,10
Román	28,84	24,90	12,15	24,39
Egyéb	7,75	6,55	3,20	7,54
Cigányul nem tud	53,82	51,06	13,01	52,18

35. táblázat: A cigányok anyanyelve a letelepedettség eltérő foka szerint az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján

(Forrás: POMOGYIL. 1997)

A letelepedettek közt legnagyobb arányban a magyar cigányokat találjuk, ami a már a XIX. század végén jellemző társadalmi integrációt mutatja, ezzel szemben a legkevésbé integrált csoport volt az összeírás idején a cigány/roma nyelvet beszélő oláh cigányság.

Ma Magyarországon a cigányságon belül legnagyobb számban, mintegy 2/3-os arányban az úgynevezett romungro cigányokat találjuk (a fenti táblázatban magyar anyanyelvűként utaltunk rájuk), akik legkorábban, a XIV. század környékén érkeztek Magyarország területére, az asszimiláció során nyelvüket csaknem teljesen elvesztették, magyarul beszélnek. További népes csoportja hazai cigányságunknak (kb. 1/4) az úgynevezett oláh cigányok (a köznyelvben őket hívják kolompár cigányoknak). Ez a csoport alkotja a cigányság ősi rétegét, nyelvük a sokféle nyelvjárásban, de Európában mindenütt beszélt, Észak-India, Afganisztán, Pakisztán területén elterjedt dard nyelvcsoporthal rokonságot mutató lovári nyelv (ezért a fenti táblázatban cigány anyanyelvű csoportként szerepeltek). Azonban e népcsoporton belül is további rétegeket lehet megkülönböztetni, melyek főleg a foglalkozás szerint különültek el egymástól. Így pl. vannak lovárik, akik lókereskedéssel foglalkoztak, colárik, akik szőnyegkereskedést folytattak, stb.

Magyarországon jóval kisebb számban élnek a beás cigányok (8%, - DIÓSI Á. 1989.), akik a bevezetőben már említett okok miatt későn, a XVIII-XIX. század során

szivárogtak be az ország területére a mai Románia felől, s ezért a román nyelvi közeggel való hosszú idejű érintkezés következtében nyelvük teljesen elrománosodott, s annak archaikus változatát őrzi máig (fenti táblázatban román cigányok). Nevük a román tájnyelvi *băiaș* szóból származik, melynek jelentése bányász, a népesség korábbi aranymosó foglalkozásából ered. (PAPP GY. 1982) Elenyésző csoportot alkotnak még a szintik, akik nyugat felől visszatelepülve egy németes változatú cigány nyelvet őriznek. (TÁLOS E. 1998)

A Kemény István féle 1971-es vizsgálat adatai az egyes cigány nyelvet beszélők megoszlására nézve a következőket mutatják:

- magyarul beszél:	70,8	%
- cigány nyelven beszél	21	%
- román nyelven beszél	8	%
- egyéb	0,2	%

A fentiekkel ellentétben a Dél-Dunántúlon, így Somogy megyében is, egészen eltérő etnikai összetétellel találkozhatunk. Ebben a régióban hagyományosan a beás cigányok telepedtek meg, ők alkotják a legmasszívabb csoportot, s a cigányság egyéb elemei csak kis számban vannak jelen. A Dél-Dunántúlon a beás cigányok aránya 80% körül mozog, még ennél is magasabb Somogy megyében, ahol 96-97 %-ban ez a csoport telepedett meg.

Kemény fentiekben közölt százalékos megoszlási adataihoz azonban hozzá kell tennünk, e számok inkább arra utalnak, a magyarországi cigányok közül hányan tartoznak az egyes nyelvi csoportokhoz, inkább az ősök által használt nyelvet tükrözik. A mai cigányságon belül jóval alacsonyabb – különösen a fiatalabb generációkban – az eredeti nyelvén ma is beszélők aránya.

Az anyanyelv használatáról a következőket említhetjük meg:

Már az 1893-as összeírás adatai is azt tükrözik, hogy az akkori cigányság több, mint fele, 52,3%-a nem tudott cigányul.⁹ Ők a ma romungrónak nevezett csoporttal azonosíthatók. Ők voltak a leginkább letelepedett csoport a cigányságon belül. A cigány/roma anyanyelvűek között – akiket ma oláh cigányoknak, lovári cigányoknak nevezünk – volt legmagasabb arányú a XIX. század végén a vándorló életmód. A harmadik csoport – akiket akkor oláh cigánynak neveztek a romániai eredet miatt – a napjainkban leginkább beásokként emlegetett cigány népcsoport körében volt legkevésbé jellemző a vándorló életmód.

⁹ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, IX. kötet. 1895.

10. A cigány népesség iskolázottsági, szakképzettségi helyzete

10. 1. Az iskola szerepe a társadalmi státusban

Egyik nagyon fontos vetülete a cigány népesség halmozottan hátrányos helyzetének, komplex problémakörének az iskolázottság kérdése, vizsgálata. A társadalmi integrációnak - annak, hogy a cigány embereknek és az egész magyarországi cigányság megtalálja helyét a magyar társadalomban - hosszú távon mindenképpen e terület megoldása, a körükben jellemző alacsony iskolázottsági és szakképzettségi szint emelése lehet a legfontosabb sarokköve.

Az alacsony képzettség alacsony társadalmi státuszt jelent. Rosszul fizető, nehéz fizikai munkával járó munkaköröket tud csak megszerezni az egyén, s ez együtt jár a rossz anyagi körülményekkel, a társadalmi hierarchia alsó fokain való helyzettel. A piacgazdaság körülményei között leértékelődött az alacsony képzettségű munkaerő, ennek köszönhetően a cigányok tömegei kerültek a munkanélküliség kilátástalan helyzetébe.

Azt is elmondhatjuk, hogy az iskolázottsági hátrányok, s ezzel együtt a hátrányos helyzet nemzedékről nemzedékre áthagyományozódnak, "öröklődnek". Egyrészt az iskolázatlanabb családokban a gyermek nem kapja meg azokat a nyelvi és kulturális ingereket, amelyek majdani iskolai pályafutását megalapoznák, másrészt az otthoni minták sem motiválják kellőképpen a tanulást, továbbtanulást. Harmadrészt meg kell említenünk a szociális problémákat, amelyek anyagilag is megnehezítik az iskoláztatást és arra ösztönzik a családokat, hogy a gyerekeket is minél előbb munkába állítsák.

Ahhoz tehát, hogy a fiatalabb generációk majdani szociális integrációja könnyebb legyen, mindenképpen valamiféle külső beavatkozás, ráhatás szükséges. Nagyon fontos odafigyelni a mai óvodás és általános iskolás korú gyerekekre, hiszen sorsukat most alapozzák meg, s fontos terület a középiskola is, mert ma már középfokú végzettség nélkül nagyon rosszak a munkaerő-piaci esélyek. El kell érni, hogy a cigány fiatalok minél nagyobb számban végezzék el a középiskolát, s onnan a felsőoktatásba kerüljenek. S oda kell figyelni az iskolákból kikerülő pályakezdők elhelyezkedésére, annak megkönnyítésére, hogy pályájuk ne azzal a kudarcélménnyel való szembesüléssel induljon, hogy felesleges volt a tanulás. A fentiek miatt a cigány népesség problémakörének legfontosabb kérdésének tekintjük az oktatáspolitikai területét.

Természetesen nagyon fontos az idősebb korosztályok felkarolása is. Azonban életkori okok miatt sokkal nehezebb az ő képzésük, átképzésük, ráadásul a mai gazdaságban a fiatalabb munkaerő a keresettebb, s egy középkorú munkanélkülinek nagyon nehéz az elhelyezkedés. Ezért ez a korosztály egészen másfajta eszközrendszert, megközelítést igényel.

10. 2. Az iskolai problémák

Minden elemzésben megfogalmazódik a kérdés: mi az oka a cigány gyerekek iskolai alulteljesítésének, gyakori sikertelenségének? Nehéz lenne kiragadni a bonyolult összefüggések halmazából egy okot, amellyel meg lehetne magyarázni e jelenséget. A kérdésre adott válaszok általában két dimenziót szoktak magukban foglalni: az egyik dimenzió a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet, a másik pedig az ún. eltérő családi szocializáció, eltérő kultúra, nyelv, stb. (tehát az etnicitás) szempontja.

E két dimenzió egyidejű érvényesítése az oktatáspolitikát nehéz helyzetbe hozza. Ugyanis a családok társadalmi-gazdasági helyzetéből eredő iskolai hátrányok enyhítése nem kizárólag a cigánysággal kapcsolatos feladat; sőt bizonyos, hogy nem minden egyes cigány család és gyermek van hátrányos helyzetben. A népcsoport(ok) nyelvének, kultúrájának fenntartásához, ápolásához, átörökítéséhez való joga szempontjából pedig a cigányság a többi nemzeti kisebbséghez van hasonló helyzetben. (FORRAY R. K. 2000B)

Az iskolai problémák kialakulása tehát köszönhető egyrészt a cigányság **hagyományos kulturális beállítódásának**, hiszen ők **tradicionálisan fizikai munkát végző emberek voltak**. Érthető a gyermekeket is elsősorban a fizikai munka felé orientálják, az értelmiségi pálya ismeretlen számukra, s sok esetben gyanakvást szül a családokban, ha a gyermek szellemi pályára kíván lépni. Másrészt főleg a mai rossz anyagi körülmények között érthető is, ha **a család a gyermekek minél előbbi munkába állását szorgalmazza**, így azok hamarabb hozzá tudnak járulni a család költségvetéséhez. Tehát az említett okok miatt sok esetben **a családi környezet nem motiválja** a gyermekeket a tanulásra.

A szocialista évtizedek asszimilációs politikájának következtében az oktatási intézmények a családi nevelés értékorientációját nem vették figyelembe, nem szenteltek figyelmet a cigány gyermekek kulturális sajátosságainak, nem próbálták meg azokat integrálni az iskolai környezetbe. Ma már köztudott, milyen súlyos érzelmi károsodást okoz, ha a gyermek otthoni környezetét az iskola negatív értékképletben részesíti. (KOVALCSIK K. 1998)

FORRAY R. Katalin és HEGEDŰS T. András (1991) 27 iskola felső tagozatos cigány tanulóit és családtagjaikat vizsgálták meg **iskolai attitűdjeik, továbbtanulási aspirációik** tekintetében. A kutatásból kiderült, a kérdezettek egyharmadánál az általános iskola befejezése jelentette a legmagasabb szintű vágyakat az iskolai előmenetel terén. Oka lehet ennek a cigány családok egy részében megjelenő értékképlet, az általános iskola önmagában nem képesít semmire, elvégzése azonban feltétele mindenfajta későbbi képzésnek, feltétele az állampolgári jogegyenlőség olyan területeinek, mint a gépjárművezetés, a családi ipar átvétele ...

A lányok hagyományosan a két szélső póluson felülreprezentáltak: több közöttük, aki alacsonyabb iskolai végzettséggel is megelégszik, és több, aki legalább érettségizni szeretne.

Az évisméltések gyakorisága nem növekedik együtt a már elvégzett osztályok számával. Minél gyakrabban ismét valaki évet, annál valószínűtlenebb, hogy eljut az általános iskola befejezéséig. Az 5-6. osztály táján fordulópont következik be, ahonnan

továbbhaladni azoknak van esélye, akik idáig legfeljebb egy évisméltással jutottak el. Nagyjából 12 éves korra halmozódik fel a gyermekekben az a társadalmi tapasztalat, amelynek alapján a hagyományörzőbb közösségekben a fiatal felnőttek jogai és kötelezettségei illetik meg őket. Ha eddigre túlságosan sok volt az iskolai kudarc, ha biológiai és társadalmi koruknál és saját kultúrájukban betöltött szerepüknel jóval fiatalabbként és egyúttal éretlenebbként sorolja be őket az iskola (az évisméltásnak ez a pszichológiai értelmezése). (FORRAY R. K. – HEGEDŰS T. A. 1991) Tehát fontos iskolai kudarc-képző tényező, hogy míg otthon már teljes jogú felnőttként kezelik, aki gyakran a család fenntartásához szükséges jövedelem megkeresésében is részt vesz, az iskolában - tanulói szerepében - még mindig gyereknek számít. (CSONGOR A. 1994) E kettős hatás egymást erősítve járul hozzá, hogy az iskolától elforduljanak. (FORRAY R. K. – HEGEDŰS T. A. 1991)

A lányok már az általános iskola felső tagozatára sem jutnak el olyan arányban, mint a fiúk. Őket sokkal inkább a "családra", míg a fiúkat a hagyományos "életre" nevelik. A hagyományos cigány kultúra szerint a lány már önmagában értéket jelent. Az etnikai kisebbségek számára gyakran a család az egyetlen olyan hely, amely a pozitív önkép kialakulását, megerősítését szolgálja. Az ilyen csoportban még élesebben hangsúlyos a nők anyai, háziasszonyi szerepe, kohéziós funkciója. A lányok számára a családból való kiszakadás - képességeik szabad kibontakoztatása érdekében - nem egyszerűen az emancipációhoz vezető utat jelenti, hanem egyenértékű az etnikum feladásával. (FORRAY R. K. – HEGEDŰS T. A. 1990)

Másrészt meg kell említeni oktatási rendszerünk hiányosságait is, mely nem tudja megfelelően kezelni a cigány gyerekek nyelvi és kulturális másságából eredő tanulási nehézségeit, ezért többségük rosszul tanul, nehezen végzi el az általános iskolát is, s aztán előbb-utóbb lemorzsolódik. E hátrányt **szociokulturális hátránnyként** szokták megfogalmazni. Összefüggésben van a kétnyelvűség (bilingvizmus) kérdésével, de a mára csak magyarul beszélő családokban is megmutatkozhat a nyelvhasználat egyszerűsége miatt a cigány gyerekek fogalmazási, fogalomhasználati zavarainak kialakulása formájában. Az iskolai nehézségek okozói közé szokták sorolni a kétnyelvűség jelenségét is, amelyet a szakirodalom diglossziának nevez (RÉGER Z. 1988). Régebben csak a munkájuk miatt rákényszerülőknek, főként a férfiaknak kellett ismerniük a magyar nyelvet. Mára ez a helyzet megváltozott. A gyermekkor elmúltával mindenki kétnyelvű, hiszen az óvodában, iskolában már a magyar nyelven kell érintkezniük a gyerekeknek. A cigány és beás nyelv a családok nyelvévé vált, a rokonokkal, ismerősökkel történő kommunikáció eszköze lett (TÁLOS E. 1998). Sőt egyre gyakoribb, hogy a gyermekekkel a családon belül is a magyar nyelvet használják, s az eredeti nyelv a felnőttek érintkezésére korlátozódik (CSERTI Cs. T. – WILHELM Z. 1995).

A család nyelve azonban - főként a szegényebb társadalmi rétegek, az alacsonyabban iskolázott szülők esetében - jóval szegényesebb, mind a nyelvhasználat, mind a szókincs tekintetében, mint a magasabban kvalifikált családokban. Az ilyen környezetben felnövő cigány gyermekek - még ha csak magyarul beszélnek is, s ilyen módon a cigány, vagy beás nyelv eltérő nyelvtani szerkezete nem is zavarják e gyermekek kommunikációs készségeit - egy szegényesebb nyelvi környezetben, korlátozottabb nyelvi mintákat elsajátítva komoly problémákkal kerülnek szembe amikor bekerülnek az iskolába és ott találkoznak egy számukra ismeretlen és többé-kevésbé érthetetlen eltérő nyelvi közeggel. Ezt a jelenséget RÉGER Zita (1990) **nyelvi szocializációs**

hátrányként írja le, amely mindenképpen megnehezíti az iskolai beilleszkedést.

A cigánygyermek az iskolában nem egyszerűen gyermekként és tanulóként jelenik meg, hanem egyúttal egy kisebbségi kultúra, etnikai közösség tagjaként. Mindegyik "minőségében" a felnőtteknél nagyobb mértékben van kiszolgáltatva környezetének és saját bizonytalanságának, szorongásainak. (FORRAY R. K. – HEGEDÜS T. A. 1991)

A társadalmi-gazdasági okok csoportjába sorolhatjuk a következő tényezőt, amely a cigány tanulók iskolai sikertelenségeit erősítheti, ez pedig a települési szegregációval van összefüggésben. Mint azt a fentiekben a település-földrajzi elemzések során láthattuk, a cigány népesség éppen a legrosszabbul ellátott településeken él legnagyobb számban és ezért a leghiányosabban felszerelt iskolákba járnak legnagyobb arányban cigány a gyermekek. (CSONGOR A. 1991)

CSONGOR Anna (1991) az 1980-as év iskolastatisztikai adatait elemezve kimutatta, minden iskolai mutató úgy romlik, ahogyan a cigány tanulók aránya növekszik az adott iskolában.

Cigány tanulók aránya az iskolában	-	-5%	-10%	-15%	-25%	-50%	51%-
Elsősök közül óvodázottak	74,4	82,9	78,3	62,0	70,9	57,6	33,4
Cigány elsősök közül óvodázottak	-	53,5	49,4	31,7	48,2	33,4	22,2
Veszélyeztetettek	4,0	4,2	5,0	5,9	7,0	9,3	21,3
Túlkorosok	8,6	8,9	8,7	11,9	18,1	21,6	44,3
Cigányok közül túlkorosok	-	40,8	47,4	45,6	48,1	46,4	51,5
Osztályismétlők	2,0	2,3	2,8	4,1	4,4	7,4	13,6
Cigányok közül osztályismétlők	-	17,8	19,8	16,7	15,0	15,4	14,8
Tanerők képesítés nélkül	4,3	5,8	8,3	6,1	8,3	9,7	9,2

36. táblázat: Különböző iskolai mutatók a cigány tanulók adott iskolában regisztrált arányával összefüggésben (1980)

(Forrás: CSONGOR A. 1991)

10. 3. Képzettség a magyarországi cigány populációban

Az 1893-as összeírás adatai az iskolázottságra vonatkozó adatokat is közölnek. Akkor a hat évnél idősebb, tehát az iskolaköteles kort elért cigányok közül a letelepedettek (tehát leginkább integrálódottak) 7,48 %-a, a huzamosabb ideig egy helyben tartózkodók 4,87%-a, a vándorcigányoknak pedig csupán 0,39%-a tudott írni-olvasni. (POMOGYI L. 1995)

1945 előtt a cigány gyerekek fele járt pár évig iskolába, valamivel több, mint 1/3-uk 4 osztályt végzett el. Azok az adatok, hogy az 1930 és 1958 közt született romáknál a 8 osztályt végzettek aránya 9%-ról 55%-ra emelkedett, az 1959-63 között születetteknél már 70%, az 1964-68 közötti korosztálynál 75%, s az 1968 utáni generációnál elérte a 77 %-ot, a javuló iskolázottsági képet mutatják. Hozzájárult ehhez a foglalkoztatás

rohamos növekedése az 1960-as években, majd állandósulása az 1970-es évtizedben, az életszínvonal lassú emelkedése, valamint a telepek felszámolása is. A továbbtanulás kapui viszont nem nyíltak meg a cigány fiatalok előtt.

Két felmérés eredményeit vettük alapul az iskolázottság áttekintésére, ezek az MTA Szociológiai Intézetében Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor által 1971-ben és 1993 végén elvégzett kutatások.

Az 1971-ben végzett vizsgálathoz képest a 90-es évekre történt jelentős változás, hogy ma már a cigány gyerekek többsége elvégzi az általános iskolát, a távolság azonban a cigány és nem cigány népesség iskolázottsági szintje között az elmúlt évtizedekben is tovább nőtt. A cigány gyerekek 31,3%-a 14 éves korában befejezi ugyan az általános iskolát (a 15 éves korúak között ez az arány 43,6%-ra, 16 éves korra 62,6 %-ra, a 17 éveseknél 64,4 %-ra nő, 18 éves korban pedig 77,7%-uk rendelkezik 8 osztályos végzettséggel.

A 15 év feletti cigányok 9,49 %-ának azonban nincs befejezett iskolai osztálya, s 32,8%-uknak nincs meg a 8 általános végzettsége. (DUPCSIK Cs. 1993)

Az 1993-ban 40-59 éves korcsoport köziskolai végzettséggel rendelkező tagjainak aránya 1,5%, a 25-39 éves korosztályban ez az adat 2,7%. Tehát a továbbtanulási esélyek nem változtak a 70-80-as években, az 1990-es években látszik javulni ez a tendencia, köszönhetően az új intézményeknek, ösztönzéseknek, támogatásoknak, valamint nem utolsósorban annak, hogy a demográfiai hullámvölgy miatt a fiatalok létszáma lecsökkent a középiskolába felmenő korosztályban is, tehát az oktatási intézmények számára, ha fenn akarnak maradni minden egyes tanuló felértékelődött.

A romák iskolázottságában bekövetkezett változásokról leginkább a Kemény István által vezetett két (1971-es és 1993-as) országos reprezentatív cigány kutatás adatainak összehasonlításával alkothatunk képet.

1971-ben az ország cigány lakosságának 87 százaléka nem rendelkezett általános iskolai végzettséggel. A cigányság alig több, mint tizede fejezte be az általános iskolát, középiskolai vagy felsőfokú végzettséget pedig elenyésző számban szereztek.

Életkor	0 osztály	1-7 osztály	8 osztály	Érettségi	egyetem	összesen
14-19	8,7	69,0	21,4	0,2	0,0	100
20-29	21,2	66,0	23,6	1,5	0,4	100
30-39	46,6	45,0	7,8	0,4	0,1	100
40-49	47,4	46,5	4,0	0,2	0,2	100
50-59	52,4	46,3	1,3	0,0	0,0	100
60-69	71,0	26,8	2,2	0,0	0,0	100
70-	68,0	30,4	1,6	0,0	0,0	100
Összesen	35,9	51,3	12,1	0,5	0,2	100

37. táblázat: A cigány népesség iskolázottsága Magyarországon – 1971.

Forrás: Országos reprezentatív cigány vizsgálat (Kemény I. 1996.)

1993-ra az iskolába egyáltalán nem járt személyek aránya 36 százalékról 9 százalékra csökkent, az általános iskolát befejezettek aránya pedig 46 százalékra nőtt. Ezzel szemben az érettségit megszerző személyek aránya alig nőtt (0,5 százalékról 1,5 százalékra), a felsőfokú végzettséget szerzőké pedig egyáltalán nem változott. Bár az alapfokú végzettség megszerzése és az analfabétizmus felszámolása terén a cigányság hatalmas lépést tett előre, a többségi társadalom iskolázottságához viszonyított lemaradása tovább nőtt, mert az érettségit adó középfokú - és újabban a felsőfokú - oktatás expanziója elkerülte a cigányságot.

Életkor	0 osztály	1-7 osztály	8 osztály	Szmk. vagy szakisk.	Szak-közép vagy gimn.	Főiskola vagy egyetem	Összes
14-19	1,5	32,4	55,3	10,4	0,4	0,0	100
20-29	1,7	22,4	59,7	14,5	1,7	0,0	100
30-39	4,6	32,5	47,4	12,5	2,5	0,3	100
40-49	10,1	39,7	40,8	7,4	1,4	0,6	100
50-59	32,0	42,3	20,5	3,7	1,4	0,2	100
60-69	39,6	51,2	6,4	2,1	0,4	0,4	100
70-	50,9	40,2	7,8	1,0	0,0	0,0	100
Összes	9,4	32,8	45,6	10,4	1,5	0,2	100

38. táblázat: A cigány népesség iskolázottsága Magyarországon – 1993-94.

Forrás: Országos reprezentatív cigány vizsgálat (Kemény I. 1996.)

A magyarországi roma népesség 9,4%-a tehát nem rendelkezik semmiféle iskolázottsággal, 32,8%-a 1-7 általános iskolai osztályt végzett el, 45,5%-a fejezte be az általános iskolát. 10,4%-uk szakmunkásképző, vagy szakiskolai, mindössze 1,5%-uk szakközépiskolai, vagy gimnáziumi végzettséggel rendelkezik, s csak 0,2%-nak van felsőfokú oklevele. (KEMÉNY I. - HAVAS G. 1996.)

Baranya megye 1980-as 23 000 főre tehető cigányságából mindössze 13 főnek volt felsőfokú diplomája, 4 %-nak köziskolai és 20%-nak általános iskolai végzettsége. A 7 éven felüli népesség 8 %-a volt cigány származású, ám azoknak, akik egy osztályt sem végeztek el 44%-a közülük került ki.

10. 3. 1. Cigány tanulók az általános iskolákban

Míg a nemzeti kisebbségek oktatásában azokat a gyermekeket tekintjük kisebbségi tanulóknak, akik részt vesznek valamilyen kisebbségi (nyelvoktató, kétnyelvű vagy anyanyelvű) oktatási programban, a cigány tanulók oktatásával kapcsolatos kérdéseket nem szűkíthetjük le erre a körre. E gyermekek oktatási problémái elkendőzésének jellegzetes technikája, hogy a "szabad identitásválasztás" elvére hivatkozva többen kizárólag azokat a tanulókat hajlandóak cigánynak tekinteni, akik valamilyen cigány oktatási programban való részvételükkel "kinyilvánítják" cigánysághoz való tartozásukat. (Az oktatáspolitikai kialakításáért felelős tisztviselők körében is népszerű ez a megközelítés.) Ezzel szemben a cigány tanulók nagyobb része nem vesz részt semmilyen kisebbségi programban, ráadásul a cigány tanulók egy látható, előítéletekkel sújtott kisebbségi csoport tagjai. Az iskolai sikertelenséget okozó problémák minden a

közoktatási rendszerben tanuló cigány gyermeket sújtanak, s a kisebbségi ("felzárkóztató") oktatási programok messze nem merítik ki a cigány oktatáspolitikai teljes eszközrendszerét.

Az 1992/1993-as tanév volt Magyarországon az utolsó, amikor adatvédelmi szabályozás hiányában az iskolastatisztikák még információkat gyűjthettek a cigány tanulókról. Bár az eltelt idő alatt lényeges változások történhettek a közoktatási rendszerben, semmi nem mutat arra, hogy a cigány tanulók szempontjából bármilyen pozitív változás történt volna. A leghatékonyabb oktatáspolitikák hatása is csak hosszabb távon érvényesülhet, így az adatokból kiolvasható összefüggéseket ma is érvényesnek kell tekintenünk. Ami a cigány tanulók létszámát illeti, bár bizonyos jelek arra mutatnak, hogy az általános elszegényedés és létbizonytalanság hatására a cigány családokban csökken a gyermekszám, a kilencvenes évek oktatását még a nyolcvanas évek demográfiai folyamatai befolyásolják, s ezek alapján az 1992-es évhez képest a cigány tanulók számának és arányának kis mértékű növekedését valószínűsíthetjük.

A Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékének munkatársaival 1998-ban a Dombóvári kistérség településeinek általános iskoláit vizsgáltuk. Azt tapasztaltuk, hogy mindegyik vizsgált iskolában, ahol a cigány tanulók aránya már jelenleg is magasra szökött, az elkövetkező években a problémák súlyosbodásával kell szembenézni, hiszen a mostani óvodai felmenő évfolyamok, illetve a fiatalabb korosztályok etnikai arányait elemezve a cigány gyerekek emelkedő részesedésével találkoztunk.

Osztály	Tanulólétszám	Cigány tanulók létszáma	Cigány tanulók aránya (%)
8.	8	3	38
7.	13	6	46
6.	13	4	31
5.	16	7	44
4.	14	6	43
3.	10	3	30
2.	18	14	78
1.	20	10	50
Összesen:	112	53	47

39. táblázat: A cigány tanulók aránya az általános iskola egyes évfolyamaiban - Gyulaj, 1997/98-as tanév

(Forrás: BÍRÓ B. ÉS MTSAI. 1998)

Tanév	Várható első osztályosok száma	Közülük cigány származású	Cigány származású tanulók aránya (%)
1998/99.	23	16	69,5
1999/2000.	16	10	62,5
2000/2001.	21	15	71,4
2001/2002.	26	18	69,2
2002/2003.	14	12	85,7
2003/2004.	15	10	66,6

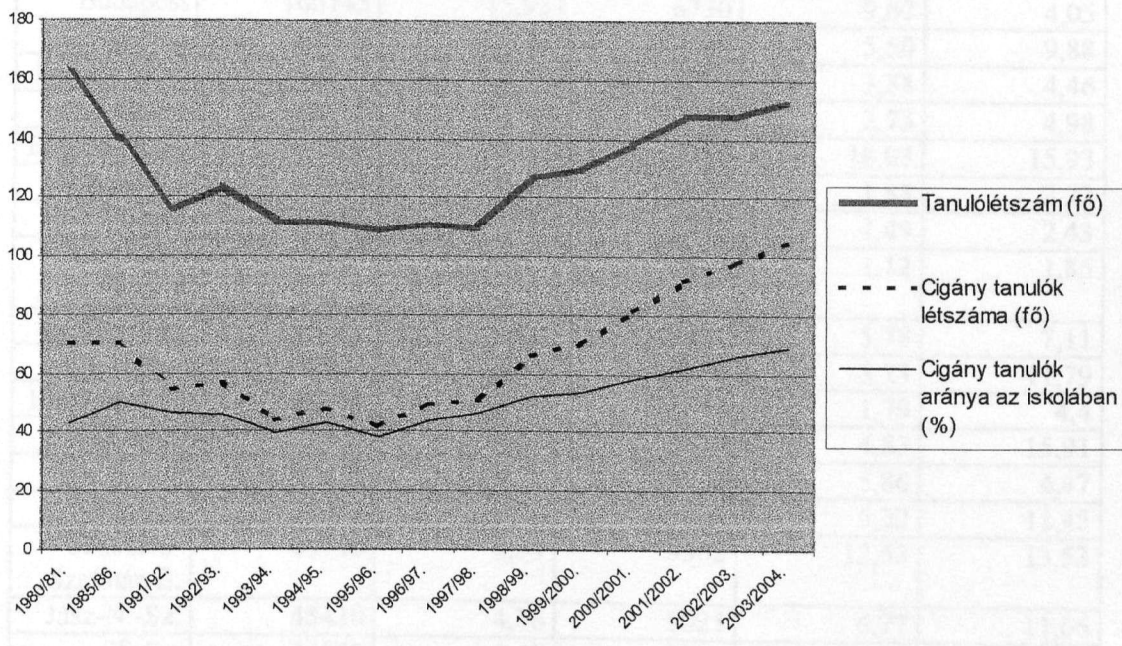
40.táblázat - A várható első osztályosok és közöttük a cigány tanulók aránya 2004-ig - Gyulaj

(Forrás: BÍRÓ B. ÉS MTSAI. 1998)

S bár megfigyeléseink szerint a Dombóvári kistérség óvodáiban még nem tapasztalhatók különösebb differenciák sem az értelmi képességek, sem a magatartás terén a cigány és nem cigány gyerekek között, nem jellemző az sem, hogy az iskolaérettség eléréséhez lényegesen nagyobb arányban lenne szükség a cigány gyermekek esetében külön fejlesztő foglalkozásokra, ez nem mindenütt van így. A cigány gyermekek gyakran erős lemaradással, hátrányokkal kerülnek már az óvodába is, s e hátrányok az általános iskolában csak fokozódnak.

A vizsgált kistérség általános iskoláinak pedagógusai is már az iskolakezdésnél találkoznak a cigány és nem cigány tanulók közötti különbségekkel a szókincs és a beilleszkedés tekintetében. Azok a cigány származású tanulók, akik jobb eredményeket érnek el az iskolában, zömében a jobb körülmények között élő, a gyerekre jobban odafigyelő, többet követelő családokból kerülnek ki. A többiek eredménye elmarad az átlagtól; a sikertelenség oka a kedvezőtlen családi háttér. Jellemző probléma, hogy a cigány gyerekek kudarctűrő képessége kicsi, s ennek okát elsősorban a családi háttérben kereshetjük. A szülői odafigyelés tanulókorú gyermekükre sok esetben "arra korlátozódik, hogy iskolai problémák esetén gyermeküket hazaviszik".

**A tanulólétszám, azon belül a cigány tanulók létszámának és az iskola
összlétszámához viszonyított arányának változásai és várható tendenciái a Gyulaji
Általános Iskolában**

**5. ábra: A tanulólétszám, azon belül a cigány tanulók létszámának és az iskola
összlétszámához viszonyított arányának változásai és várható tendenciái a Gyulaji
Általános Iskolában**
(Forrás: BÍRÓ B. ÉS MTSAI. 1998)

Az 1992/1993-as tanévben az ország általános iskoláiban 74 241 cigány gyermek tanult, az összes tanuló 7,12 százaléka volt cigány. A cigány tanulók területi megoszlása nem egyenletes. Így például Budapesten, ahol az összes általános iskolai tanuló 16 százaléka tanult, az összes cigány tanulónak csupán 9 százaléka látogatja az iskolákat. Ezzel szemben Nógrád megyében az összes tanuló alig több, mint 2 százaléka, az összes cigány tanulónak majdnem öt százaléka tanult.

A 41. táblázat adatait elemezve érdemes megfigyelni, hogy amíg a tanulók összlétszámából a Dél-Dunántúl megyéi alacsony arányokkal részesednek (3. oszlop), a cigányság területi elhelyezkedése miatt magasabb a részesedése e megyék iskoláinak az ország cigány tanulóiból (5. oszlop). E két tényező eredményeként magasra emelkedett a cigány tanulók aránya e régió általános iskoláiban (6. oszlop). Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az észak-magyarországi térség iskoláinál is (ld. Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok megyék adatait).

Megye	Tanulók összesen	Összes tanuló (%)	Cigány tanulók összesen	Cigány tanulók (%)	Cigány tanulók aránya (%)
Budapest	166145	15,93	6730	9,07	4,05
Baranya	41323	3,96	4082	5,50	9,88
Bács-Kiskun	56295	5,40	2511	3,38	4,46
Békés	40697	3,90	2028	2,73	4,98
Borsod-A.-Z.	84064	8,06	13389	18,03	15,93
Csongrád	42210	4,05	1359	1,83	3,22
Fejér	45556	4,37	1109	1,49	2,43
Győr-M.- Sopron	45105	4,32	834	1,12	1,85
Hajdú-Bihar	60273	5,78	4291	5,78	7,11
Heves	32972	3,16	3886	5,23	11,79
Komárom-E.	32909	3,16	1331	1,79	4,4
Nógrád	22555	2,16	3589	4,83	15,91
Pest	97325	9,73	4348	5,86	4,47
Somogy	33745	3,24	3865	5,22	11,45
Szabolcs- Szatmár-B.	68746	6,59	9302	12,53	13,53
Jász-N.-Sz.	45430	4,36	5025	6,77	11,06
Tolna	26853	2,57	2206	2,97	8,22
Vas	27504	2,64	876	1,18	3,18
Veszprém	41531	3,98	1442	1,94	3,47
Zala	31781	3,04	2038	2,75	6,41
Összesen	1043019	100,00	74241	100,00	7,12

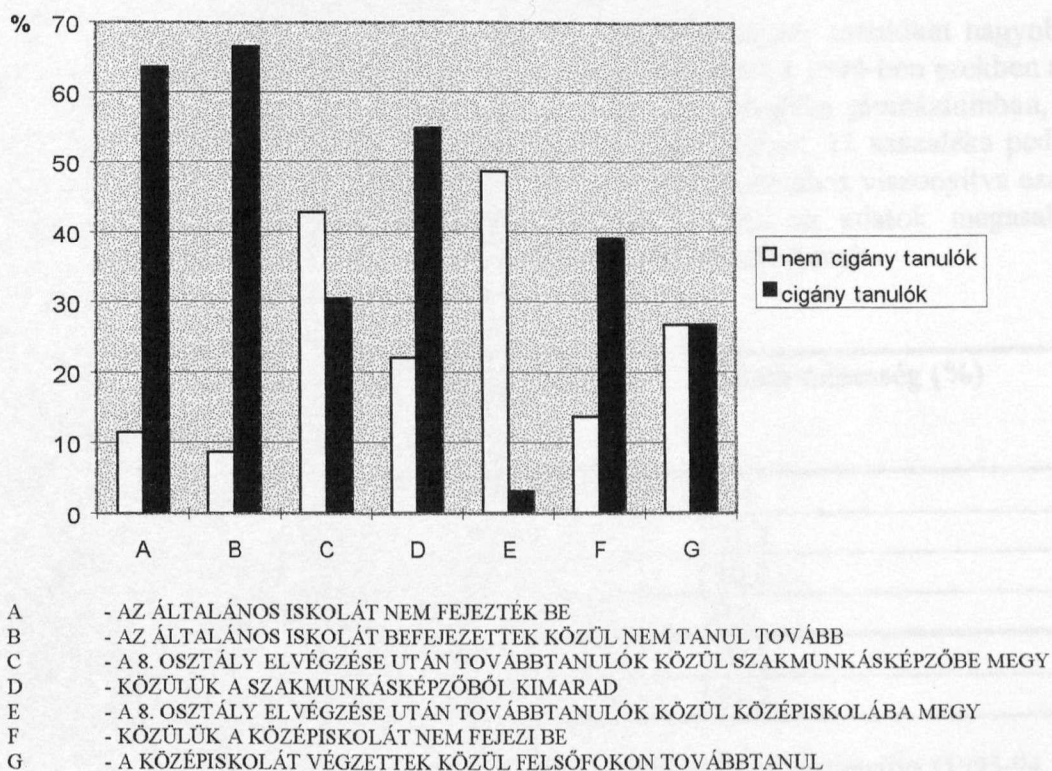
41. táblázat: Az összes általános iskolai tanulók és cigány tanulók száma, százalékos megoszlásuk, valamint a cigány tanulók aránya megyénként 1992/1993-ban.

Forrás: KERTESI G. - KÉZDI G. 1996. 39.p.

Az iskoláknak, különösen azon települések iskoláinak, ahol nagy számú cigány népesség él fel kell készülniük arra a magyar és cigány népesség eltérő demográfiai sajátosságaiból adódó problémára, hogy az elkövetkező időszakban fokozatosan emelkedni fog mind a cigány tanulók létszáma, mind az iskola tanulóin belüli aránya is. A cigány tanulók településtípusonkénti megoszlása sem követi a "többségi mintát". Míg az összes tanulók 63 százaléka jár városi iskolába, a cigány tanulóknak csupán 44 százaléka. Ennek megfelelően a cigány tanulók aránya az országos átlaghoz viszonyítva a városi iskolákban kisebb, a községi iskolákban viszont nagyobb. A település-földrajzi különbségekből következik, hogy jelentős különbségek vannak a cigány és nem cigány tanulók iskolaméret szerinti megoszlásában is. Országos átlagban az összes tanulók bő 5 százaléka, a cigány tanulóknak viszont majdnem nyolc százaléka jár olyan iskolába, ahol a tanulók létszáma nem haladja meg a 120 főt. Ennek következtében a kis létszámú iskolákban az országos átlagnál számottevően magasabb a cigány tanulók aránya.

10. 3. 2. A cigány tanulók továbbtanulása

Bár az elmúlt évtizedekben - köszönhetően annak, hogy a pártállam egyik célja a cigány gyerekek teljes körű beiskoláztatásának megvalósítása volt - az oktatás alsó szintjén kedvezőbbek lettek a mutatók, a középiskolai továbbtanulás esélyei azonban nagyon keveset javultak. Nyilvánvaló, hogy a középiskolába való bejutásnál azok esélyeseek, akik 14-15 éves korban végzik el a nyolc általánost. De a legtöbb cigány tanulónál már 6 és 14 éves kora között eldőlt, hogy a családi környezet, a szociális háttér, a motiváció hiánya stb., s a rosszabb tanulmányi előmenetel következtében nem jut érettségit adó középiskolába, legfeljebb szakmunkásképzőbe. KERTESI Gábor az általános iskola első osztályába az 1970-71-es tanévben beiskolázott tanulók iskolai pályáját végigkövetve arra az eredményre jutott, hogy bár többszörös a magyarokhoz képest az általános iskolát el nem végzők, vagy a nyolcadik osztály után tovább nem tanulók aránya, a cigány tanulók esélyegyenlőtlenségének kulminációs pontja az általános iskola nyolcadik osztályának befejezése után, a középiskolában való továbbtanulás során alakul ki. Kevesen jutnak középiskolába, és a középiskolai tanulmányok alatti lemorzsolódás is valószínűbb, mint a magyar tanulók esetében. A cigányság számára a szakmunkásképzés nyújtott esélyt befejezett képzettség elérésére, a szakmunkásképzés rendszere azonban összeomlott az egykori szocialista nagyipar, a nagyüzemi bázis felszámolódásával. A szakmunkás bizonyítvány ma már nem jelen munkaerő-piaci versenyképességet. (KERTESI G. 1995.) A továbbtanulási esélyeket vizsgálva a következő jelenségekre figyelhetünk fel.

6. ábra: A cigány tanulók esély-egyenlőtlenségei az iskolarendszer különböző fokozatain (KERTESI G. 1995 alapján)

Jól látszik, hogy bár többszörös a magyarokhoz képest az általános iskolát el nem végzők, vagy a nyolcadik osztály után tovább nem tanulók aránya, a cigány tanulók esélyegyenlőtlenségének fő keletkezési, kulminációs pontja az általános iskola nyolcadik osztályának befejezése után a középiskolában való továbbtanulás során alakul ki. A középiskolai tanulmányok alatti lemorzsolódás is valószínűbb, mint a magyar tanulók esetében, de az érettségit megszerzett tanulók arányaikban ugyanakkora eséllyel indulnak tovább a felsőoktatásba. (Persze az abszolút számokat alapul véve ezen a szinten a cigányok számszerű megjelenése már elenyésző.) Itt mutatkozik tehát egy kitorési lehetőség, különböző programokkal sikeresebbé lehetne tenni tanulmányi előmenetelüket az általános iskola során, csökkentve lemorzsolódásukat, s ösztönözve őket, eredményesebbé kéne tenni a középiskolákba való bejutást.

A cigány és nem cigány tanulók előrejutási esélyeinek különbségéről szóló adatok az 1981/1982-es tanévben a közoktatásba belépő generáció pályafutásának elemzésén alapszanak.

A nem cigány tanulók 76,5 százaléka szerzett az általános iskolainál magasabb végzettséget, addig az ugyanazon évfájahoz tartozó cigány tanulók körében ez az arány csupán 5,9 százalék. A középiskola befejezését tekintve az esélyegyenlőtlenség mértéke több mint ötvénszeres. Figyelembe véve, hogy a középiskolából felsőfokú intézménybe való továbbtanulás pontján nincs esélykülönbség cigány és nem cigány tanulók között, ez azt jelenti, hogy egy cigány tanulónak ötvénszer kisebb az esélye arra, hogy diplomát szerezzen, mint nem cigány társainak. Ennek a hatalmas esélykülönbségnek a legnagyobb része az érettségit adó középfokú oktatásba való belépés pontján keletkezik.

Egy 1995-ben a Tankerületi Oktatási Központok által 898, cigány tanulókat nagyobb arányban oktató általános iskolában végzett felmérés adatai szerint 1994-ben ezekben az intézményekben 3984 cigány tanuló végzett. E tanulók 3 százaléka gimnáziumban, 6 százaléka szakközépiskolában, 60 százaléka szakmunkásképzőben, 11 százaléka pedig speciális szakiskolában tanult tovább. (A teljes korcsoport létszámához viszonyítva ezek az arányok természetesen lényegesen alacsonyabbak.) Ezek az adatok magasabb szakmunkásképző intézményekbe irányuló továbbtanulásról tudósítanak.

1993-94. Továbbtanulási arányok a végzett 8.-osokhoz viszonyítva	Teljes népesség (%)	Roma népesség (%)
Szakiskola	6,0	9,4
Szakmunkásképző	35,5	31,2
Szakközépiskola	32,0	10,0
Gimnázium	24,2	0,6
Középiskola együtt	56,2	10,6
Mindösszesen	97,7	51,2

42. táblázat: Továbbtanulási arányok a végzett nyolcadikosokhoz viszonyítva (1993-94.)

10. 3. 3. Lemorzsolódás

Az általános iskolákban a cigány tanulók lemorzsolódása jelentős mértékben csökkent, de a kilencvenes évek elején még mindig több tanuló maradt ki az iskolából, mint ahányan befejezték. A nem cigány tanulókhoz képest a mutató különbsége csökkent, de még napjainkban is jelentős az eltérés a két csoport iskolai sikeressége között. Az általános iskolai lemorzsolódás különbségeit, illetve a cigány tanulók körében tapasztalható csökkenését követhetjük nyomon a mindenkori elsős évfolyam létszámának százalékában a 43. táblázat segítségével.

Évjárat	Nem cigány tanulók	Cigány tanulók
1970-71	88,7	30,6
1977-78	89,8	31,2
1981-82	88,5	36,5
1985-86	87,9	43,7

43. táblázat: A nyolcadikos tanulók aránya az adott évjárat elsőseinek %-ában

Forrás: KERTESI G. 1994

A lemorzsolódás a szakmunkásképzőben a mindenkori elsős évfolyam létszámának százalékában az általános iskolákban tapasztaltakkal éppen ellentétes tendenciát tükröz. Az alábbi táblázat adatait elemezve nyilvánvaló, hogy az 1980-as évek elejéhez viszonyítva az 1990-es évtizedre egyre kevesebben fejezték be sikerrel a szakmunkásképzőt az adott évfolyamot elkezdő diákok közül.

Évjárat	Nem cigány tanulók	Cigány tanulók
1980-81	79,9	60,7
1984-85	79,5	57,5
1988-89	78,0	45,2
1990-91	77,7	51,1

44. táblázat: A harmadikos tanulók aránya az adott évjárat elsőseinek %-ában

Forrás: Kertesi G. 1994.

Hasonló folyamat figyelhető meg a középiskolai továbbtanulók esetében is. A lemorzsolódás a nyolcvanas évektől a kilencvenes évekre növekedett a középiskolában a mindenkori elsős évfolyam létszámának százalékában

Évjárat	Nem cigány tanulók	Cigány tanulók
1980-81	84,9	67,0
1984-85	86,7	71,6
1988-89	86,4	61,0

45. táblázat: A negyedikes tanulók aránya az adott évjárat elsőseinek %-ában

Forrás: Kertesi G. 1994.

Összességében elmondhatjuk, hogy a nyolcvanas években az általános iskolákban csökkent, a szakképzésben és a gimnáziumokban viszont növekedett a cigány tanulók

lemorzsolódása. Az 1995-ös TOK adatfelvétel által szolgáltatott információk arra utalnak, hogy a szándékuk szerint a cigány tanulókat tovább az oktatásban tartó elkülönített cigány osztályokban és a fogyatékosok iskoláiban nem kisebb, hanem nagyobb mértékű a tanulók lemorzsolódása.

A nappali tagozatos oktatásból kiesők általános vagy középiskolai végzettséghez való juttatását a dolgozók esti tagozatai biztosították. Ez a rendszer azonban sorvadásnak indult, s mindeztideig nem alakult ki Magyarországon az a - több nyugat-európai országban létrejött - speciális intézményrendszer, mely betölti ezt a funkciót. A probléma természetesen nem csupán a kiesőkre vonatkozik, hisz míg Magyarországon az általános iskolát befejező tanulók 62 százaléka érettségit adó középfokú intézményekben tanul tovább, ez az arány a cigány tanulók körében alig 9 százalék. Az érettségit adó középfokú oktatásba ma gyakorlatilag nem vezet visszaút, így a közoktatási rendszer különböző szintjein kieső cigány tanulók nem kapnak további esélyt. A már működő szakiskolák, tanodák és más speciális intézmények csak csekély számú cigány tanuló számára teszik lehetővé a továbblépést.

A fent elemzett folyamatok – a középiskolai továbbtanulás alacsony aránya, ezzel szemben a középfokú oktatásból való kimaradás a tanulmányok befejezése előtt – nagyon fontos elemei a magyarországi cigányság mai helyzetének. Ezek azok a kitörési pontok, ahol elsőképpen be kellene avatkozni a szakképzettség emelése, s ezzel összefüggésben a munkához jutási esélyek javítása érdekében.

Egy munkaerő-piaci vizsgálat szerint egy felsőfokú végzettségű személyhez képest egy középiskolai végzettségű több, mint 2,5-szeres, egy szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező 3,5-szeres, a csak nyolc osztályt végzett már 5-szörös, s az általános iskolát be nem fejezett 10-20-szoros eséllyel válik munkanélkülivé (KERTESI G. 1995.). Érthető tehát, hogy a cigányság felemelkedési útját, a mostani kilátástalan helyzetű rétegek újratermelődésének meggátolását valahol az oktatási rendszerben, az iskolázottsági viszonyok elősegítésében kell keresnünk. Hiszen az alacsony iskolázottsági és szakképzettségi szint egyenes következménye a cigány lakosság körében a rendszerváltást követően rohamosan megemelkedett munkanélküliségi ráta.

Az iskolarendszer cigány tanulókra irányuló hatékonyságát elemezve elkerülhetetlen, hogy említést tegyünk azokról a programokról, kísérletekről, amelyek mind a cigány fiatalok magasabb iskolai végzettséghez jutását, s ezáltal a cigány népesség társadalmi integrációjának elősegítését célozzák meg, s különösen a Dél-Dunántúlon, s Baranya megyében szép számmal alakultak ki a rendszerváltozás utáni évtizedben.

10. 4. Cigány oktatási – nevelési programok - oktatáspolitikai

A mai magyarországi közéletben alapvetően kétféle elképzelés él arról, hogyan tudnának a cigány gyermekek nagyobb iskolai sikereket elérni. Az egyik alternatíva a felzárkóztató programok rendszere, míg mások a cigány gyermekek nemzeti tantervek szerinti oktatására voksolnak. (KOVALCSIK K. 1998) E kettős megközelítés egymás mellett él ma is az oktatáspolitikában.

Az oktatáspolitikai a rendszerváltásig kizárólag társadalmi peremcsoportként volt hajlandó definiálni és kezelni a cigányságot. Bár megtörtént iskolázásuknak a nemzeti oktatással azonos támogatási és finanszírozási rendbe való elhelyezése, de hiányzott az az elméleti keret, amely egységbe ötvözte volna a nemzeti és a cigányság oktatását. (FORRAY R. K. 1998)

Az oktatásügyet érintő első törvény, amely a rendszerváltás után született, a helyi önkormányzatokról szól.¹⁰ Rendelkezett az önkormányzatok felelősségéről az oktatásban, ezen belül a nemzeti oktatásról is, s az utóbbihoz külön kiegészítő forrást rendelt. A különbség a nemzeti és a cigányság oktatása között az, hogy míg az előbbiek számára az anyanyelv és a kultúra ápolását írja elő az óvodától az általános iskola befejezéséig, az utóbbiak számára egyéni, vagy csoportos felzárkóztató programokat rendel.

1991 óta a cigány tanulók felzárkóztatására szervezett óvodai és iskolai programokat kiegészítő normatívával finanszírozza a költségvetés (FORRAY R. K. 1993). Ennek hatékonyságáról nincsen megbízható adat, így egyelőre csak reménykedni lehet a tanulási sikeresség fokozódásában.

A támogatást a lakóhelyi önkormányzat a nemzeti-kisebbségi oktatás finanszírozására fordíthatja.

	1995 fő/Ft	1996 fő/Ft	1997 fő/Ft	1998 fő/Ft
Nemzeti nyelv oktatása	5500	8100	19500	23000
Óvodai				
Általános iskolai	16500	18900	23000	24500
Nemzeti +két tananyelvű oktatás	-	-	23000	27000
Cigány felzárkóztató	-	-	-	24000
Kiegészítő normatíva	-	18900	23000	24500

46. táblázat: A nemzeti és etnikai kisebbségi oktatás kiegészítő normatív támogatása

(Forrás: költségvetési törvények és Népszabadság, 1998.III.14.)

A cigány felzárkóztató oktatás esetében 1997-ig az MKM Kisebbségi Főosztályához elküldött program igazolta azt, hogy egyáltalán működik ilyen program az óvodában, iskolában. Az inkább formális, mint tartalmi szempontokat mérlegelő engedély arra szolgált, hogy számvevőszéki ellenőrzés esetében igazolni lehessen a jogosultságot. Sok

¹⁰ 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról

probléma forrása volt ez a finanszírozási rendszer. Nem lehetett pontosan tudni, hány tanuló után vesznek igénybe kiegészítő normatívát az országban, milyen programok alapján tanulnak, nem sikerült kidolgozni a kívánatos programok fő vonásait sem. Állandósultak a panaszok és gyanúk, hogy a felzárkóztatásra kapott összegeket talán nem is kapják meg az iskolák az önkormányzatoktól, talán nem is erre költik, nem foglalkoznak a cigányság kulturális örökségének ápolásával. 1998-ban az önkormányzatok "pántlikázva" kapták már e pénzüsségeket, tehát elvileg nem költhették egyéb célra. Az 1993-ban hatályba lépett közoktatási törvény¹¹ - visszautalva a kisebbségi törvény¹² előírásaira - akként rendelkezik, hogy a nemzeti, vagy etnikai kisebbséghez tartozó gyermekek, tanulók (a szülők döntésének megfelelően) anyanyelvükön, illetve anyanyelvükön és magyarul, vagy magyar nyelven részesülhetnek óvodai nevelésben, iskolai nevelésben és oktatásban, valamint kollégiumi nevelésben. (FORRAY R. K. 1998) Ugyanakkor kimondja azt is, a cigány gyermekeket és tanulókat felzárkóztató oktatásban lehet részesíteni, amely tézis ismét alátámasztja azt, hogy a cigányok esetében más típusú nemzetiségi programokról van szó.

Ám végső soron azt is megtehetik az önkormányzatok - hiszen a normatív támogatást "felhasználási megkötöttség nélkül" kapják - , hogy a nemzetiségi feladatokra biztosított többlet erőforrásokat a helyi testületi döntés alapján nem arra fordítják. Fontos tény, hogy a nemzetiségek lakta települések döntő többségében számarányuk, s így befolyásuk a helyi testületben nem döntő. (CSIPKA R. 1995)

A Magyar Köztársaság Országgyűlése 1993 július 7-én fogadta el 96,5%-os parlamenti többséggel A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló (1993. évi LXXVII.) törvényt, amely érinti a kisebbségi oktatás kérdését is, hiszen a helyi kisebbségpolitika egyik legfontosabb feladata, területe az óvodai nevelés és az iskolai oktatás. Ennek igazodnia kell egyrészt a törvények által előírt kötelező normákhoz, másrészt a helyben jelentkező speciális igényekhez is. Ezért a törvény itt csak keret jellegű szabályozást ad, tehát a részletes jogszabályok a kisebbségi oktatással kapcsolatban csak hivatkozásképpen szerepelnek (kisebbségi t., a közoktatásról szóló t.). A törvény oktatáspolitikát érintő legfontosabb elvei a következők: Kimondja, hogy az említett kisebbségi oktatás finanszírozása az államot, illetve a helyi önkormányzatot terheli¹³. Ezen tanulócsoportokban előírja a kisebbségi népismeret, történelem, kultúra oktatását a kisebbségek identitástudatának erősítése érdekében¹⁴. Fontos gondolat, hogy a cigány kisebbség iskolázottságbeli hátrányainak csökkentése érdekében sajátos oktatási feltételek teremthetők. Előírja, hogy a kisebbségi oktatásra irányuló igények összeírása, továbbá az oktatás megszervezése a települési, illetve a kisebbségi önkormányzatok feladata. Állami feladatként határozza meg viszont a kisebbségi oktatáshoz pedagógusok képzését¹⁵, s a tankönyvek, oktatási segédanyagok biztosítását is¹⁶, továbbá támogatja a tárgyi emlékek gyűjtését, a könyvkiadást, a törvények, közérdekű közlemények kisebbségi nyelven való közlését, az egyházak kisebbségi nyelven történő tevékenységét.

¹¹ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról

¹² 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

¹³ 1993. évi LXXVII. t. 44. §

¹⁴ 1993. évi LXXVII. t. 45. §

¹⁵ 1993. évi LXXVII. t. 46. §

¹⁶ 1993. évi LXXVII. t. 50. §

A kisebbségi önkormányzat alapíthat oktatási intézményt, de át is vehet más szervtől illet¹⁷. Ebben az esetben az állam garantálja, hogy az állami támogatás mértéke nem fog csökkenni, ám a kisebbségi önkormányzatnak is biztosítania kell az ott folyó oktatás elért színvonalát. Ez valószínűleg az állami támogatáson túl jelentős többletköltségeket ró majd a kisebbségi testületre.

A létrehozott kisebbségi oktatási intézményekben elsőként a kisebbséghez tartozók igényeit kell kielégíteni, a maradék helyekre vehetők fel más tanulók¹⁸. Ezen intézményekben is kötelező a magyar nyelv oktatása, illetve a más népcsoportokhoz tartozók számára az anyanyelvi, vagy anyanyelvű oktatás biztosítása. (CSERTI CS. T. 2000)

Nagy hiányossága azonban e jogszabálynak, hogy a kisebbségi oktatás finanszírozásához nem rendel konkrét forrásokat, így ez az egyik kritikus pontja ma is a nemzetiségi oktatásügynek. A helyi kisebbségi önkormányzatokat alárendelték a települési önkormányzatoknak, ezektől és a központi kormányzattól függenek anyagilag. A törvény más nemzeti kisebbségekkel azonos státusúnak ismerte végre el a cigány népességet is. Rögtön ebből fakad egy újabb probléma. A Magyarországon élő különböző nemzetiségi csoportok eltérő élethelyzete, egzisztenciális és társadalmi státusa, eltérő kvalifikáltsági, integráltsági foka miatt képes-e ez a törvény megvalósítani az egyenjogúság elvét, egyaránt gyakorolható jogokat ad-e az egyes nemzeti kisebbségeknek. Azt mondhatjuk, a törvény által biztosított jogokat az integráltabb kisebbségi csoportok tudják pozitívan megélni.

A közoktatásról szóló törvény számos rendelkezése tartalmaz a kisebbségi szervezetek jogaira és a kisebbségi oktatás módjára vonatkozó rendelkezéseket. Jelenlegi szempontunk szerint ezek közül csak a helyi kisebbségi önkormányzatok jogait emeljük ki: intézményfenntartás, iskolaszékbe történő delegálás, a megyei önkormányzat által készített feladat-ellátási, intézményhálózat-működtetési és -fejlesztési terv véleményezése, iskola, óvoda működési (felvételi) körzete megállapításának véleményezése. (FINTA I. 1999)

A nemzeti és etnikai kisebbségi programokkal, valamint a kiegészítő normatívával kapcsolatosan azonban számos probléma és megoldatlan kérdés merül fel.

A 137/1996. (VIII. 28.) Kormányrendelet az óvodai nevelés országos alapprogramjának kiadásáról, a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény és módosításai, az 1995. évi CXXI. és az 1996. évi LXII. törvények, valamint a nemzeti és etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve (32/1997. (XI.5.) MKM rendelet) azok a jogszabályok, amelyek alapján készíthet egy oktatási-nevelési intézmény saját programot, vagy választhatnak kész programjavaslatot is az Országos Közoktatási Intézet által már elfogadottak közül. Ennek eldöntése a nevelőtestület hatásköre, s ők hagyják jóvá a programot.

A fenntartónak is jóvá kell hagynia, de az országos szakértői névjegyzékben szereplő szakértőt kell bevonnia a véleményezéshez. Az intézmény alapító okiratában is le kell fektetni a vállalt feladatot. A fenntartó ezek után igényelheti meg a normatívát.

a) A közoktatás központi költségvetési finanszírozása azonban a tapasztalatok alapján

¹⁷ 1993. évi LXXVII. t. 47. §

¹⁸ 1993. évi LXXVII. t. 48. §

nem elegendő a kisebbségi intézmények fenntartásához, még a nemzetiségi programok működtetéséhez sem. A költségek kb. 60-70 %-át fedezi csak a költségvetési normatíva. A nemzetiségi programokat sem lehet teljes egészében a kiegészítő normatívából fedezni, a kisebb intézmények esetében 30-40 %-át biztosítja csak a költségeknek, a nagyobb intézményeknél jobb a helyzet, átlagosan itt is kb. 70 %-ot tesz ki. A hiányzó összeg pótlása az intézményfenntartót terheli.¹⁹

b) A kiegészítő normatívát a programokra az oktatási-nevelési intézmény fenntartója kéri meg, az direkt formában nem jelentkezik az egyes intézmények költségvetésében. Az önkormányzat az egyes oktatási intézmények óraszükséglet tervezésekor kalkulálja be a programokhoz szükséges óraszámokat is. Ez pedagógus álláshelyekben határozódik meg, nem külön a programokra fordítható forintösszegben. A program tehát nem ad óraszámot, azt a fenntartó rendeli hozzá a feladathoz és kéri meg hozzá a normatívát. A pénzügyi elszámolás is a fenntartó felé történik, a szakmai ellenőrzés is a fenntartó feladata, de ezt szakértő felkérésével végzi. Nehéz tehát az egyes programokra adott finansziális eszközök nyomon követése. Pénzügyi tervet kellene tehát készíteni a programokhoz, mert az lehet az elszámoltathatóság alapja.

Gond az is, hogy az intézmény működésénél nem lehet teljesen elkülöníteni a rezsiköltségeket a bérköltségektől, az eszközigénytől. A kisebbségi programok költségeihez hozzá kell számítani azokat is (pl. fűtés, világítás ...). A normatíva elvileg bérre nem fordítható, csak eszközbeszerzésre.

Fontos lenne tehát a finanszírozási rendszer átalakítása – csak e célra elkülönítetten, külön kéne kezelni a normatívát (normatív kötött felhasználású támogatásként kellene kapnia azt az intézményeknek).

c) A cigány és egyéb nemzetiségek programjai között nagy különbségek vannak. A többi nemzetiség esetében a programok a Nemzeti Alaptantervbe beépített alapkövetelmények alapján indultak el. A cigány programok esetében ilyen irányelvek nincsenek. Az iskolák pályázati úton, saját maguk által vélelmezett tartalommal kezdték el őket. 1995 körül indultak ezek a programok, a tervet a minisztériumhoz kellett benyújtani, ők általában el is fogadták azokat. Így nincs egységes tematika, ahány program, annyiféle azok felépítése, tartalma. Ma is így működik az engedélyeztetési eljárás (bár a Kerettanterv valószínűleg szűkíti majd a lehetőségeket), mindenekelőtt az intézmény pedagógiai programját kell módosítani, azt a fenntartó jóváhagyja, a minisztérium engedélyezi, a statisztikai adatlap kitöltésével minden évben az október elsejei állapotot méri fel, s a kapott létszámadatok alapján a fenntartó igényli meg a kiegészítő normatívát. Az elszámoltatás a következő évben történik, ez az ÁSZ feladatköre.

d) A cigányság a többi nemzetiségtől eltérően nem vállalja fel identitását, hovatartozását, ezért elzárkóznak attól, hogy gyermekeiket a programokba beírassák. Pedig az önkormányzat is, az iskola is, a szülő is érdekelt lenne azok beindításában, csak sok esetben maguk az érintettek nem ismerik fel e programok szükségességét. Ha az iskola akarja, indít nemzetiségi programot. A roma szülő nem tudja, mire van joga, nem tudják, hogy például ők is kérhetik a program indítását. Ha tudnák és a városnak mondjuk 10 iskolájában lenne 8-8 roma szülő, aki ilyen programot szeretne a gyerekeknek, a város nem köteles mind a 10 iskolában ezt megszervezni. Helyezkedhet

¹⁹ Forrás: PTE BTK Romológia Tanszék FKFP kutatás anyaga

arra az álláspontra, hogy pl. három iskolát kijelöl, oda járhat, aki roma programban szeretné látni a gyermekét.

Pécsett a szülők passzivitása, elzárkózása miatt például csak egy óvodában működik cigány kisebbségi program, a Frankel Leó utcai óvodában, amely a Teleki Blanka úti óvoda tagintézménye. Azért nem indult másutt program, mert egyrészt a szülők elzárkóznak tőle (az Óvoda utcai óvodában szerettek volna indítani, de a szülők nem akarták), másrészt nincs annyi cigány gyerek az egyes óvodákban, hogy meg lehetne szervezni. (Pécsett 50 óvoda üzemel, s ezekben annyira eloszlik a cigány gyereklétszám, hogy egy-egy intézménybe kevés jár.) Ezért az egyes intézményekben inkább a differenciált képességfejlesztés eszközével élnek. Az is csökkenti a cigány gyerekek létszámát az óvodákban, hogy mivel a Cigány Játsszoház nevű bölcsőde teljesen ingyenes, az óvodai étkeztetésért viszont fizetni kell, a szülők igyekeznek ott tartani gyermekeiket, amíg lehet. Hasonlóan alacsony azon általános iskolák száma is a városban (s más településeken is ez a helyzet), ahol cigány kisebbségi program működik. (ld. Függelék) Márpedig a törvényi szabályozás a gyermek szüleine, vagy gondviselőjére bízza annak eldöntését, magyar nyelvű, két nyelvű, vagy anyanyelvű oktatást kívánnak-e igénybe venni²⁰, amennyiben nyolc tanuló szülője, vagy törvényes képviselője kéri a kisebbségi osztály, vagy tanulócsoport elindítását. (CSERTI Cs. T. 2000)

e) Nagyon fontos a szülők megnyerése, az iskola és a szülő közötti kooperatív kapcsolatok kiépítése, hogy a szülők magukénak érezzék a programot, lássák annak értelmét, hasznát, értsék, mi történik az iskolában. Meg kell tudni, a szülő egyáltalán mit vár el az iskolától.

Az együtt működés keretében szükség van a szülők egyfajta tudati formálására, ízlésviláguk formálására is. A pedagógus eredményes munkájához is nélkülözhetetlen a szociális, a családi háttér, az otthoni bánásmód, attitűdök ismerete és megértése, a pedagógus felkészítése is. Fel kell oldani a családi és az iskolai nevelős alapvető különbségéből (megengedő, illetve feladatorientált) eredő konfliktusokat. E kommunikációs csatornák megnyitásához az önkormányzatoknak igénybe kellene vennie a kisebbségi önkormányzatok együttműködését, segítségét, mint ahogy történik ez pl. Pécsen, ám sok esetben nem zökkenőmentes ez a kapcsolat az oktatási-nevelési intézmények, a települési önkormányzatok, valamint a kisebbségek helyi érdekképviselői szervei között. Vagy a cigány kisebbségi önkormányzatok nem elég aktívak ebben a kérdésben, vagy ki sem kéri véleményüket az oktatási folyamatot illetően. (ld. 12.2., 12.3.2. fejezetek).

Az oktatás szabályozási köréhez tartozik *A felsőoktatásról szóló törvény*, amely deklarálja a nemzeti és etnikai nyelven történő oktatás lehetőségét, továbbá biztosítja a sikeres záróvizsgát követően az oklevél kisebbség nyelvén történő kiállítását. (FINTA I. 1999)

²⁰ 1993. évi LXXVII. törvény 43.§

11. A cigányság a munkaerő-piacon

11. 1. A cigányság foglalkoztatottsági helyzete a második világháború előtt

Az 1893. évi cigányösszeírás anyagából az derül ki, hogy akkor a 15 évnél idősebb cigányok 8%-a, ezen belül a letelepedettek 7.21, a félkóborok 8.73, míg a vándorcigányok 27.83%-a volt foglalkozás nélküli. Ha ehhez hozzávesszük az első világháború előtti évek Magyarországnak 1.8%-nál alacsonyabb munkanélküliségi arányát, kitűnik a cigányságnak már akkori hátrányos helyzete. (POMOGYI L. 1997) Különösen a vándorló életmódot folytatók között volt tehát magas a munkanélküliség, a letelepedettséggel együtt járt a társadalom életébe való nagyobb bekapcsolódás, foglalkozás gyakorlása.

Foglalkozási ágak	Letelepedettek közül	Huzamosabban egy helyben tartózkodók közül	Vándorcigányok közül	Összes cigány közül
Östermelés (mezőgazdaság)	3,42	3,04	0,39	3,29
Ipari foglalkozás	26,72	47,22	50,97	28,91
(Nem mezőgazdasági) napszámos	39,36	15,95	7,73	36,75
Kereskedelmi foglalkozás	2,40	2,92	6,12	2,55
Zenész	9,89	9,37	1,09	9,61
Háztartásbeli nők	10,39	11,82	6,39	10,38
Egyéb foglalkozású	1,00	1,35	0,67	1,02
Foglalkozás nélküli	6,82	8,33	26,64	7,49

47. táblázat: A cigányok foglalkozási viszonyai a letelepedettség szerinti cigány csoportokban az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján

(Forrás: POMOGYI L. 1997)

Szoros kapcsolat volt a múltban a cigányság igen erős migrációja és foglalkozási viszonyai között. Az általuk űzött iparos szakmák legtöbbje olyan volt, amelyet a háziipar és az ipari szolgáltatások kategóriájába sorolhatunk. E munkák jelentős részét pedig a felhasználás helyén kellett elvégezni. Nem véletlen, hogy a vándorló életmódot folytató cigányok közt kétszer akkora arányban fordulnak elő e foglalkozások (ld. 47. táblázat). Nagy szerepe volt még az alkalmi munkáknak (napszám), főként a letelepedettek körében. Látszik az adatokból, hogy a mezőgazdasági tevékenységek hagyományosan nem játszottak túl nagy szerepet a cigányság foglalkoztatásában,

különösen nem – a mezőgazdasági munka helyhez kötött természetéből adódóan – a vándorló életmódot folytató csoportok között.

Kereskedelmi foglalkozást elenyészően kevesen folytattak közülük. A nők és a férfiak közötti munkamegosztás nagyban különbözött a maitól: a nehéz fizikai munkákból a nők jelentős százalékban vették ki a részüket. (POMOGYI L. 1995)

A régi, hagyományos mesterségek közt találunk olyanokat, melyek a mai napig nemzedékről-nemzedékre hagyományozódnak. Ezek a kovácsmesterség, a zene, hangszeres zene, valamint a faművesség. A nem cigány társadalom azonban számos olyan mesterséget is hagyományos cigány mesterségnek tart, amelyek kevesebb szakértelmet követeltek, s a gazdasági fejlődés előrehaladtával előbb a szegényebb népréteg tevékenységi körébe tartoztak, majd teljesen cigány foglalkozássá váltak pl. vályogvetés, vagy amelyeket egyes cigány csoportok az eredeti foglalkozásukat (pl. aranymosás) kényszerűségből felhagyva a megélhetésük biztosítása végett kezdtek el művelni. pl. kosárfonás, seprűkészítés. (TAKÁCS É. 2000)

A XIX. század folyamán azután az ország iparosodása, kapitalizációs nehézségbe hozta e hagyományos mesterségeket folytató lakosságot. Az ipari termelés kibontakozása, az olcsóbb nagyipari tömegtermelés jelentős piacvesztést okozott és lassan kiszorította a hagyományos cigány tevékenységeket.

A cigányság kultúrájának fontos területe még ma is a hagyomány és szokásrendszer. Hagyományrendszerük közösség által meghatározott és évszázadokon keresztül alakult ki, így viselkedésmintáik és viselkedésformáik is ebből táplálkoznak. Életmódjuk alapelemei ezekből a hagyományokból táplálkoznak. A cigány közösség elsősorban azt jelenti, hogy zárt egységként voltak kapcsolatban a környezettel, a társadalommal. Termelői-fogyasztói közösségekről van szó, ahol, mint közösség, munkamegosztásban készítették el az értékesítésre szánt termékeket, és mint közösség fogyasztották el az érte kapott javakat. A férfiak jövedelme sohasem csak a szűken vett családra kellett. (TAKÁCS É. 2000)

11. 2. Foglalkozási helyzet a második világháború után

A cigányok letelepedését rendkívül nagy mértékben befolyásolta az erdők államosítása, amikor a második világháború után kialakultak az Állami Erdőgazdaságok. Legnagyobb részüket az erdőgazdaságok látták el állandó munkalehetőséggel. A még gépesítés nélküli években nagyon jelentős volt a munkájuk. Az erdei és fafeldolgozási munkák fokozatos gépesítésének következményeként az 1970-es évek közepétől egyre kevésbé volt már szükség rájuk. A cigányok erdőkből való kitelepítésével, a telepek felszámolásával kezdett megszakadni az ősi, erdei cigány foglalkozások apáról fiúra történő átadása is. A mai fiatalok már nemigen ismerik elődeik mesterségeit. Az 1990-es években az erdők és a faipar közel 40%-ának privatizálása a dolgozói létszám 75%-os csökkenését vonta maga után. Ez a még fafeldolgozásból élő roma munkaerőt rendkívül nagy mértékben érintette. (GELETA F. 2000)

A szocializmus időszaka merőben új helyzetet teremtett a cigány munkaerő számára is és jelentős változások zajlottak le a cigány népesség foglalkoztatottságában, s azzal párhuzamosan életmódjában is. A tervgazdálkodás időszakában a teljes foglalkoztatás volt a politika egyik alappillére. Teljes foglalkoztatást csak úgy lehetett biztosítani,

hogy hozzáadott érték nélküli, termelési hasznát sem direkt, sem indirekt módon nem hordozó munkatevékenységek jelentek meg. Az ezzel a területtel foglalkozó szakirodalom az ilyen tevékenységet ellátókat "kapun belüli munkanélkülieknek" nevezte el, hiszen kapun kívüli munkanélküliségről nem beszélhettünk. Természetesen ehhez a foglalkoztatáshoz bért is kellett biztosítani, amely mögött nemzetgazdasági eredmények nem voltak kimutathatók. Éppen emiatt is keletkezett a hatvanas évek végétől kimutathatóan az az adósságspirál, amely megállíthatatlanul sodorta a hazai gazdaságot a szakadék szélére. Mindenesetre ebben az időszakban a cigány munkaerő foglalkoztatottsága jóval kiterjedtebbé vált, mint azelőtt.

Másrészt mivel a szocialista gazdaság nagy számban kínált képzetlen, fizikai dolgozókat felszívó munkahelyeket, elsősorban ezek lettek a cigány munkaerő kenyéradói. A teljes foglalkoztatás körülményei, a szocialista berendezkedés nem tette szükségessé és indokolttá a humán erőforrás kontinuos fejlesztését, mivel a munka lehetősége mindenki számára adott - tegyük hozzá, kötelező - volt. Ennek következtében az alacsonyan iskolázott, képzetlen munkaerő számára is nyitottak voltak a munka világának csatornái. (BMMK, 2000)

Részben az alacsony szakképzettség, másrészt a lakóhelyi szegregáció miatt a cigány munkavállalók többsége nem lakóhelyén kapott munkát, hanem ingázásra kényszerült. (CSALOG Zs. 1997)

A cigány nők foglalkoztatottsága azonban mindig is alatta maradt a férfiakénak.. Ennek több összetevője van:

- Nem volt a múltban elegendő bölcsődei-óvodai férőhely, ezért a cigány anyák jellemzőbben otthon maradtak a kicsikkel.
- A diszkrimináció akadályozta a gyermekek megfelelő arányú bejutását a bölcsődei-óvodai férőhelyekre.
- A tradíciók akadályozták, hogy gyermekeiket bölcsődébe, óvodába írássák, s akadályozták a nők munkába állását is hiszen hagyományosan a nő dolgozott a családban, az otthon fenntartása.
- Megfelelő munkahelyek hiánya a cigány női munkaerő foglalkoztatásához (különösen a falun élők esetében), hiszen a családos nők számára nehezebben megoldható a távoli munkahelyekre való ingázás. (CSALOG Zs. 1997)

A foglalkoztatási rendszerből aztán egyenesen következik a cigány népesség hátrányos szociális helyzete. A kvalifikálatlan munkaerő keresete alacsonyabb, ugyanakkor a családnagyság nagyobb a cigány népességnél, gyakran előfordul, hogy nem nélkülözhetik a felserdült gyerek keresetének kiesését, gyakran az iskolás gyerek kereset-kiegészítő tevékenységét. (CSALOG Zs. 1997) (A jelenség következményeit az iskolázottság, az iskolai előremenetel vonatkozásában az előző fejezetben elemeztük.)

Ráadásul az 1960-as évektől az jellemző, hogy a magyar munkások gazdasági aktivitása számottevő mértékben az ún. második gazdaság irányába terelődött, a jövedelmek egyre tekintélyesebb része származott ebből a szektorból. E tendenciából a cigányság szinte teljesen kimaradt, főleg azért, mert az ingázó munkásnak általában nincs lehetősége pluszmunkát vállalni, de azért is, mert nem rendelkezik az informális munkaerő-piacon a szükséges személyes összeköttetésekkel. (CSALOG Zs. 1997)

11. 3. Foglalkoztatottság, munkanélküliség a rendszerváltozás után

A gazdasági átalakulás előtt hazánkban tradicionálisan magas szintű foglalkoztatásról beszélhettünk. Az 1989 és 1998-as periódust tekintve az általános foglalkoztatási ráták drasztikusan csökkentek. Míg 1989-ben 75,3% volt, addig 1998-ra 54,1%-ra mérséklődött. Ez a 21,2%-os zuhanás magával hozta az inaktivitás növekedését is, amely fokozott mértékben jelentkezik a magyarországi romák körében. (BMMK, 2000)

A teljes népességben 1991-ben kezdett rohamosan növekedni a munkanélküliségi ráta, a romáknál már az 1980-as évek közepén megindult a gazdasági leértékelődés folyamata - a korábban tartós munkaviszonnyal rendelkező roma férfiak 14%-a 1986 előtt, 12%-a 1986 és 1988 között, 22 %-a 1989-90-ben veszítette el munkáját. A munkaerő-piaci pozícióvesztés okai összetettek.

Kemény István az 1980-as évek végére, az 1990-es évek elejére teszi az erőteljes zuhanást a romák foglalkoztatásában. Kutatócsoportja által elvégzett két vizsgálat anyagát összehasonlítva nagy eltérést figyelhetünk meg a cigány népesség 1971-es, illetve 1993-as foglalkoztatottsága között.

	Teljes népesség		Roma népesség	
	férfi	nő	férfi	nő
1971	87		85	
1993	64	66	29	15

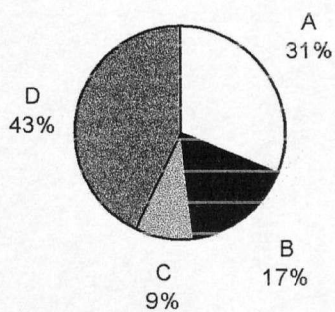
48. táblázat: Foglalkoztatottság a munkaképes korú (15-59 éves) népességben (%)

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

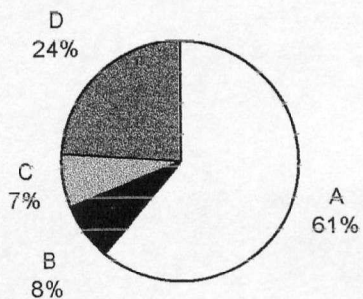
Míg a munkanélküliek aránya a munkaképes férfi lakosságon belül 1994 I. negyedévében országos szinten 12,9% volt, a cigány férfiak közt 61, 7%. A nők esetében az arányok 8,8%, illetve a cigány nőknél 61,6%. (KEMÉNY I. 1994.)

A foglalkoztatottság csökkenése egyfelől a munkanélküliek, másfelől az inaktívák számának és arányának növekedésével jár együtt. Tudjuk viszont, hogy az inaktív személyek egy része valójában munkanélküli. A korábban aktív személyek egy része az évek során közvetlenül vált inaktívvá: a munkanélküliség elől a nyugdíjazás valamilyen formájába menekült. Egy másik csoport a munkanélküli járandóság és a jövedelempótló támogatás lejárta után megszakította kapcsolatát a munkaerő-szolgálatlaltal és kikerült a nyilvántartásból, vagy eleve nem is regisztráltatta magát ott, mert esélyt sem látnak, hogy el tudjanak helyezkedni. A korábbi aktív keresők egy harmadik része nem közvetlenül, hanem valamilyen átmenet után vált inaktívvá: gyes-re, gyed-re ment, és ennek lejárta után már nem tudott, vagy nem akart elhelyezkedni. Negyedik csoportként megemlíthetjük azokat, akik munkahelyük elvesztése után a "feketegazdaságban" kerestek megélhetési forrást. Ők természetesen valójában nem inaktívak, de mivel nincsenek bejelentve, a hivatalos statisztikában a nem foglalkoztatottak között szerepelnek. (KEMÉNY I. 1998)

Cigány népesség

Nem cigány népesség

- A - aktív kereső
- B - munkanélküli
- C - inaktív kereső
- D - eltartott

7. ábra: A munkavállalási korú cigány és nem cigány népesség gazdasági aktivitás szerint (1993.)²¹

²¹ A cigányság helyzete, életkörülményei. KSH 1994.

Kemény összehasonlító adatai a cigány és a nem cigány népesség foglalkoztatási szerkezetének korcsoportos összehasonlításáról a következőket mutatják:

Korcso- port	Nem cigány népesség ²²			Cigány népesség ²³		
	Foglalkoz- tatott	Munka- nélküli	Inaktív	Foglalkoz- tatott	Munka- nélküli	Inaktív
15-19 év	16	5	79	16	11	73
30-39 év	75	11	14	28	30	42
40-54 év	72	9	19	24	20	56
50-59 év	26	3	71	9	3	23

49. táblázat: A magyarországi cigány és a nem cigány népesség foglalkoztatási szerkezete korcsoportok szerint

(Forrás: KEMÉNY I. 1998)

A roma és nem roma fiatalok (15-19 éves korosztály) adataiban hasonló arányok figyelhetők meg, e hasonlóságok mögött mégis alapvető különbségekre mutat rá KEMÉNY István (1998). E korosztály nem cigány fiataljainak 70%-a tanuló, mégpedig 55% középiskolás, 5% főiskolás, vagy egyetemista és 6% általános iskolás, ők alkotják a jelentős számú inaktív réteg többségét. A cigány fiataloknál csak 25% a tanulók aránya (s, ebből középiskolába 3,4% jár).

Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci sikeresség összefüggéseire az előző fejezetben már felhívtuk a figyelmet. Az összefüggést mutatja az adatsor, hogy az egy osztályt sem végzett romák 9%-ának volt munkája az 1990-es évtized első éveiben, az 1-7 osztályt végzettek 11,82%-a dolgozott csak. A 15 év feletti cigányság egészénél 19,59% volt a munkahellyel rendelkezők aránya. (DUPCSIK CS. 1993)

Több elemét lehetne kiemelni a cigány népességet sújtó elhelyezkedési nehézségeknek.

1. Egyrészt magyarázhatjuk az alacsonyabb szakképzetlenséggel a jelenséget, s a gazdasági válság kibontakozásával a létszámleépítés, a racionalizálási folyamat e szakképzetlen réteget érte utol legelőbb.

A munkaerő-piaci helyzetnek mindenképpen egyik legfontosabb eleme a képzettség, iskolai végzettség. Jól mutatja ezt az 50. és az 51. táblázat, ahol megfigyelhető, hogy mind a cigány, mind a nem cigány populációnál az iskolázottság növekedésével csökken a munkanélküliség (mind a regisztrált munkanélküliségi ráta, mind a felmérésekből származó nem hivatalos adatok, a tényleges foglalkoztatottságról).

²² Az 1993. év végi munkaerő-felmérés alapján

²³ Kemény István 1993-94-es országos kutatása alapján

	Nem romák	Romák
Iskolai végzettség szerint		
1-7 osztályt végzettek	23,1	59,0
8 osztályt végzettek	17,5	48,7
Szaktanulmányokat végzettek	15,6	40,2
Középiskolát végzettek	9,9	27,9
Felsőfokú végzettség	2,9	nincs adat

50. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a magyarországi roma és nem roma népesség körében iskolai végzettség szerint (1993 december)

(Forrás: Magyar Tudomány 1997 június)

	Jelenleg van munkája	Jelenleg nincs munkája
	(%)	
0 osztály	3,90	96,10
1-7 osztály	11,82	88,12
8 általános	22,77	77,23
Szaktanulmány	36,20	63,80
Gimnázium, szakérettségi	42,98	57,02
Főiskola, egyetem	45,45	54,55

51. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a magyarországi roma népesség körében iskolai végzettség szerint (1993 december)

(Forrás: Magyar Tudomány 1997 június)

Az iskolai végzettség különbségei azonban önmagukban nem indokolják a cigány és nem cigány népesség közötti, azonos iskolázottságú rétegen belüli jelentős eltéréseket.

2. Mint arra már az előbbieken utaltunk, fontos eleme a munka világának az életkor is. A rendszerváltozás után kialakult piacgazdasági körülmények között jelentősen felértékelődött a fiatal, mobilis, rugalmasabb munkaerő és csökkent az idősebb munkavállalói réteg értéke. Mindkét népcsoportnál a harmincas korosztály foglalkoztatottsága a legmagasabb, a negyveneseknél már csökken és jelentősen visszaesik az 55 év felettiekénél.

Az következő táblázat jól mutatja az ország nem cigány népességének, illetve a roma népességnek gazdasági aktivitás-beli eltéréseit életkor szerinti bontásban. A 15-19 éves korosztály túlnyomó többsége (70%) a nem cigány populációból még tanul, kisebb részük dolgozik, s csak keveseket érint a munkanélküliség. Ezzel szemben bár a cigány fiatalok hasonló arányban inaktívak, de csak 25%-uk tanul, s közöttük a munkanélküliségi ráta több mint duplája a korosztály átlagának. A legaktívabb munkaképes korban lévő korosztályt (30-54 év) jóval magasabb munkanélküliségi, inaktív és alacsonyabb foglalkoztatottsági arány jellemzi a cigány népességben, mint a nem cigány populációban.

(az adott korosztály %-ában)	Foglalkoztatott nem roma roma		Munkanélküli nem roma roma		Inaktív nem roma roma	
15-19	16	16	5	11	79	73
30-39 év	75	28	11	30	14	42
40-54	72	24	9	20	19	56
55-	26	9	3	3	71	23

52. táblázat: A foglalkoztatottsági szerkezet alakulása a roma és nem roma népesség különböző korcsoportjaiban (1993. december)

(Forrás: Magyar Tudomány 1997 június)

Hozzá kell azonban a statisztikai adatokhoz tennünk, hogy az inaktív személyek egy része valójában munkanélküli. Ténylegesen a 15-19 éves roma fiataloknál a munkanélküliségi ráta 48% - ebből a regisztrált munkanélküli 11%, a nem regisztrált 37%. A megélhetési, családalapítási nehézségeken túl (hiszen a roma fiataloknál a házasságkötés, családalapítás időpontja korábbra tehető) súlyos személyiségtorzulási zavarokat is okoz, ha a pályakezdő fiatal munkanélküliként éli mindennapjait.

3. A képzettség, valamint az életkor mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül harmadik tényezőként a területi, lakóhelyi tényezőt sem. Mindenképpen meg kell említeni a lakóhelyi hátrányokat, hiszen amint már említettük, a cigány népesség 60%-a falun, ezen belül 40 % aprófalvakban lakik, ahol eleve kevés volt a munkahely, s a piacgazdaságra történő áttérés időszakában a cégek is elsősorban vidéki telephelyeiktől igyekeztek megszabadulni a versenyképesség megtartása érdekében. Illetve a cigányság nagy része az északi, keleti, alföldi régióban, vagy a Dél-Dunántúlon él, ahol a munkanélküliségi ráta eleve magasabb. A romák 40%-a abban a két megyében él, amelyek a foglalkoztatottság, munkanélküliség szempontjából az átalakulás éveinek legkedvezőtlenebb mutatóit produkálták (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). (GERE I. 2000)

Területi bontásban vizsgálva a két népcsoport foglalkoztatási adatait azt tapasztaljuk, hogy az országos átlagnál kedvezőbb helyzetben a Budapesten élők vannak (értelemszerűen a főváros gazdasági adottságai, szélesebb munkahely-kínálata miatt), hátrányosabb a rurális térségekben élők helyzete (a helyi foglalkoztatók szűkebb bázisa miatt). 1993-ban a községekben élők munkanélküliségi rátája közel kétszerese volt a mindkét populáció fővárosi tagjainál regisztrált értéknek. A nem romáknál azonban a munkanélküli réteg a falusi össznépesség 17%-a alatt maradt, addig a cigány falusiak több, mint fele állás nélkül volt.

A régiók szerinti bontás jól mutatja az egyes országrészek gazdasági helyzetét a rendszerváltozást követő években (ez a különbség napjainkra sem enyhült, inkább élesedett a budapesti agglomeráció, illetve Nyugat-Magyarország kedvezőbb helyzete az ország keleti területeihez képest). Mind a nem cigány, mind a cigány csoportban alacsonyabb munkanélküliségi rátákat találunk a főváros környékén és a Dunántúlon, s az országos mutatóknál súlyosabb gondokkal kell szembe nézni a Dunától keletre eső megyékben.

Regisztrált munkanélküliségi ráta	Nem romák	Romák
Országosan	12,84	49,68
Budapest	8,1	31,8
Községek	16,9	51,8
Regionális bontásban		
Budapesti iparvidék	9,9	36,5
Dunántúl	11,6	42,6
Kelet-Mo.	17,1	58,9
Észak-Mo.	16,6	59,0

53. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta (1993 december) az aktív korú népesség %-ában

(Forrás: Kemény I. 1998)

4. A hirtelen munkavesztést magyarázza még az a tény is, hogy a cigányok nagy része a gazdasági szerkezetátalakítás idején gyorsan tönkremenő iparágakban talált korábban munkát (1971-ben például a foglalkoztatott romák 26%-a az építőiparban dolgozott és 1993-ra az ágazat gyors hanyatlása miatt a munkanélküliségi ráta itt az átlag kétszerese volt).

Foglalkozási főcsoport	Cigány lakosság	Az ország lakossága
Ipar	18,9	24,5
Építőipar	10,9	7,4
Mezőgazdaság	16,2	6,0
Közlekedés, posta, távközlés	2,8	5,7
Kereskedelem, vendéglátás	5,5	6,1
Egészségügy, szolgáltatások	1,0	3,0
Anyagmozgatás, árukezelés	2,9	3,0
Egyéb fizikai foglalkozás	40,3	10,7
Fizikai foglalkozású együtt	98,6	66,5
Műszaki	0,2	6,9
Igazgatás, igazságszolgáltatás	0,3	8,5
Egészségügy, kultúra	0,5	7,8
Számvitel, pénzügy	0,4	10,3
Szellemi foglalkozású	1,4	33,5

54. táblázat: A cigány lakosság megoszlása a foglalkoztatási főcsoport szerint %-ban (1990.)²⁴

²⁴ Magyarország nemzetiségi adatai megyénként, az 1990. évi népszámlálás. KSH 1992.

A termelésben lassan, de folyamatosan csökken az élőmunka iránti igény. A technológiai fejlődés a segéd- és betanított munkát nélkülözhetővé teszi.

5. Ötödszörré a diszkrimináció sem mellékes körülmény munkanélküliség kialakulásában, ám ennek hatását mérni nem tudjuk. (ld. 13. fejezet)

Igaz, a statisztikai adatokból leszűrhető gazdasági aktivitás csökkenés szociális hatását enyhíti valamennyire a szürke és fekete gazdaság, amelyeknek szerepét, mértékét szintén nem mérhetjük.

Az 1990-es évek végére, a rendszerváltozást követően, a piacgazdaságra való áttérés lényegében befejeződött. Az ország térszerkezete, térségi és területi tagoltsága lényegesen eltér a rendszerváltás előtti helyzettől. Ebben meghatározó szerepet játszanak a piacgazdálkodásra jellemző elemek: a vállalkozások számának robbanásszerű emelkedése, a külföldi tőke meghatározó szerepe, a mindent átszövő piac hatása, valamint az átmenet alapvető feltétele, a széleskörű privatizáció. Az új térszerkezetet az 1990-es évek piaci alapú folyamatai, elsősorban a külföldi tőkebefektetésekre épülő gazdasági megújulás és a párhuzamosan jelen lévő válságjelenségek (munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, a beruházások jelentős visszaesése) formálták. (KSH, 2000)

A hazai roma kisebbség kísérleti előreszámításának minden változatában alaptendencia a munkaképes korú (20-64 éves) népesség látványos bővülése. A létszámok a mostani 300 ezerhez közeli szintről 2050-ig várhatóan 600-750 ezer főre emelkednek és az országos munkaerő-forrásból arányuk a mai 4%-ról 16%-ra nő, vagyis minden hatodik potenciális munkavállaló roma származású lesz a XXI. században. (Gere I. 2000)

11. 4. A cigány munkanélküliség jellemzői

A 30 éven felüli cigány férfiak 60%-a több, mint tízéves folyamatos munkaviszony után lett munkanélkülivé vagy lett inaktív. Az 54 éven felüli, de a nyugdíjkorhatárt még be nem töltött cigány férfiak 68%-a húsz évet meghaladó folyamatos kereső munka után került hasonló helyzetbe. (GERE I. 2000)

Még a szakmunkás végzettségű munkaképes korú cigányok is - annak ellenére, hogy korábban a nem cigányokkal közel azonos arányban voltak foglalkoztatva - jelentősen nagyobb arányban szorultak ki a foglalkoztatásból, mint nem cigány társaik. Ez nem csak a pillanatnyi munkaerő-piaci státuszuk minősítése volt, hanem jóval hosszabb távú hatást is magában hordozott. Az ambíciózusabb cigány fiatalok számára a továbbtanulás értéke devalválódott. (GERE I. 2000)

A cigányvizsgálat adatai szerint a munkanélküli roma férfiak jelentős része olyan tartós munkanélküli, akinek alig van esélye arra, hogy visszakerüljön a munkaerő-piacra. Ennek ellenére a munkával nem rendelkező aktív korú cigányok körében több, mint másfélszer akkora valószínűséggel fordultak elő aktívan munkát keresők, mint a nem cigányok körében. (GERE I. 2000)

A munkanélküli ellátások kezdetben viszonylag magas jövedelempótlást jelentettek az időszakos munkanélküliséggel sújtott, regisztrált munkanélküliek számára. A romák azonban ezekből az ellátásokból is csak igen mérsékeltan részesedtek. Ennek okai:

Sokan közülük még az állítások hatályba lépése előtt munkanélkülivé váltak, igen magas közöttük a nem regisztráltak - s így módon ellátásra nem jogosultak - aránya, a munkabérből származtatott ellátások pedig a romák minimálbér körül szóródó munkabére miatt igen alacsony szintűek. (GERE I. 2000)

Az elmúlt években a magángazdaságok számának jelentős növekedése alig érintette az állami szektorból szinte teljesen kiszorult cigány munkaerőt. A nem roma vállalkozók egyáltalán nem akarnak romákat foglalkoztatni, saját vállalkozást pedig életkörülményeik, tőkeszegénységük, hitelképtelenségük, információs hiányaik miatt igen ritkán tudnak indítani. (GERE I. 2000)

A munkaerő-piacról való kiszorulás egyéni és közösségi stratégiák kidolgozását teszik lehetővé. Ez egyaránt érinti a legális jövedelemszerzés, a megélhetés szempontjait ugyanúgy, mint a munkamegosztásban elfoglalt autentikus státuszok körét. Míg a nem cigányok esetében a munka-jövedelemből származó keresetek képezik a háztartások bevételeit, addig a cigányok esetében a nem munka jellegű jövedelmek a túlsúlyosak. Ez utóbbiak körébe tartoznak a szürke-feketegazdaságban végzett illegális, adózatlan munkák, amelyeket a szakirodalom egyaránt hív informális, árnyékgazdaságnak, önfenntartó szektornak és piac alatti gazdaságnak egyaránt attól függően, hogy milyen szempont alapján minősíti.

A nem főállású tevékenységből származó jövedelem túlnyomórészt gyűjtögetésből, böngezésből, guberalásból és kereskedésből származik.

A cigányság körében a vállalkozói lehetőségek csak rendkívül kismértékben kihasználtak. Ez adódik képzettségi körülményekből, hiszen egy vállalkozás ügyvitel, számviteli, adózási, adminisztrációs kötelmei feltételezik alapképzettségek meglétét.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata elsőik között vetette papírra az emberi jogok legfontosabb fundamentális elveit és ezekre a pillérekre építkezve rögzítette az egyéni jogok eszméjét, a jogegyenlőséget és a hátrányos megkülönböztetés, a diszkrimináció tilalmát. Bár a Nyilatkozat nem foglalkozik konkrétan a kisebbségi kérdésekkel, de indirekt módon a szuverén nemzetállamok minden állampolgárára, mint államalkotó tényezőre vonatkoztatató. (CSERTI Cs. T. 2000)

Mivel Magyarország a kelet- és közép-európai országok közül elsőként csatlakozott az Európa Tanács Emberi Jogi Szervezetéhez, ezért a kisebbségi jogok elismerése és érvényesítése terén kiemelkedő felelősséggel rendelkezik. Az Európai Unióhoz való csatlakozást gátló tényezők között első helyen szerepelnek a csatlakozási kérelmet megfogalmazó ország kisebbségekre vonatkozó kollektív és személyre szóló viszonyai, illetve munkavállalásuk körülményei. Az elmúlt esztendő ország-jelentései (regular report) elmarasztalják hazánkat a romakérdésben gyakorolt következetlenségek miatt, illetve a csak szövegek, deklarációk szintjén gyakorolt politikák vonatkozásában, egyúttal hiányolják a konkrét intézkedéseket és kötelezettségvállalásokat. (BMMK,2000)

11. 5. A munkaerő-piac helyzete Baranya megyében

A dél-dunántúli régiónak az Európai Unió NUTS III. besorolása szerinti 22 kistérségében 653 település található (Baranya: 301, Somogy: 244, Tolna: 108). Baranyában 8, Somogyban 9, Tolnában pedig 5 statisztikai kistérség kijelölésére került sor. A régió területe 11169 négyzetkilométer (Baranya: 4430, Somogy: 6036, Tolna: 3703). A lakónépesség összesen 1998-ban 980185 fő volt (Baranya: 402700, Somogy: 332250, Tolna: 245235). A népsűrűség 69 fő/négyzetkilométer (Baranya: 91, Somogy: 55, Tolna: 66), a 120 fő/négyzetkilométer feletti népsűrűségű településeken lakók aránya 51,7 % (Baranya: 65,6, Somogy: 40,2, Tolna: 44,5). A működő vállalkozások száma a jogi személyiséggel rendelkezők esetében az 1999. december 31-i záróadatok szerint a régióban 10999, a jogi személyiség nélküliek száma 61633 volt. A régióban 464 általános iskola, 99 középiskola, 34154 tanulóval került regisztrálásra 1998-ban. A régióban mindösszesen 3 dinamikusan fejlődő és 3 fejlődő kistérség található. A felzárkózó kistérségek száma 6, valamint 5 stagnáló, és 5 lemaradó kistérséget találunk. A stagnáló és lemaradó területek hátrányos helyzetének kialakításában az aprófalvas jellegű településszerkezet jelentős mértékben meghatározó, emellett a romák lakóhelyválasztása is túlnyomórészt e kistérségekhez kapcsolható.

Kutatásunk tárgyához tartozik a pályakezdők munkanélkülisége is. 1999-ben a régió munkanélküliségi rátája 12,3 % volt, (Baranya 11,6, Somogy 12,5, Tolna 12,8 %).

A pályakezdő munkanélküliek létszáma ebben az időszakban Baranyában 1535 fő volt, Somogyban 1204, míg Tolnában 1249. A gazdaságilag aktív népesség Baranyában 164900, Somogyban 132300, Tolnában 100400 fő volt. A gazdaságilag nem aktív népesség Baranyában 237800, Somogyban 199950, Tolnában 144835 fő volt. Fontos indikátornak számít a foglalkoztatottak száma, amely Baranyában 145743, Somogyban 116581, Tolnában 87864 fő volt 1998-ban. (APRÓ A. Z. 2000)

A foglalkoztatási törvény bevezetésének időszakában Baranya megyében már korábban kirajzolódó tendenciák halmozottan érvényesültek a bányászat, a könnyűipar és az építőipar vonatkozásában is. A bányászat sorsát ebben az időszakban már megpecsételték az energiapolitikai intézkedések, a könnyűiparét alapvetően a keleti piacok összeomlása, az építőiparét a beruházások nagyságrendjének radikális csökkenése. Az 1980-as évek végét jellemző strukturális munkanélküliség az 1990-es évek elejétől rohamos növekedésnek indult, majd a mezőgazdaságban zajló átalakulások eredményeként a szövetkezeti törvény végrehajtása során globálissá vált.

Pécsett a munkaerő-piacot még a latens munkanélküliség jellemezte, a megye elmaradott térségeiben (a Somogy megyével határos délnyugati és a jugoszláv határ mellett húzódó sáv) pedig nyíltan megjelent a munkanélküliség. A többszörösen hátrányos helyzet kialakulásában elsődleges szerepet játszott a gazdasági bázis hiánya, amely a foglalkoztatási bázis hiányát is eredményezte, előidézve a települések jövedelemteremtő képességnek alacsony lemaradását, ezzel összefüggésben a népesség-megtartó képesség rohamos csökkenését. Kialakult egy déli, illetve nyugati zóna elmaradott, hátrányos térségi jellemzőkkel és egy dél-nyugati, észak-keleti depressziós zóna, Pécs-Komló tengellyel.

Az elmaradott térségekre az elmúlt évtizedekben a könnyűipari üzemek telepítése volt jellemző, amely elsősorban nőket foglalkoztatott, többnyire bér munkában, alacsony technikai színvonalon, szakképzettséget nem igényelve.

A dél-nyugati, észak-keleti depressziós zóna a bányák sorsának alakulása miatt jött létre. A bányavállalatok sorsára vonatkozó döntések eredményeként a Mecseki Ércbánya Vállalat az uránérc kitermelésének költségei miatt létszámának leépítésére kényszerült és nem kerülhette el a felszámolást a Mecseki Szénbánya sem. (Az uránbánya bezárása már kihatott Tolna megyére is.)

A volt Jugoszlávia területén zajló háború érzékeny veszteségeket jelentett Baranya megye számára a kereskedelmi forgalomban, az ipari és mezőgazdasági kooperációs kapcsolatokban.

A nagyvállalatok megszűnése, felszámolása, csődbejutása eredményeként 1993-ban a megyében a munkanélküliek száma csaknem elérte a 30 ezret.

A társasági törvény életbe lépése ebben az időszakban a gazdasági társaságok számának növekedését eredményezte, rohamosan növekedett a vállalkozások száma, megjelentek a munkaerő-piacon a potenciális foglalkoztatók - jóllehet a megye gazdaságára nem voltak jellemzőek a pozitív tartalmú változások, az élénkülés jelei alig mutatkoztak, a szerkezetváltás lassú volt.

Az 1990-es évek közepén folyamatosan emelkedett a gazdasági szervezetek és az egyéni vállalkozók száma. A növekedés a kereskedelem, az ingatlanügyletek, bérbeadása és a gazdasági ügyleteket segítő szolgáltatás ágazatban volt a legnagyobb, de gyakran alakultak szervezetek az építőiparban és az iparban is. A gazdálkodási formák közül jelentősen csökkent a vállalatok száma, a gazdasági társaságok, szervezetek növekvő számban folytatták tevékenységüket.

Egyre kiterjedtebbé vált a megye gazdasági életében az egyéni vállalkozók szerepe. Emelkedett ebben az időben a szellemi szabadfoglalkozásúak száma is.

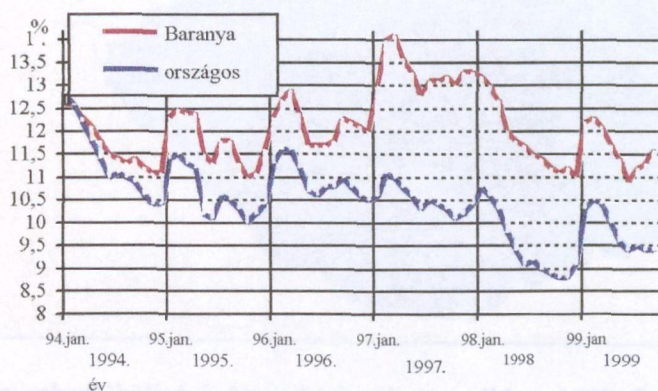
Az elmúlt években a gazdasági szervezetek számának növekedésével emelkedett azoknak a gazdasági egységeknek a száma is, amelyek nem tudtak megbirkózni a gazdálkodás körülményeiben, a piaci viszonyokban gyakorta megmutatkozó nehézségekkel és végleg lemondtak a vállalkozás talpra állításának lehetőségéről.

A felszámolások, végelszámolási eljárások megindítása is napirendre került több ízben.

A közelmúltban mutatkozott Baranya megye gazdaságában elmozdulás a holtpontról, amíg 1998-ban még az ország leszakadó megyéihez tartozott, gazdasági pozíciója és munkaerő-piaci jellemzői az ország északi-északkeleti megyéinek mutatóit prezentálták, addig 1999-től már pozitív irányú elmozdulás mutatkozik, mind a gazdálkodószervezetek számának emelkedésében, az állásajánlatok számának növekedésében. (BMMK, 2000)

11. 5. 1. A munkanélküliségi ráta alakulása

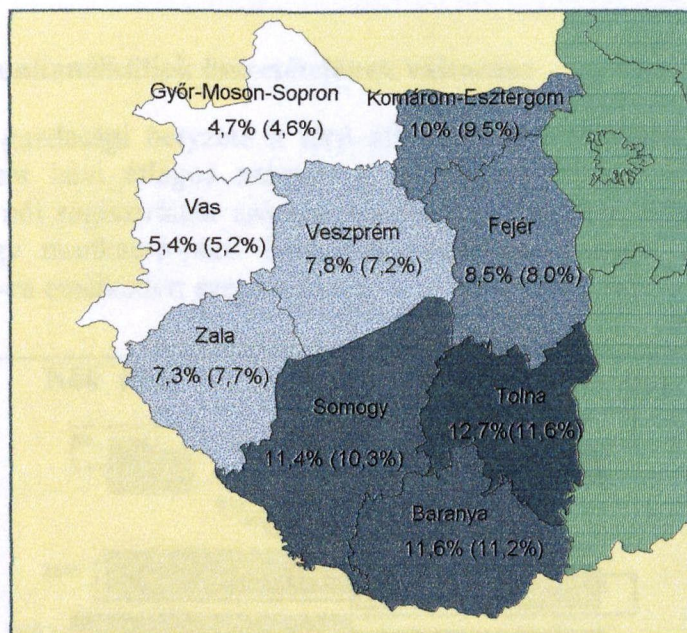
A munkanélküliség relatív mutatója megyénkben 1999 első kilenc hónapjában átlagosan 11,6% volt szemben az országos 9,8%-os átlaggal. A jelentős különbség ellenére az 1998-as év azonos időszakához hasonlítva a fenti adatok a megye javuló foglalkoztatási helyzetét tükrözik, mivel 1998 I-III. negyedévében 12,1% volt a megyei ráta, az országos pedig 9,7%. Megyék szerinti rangsorban Baranya szeptemberben a tizenkettedik.

8. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása - 1994. január - 1999. szeptember²⁵

A dunántúli megyékkel összevetve is markáns eltérést figyelhetünk meg a munkanélküliség problémájának súlyosságát tekintve. Hosszú évek óta a Dél-dunántúli régió foglalkoztatási helyzete relatíve romlik a nyugat- és közép-dunántúli régió megyéihez képest. Míg 1995. szeptemberében a Dél-dunántúli munkanélküliségi ráta másfélszerese volt a Nyugati illetve, 1,1-szeres a Közép Dunántúlhoz képest, addig 1999. kilencedik havában már 2,1-szeres a legkedvezőbb helyzetű nyugati és 1,4-szeres a Közép-dunántúli megyék átlagaihoz képest. A megye határ menti fekvéséből fakadó történelmi, politikai körülmények miatti hátrányos helyzet (véget érnek a távolsági-nemzetközi utak, az Európai Unió által tervezett jövőbeni fejlesztések nem érintik, a légi összeköttetés hiánya, a gyenge útvonalak, autópálya még terv szinten sincs) e régióban hatványozottan érvényesülnek.

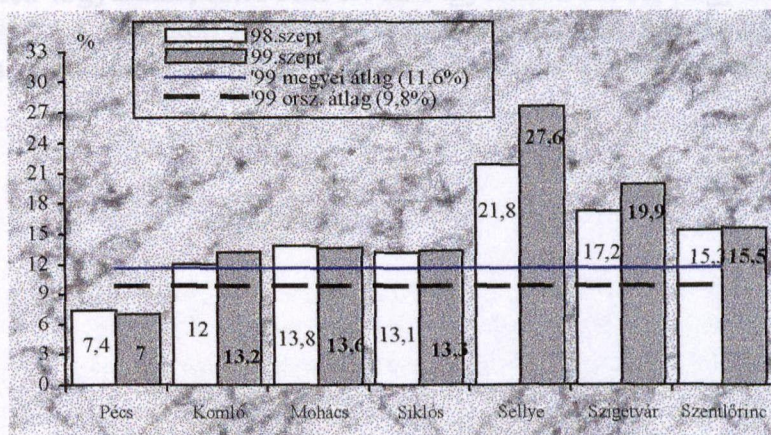
²⁵ A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

9. ábra: A munkanélküliségi ráta a dunántúli megyékben 1999. Szeptember²⁶

Az átlagos megyei ráta mögött, markáns területi különbségek jellemzik Baranya különböző kirendeltségi körzeteit:

A legkedvezőbb helyzetbe hosszú évek óta Pécs és kirendeltségi körzete van, a munkanélküliségi relatív színvonala kizárólag ebben a térségben marad el az országostól. A 1999-es esztendő I-III. negyedében a foglalkoztatási helyzet tovább javult e kirendeltség körzetében a szeptemberi zárónapon 7%-ot mutattak a regiszter adatok. Az ellentétes pólus, a legkritikusabb helyzetű sellyei térség, a munkanélküliségi ráta értéke az előző év kilencedik havában 21,8%, az idei évben tovább romlott, jelenleg 27,6%. Ezt követi Szigetvár és körzete, ahol a 20% körül ingadozik a mutató értéke már több éve. Figyelemfelkeltő a komló régió nehezülő foglalkoztatási helyzete is. (SZÉKELY É. 2000)

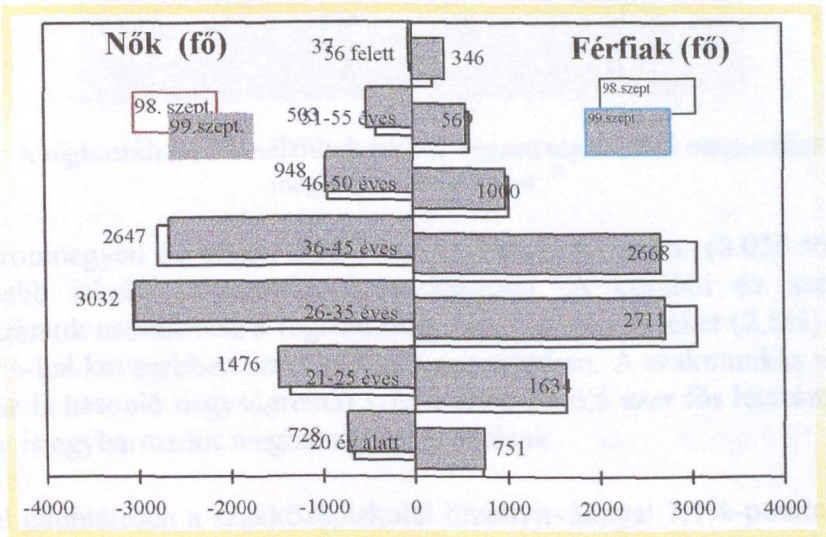
10. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása kirendeltségenként 1998. és 1999. szeptember²⁷

26

27 A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit

11. 5. 2. A munkanélküliek összetételének változása

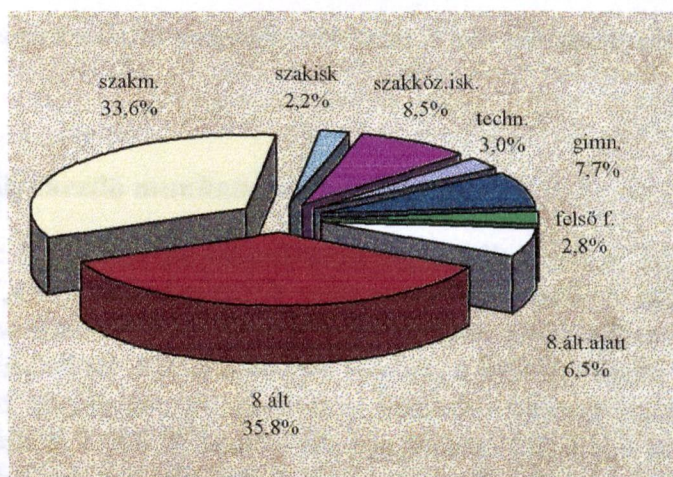
A térség javuló gazdasági helyzete a férfi állástalanokat érintette előnyösebben egy tizeddel csökkent havi átlagos számuk a korábbi év azonos időszakához képest megyénkben. A női regisztráltak számba vételének ugyanezen adata mindössze 2%-ponttal apadt, így munkaerő-piaci helyzetük jelentősen romlott, arányuk a januári 44,7%-ról 49,2%-ra emelkedett szeptemberre.

11. ábra: A regisztrált munkanélküliek megoszlása korcsoportonként, nemenkénti bontásban, 1998. és 1999. szeptember²⁸

A fenti grafikon jól mutatja az a lényeges változás, ami a nemenként és korcsoportonként is bekövetkezett az eltelt kilenc hónapban. Látható, hogy a regisztrált munkanélküliek közül 26-45 éves férfiak kerültek ki legtöbbször a nyilvántartásokból. A nőknél csak a 36-45 éves korosztályúak táborában csökkent számottevően, azonban ez a másik nembeliek fogyásának felét sem éri el. Figyelemre méltó, hogy a 26-35 éves nők száma meghaladja a férfiakét. Aggasztó, hogy a említett két korosztályon kívül a nők száma minden csoportban emelkedett a korábbi év szeptemberéhez képest.

szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.
28

12. ábra: A regisztrált munkanélküliek iskolai végzettségi szerinti megoszlása Baranya megyében 1999. szept.²⁹

Az 1999 háromnegyed év végén a regisztráltak közel 42,3%-a (8.056 fő) 8 általános vagy kevesebb iskolai végzettséggel rendelkezett. A korábbi év szeptemberéhez hasonlítva számuk csökkenése a regisztráltak fogyásának mértékét (2,5%) meghaladta, jelenleg 3,8%-kal kevesebben szerepelnek a regiszterben. A szakmunkás végzettségűek mérséklődése is hasonló nagyságrendű volt, több mint 6,6 ezer fős létszámuk 200 fővel apadt, de így is egyharmadot meghaladó részesedésük.

A fentiekkel ellentétesen a szakközépiskolai bizonyítvánnyal 3,1%-ponttal (49 fővel) a diplomások pedig 13,9%-ponttal (64 fővel) vannak többen, mint tavaly a háromnegyedév zárónapján. A gimnáziumi végzettségűek száma az előző évivel megegyező. A technikusok száma kis mértékbe (7 fővel) szűlyedt.

A fenti adatok is azt támasztják alá, hogy a képzettséget nem igénylő közmunkák és közhasznú munkák milyen jelentős hatást gyakorolnak a munkaerő-piacra, különösen azokban a régiókban, ahol kevés más munkalehetőség áll rendelkezésre. (SZÉKELY É. 2000)

11. 5. 3. A tartósan munka nélkül lévők jellemzői

A tartós munkanélküliek átlagos havi száma 5.295 fő volt, jelentősen (egyötöddel) csökkent az előző évihez képest (7.021 fő). Így a regisztráltak összességén belüli tavalyi kilenc havi átlagos 33,5%-os részarányuk 27,6%-ra szűlyedt.

A nők 26%-a, a férfiak 24%-a van folyamatosan 12 hónapja a regiszterbe. Aggasztó, hogy a 24 év alattiak 8,1%-át képezik a tartós munkanélküliek táborának. A több mint 2 éve munkanélküliként regisztráltak részaránya a megyei szinten átlagosan 9,7% volt az év végi zárónapon, jelenleg ez az érték 8,2%-ra csökkent. Legmagasabb a részarányuk változatlanul Sellye térségében, ahol a tavalyi 13,2%-ról 12,8%-ra esett vissza az ilyen hosszú ideje állástalanul lévők hányada. Ezt követi Szentlőrinc és Komló községe, ahol

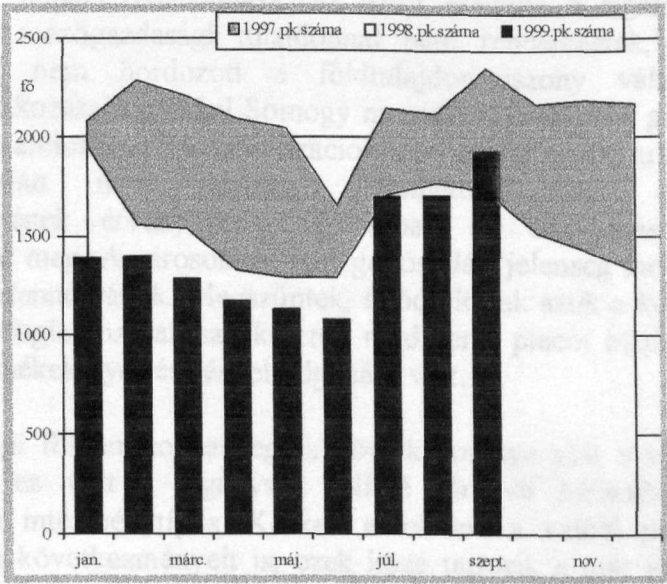
²⁹ A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

minden tizedik munkanélkülit tartanak több mint 2 éve folyamatosan nyilván. (SZÉKELY É. 2000)

11. 5. 4. A pályakezdő munkanélküliek helyzete

A vizsgált kilenc hónapban pályakezdőként regisztrált fiatalok átlagos havi létszáma 1.421 fő volt, 7,4%-ponttal kevesebb mint a tavalyi évben. A munkanélküli fiatalok száma az idei év első hat hónapjának mindegyikén jóval alatta maradt az 1998-as azonos időszaki értékektől. Július hónaptól viszont, a nyáron végzős fiatalok nagyszámú jelentkezése miatt lényegesen növekedett a számuk a regisztrációban. Az iskolákból kikerült fiatalok közül 1.396 fő kereste fel regisztráció céljából a kirendeltségeket, ami 16%kal magasabb érték a tavalyinál. A háromnegyedév utolsó hónapjában már kétszáz fővel voltak többen, mint egy évvel korábban.

Ennek következtében az összes munkanélkülieken belüli arányuk 10,1%-os a 1998 szeptemberi 7,4%-kal szemben. Szeptemberben az oktatási rendszerből idén kikerülő fiatalok közül 418-an keresték fel a munkaügyi szervezetet regisztráció céljából. Legszámosabban általános iskolai végzettséggel jelentkeztek (27%). Szembetűnő hogy gimnáziumi végzettséggel is közel egyötöd részük nem talált munkát az e hónapban belépő pályakezdők közül. A szakmunkás bizonyítványúak 22%-os részarányt képviseltek, legtöbben eladói, gépjárműszerelői, lakatos szakmával nem tudtak elhelyezkedni.

13. ábra: A pályakezdő munkanélküliek számának alakulása 1997-1999 szeptemberig³⁰

Szeptemberben a nyilvántartásokban szereplő 1.929 munkatapasztalattal nem rendelkező fiatal közül 436 fő (23%) alacsony iskolai végzettséggel segédmunkát, takarítói, konyhai kisegítői munkát keresnek. A szakmával rendelkezők vannak

³⁰ A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

legtöbbször, közülük eladók 168-an, őket követik 59 fővel a vendéglátó-ipari foglalkozásúak, majd a gépjármű-szerelők, asztalosok, lakatosok, kőművesek. Adminisztratív munkakörben 438-an szeretnék elhelyezkedni (titkárnők, gyors és gépírók 249 fő, könyvelők 27 fő). Főiskolai, egyetemi végzettséggel 170 fiatal szerepel a regiszterben, 45 fő pedagógus, 57 fő mérnök. (SZÉKELY E. 2000)

11. 5. 5. A cigányok munkaerő-piaci esélyei Baranya megyében

Ezek a területek a cigány/roma népességet két gazdasági folyamat hozta különösen kedvezőtlen helyzetbe. Az egyik a mecseki és környéki bányászat, illetve a kapcsolódó ipar összeomlása, ami természetesen nem csupán őket sújtotta, de ezek a csoportok az általában kevesebb tartalék "tőke" (amin nem csupán a materiális javakat, hanem az ismeretekben, sőt a kapcsolatokban felhalmozható kulturális tőkét is értjük) következtében más csoportoknál is nehezebb helyzetbe kerültek. Óriási konfliktus volt, - és ez a folyamat még nem zárult le - a bányák, ideértve az urán-, és szénbányát egyaránt, bezárása. Az ország minden területéről települtek be cigányok a magasan fizetett, de alacsonyan kvalifikált munkaerőt igénylő bányásztelepülésekre. Ezek a települések a munkanélküliség kezelése eddig még ki nem próbált technikákat igényel annak érdekében, hogy ne induljon be a más nagyvárosokban és más népcsoportok esetében már leírt gettósodási, slumosodási folyamat.

A másik az elmúlt évtizedekben kialakult mező- és erdőgazdasági termelés és a ráépülő feldolgozóipar (pl. faipar) összeomlása. Ez azért érintette a cigányságot másoknál súlyosabban, mert mezőgazdasági tulajdonnal nem rendelkeztek, s így számukra semmilyen előnyt nem hordozott a földtulajdon-viszony változása, és mert hagyományos foglalkozásaik például Somogy megyében ezekhez a gazdasági ágakhoz kötődtek. Ugyanez elmondható a privatizációról is, mivel az új tulajdonosok között cigányok egyáltalán nem jelentek, jelenhettek meg, és a tőkések nyereségérdekeltségének érvényesítése elsősorban az elbocsátások első lépését követően indulhatott meg. A városokban leírt gettósodási jelenség mellett a faluban élő közösségek is védtelenné váltak. Megszűntek, felbomlottak azok a keretek is, amelyek más hagyományos foglalkozásaiknak keretet, rendszeres piacot biztosítottak, amilyen például az erdei termékek gyűjtése és feldolgozása volt.

Ezeknek a gazdasági folyamatoknak egyik következménye volt a szakmunkásképzés megingása, holott ez volt a cigányság felfelé törekvő hányadának valamelyest perspektívát nyújtó intézménytípus. Ki kell emelnünk a valódi politikai dráma, a jugoszláviai háború következményeit is, ezek közé tartozik a már korábban is nehéz helyzetű Ormánság, Dráva mente gazdaságának ellehetetlenülése, s a szelektív migráció erősödése ebben a térségben. Az elesett cigány lakosság koncentráldódik ebben a térségben, ami a piacok, a vásárlóerő, egyúttal az innovációk korlátozásához vezetett. Másfelől viszont az illegális és a fekete gazdaság ebben a határ menti térségben megélhetést jelentett némelyeknek, de valószínűleg felmérhetetlen mértékben rombolta a munkával kapcsolatos erkölcsi értékeket is. Úgy véljük, hogy gazdasági folyamatok egy része visszafordíthatatlan, azonban meg kell és meg lehet keresni azokat a pontokat, ahol olyan struktúrák építhetők ki, amelyek lehetőséget nyújtnak a cigányság számára is.

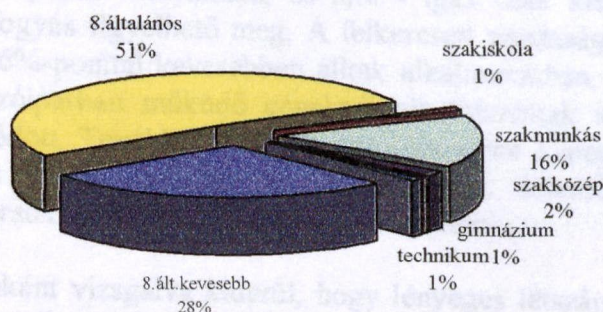
11. 5. 6. A regisztrált cigány munkanélküliek munkaerő-piaci jellemzői

Baranya megyében a különböző felmérések alapján a regisztrált munkanélküliek közel 10%-a a cigánysághoz tartozó állástalan, amely megközelítőleg 2.000 fő jelent az átlagos havi záró-létszámok alapján.

A cigány munkanélküliek számának megoszlása jelentősen eltér a munkanélküliek összességének térségi eloszlásától. Legnagyobb számban Siklós körzetében szerepelnek a regiszterben, ezt Komló térsége követi és csak harmadik a sorban a Pécsi körzet. Óvatosan kell kezelnünk azonban ez utóbbi mutatót, mivel pontosan e körzetben vélik úgy, hogy a cigány munkanélküliek több mint fele nem tartja a kapcsolatot a munkaerő-piaci szervezettel.

Kimutatható összefüggés fedezhető fel a települési munkanélküliségi ráta és a regisztráltak közötti cigány munkanélküliek részarány nagysága között.

Közel azonos arányban vannak a regiszterbe a két nembeliek, mindössze 1,3%-pontos az eltérés a nők javára, mivel ők 50,7%-ot míg a férfiak csak 49,3%-ot képviselnek. A korosztályi megoszlásukat tekintve a 26-35 éves korúak vannak a legtöbben. Fokozottabb az inaktivitási arány, főként a nők körében, aminek okát a cigányság családalapítási szokásaiban és a nagyobb számú gyermek vállalásában találhatjuk.

14. ábra: Iskolai végzettség szerinti megoszlásuk³¹

A cigány etnikumhoz tartozó munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy közel 80%-uk 8 általános vagy annál kevesebb iskolát végzett. Ezen belül 28% aki még a 8 osztályt sem végezte el. Egyhatodot alig haladja meg a szakmát szerzettek részaránya (16%), szakiskolát csupán 1%-uk végzett. Az érettségit adó iskolák közül a szakközépiskolai bizonyítvánnyal rendelkezők aránya csak 2%. Technikumot és a gimnáziumot végzők részaránya 1-1%. (SZÉKELY É. 2000)

³¹ A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

11. 5. 7. A cigány munkaerő elhelyezkedési esélyei Baranya megyében

A PTE BTK Romológia Tanszékének és Baranya megyei Munkaügyi Központnak 1999-es OFA forrásból finanszírozott közös kutatása arra irányult, hogy megvizsgálja, milyen esélyekkel pályázhat egye-egy potenciális munkahelyre Baranya megye munkáltatóinál a cigány munkaerő. A BMMK munkatársai kérdőíves formában a megye 234 gazdálkodó szervezetétől gyűjtöttek adatokat cégük gazdasági helyzetére, kilátásaira, munkaerő-politikájára vonatkozóan. A mintában arányosan szerepeltek a különböző létszámnagyság kategóriákba tartozó munkáltatók az 50 fő alattiaktól egészen az 1000 fő felett foglalkoztatókig.

11. 5. 7. 1. Az adatgyűjtés gazdálkodóinak foglalkoztatási jellemzői

A mintavételnél arra törekedtünk, hogy a megye gazdaságát meghatározó anyagi ágazatokban tevékenykedő nagy foglalkoztatók minél nagyobb arányban kerüljenek be, így a felmérésben szereplő gazdálkodó szervezetek alkalmazzák az anyagi ágazatokban foglalkoztatottak 50%-át.

A mintában szereplő munkáltatóknál megtört az 1998. év tavaszán és őszén tapasztalt létszám gyarapodás pozitív folyamata, és újra - igaz csak kismértékű - statisztikai állományi létszámfogyás figyelhető meg. A felkeresett gazdasági szervezeteknél 1999 augusztus 31-én 2,6%-ponttal kevesebben álltak alkalmazásban, mint 1998. december 31-én. A feldolgozóiparban működő cégeknél alkalmazottak számának bővülése is jelentősen mérséklődött. Továbbra is visszaszorulóban van a megyében hagyománnyal rendelkező bőr és faipar, valamint a műszergyártás. Jelentős a fejlődéssel járó létszámbővülés a híradástechnika és a gépgyártás területén.

Létszám kategóriánként vizsgálva kiderül, hogy lényeges létszám gyarapodás az 501-1000 fő közötti foglalkoztatóknál volt 5,9%-pontos és a 51-100 fősknél 4,1%. Az előző évekkel ellentétben, amikor a létszámcsökkenés legnagyobb arányban a kis szervezeteket (100 fő alattiak) érintette, az 1999 tavaszi adatokkal megegyezően a 101-300 fő közötti munkáltatók jelezték legnagyobb visszaesést (5,9 %).

A foglalkoztatotti létszám állománycsoportonkénti változásában folytatódott a tendencia: a fizikaiak apadását (94,9%) a szellemiek emelkedése kísérte (102,7%). Ennek következtében a fizikaiak hányada kétharmados, a szellemiek aránya pedig 33,8%-os a minta gazdálkodóinál alkalmazásban állók körében.

Teljes munkaidőben a statisztikai állományi létszám 90,9%-át foglalkoztatták, ez közel azonos a korábbi lekérdezéskor tapasztaltakkal. A határozatlan idejű szerződéssel foglalkoztatottak aránya kétharmados, bár rendkívül nagy a szóródás nemzetgazdasági ágazatonként. A határozott idejű munkaviszony a teljes sokaság átlagos értékét markánsan meghaladó a mezőgazdaságban (43,3%) és a bányászatban (42,7%). A minta egészének jellemző szerződésileg rögzített időtartama 187 nap, amely 34 nappal kevesebb, mint az előző felmérésnél volt.

A részmunkaidőben foglalkoztatottak részaránya a felkeresett cégeknél a korábbi évhez képest változatlanak mondható - 6,4%, az 500 fő feletti cégeknél a legnépszerűbb egytizedes a hányaduk. Legjelentősebb a törtmunkaidőben dolgozók hányada (31%) a ruházati termékgyártás nemzetgazdasági alágazatban. A teljes létszám 2,0%-a nyugdíjas

volt, szemben a korábbi év azonos időszakai 3,4%-kal.

A megkeresett gazdálkodók kétharmada egyműszakos munkarendben dolgozik, a két műszak 15,8%-ukra jellemző. Folyamatos munkarend szerint csupán 8,9%-nál folyik a munkavégzés, több mint felük az egészségügy területén tevékenykedő cégek adják.

A jelentős szervezeti átalakulások már lezajlottak Baranya megyében. A korábbi évekhez hasonlóan a szervezetek 96%-nál nem várható változás.

11. 5. 7. 2. A foglalkoztatás várható alakulása

A válaszadók várható létszám csökkentését két fő összetevőre bonthatjuk: a munkáltatók általi elbocsátásokra illetve a dolgozók által kezdeményezett vagy egyéb okból megszűnő alkalmazásokra. A mintába került gazdálkodók 55,6%-a (az egy évvel korábbi felmérésnél 8,1%-ponttal többen) jelezte a létszám csökkenését.

Baranya megye foglalkoztatási helyzete tovább nehezedett a 2000-es évekre, különösen komlói bányabezárás miatt, amely kb. 800 fő elbocsátását eredményezte. A megye összes gazdálkodó egysége 2000. I. félévére 1.175 fő elbocsátását tervezte, ami közel duplája az 1999-re tervezettnek.

A létszámcsökkenés 50%-a a határozott idejű szerződések lejárta miatt következett be, közel kétharmaduk szakképzetlen munkaerő, legnagyobb számban a közhasznú társaság foglalkoztatottjai voltak. Összességében megállapítható, hogy a határozott idejű szerződések szerepe jelentősen megnőtt a gazdálkodók létszám alakulásában.

A fent említett folyamatok nemzetgazdasági ágazonként különböző és ellentétes irányú elmozdulás eredményeként alakultak ki:

- A megye munkaerő piacának legnagyobb leépítője a Pécsi Erőmű Rt, amelyhez tartozó komlói Zobák bánya bezárás miatti elbocsátás 2000 első félév végéig több mint 800 főt érintett.
- A gazdaság motorjának számító feldolgozóipar volt a második legnagyobb leépítő, 323 főtől kívántak megválni a felmérés időpontjában 1999 bezárásáig. Az egy évvel ezelőttihez képest jelentős volt a növekedés (1998. II. félévi adata 122 fő volt). Az emelkedést alapvetően az élelmiszeripari ágazat gazdálkodóinak létszám karcsúsítási tervei idézték elő, ezen gazdálkodók 271 fő elbocsátását jelezték.
- Az adatok a mező és erdőgazdálkodásban is további nagyobb létszámot érintő elbocsátásokat prognosztizáltak.

Vonzás- körzet	gazd. száma	1999. II. félév				2000. I. félév			
		Létsz. csökk.		ebből elbocsátás		Létsz. csökk.		ebből elbocsátás	
		gazd. száma	lét- szám	gazd. száma	lét- szám	gazd. száma	lét- szám	gazd. száma	lét- szám
Pécs	111	69	1767	30	497	37	1720	14	1029
Komló	42	20	123	8	29	8	60	2	11
Mohács	33	11	166	2	21	5	93	1	80
Siklós	15	8	62	4	23	1	20	1	15
Sellye	11	4	9	1	2	0	0	0	0
Sziget- vár	14	13	209	3	61	9	61	2	25
Szentlő- rinc	8	5	15	1	4	1	16	1	15
Össze- sen	234	130	2351	49	637	61	1970	21	1175

55. táblázat: Létszámcsökkenések és elbocsátások nagysága vonzásokörzetenként³²

A mintába került cégek 20,9%-a tervezett elbocsátást 1999 végéig kirendeltségi körzetenként jelentős eltérést mutatva. A pécsi kirendeltség körzetében a cégek 27,4%-a volt elbocsátó, az 1000 feletti kétharmada felmondások bekövetkeztét jelezte. Utána Siklós kirendeltségi körzetének munkáltatói következtek, itt a 300-500 fő közötti foglalkoztatók játszottak ebben szerepet. Szigetvári kistérségben a legkisebb cégek minden harmadika tervezett elbocsátásokat. Legkisebb arányú (6,1%) a mohácsi munkáltatók közül felmondással élni kívánók részesedése. Öröndetes, hogy a legnehezebb foglalkoztatási helyzetű sellyei térségben minimálisra prognosztizálták a további elbocsátásokat.

Törvényszerűen Pécs és körzetében volt várható a létszám elbocsátások döntő többsége (78,0%), hiszen e régióban működtek és működnek a legnagyobb munkáltatók.

Az elbocsátások állománycsoportonkénti megoszlása a következőképpen alakult: A szakképzetlen fizikaiak részaránya szinte megegyezett az előző évvel, ők alkotják a teljes sokasság 48,5%-át. Ezzel ellentétes viszont az elmozdulás a szakképzett fizikaiak tekintetében, az 1998 szeptemberi 32,1%-os hányadról 36,3%-osra nőtt részesedésük 1999-re. Az elbocsátott szellemi munkaerővel kapcsolatos szándékok viszont visszaestek, a korábbi év őszi felmérés 20%-os értékéről 15,2%-ra. 2000. első félévére a prognózis az elbocsátandóknak állománycsoportonkénti összetételében változást mutatott:

- a szakképzetlen fizikaiak aránya jelentős mértékben mérséklődne - 35,9%-ra
- a szakképzett fizikai hányada viszont markánsa nő, így 50,8%-át fogják alkotni a tervezett elbocsátásoknak.
- a szellemiek aránya továbbra is süllyedőbe fordul és mindössze 13,4%-os a teljes sokaságon belül.

A fenti változásra a tervezett nagy létszámú bányász leépítés szolgál magyarázatul,

³² A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

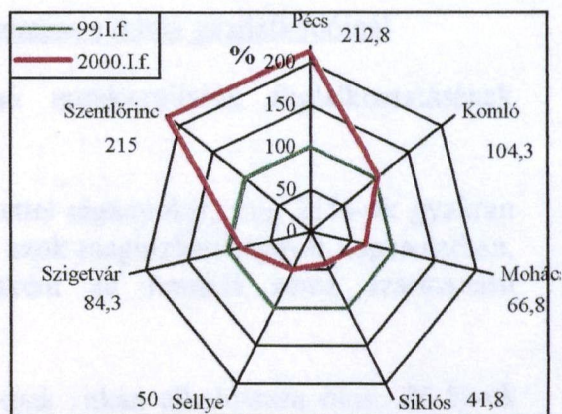
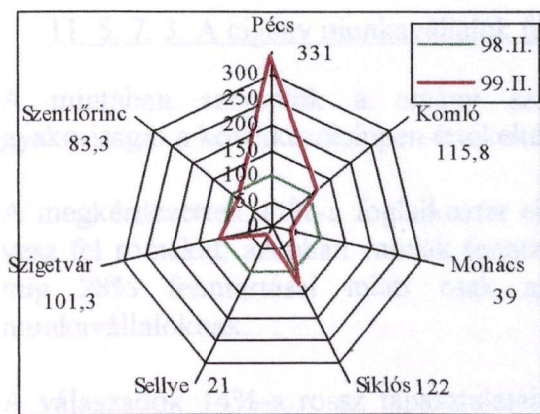
mivel jórészüik szakképzett.

A létszám felvételt tervező vállalatok száma a mintában szereplők között jelentősen visszaesett az 1998 őszi felméréskori értékhez képest, az akkori 154 cég 139-re csökkent. Így munkaerő-felvételt a gazdálkodók 59,4%-a tervezett 1999 végéig. A 2000 első félévére érvényes várakozások viszont már óvatosabbak voltak, ugyanis a gazdálkodóknak csak 36,3%-a tervezett új munkaerőt felvenni.

A létszámfelvételek 51,5%-át a feldolgozóiparban kívánták realizálni. Különösen pozitív, hogy a modernizációban húzóágazatnak számító híradás technikai termékek játszották ebben a fő szerepet (600 fő). A számítógépgyártásban 200 fővel (8,2%) tervezték bővíteni a foglalkoztatási létszámot. Az élelmiszerek és italok (171 fő) illetve a ruházati termékek gyártásának ágazatában (82 fő) jeleztek még jelentős munkaerő keresletet.

Az új áruház láncok térségünkben történt megtelepedése a kereskedelem területén teremtett 314 főnek (12,9%) elhelyezkedési lehetőséget. Minden tizedik álláskereső (265-en) a szállítási ágazatban találhatott munkahelyet.

Az 1998-ban tapasztaltakkal szemben, amikor a legnagyobb szervezeteknél (1000 felettiek) tervezték a legtöbb dolgozó felvételét, 1999-ben az 501-1000 fő közötti létszámú gazdálkodók kívánták felvenni az összlétszám egyharmadát (790 fő) Ezt követték a legnagyobbak 26,2%-os részaránnyal (641 fő), így a nagy szervezetek valósították meg a felvételek 58,7%-át. Jelentős munkaerő felszívók voltak még a 101-300 fő közöttiek is, 572 fővel a sokasság 23,4%-át képezik.

15. ábra: A létszám felvételek számának alakulása kirendeltségi bontásban
1999.II. félév 1998. II. 100% és 2000. I. félév 1999. I. 100%³³

A vizsgált időszak mindkét intervallumában a megyeszékhelyi gazdálkodói emelkedtek ki, e térség és vonzás körzete amúgy is kedvező foglalkoztatási helyzetének további javulását prognosztizálták a mutatók.

	Szakképzet- len fizikai	Szakképzett fizikai	Szellemi	Összesen
1995. II. félév	43,5	43,5	13,0	100,0
1996. I. félév	42,8	43,0	14,2	100,0
1996. II. félév	25,6	55,8	18,6	100,0
1997. I. félév	51,6	39,1	9,3	100,0
1997. II. félév	35,6	47,0	17,4	100,0
1998. I. félév	45,1	42,3	12,6	100,0
1998. II. félév	43,6	39,2	17,2	100,0
1999. I. félév	58,1	30,3	11,6	100,0
1999. II. félév	54,7	30,7	14,7	100,0
2000. I. félév	56,0	31,8	12,2	100,0

56. táblázat: A tervezett létszámfelvételek állománycsoportonkénti %-os megoszlása³⁴

A tervezett létszámfelvétel tekintetében jelentős elmozdulás figyelhető meg a ha két utolsó év végi adatát hasonlítjuk össze. A szakképzetlen fizikaiak felvételi szándéka egytizeddel nőtt, míg a szakképzettek hányada 30%-ra esik vissza és a szellemiek aránya is süllyedő. A következő etapban ismét a szellemiek részesedésének további apadását a szakképzettek kis mértékű emelkedését jelezték előre az adatok.

³³

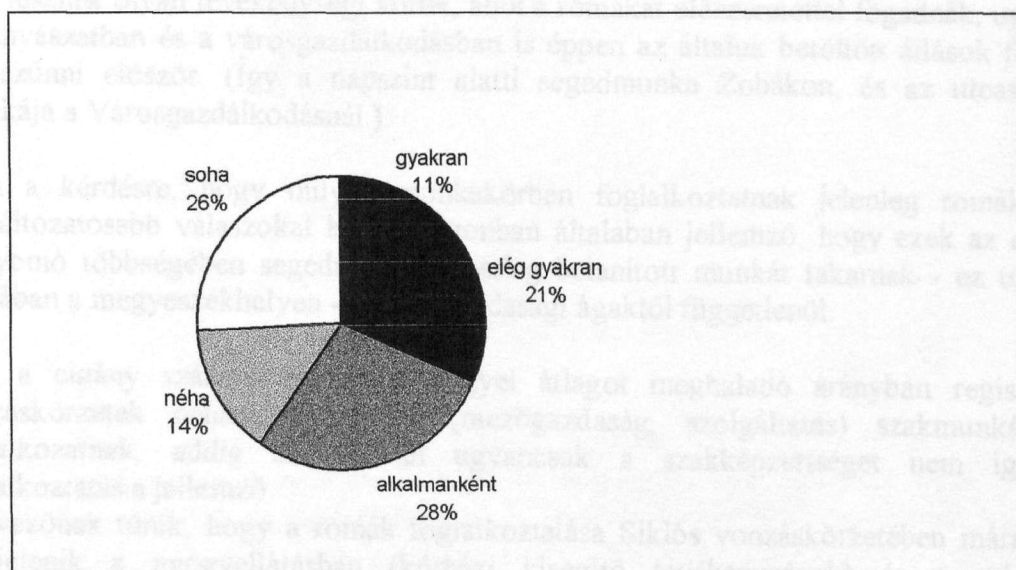
³⁴ A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000.

11. 5. 7. 3. A cigány munkavállalók foglalkoztatása a minta gazdálkodóinál

A mintában szereplők a cigány származású munkavállalók foglalkoztatásának gyakoriságát a következőképpen értékelték.

A megkérdezettek 11%-a foglalkoztat előszeretettel cigányokat, míg 21%-uk gyakran vesz fel romákat, azonban vannak fenntartásaik azok megbízhatóságával kapcsolatban, míg 28% fenntartásai miatt csak alkalmanként ad munkát roma származású munkavállalóknak.

A válaszadók 14%-a rossz tapasztalatai miatt csak ritkán alkalmazza őket, 26 %-uk pedig egyáltalán nem vesz fel romákat.

16. ábra: A Romák foglalkoztatásának gyakorisága Baranya megyében

A legerősebb elutasítás Pécs vonzáskörzetében mutatkozik, ahol a megkérdezettek 32%-a nem venne fel egyáltalán roma származású munkavállalót, ez a százalékarány 5%-kal meghaladja a megyei átlagot. A Komló és Mohács vonzáskörzetében mutatkozó elutasítás a megyei átlagot reprezentálja, míg Sellye, Szigetvár, Szentlőrinc és Siklós körzetének elutasító magtartása a válaszadók arányában nem is mutatható ki. (Négy vonzáskörzetben mindössze két munkáltató adott elutasító választ.)

Ugyanez az arány jellemzi a rossz tapasztalataik miatt csak néha (14%) vagy fenntartásaik miatt csak alkalmanként (28%) foglalkoztatókat is. A fenntartásaik ellenére elég gyakran foglalkoztatók százalékaránya 21%, mely jelentősen magasabb Sellye (45%), Szentlőrinc (57%) Szigetvár (38%) vonzáskörzetében. Mohács vonzáskörzete 5%-kal meghaladja a megyei átlagot, Pécs körzetében ugyanennyivel marad el attól, Komló körzetében ez az arány (8 %) a felét sem éri el a megyei átlagnak.

A romákat előszeretettel foglalkoztató munkáltatók aránya érdekes módon Komlón (24%) több mint kétszerese a megyei átlagnak mely csupán 11%. Mohács körzetéből egyetlen igenlő válasz sem érkezett, míg Pécs körzetében a válaszok aránya hasonlóan Szigetvár és Szentlőrinc térségéhez a megyei átlag közelében van. További érdekesség, hogy a roma foglalkoztatás arányában élen járó Ormánságból sem érkezett egyetlen pozitív válasz sem.

A kérdésekre adott válaszokból kitűnik, hogy a munkáltatókat reprezentáló válaszadók romákkal szembeni negatív beállítódását korábbi rossz tapasztalataik határozzák meg (például a megbízhatóság kérdése, képzettség hiánya, rossz megjelenés, esetenként stílusuk, modoruk, stb.) ezért még ott sem fogadják őket előszeretettel, ahol a foglalkoztatottságuk aránya a fenntartások ellenére magas, így példaértékű korábban említett Ormánság, ahol dacára a romák foglalkoztatásának kimagasló voltára, egyáltalán nem szívesen foglalkoztatják őket. Ugyanez figyelhető meg Siklós és Szigetvár térségében is, ha nem is ennyire élesen.

Valószínűsíthető, hogy a komlói vonzáskörzetben a bányabezárások miatt, vagy a Városgazdálkodási Vállalatnak a BIOCOM Kft.-vel kötött szerződését követően már ott sem lesznek olyan tevékenységi körök, ahol a romákat előszeretettel fogadnák, ugyanis a bányászatban és a városgazdálkodásban is éppen az általuk betöltött állások fognak megszűnni először. (Így a napszint alatti segédmunka Zobákon, és az utcaseprők munkája a Városgazdálkodásnál.)

Arra a kérdésre, hogy milyen munkakörben foglalkoztatnak jelenleg romákat, a legváltozatosabb válaszokat kaptuk, azonban általában jellemző, hogy ezek az esetek túlnyomó többségében segédmunkát, esetleg betanított munkát takarnak - ez utóbbit általában a megyeszékhelyen - nemzetgazdasági ágaktól függetlenül.

Míg a cigány származásúakat a megyei átlagot meghaladó arányban regisztráló vonzáskörzetek néhány ágazatban (mezőgazdaság, szolgáltatás) szakmunkásokat foglalkoztatnak, addig az iparban ugyancsak a szakképzettséget nem igénylő foglalkoztatás a jellemző.

Kedvezőnek tűnik, hogy a romák foglalkoztatása Siklós vonzáskörzetében mára már megjelenik a gyógyellátásban (kórházi kisegítő tevékenységek) és a szállodai szolgáltatásokban (takarító, szobalány, konyhai személyzet.)

Ezt a tendenciát azért értékeljük pozitívnak, mert néhány évvel korábban az úgynevezett "bizalmi" munkakörökben nem jelent meg a foglalkoztatásuk.

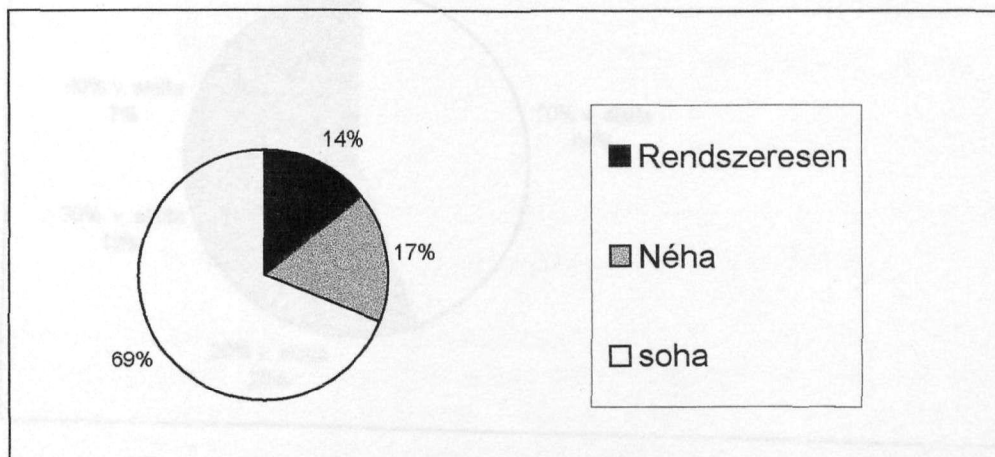
A legkedvezőbbnek a mezőgazdaságból érkező válaszok tűntek, ahol gépkocsivezető, nehézgépkészítő, mezőgazdasági szakmunkás - állattenyésztő - munkakörökben foglalkoztatnak romákat.

A kérdésekre adott válaszok háttérét vizsgálva úgy tűnik, hogy a mintában szereplők válaszhai indirekt minősítését is adják a területükön működő munkaügyi kirendeltségeknek.

Ott, ahol a fenntartások ellenére is az átlagot meghaladó mértékű a romák foglalkoztatásának hajlandósága, ott a kényszerből adódóan (a regisztráltak részarányát tekintve is magas a magát cigány származásúnak valló) az együttműködésnek a romák munkába helyezésének évekre visszanyúló előzményei vannak. Így a számukra indított képzési, majd foglalkoztatási programok, mely ezekben a vonzáskörzetekben indultak először. Ezek között kiemelten meg kell említeni a cigány szociális gondozó, roma közösségfejlesztő programokat, mások mellett.

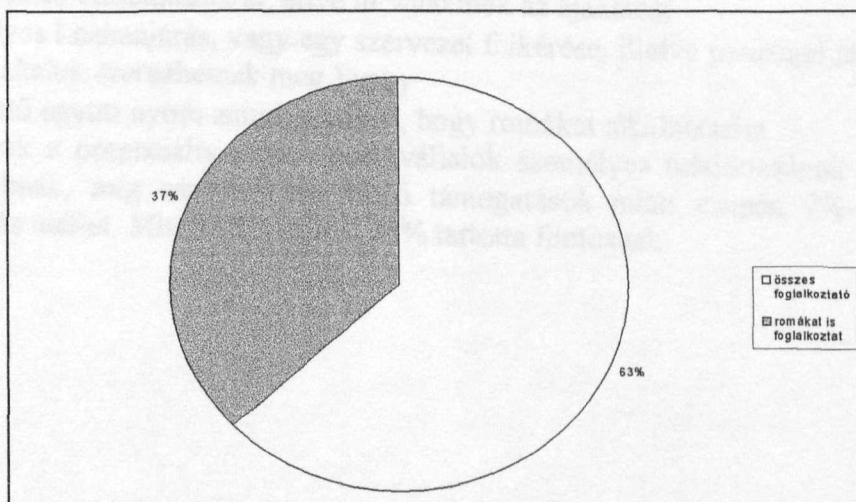
Ezeket azért tartjuk különösen fontosnak mert a kulturális örökségből adódó különbségek miatt ezeket a szakterületeket csak a romák foglalkoztatásával lehet hatékonyan ellátni.

Míg az első kérdésnél általában a foglalkoztatásra irányuló hajlandósággal foglalkoztunk a teljes munkaidős foglalkoztatásra vonatkozóan a második kérdésnél az idény és alkalmi munkások foglalkoztatása és közöttük is a romák e körben történő foglalkoztatásának aránya érdekelt bennünket. A válaszadók 10%-a sem foglalkoztat rendszeresen idényjellegű munkaerőt, 17%-uk néha vesz fel, míg majdnem 70%-uk egyáltalán nem foglalkoztat ilyen jelleggel.

17. ábra: Az alkalmi munkaerő foglalkoztatása Baranya megyében

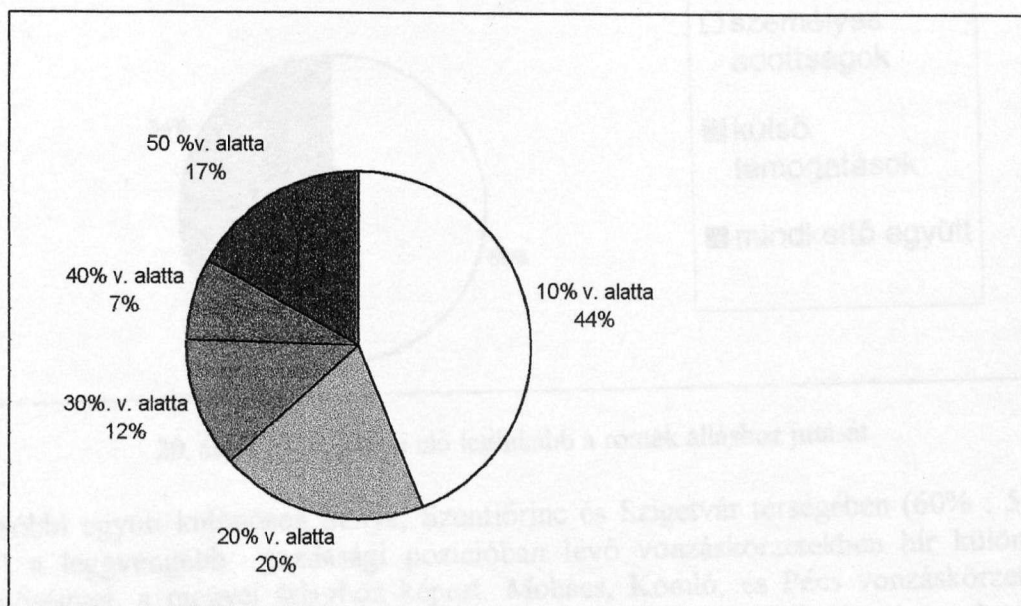
A rendszeres foglalkoztatók megyei átlagát tekintve Szigetvár vonzáskörzetében a megyei átlag majd kétszeresét éri el arányuk, míg azok közül, akik csak néha vesznek igénybe ilyen jellegű munkaerőt Sellye és Mohács térségében szerepelnek nagyobb arányban (27 és 34 %). Azon munkáltatóknál, ahol foglalkoztatnak ilyen munkaerőt csak egy részét képezi a cigány foglalkoztatottak száma.

18. ábra: Az alkalmi munkásokat is foglalkoztatók között a romákat is foglalkoztatók aránya

A foglalkoztatottak aránya rendkívül nagy szóródást mutat 2-80% között egy-egy munkáltatónál, bár a túlnyomó többség inkább 2-50% között foglalkoztat romákat alkalmoszerűen. A statisztikai elemzésnél így csak ezeket a kategóriákat vettük

figyelembe, mert 50% felelt mindössze egy esetben állt fenn foglalkoztatás (az említett 80%-os arány.)

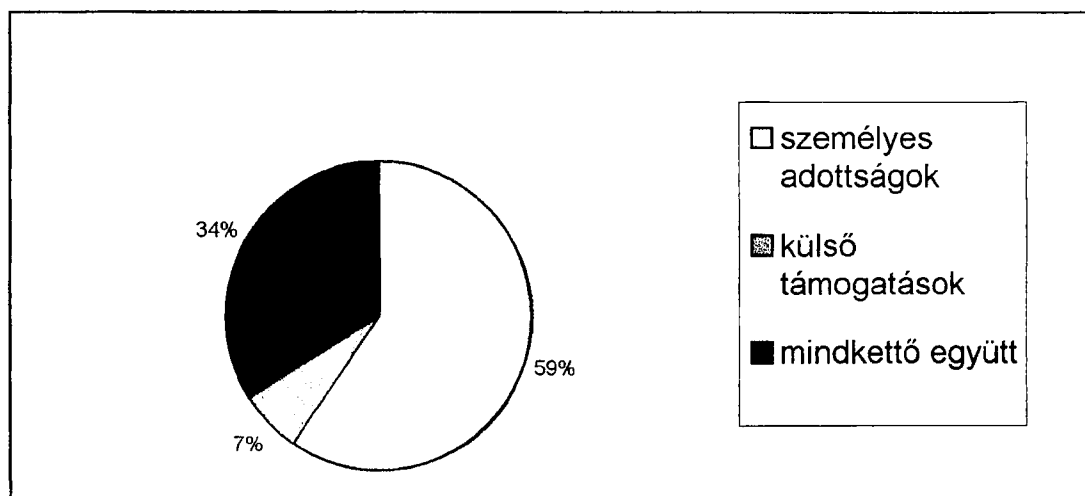
19. ábra: Az alkalmászerűen foglalkoztatottak között milyen arányú a romák foglalkoztatása

Az ideénymunkáknál a nemzetgazdasági ágak közül a mezőgazdaság mellett hagyományosan megjelenő építőiparon kívül most megjelenik a idegenforgalmi szolgáltatásokhoz kapcsolódó gyógyellátásban, szállodai és kereskedelmi és vendéglátóipari szolgáltatásokban megjelenő foglalkoztatási szándék.

A lekérdezés során az is érdekelt bennünket, hogy a munkavállalók a romák foglalkoztatása esetén mit részesítenek előnyben:

- inkább a jelentkező személyes adottságait, vagy
- inkább külső támogatásokat, értve itt valakinek az ajánlását
- (személyes közbenjárás, vagy egy szervezet felkérése, illetve pénzügyi támogatások amiket általuk szerezhetnek meg,) vagy
- mindkettő együtt nyom annyit a latban, hogy romákat alkalmazzon.

A válaszadók a potenciális roma munkavállalók személyes tulajdonságait tartották a legfontosabbnak, míg csupán csak külső támogatások miatt csupán 7%-uk dönt a foglalkoztatás mellett. Mindkettőt együtt 34% tartotta fontosnak.

20. ábra: Mi segítheti elő leginkább a romák álláshoz jutását

Ez utóbbi együtt különösen Sellye, Szentlőrinc és Szigetvár térségében (60% ; 50% ; 43%) a leggyengébb gazdasági pozícióban lévő vonzáskörzetekben bír különösen jelentőséggel, a megyei átlaghoz képest. Mohács, Komló, és Pécs vonzáskörzetében (84%; 63%; 60%) a személyes tulajdonságok bírnak a kiválasztásnál meghatározó jelleggel. A csak a külső támogatásokra leginkább Szigetvár térségébe támaszkodnak, itt ennek aránya 21%.

A válaszok több dologra engednek következtetni: Ott, ahol a legjelentősebbek a romákkal szembeni fenntartások a legfontosabbak a személyes adottságok, ezek bírhatnak a legmeggyőzőbb erővel, itt nincs különösebb jelentősége a pénzügyi vagy személyes támogatottságnak sem, illetőleg ha eltekintünk a fenntartásoktól, akkor például a megyeszékhely esetében a szakképzettség a döntő az alkalmazás kérdésében, így szakmai alkalmatlanság esetén jelentőségét veszti bármilyen külső támogatás.

Ugyanakkor fentieknek oka lehet az is, hogy a kisebb vonzáskörzettel rendelkező kirendeltségek több energiát tudnak fordítani a pénzügyi támogatások ismertetésére, ajánlására, így ismertebbek a Munkaügyi Központ szolgáltatásai is, és említhetjük, hogy ezeken a területeken kevésbé domináns egy-egy nagyobb település, így az emberek adott településeken ismerik egymást, ezért a személyes ajánlásoknak nagyobb jelentősége van.

Az előző kérdésre adott válaszok között jelentős hangsúlyt kaptak a romák személyes adottságai foglalkoztatásuk esetén. A munkavállalók személyes adottságoknak tulajdonított fontosságát értékelendő, arra kértük a válaszadókat, értékeljék, hogy általában és kifejezetten a romák esetében mit preferál a felvételnél az egyes attitűdök közül, így a képzettséget, megjelenést, vagy inkább az modorát fizikai állapotát, esetleg lényeges a családi állapot ?

A kapott válaszokból az tűnik ki, hogy a etnikai hovatartozástól függetlenül, fontos a megjelenés, és a jó modor, csak ezt követően - amennyiben az első benyomások a kedvezőek - foglalkoznak a munkavállaló képzettségével. A fizikai állapotot a munkakörtől függően tartják fontosnak vagy kevésbé fontosnak (természetesen a kötelező orvosi alkalmasságon túl, ha ez szükséges) és még a családi állapot sem képezi a válaszadók körének kitüntetett figyelmét. (21. ábra)

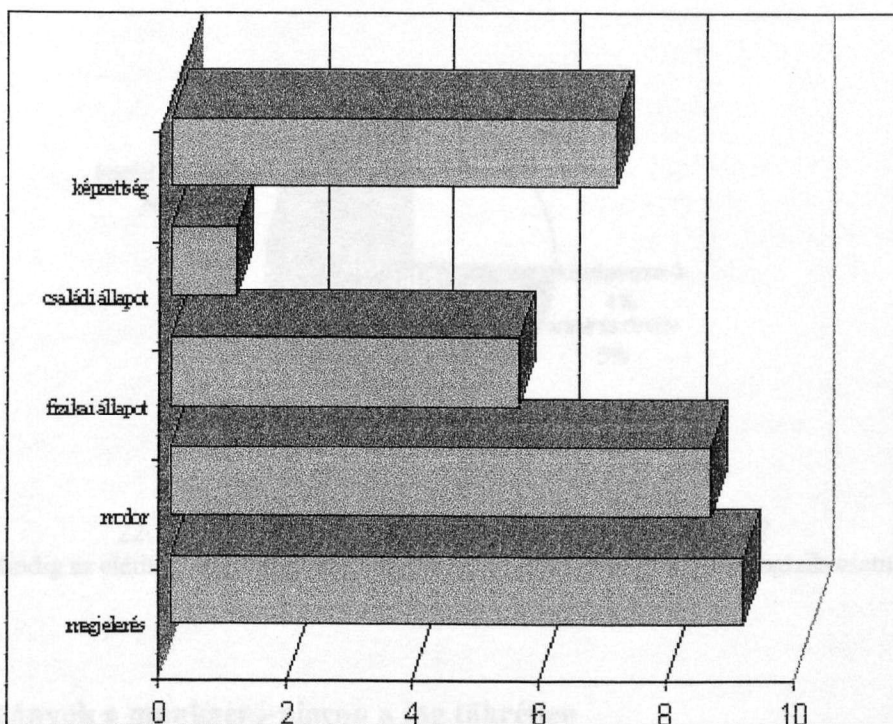
A következő kérdéscsoportban azt vizsgáljuk, hogy a mintában szereplő munkaadók szükségesnek találják-e a romák esetében a referenciákat, általában szükségesnek tartják-e, és ha igen, akkor mit tekintenek, jó ajánlásnak. A válaszadók 35 %-a a romák esetében igénybe vesz referenciákat, ami betudható korábbi rossz tapasztalataiknak és az irántuk táplált bizalmatlanságnak, míg 65%-uk megadja a bizonyítás esélyét számukra, mondván mindenki annyit ér amennyit bizonyít, de ez csak az egyik szempont, a másik inkább az, hogy a gyakorlatban nincs lehetősége rá, hiszen nincsenek kialakult hagyományai a referenciarendszernek hazánkban.

Ha általánosságban a szándékot firtatjuk, - nem kiragadva a roma kisebbséget, -hogy igénybe venne e referenciákat, ha lehetősége volna rá akkor jelentős eltérést tapasztalhatunk a kapott válaszok összehasonlítása során, hiszen ez esetben a válaszok arról szólnak, hogy 62% jó ötletnek tartaná, és ha módja volna rá, alkalmazná a referenciákat.

Felvetődhet a kérdés, hogy ha ilyen szándékaik vannak a munkáltatóknak, akkor miért nem e szerint járnak el, hiszen mint láttuk a romák esetében az előzőekben, a jelen szándék és a valóság között majd kétszeres eltérés van a meg nem valósulás arányában. Ennek hátterét vizsgálva kialakult az a kép, miszerint a romákra vonatkozó referenciák a gyakorlati napi tendenciát mutatják, míg az általánosságra vonatkozó kérdés az elvi szándékot firtatja, miszerint jó lenne, ha volna, - de sajnos a gyakorlatban nincs, így hiába az igen magas 62 %-os arány, mert a munkáltatók nem rendelkeznek azzal az információs háttérrel, ami ehhez szükséges lenne.

38%-uk nem is vesz igénybe referenciát, nem bízva azok hitelességében, inkább kipróbálja a munkavállalót még elvi szinten is.

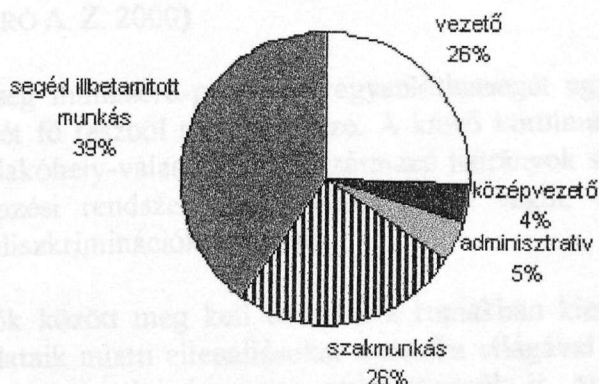
Ha elviekben igénybe venne referenciákat, akkor elsősorban a korábbi munkáltatók véleményére adna, 54 %- míg az ajánlásokat csak 12 % tekintené mérvadónak, és köztes értéknek tekinthetjük a 34 %-os aránnyal azokat, akik bármilyen referenciákat elfogadnak, tehát nem súlyozzák azokat.

21. ábra: A munkáltatók véleménye a felvételre jelentkezők személyes adottságainak fontosságáról (max.10)

Ezek a megállapítások érvényesek a munkáltatók napi gyakorlatára is.

Arra a kérdésre, hogy a munkáltatók partnereit befolyásolja -e a cigány származású munkavállalók foglalkoztatása, túlnyomórészt az a válasz, hogy nem érdekli, nem befolyásolja az együttműködést. Szentlőrinc, Szigetvár, Sellye, és Siklós térségében egyáltalán nem, míg rossz tapasztalatai miatt Mohács vonzáskörzetében a válaszadók 39%-a, Pécs térségében 15%-a és Komló körzetében 11%-a szerint érdekli partnereit, hogy foglalkoztat-e romákat. Két munkáltató esetében a partnerek a jobb alkupozíció reményében örülnek ha fennáll a foglalkoztatás, míg egy esetben annyira zavarja partnereit, hogy azok elállnak az együttműködési szándéktól.

22. ábra: Milyen munkakörökben alkalmazna romákat?
(Mindig az elérhető legmagasabbat jelöltük meg, tehát abban és az alatt foglalkoztatna)

11. 6 . Cigányok a munkaerő-piacon a jog tükrében

Külön gondolatkörként szükséges felhozni a romák helyzetének alakulását az európai integráció tükrében. Számos jelzés érkezett már eddig is az Európai Unió politikai testületeitől arról, hogy a romák pillanatnyi státusa a csatlakozási folyamatot gátló, hátráltató tényező. Ennél a kérdéskörnél elsősorban a munkaerő-piaci aggodalmak kerülnek megfogalmazásra, hiszen az uniós tagállamoknak nem érdekük, hogy a romák alacsonyán kvalifikálva, alacsony fizetésűktől, és életkörülményeiktől üzelve elvegyék a helyi munkaerőtől a foglalkozási lehetőségeket. Uniós alapelv, hogy mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a cigányok élni tudjanak jogaikkal, gyakorolják azokat. A rasszista jelenségekkel szemben pedig határozott, rendőri intézkedéseket igényelnek. Az Unió számos támogatást nyújt a romák megsegítésére azért, hogy saját szociális környezetükben találjanak maguk számára boldogulást. Mindemellett még külön felhívják a figyelmet a közvéleményben és a közigazgatásban észlelhető a rasszista tendenciák megszüntetésére.

Az EU-n belül nincsenek, vagy csak virtuálisan léteznek országhatárok. Éppen ezért, ha kinyílnak a Schengeni határok, akkor a hazai munkaerőnek köztük a hazai roma munkaerőnek is jelentősen közelítenie kell az EU-ban létező kondíciókhoz.

Az Európai Unió Brüsszeli delegációjának országjelentése 1997. óta fogalmaz elmarasztalólag a hazai cigánysággal kapcsolatos kormányzati cselekvésekkel kapcsolatban. Miután a politikai aktualitások (pl. a zámolyi romák esete) is a csatlakozási folyamat lassulásához vezethetnek, indokolt felsorolni azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a kormányzat különböző területi hatáskörrel megfogalmaz a humán-erőforrás fejlesztése, ezen belül a hazai kisebbségek politikai és társadalmi integrációjának biztosítása érdekében.

A munkaerő-piaci szervezet felhasználhatja az Unió programozási alapelveit a romák felzárkóztatása tekintetében. A foglalkoztatási törvény (1991. évi IV. törvény) 2. §-a megfelelő keretet biztosít az előítéletesség-mentes működéshez ugyanúgy, mint a pozitív diszkriminációhoz.

A roma foglalkoztatási és képzési projektek létrehozása csak akkor indít el igazi aktivitást, ha érvényesül a komplexitás elve ugyanúgy, mint az addicionalitása, a partnersége. (APRÓ A. Z. 2000)

A cigány népesség munkaerő-piaci esélyegyenlőtlenségét egy olyan tényezőrendszer okozza, amely két fő részből tevődik össze. A külső körülmények között jelenik meg többek között a lakóhely-választásukból származó hátrányok sokasága, az urbanizációs deficitük, a képzési rendszer rugalmatlansága és végül, de nem utolsósorban a munkaerő-piaci diszkriminációk sokasága.

A belső tényezők között meg kell említeni a romákban kialakult attitűdöket, eddigi negatív tapasztalataik miatti ellenállásokat a munka világával szemben. Feszültségeket okoz foglalkoztatási, nyelvi és egyéb rétegzettségük is, amely kapcsán egymással szembenálló, versengő, egymást legyőzni kívánó csoportok feszülnek egymásnak és a többségi, befogadó nemzetnek egyaránt.

A kétirányú előítéletesség olyan szociálpszichológiai attitűd, amely negatív sztereotípiaként kedvezőtlen diszpozíciókat hordozva alkotott vélekedések összessége egy csoportról. Esetünkben beszélhetünk a romák előítéletességéről befogadó környezetükkel és egymással összefüggésben, valamint kognitív és affektív összetevők negatív sokaságáról a többségi társadalom irányából. (APRÓ A. Z. 2000)

Az előítéletesség meggátolása jogi keretek között is szabályozott módon történik. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata óta számos ENSZ és egyéb rendelkezés tiltja a nemzetiségek és etnikumok kirekesztését.

Az 1991. évi IV. törvény a Foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról /Flt./ (2) §-ában a következő tiltó és megengedő rendelkezést foglalja magába: *“A foglalkoztatás elősegítése és a munkanélküliek ellátása során nem szabad hátrányos megkülönböztetést tenni a munkavállalót, munkanélküliek között nemük, koruk, fajuk, származásuk, vallásuk, politikai meggyőződésük és munkavállalói érdekképviselési szervezetekhez való tartozásuk miatt. E rendelkezés nem zárja ki azt, hogy a munkaerő-piacon hátrányos helyzetben levőket többlet-jogosultságok illessék meg.”*

Az esélyegyenlőség azonban a munka területén sem valósítható meg pusztán törvények megalkotásával.

A munkaerő-piaci jelenségek, a romák foglalkoztatásának körülményei nem elemezhetőek a fent részletezett szociális-jogi dimenziók nélkül. Fontos megértenünk azokat a dichotómákat, amelyek az asszimiláció-integráció, hagyományörzésekorszerűsítés, elkülönülés-kölcsönös befogadás, gettósodás-esélyegyenlőség tengelyek mentén jelentkeznek. (APRÓ A. Z. 2000) A hátrányos helyzet adódhat abból, ha valaki földrajzilag olyan területen él, hogy nincs esélye arra, hogy iskolába járjon, hogy olyan munkát szerezzen, ami képességeinek, képzettségének és készségeinek megfelelő. Adódhat abból, hogy valaki származását tekintve nem tud illeszkedni a társadalomba, mert vagy a saját, vagy a társadalom életvitele őt erre predesztinálja. Probléma lehet, amikor valaki egészségkárosodásból adódóan válik hátrányos helyzetűvé, de lehetnek esetek, amikor ezek az okok halmozottan jelentkeznek. (FODOR, 2000)

A magyarországi roma népességről számtalanszor megállapították már, hogy szociális konfliktusai kizárólag komplex módon értelmezhetőek. Nem elégséges csupán egy-egy

tényezőt kiemelni, hanem átfogó módon és összefüggéseiben szükséges megközelíteni a felzárkóztatás és integráció lehetséges módozatait. (BMMK, 2000)

11. 7. Lehetőségek a munkaerő-piaci hátrányok kiküszöbölésére

Ahhoz, hogy az előzőekben elemzett komplex összetevőkre visszavezethető munkaerő-piaci hátrányokat mérsékeljük, hogy a cigány népességet visszaintegráljuk a munka világába, s ezzel megszüntessük azt a szociális hátrányt, amely folytonosan újratermelődve a mai magyarországi cigányságot sújtja több szintű cselekvési rendszerre van szükség. Más-más típusú megközelítést igényelnek a cigány népesség eltérő korcsoportjai: a még iskolás korúak (akiknek az esetében már az oktatási rendszeren belül meg kell adni azt a segítséget, azokat a kapaszkodókat, hogy az iskolából kilépve eséllyel helyezkedjenek el a munkaerő-piacon); a pályakezdő fiatalok (akiknek életkori sajátosságaik miatt még nagyobb esélyük van arra, hogy további tanulással, átképzéssel integrálódhassanak a munka világába); valamint a középkorú munkavállaló korosztály (akik már nehezebben váltanak, ezért másfajta segítséggel akadályozható meg szociális ellehetetlenedésük). A továbbiakban e három korosztály esetében tekintjük végig a lehetséges beavatkozási pontokat, azokat a pozitív kezdeményezéseket, amelyek akár a régióban, akár országosan beindultak, illetve ezek nehézségeit.

11. 7. 1. Iskolás korúak

A rendszerváltoztatást követően az oktatásügy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a cigányság integrációja és arányos jelenléte az oktatási rendszer minden szintjén biztosítva legyen. Ezek az erőfeszítések a munkaerő-piaci szervezet törekvéseivel azonos hullámhosszban, azzal koordinálva komoly eredményeket hozhatnak már rövidtávon is. Azonban néhány körülményre szükséges felhívni a figyelmet. A cigánysággal kapcsolatos kulturális és szociális dimenziók gyakran átfedésbe kerülnek egymással. A felzárkóztatást biztosító speciális intézményrendszer a romák számára még nem teljesen kialakult, az ezt szolgáló PHARE projekt indítására (HU-99.O4-O1) 2001-ben került sor, a program három alprogramjára mindösszesen 9,6 millió Euro forrás áll rendelkezésre. A projekt három komponensből áll. Mind a három komponens az EU Bizottság 1997-es, Magyarország EU csatlakozására vonatkozó országtanulmányában meghatározott prioritásoknak megfelelően és az 1997 júliusában, a magyar kormány által elfogadott, országos roma programmal összhangban fogalmazódott meg. (APRÓ A. Z. 2000)

A kisebbségi oktatási programok, a tehetséggondozás, felzárkóztatás rendszere megoldást nyújthatnak azon problémák kiküszöbölésére, amelyek a cigány származású diákokat az iskolarendszer alsóbb szintjein megakasztják. E témakört a 10.4. fejezetben elemeztük részletesen. Ám, mint arról szintén szöveltünk a korábbiakban, a kisebbségi oktatás ma még nem működik zökkenőmentesen. A kiegészítő normatívák nem minden esetben rendeltetésszerűen kerülnek felhasználásra, ill. nem minden esetben kerülnek a megfelelőhelyre. Ezen a területen a transzparenciát (átláthatóságot) a társadalmi és állami kontroll egyidejű alkalmazása biztosíthatja. Nem biztosított a cigány kisebbségi önkormányzatok oktatás területén megvalósuló jogosítványa (ld. kisebbségi tv.), ill. jelenleg ezek a jogi személyek nem rendelkeznek megfelelő erőforrással a lehetőségek

megvalósításához. Állandó, és jogos kritika éri a kisebbségek számára biztosított ösztöndíjrendszert is, amely nem minden esetben a megfelelő helyen biztosít egzisztenciális háttérrel. (Az elmúlt években csúcsosodtak ki a feszültségek az Arany János Tehetséggondozó Programmal kapcsolatban.)

A középtávú cselekvési program és a regionális területfejlesztési programok humán erőforrás fejlesztését célzó elemeihez, egyes gazdaság- és szociálpolitikát érintő fejezeteihez konkrét források mellérendelése szükséges, emellett speciális kollégiumi hálózat létrehozása indokolt a hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatása érdekében. Ezek a kollégiumok nemcsak lakáslehetőséget, hanem a közösségi oktatás és nevelés lehetőségét is megteremtik. Az idézett statisztikából kiolvashatóan jelentős mértékben meg kell emelni a közép- és felsőfokba bevont roma fiatalok számát. Össztársadalmi feladat a tolerancia és az empatikus magatartásformák kialakítása, a diszkriminációmentes szociális miliő megteremtése, emellett a kriminalizálódott helyzetek jogállami úton történő kezelése a terjedő önbíráskodások helyett. Ez utóbbiban a különböző, állami támogatást is igénylő, jogvédő civil szervezetek közreműködése szükséges.

11. 7. 2. A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és az esélyegyenlőséget elősegítő eszközrendszer

Az a tény, hogy a pályakezdők meghatározó része iskola végzését követően a munka világával mint munkanélküli szembesül, ez a foglalkoztatáspolitikai hátrányok mellett általános szociálpolitikai összefüggéseket is felvet. A fiataloknak is szükséges perspektívát, életcél, pozitív motivációkat találni ahhoz, hogy integrált részeivé válhassanak a redisztribúciónak. Ezzel szemben szükséges elkerülni a családi konfliktusok kialakulását, a deviáns magatartásformák sztereotipizálódását. Szükséges leküzdeni a munkáltatók előítéletességét is a pályakezdők, ezen belül a roma pályakezdőkkel szemben. Ehhez komplex programok kialakítása szükséges, amely magában foglalja a munkaerő-piaci szolgáltatások széles körét, a prevenciós és tájékoztatási tevékenységeken keresztül a speciális állásbörzék és egyéb humánszolgáltatások rendszerbe állítását. A pályaválasztásukat és munkaerő-piacra történő csatlakozásukat aktív foglalkoztatás-politikai eszközök is elősegítik. A régióban megszületett tapasztalatok azt mutatják, hogy a csoportos foglalkozások körében legkedveltebbek a fiatalok részéről az impulzusfoglalkozások voltak. A munkavállalási tanácsadók részéről az ilyen típusú csoportfoglalkozások megszervezése nagy időigénnyel jelentkezik, ennek ellenére elengedhetetlennek tartjuk, a roma közösségi színtereken történő szolgáltatás-kihelyezéseket is.

A PTE BTK Romológia Tanszék, valamint a BMMK 1999-es kutatásának fontos elemét képezte a régióban élő pályakezdő cigány származású fiatalok helyzetének, életútjának vizsgálata.

A kutatás először arra a kérdésre kívánt választ kapni, **milyen tényezők akadályozzák** a régióban élő cigány/roma pályakezdőket a munkavállalásban. Mint a kérdőíveinkre adott válaszok rámutattak, egyaránt szó van itt a lakóhelyen elérhető munka hiányáról, a közlekedési helyzetről, a közlekedési költségekről. A válaszolók családi állapot szerinti összetétele még inkább fokozza e munkavállalói réteg munkaerőpiaci immobilitását. Ugyanis mindössze kétötödük hajadon vagy nőtlen, túlnyomó többségük házas vagy

élettársa van,. Minden második fiatalnak van már gyermeke is, néhányuknak három vagy annál több. Két vet fel ez a helyzet. Az egyik az, hogy a felnőttek – fiatal szülők – pénzkereső munkájára nagy szükség van, a másik pedig, hogy a mozgékonyt – mobilitást a szó földrajzi és társadalmi értelmében egyaránt – esetleg korlátozza az ellátásra váró család. Ugyanakkor arra is érdemes figyelni, hogy ezek a zömében családos fiatal emberek késnek mutatkozni és nagyon is érdekeltek abban, hogy önmaguk és családjuk helyzetének javítása érdekében lépéseket tegyenek.

A válaszolók nemek szerinti megoszlása igazolni látszik a férfi és női szerepek közötti tradicionális különbségről hipotetikusán megfogalmazottakat: a beszélgetéseken részt vevő nők többsége asszony, ráadásul gyermekes anya. A férfiak között az egyedülállók aránya a magasabb. Úgy gondoljuk, hogy a házasság előtt álló fiatal cigány lányok kevesebb szabadságot élveznek ilyen programon való részvétel esetében, és talán kevésbé is érzik magukat érintettnek a munkavállalás kérdésében.

Választ kerestünk arra is, milyen szerepe van az iskolázottsági/képzettségi szintnek, az egészségi állapotnak, családi okoknak. A fiatalok iskolázottsága rendszerint igen alacsony, képzettségük hiányzik vagy szintén alacsony szintű (a magukat szakképzettként besorolók többsége sem OKJ-s szakmával rendelkezik). Az általános iskolát végzett fiatalok iskolai eredményei a ténylegesnél jóval nagyobb arányban indokolták volna a továbbtanulást. Ez és az általános iskolából kiesettek, lemorzsolódók magas aránya a közoktatás felelősségének kérdést veti fel. Úgy tűnik, a közoktatás, a pedagógusok még mindig nem fordítanak elegendő figyelmet cigány tanítványaik eredményes iskolai továbbhaladására, s ami még ennél is elszomorítóbb, pályairányítására sem. **A kisebbségi önkormányzatok fontos feladata, hogy ösztönözzék az iskolákat feladataik jobb megoldására, és segítsenek a cigány fiatalok eredményesebb és magasabb színvonalú továbbtanulásában.**

A nemek közötti különbségek is megfelelnek az országos tendenciáknak. A nők az általános iskola befejezéséig a férfiaknál nagyobb arányban jutottak el, a szakképzésükre viszont az jellemző, hogy a férfiak inkább szakmunkásképzőben, a nők viszont inkább szakiskolában tanultak tovább. Érettségit adó iskolában nagyjából egyenlő arányban tanulnak, illetve tanultak.

Kistérség szerint elemezve az iskolázottsági adatokat néhány jellegzetes vonást emelhetünk ki. **A munkanélküli fiatalok iskolázottsági és képzettségi szerkezete annál jobb minőségű, minél hátrányosabb helyzetű a lakóhely települése vagy kistérsége.** Ez a kézenfekvőnek is tekinthető megállapítás azt az elszomorító következményt is magában foglalhatja, hogy ezeken a területeken csökkenni fog a tanulási motiváció, mivel a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy a “tanultak” sem tudnak elhelyezkedni. **Sürgős teendője a munkaügyi szervezeteknek,** hogy ösztönözze ezekben a térségekben a foglalkoztatási alapok igénybe vételét elsősorban a viszonylag iskolázottabb fiatalok bevonására. A kisebbségi önkormányzatoknak és a civil szervezeteknek ebben nagy szerepe lehetne, amint abban is, hogy ösztönözze a munkanélküli fiatalokat (és idősebbeket) a regisztrációra. A megyeszékhelyen lényegében azok a cigány fiatalok maradnak munka nélkül, akiknek alacsony vagy hiányos az iskolázottsága. Ez nyilván elsősorban az élénkebb munkaerő-piacra függ össze, de valószínű az is, hogy a munkaüggyel, munkapiaci képzéssel foglalkozó szervek lakóhelyi hozzáférhetősége is növeli a foglalkoztatási esélyeket. Ez a kedvező pozíció kisebb mértékben ugyan, de érzékelhető a kistérség egészében, ezzel magyarázható a munkanélküli cigány fiatalok igen rossz iskolázottsági szintje és

szervezete. Ebből a helyi oktatás- és munkaügyi politika számára vonatkozóan az a javaslat fogalmazható meg, hogy a jelenleginél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani az általános iskolai lemorzsolódásra és az általános iskolát végzettek szakképzéshez való juttatására.

A megye többi kistérségében – ahol jelentős arányban vannak szakképzettek is a munkanélküli cigány fiatalok között – az átképzésre kellene nagyobb energiákat fordítani. A szigetvári térség jellemzője, hogy a csak általános iskolát végzettek aránya igen magas, ugyanakkor itt a legalacsonyabb az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezőké. Ez arra utal, hogy hiányzik vagy nem elég vonzó az elérhető szakképzés.

Mivel a városokban és a községekben élők iskolázottsági szerkezetében lényegesen kisebb az eltérés a vártnál, ez arra enged következtetni, hogy a gazdaságilag stagnáló városok még saját fiataljaiknak sem tudnak munkát adni, még kevésbé a környékükhöz tartozó községekben élőknek.

A pályakezdő fiatalok csaknem háromnegyede kevesebb, mint egy éve munkanélküli, nekik a tapasztalatok szerint van esélyük belépni a munkaerő-piacra. A többiek – akik 1-5 éve, illetve több mint 5 éve vannak munka nélkül – a tartós munkanélküliek kategóriájába tartoznak. Igen nagy odafigyelést, rengeteg támogatást és a gazdaság dinamizálódását igényelné, hogy visszakerüljenek a foglalkoztatottak körébe. (FORRAY R. K. 2000/A)

Másodszorra választ kerestünk arra a kérdésre milyen **tervekkel** rendelkeznek e fiatalok, mit tesznek, és mit kívánnak tenni az érintettek helyzetük javításáért: a képzésben, átképzésben való részvétel, illetve ennek igénye, az egyéni vállalkozások, a fehér, szürke, a fekete gazdaságban való alkalmi munkavállalás, lakóhely-változtatás, stb. dimenziókban kerestük a válaszokat.

Az életervek (vágyak, igények) pszichológiai, szociálpszichológiai és szociológiai értelemben is kiemelkedően fontos tényezői az egyének és társadalmi csoportok helyzetének. Hiányuk vagy irrealitásuk egyaránt arra utal, hogy az illető egyén vagy csoport nem képes irányítani saját sorsát: vagy belenyugszik helyzetébe vagy irreleváns, esetleg társadalmilag káros megoldásokat keres. A reális tervek egy-egy lépést jelentenek az egyén és csoport helyzetének javítására. Nehéz persze megítélni az életervek realitását egy kérdőív kitöltése alapján. Becsléseket azonban lehet készíteni, amelyek elsősorban a kérdezettek helyzetére irányulnak, másodsorban a gyakorlati (politikai) beavatkozást segítik.

Először az iskolázási, önképzési tervekre, azután a munkavállalásra vonatkozó elképzelésekre kérdeztünk rá. Mielőtt ezeket elemeznénk, áttekintjük azokat a lépéseket, amelyekkel cigány fiatalok jelenlegi helyzetük elérése vagy javítása érdekében korábban megtettek.

Ahogy korábban tárgyaltuk, a kérdezetteknek 60 %-a nem rendelkezik az általános iskolánál magasabb végzettséggel. Ugyancsak kereken 60 % azoknak az aránya, akik középfokú oktatási intézménybe jelentkeztek: az eltérés egyrészt a fel nem vettek, másrészt a lemorzsolódók számából adódik össze.

A középfokú iskolai jelentkezés, felvétel az általános iskolai eredményekre épül. Erre nyilván mindenki többé vagy kevésbé szépitve emlékszik. Még ha feltételezzük is az osztályzatok utólagos megszépülését, ezt elsősorban az igen rossz és a közepes közötti sávban helyezük el. A közepesek és elégségesek magas aránya indokolhatja a középfokú továbbtanulási igények alacsony szintjét. A kérdezettek egynegyede viszont kifejezetten jó tanulmányi teljesítményt ért el elmondása szerint, amit tapasztalataink alapján inkább elfogadhatjuk realitásként. Ugyanis a jó tanulmányi eredményűeknek is csak kevesebb mint a fele (10 %) jelentkezett érettségit adó középiskolába. A középfokú iskolázási igényeknek az indokoltnál alacsonyabb szintjét több egyéni tényező magyarázhatja. Az értelmezésben abból indulhatunk ki, hogy a vizsgált korosztály zömének idősebb tagjai (25 évesek) is a rendszerváltás idején döntöttek a továbbtanulásról. Igaz, hogy a demográfiai hullámhegy bizonyos mértékig korlátozta a továbbtanulási lehetőségeket, de egy-két éven belül tömegesen indultak új gimnáziumi és szakközépiskolai osztályok – tehát nem a férőhelyek szűkösségében kereshető a magyarázat. Fő okként valószínűleg azt kell számításba vennünk, hogy még a magukat jó és eredményes iskolásnak tekintő fiúk és lányok – és családjaik – is ritkán mertek arra gondolni, hogy az országos normákhoz, sőt átlaghoz hasonlóan érettségit szerezzenek. Mivel fiatal korcsoportban végeztük vizsgálatunkat, következtetésünk feltehetően még ma is érvényes: **a közoktatás pedagógusainak rendkívül nagy a felelősségük abban, hogy jól tanuló cigány tanítványaikat nem juttatták-juttatják középiskolába.**

Az iskolaválasztásra hatást gyakorlók közül rangsorolás nélkül hármat lehetett a kérdőívben megjelölni. Ezért a befolyást gyakorló személyek, szervezetek között nem kellett választani, gyakorlatilag mindent (mindenkit) meg lehetett jelölni, aki/amely egyáltalán szóba jöhet. Hasonlóan más csoportokhoz a kérdezettek úgy vélekednek, elsősorban önmaguk, kisebb részben szüleik javaslatára döntöttek továbbtanulásukról. Valójában azonban ilyen életkorban született és az életre szóló döntések hosszú szocializációs folyamat eredményei, amelyekkel az egyén észrevétlen azonosul, és saját döntéseiként éli meg. Ha a gyermek szocializációja során olyan mintákkal, modellekkel, magatartási módokkal azonosul, amelyek szerint neki “túl sok vagy túl jó vagy bizonytalan/ismeretlen” a magasabb szintű iskolázás, akkor saját döntését ennek a folyamatnak az eredményeként úgy hozza meg, hogy beleilleszkedik a szocializációja (környezete) elvárásaiba.

Az általános iskolai tanárok, illetve osztályfőnök tanácsa az esetek kerekítve 10 %-ában érvényesült a kérdezettek emlékezete szerint. Aligha tévedünk, ha az adatot úgy értelmezzük, ilyen arányban találkoztak ezek a fiatalok velük, a sorsukkal igazán foglalkozó, törődő tanárokkal. Nagyjából hasonló arányban tartották a kérdezettek fontosnak barátok, ismerősök, rokonok tanácsait.

A tanárokénál jóval kisebb a pályaválasztási tanácsadó vagy egyéb szervezetek hatása (1,8, illetve 0,6 % említette). Lehet magától értetődőnek tekinteni azt, hogy az iskolaválasztás előtt álló gyerek nem kér tanácsot semmilyen szervezettől – kiváltképpen, ha tudja vagy tudni véli a megfelelő döntését -, az azonban már kevésbé magától értetődő, miért nem keresik meg a cigány kisebbségi önkormányzatok vagy a fiatalok sorsáért felelősséget vállaló egyéb szervezetek az általános iskolákat, és miért nem segítenek a pályaválasztási döntésekben. Tudjuk, hogy a dél-dunántúli térség éppen ebből a szempontból kivételesen jó helyzetben van: a Gandhi Gimnázium és a Collegium Martineum részben éppen az általunk hiányolt tevékenységet végzi. A

legtehetségesebbek kiválogatása azonban nem helyettesíti a rendszeres támogatást a cigány tanulók iskolaválasztásában és a pályairányításában. Ha ezt a tevékenységet a közoktatás nem vagy nem kielégítően végzi, akkor ebben a "részben" fontos szerepet játszhatnának a cigány civil szervezetek. A mintánkba bekerült fiatalok életében azonban ezek gyakorlatilag nem játszanak szerepet. **Javasoljuk a Dél-Dunántúl civil cigány szervezetei számára az aktív bekapcsolódást a középfokú továbbtanulás, szakmai irányulás támogatásába.**

A jelentkezők igen nagy részét (20 %) nem vették föl a választott intézménybe. Bár nem kérdeztünk részletesen arra, hányadikként jelölte meg az intézményt, a választ úgy értelmezzük, hogy semelyik kívánt iskola nem fogadta be a jelentkezőt.

A választást elsősorban a szakma-szakterület iránti érdeklődés motiválta, másodsorban a jól jövedelmező állás reménye. A nők és a férfiak szakválasztásának eltérő motivációs szerkezete – amit korábban magunk és mások kutatásai is elemeztek – jól kirajzolódik vizsgálatunkban is. Mindkét nem számára elsődleges – bár a lányok számára szignifikánsan kisebb mértékben – a szakma iránti érdeklődés. A remélt munkahely jó kereseti lehetőségei a férfiak esetében kétszer olyan súllyal nyomnak a latban, mint a nőknél: tradicionális társadalmunkban (ez nemcsak a cigányságra, hanem a magyar társadalom egészére érvényesnek tűnik) a pénzkereset elsősorban a férfiak dolga. Mindkét nem számára hasonlóan fontos a szakma jó munkapiaci helyzete: biztos elhelyezkedést reméltek azok, akik az adott képzést választották. Minden egyéb feltételezhető tényezőnek elhanyagolható szerepe van. **A foglalkoztatáspolitikai szempontjából az a következtetés vonható le, hogy a fiatalok körében elsődleges az érdeklődés felkeltése valamely szakma iránt, így hatékonyabb a fiatalok pályairányításában való aktív részvétel.**

Úgy tűnik, hogy az üzemlátogatásnak nincsen olyan jelentős szerepe, amiként vártuk az érdeklődés felkeltésében. Olyan módszereket kell keresni, amelyek a szakterületek vonzó, kreativitást serkentő, arra építő bemutatását célozzák. Kérdéses, hogy erre a feladatra állnak-e rendelkezésre megfelelően képzett szakemberek. Kíváncsi lenné, hogy akár külföldi minták adaptálásával az egyes szakmai területeket oly módon ismertessék meg a pályaválasztás előtt álló fiatalokkal, hogy fény derüljön azok személyiségfejlesztő, a személyiség egyes vonásaira építő mozzanataira is. (A részletes bemutatás meghaladja az elemzés kereteit; pl. a traktorvezetés, mint a nagy gépek feletti uralom, a föld megművelése, segítség a rászorulóknak, stb.; a takarítás mint a rendteremtés, bonyolult gépek kezelése, kémiai anyagok ismerete, kommunikáció, stb.)

Az általános magyarországi gyakorlatból és mintánk jellegéből egyaránt következik, hogy kevés az iskolát váltók száma és alacsony az arányuk. Nem igazolódott tehát az a hipotézisünk, hogy a kérdezettek körében nagyobb arányú bizonytalankodással számolhatunk e területen is. A kérdezettek egyötöde (20 %) jelezte, hogy tanulmányai megkezdése után iskolát változtatott. Az iskolaváltoztatás indokai szinte egyénenként változnak. Az iskola változtatása gyakorlatilag teljes körűen az iskola elhagyását jelenti, azaz a lemorzsolódást, ami többnyire az első iskolaévből következett be. Azt is jelentik adataink, hogy aki az első – legfeljebb a második – tanévet sikerrel fejezte be, az már többnyire eljut az iskola befejezéséig. Bár az iskolaváltó évek – az általános iskola első és ötödik osztálya, a középfokú iskola első osztálya – kritikus szakaszként meglehetősen ismertek, nincsen olyan szervezet, amely a cigány gyermekeket és fiatalokat ezekben a váltásokban segítené.

Konkrétan rákérdezve a közeljövőre, először is azt állapíthatjuk meg, hogy elenyésző azoknak a száma, akiknek nincsenek terveik, illetve nem válaszoltak a kérdésre. Viszont a nem tervezés – apátia, belenyugvás – jeleként értelmezzük azt a választípust, amely a munkanélküliséget nevezi meg a közeljövő megvalósítandó “terveként” (19 %). A tervek sugallt iránya előli kitérést jelzi a feleségi és anyai szerepre készülés és az egyéb kategóriába sorolt válasz típus (pl. “tájékozódok a lehetőségekről”). Összesítve e kategóriákat, a kérdezettek mintegy negyedéről azt kell mondanunk, hogy nem rendelkezik olyan tervvel, konkrét jövőképpel, amely köré tanulási és munka jellegű tevékenységét szervezni tudná.

Egynegyedük tervezi, hogy valamilyen formában tovább fog tanulni, kiegészíti iskolai végzettségét, képzettségét. Tekintettel az igen kedvezőtlen iskolázottsági szintre és szerkezetre, ez az arány nagyon alacsony. A továbbtanulást tervezők többsége érettségit kíván szerezni (a 24 %-ból 13 %), ezt követi valamilyen szakmai képzés elnyerése (7 %). Néhányan gondolnak felsőfokú továbbtanulásra és valamilyen tanfolyam elvégzésére, illetőleg a félbehagyott általános iskola befejezésére.

A legnagyobb többség – a válaszolók több mint a fele – munkát, elhelyezkedést szeretne, illetve önálló vállalkozást kezdeni. Aligha meglepő, hogy a bármilyen munkahelyen elhelyezkedni kívánók között magasabb a nők, az önálló vállalkozást indítani szándékozók között a férfiak aránya.

Ha az imént magasnak minősítettük is a továbbtanulást vagy elhelyezkedést nem tervező (egyáltalán a nem tervező) fiatalok 24 %-os arányát, helyezzünk hangsúlyt a dolog másik oldalára is. Az a 76 %, amely továbbtanulást vagy munkába állást tervez, elég magas arányt képvisel ahhoz, hogy élesen szemben álljon a cigányellenes sztereotípiákkal. A kérdezettek a cigány fiatalok legkedvezőtlenebb helyzetű rétegét képviselték: alacsonyan iskolázott, zömében falusi, stagnáló gazdaságú térségben élő, munkanélkülieket. Ehhez a helyzethez viszonyítva kell értékelnünk azt, hogy háromnegyedük javítani akar saját sorsán.

A munkavállalás legfontosabb szempontjaira rákérdezve, az érdeklődés irányairól, illetve a munkavállalás iránti igény erősségéről kívántunk információt kapni. A válaszlehetőségek közül egyértelműen kiemelkedik a “mindegy, hogy mit” típus gyakorisága. 33 % számára mindegy, mit dolgozik, csak megfelelő fizetést kapjon, további 14 % számára pedig csak az a fontos, hogy egyáltalán legyen állása. A válaszadók 26 %-a számára fontos, hogy tanult szakmájában tudjon elhelyezkedni. Ezen kívül még – különösen a nők számára – lényeges, hogy a lakóhelyéhez közel legyen a munkahelye. Egyéb tényezők csak néhány fiatalnál fordulnak elő, mint például a jó nevű cég által biztosított munkahely, az egy műszakos munka, kötetlen munkaidő, a munka sikeressége. Természetesen nem gondoljuk azt, hogy a vélemények a konkrét helyzetekben mutatott magatartással egészében megegyeznek, azaz nem bizonyos, hogy legalább minden második munkanélküli cigány fiatal munkát vállalna, ha kínálnának neki. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy munkavállalást fontos célnak és értéknek tekintik. (FORRAY R. K. 2000A)

Az álláskeresés összefüggései

Ha a munkavállalással kapcsolatos konkrét terveket vesszük szemügyre, akkor világosabban látjuk, hogy a vélekedés és a magatartás között viszonylag jelentős lehet a különbség. A fiatalok kereken egytizede nem akar elhelyezkedni még, mert továbbtanul. 7 %-uknak van olyan munkahelye, ahol dolgozni fog. Tizedüknek bizonytalan állásajánlata van. A másik póluson 8 % azoknak az aránya, akik nem is akarnak elhelyezkedni a közeljövőben, de nem is tanulnak, s valószínűleg hozzájuk kell számítani a kérdésre nem válaszolók majdnem 20 %-os arányát. Ez a két, arányait tekintve hasonló csoportot (30-30 %) a konkrét tervvel rendelkezők és a sorsukkal komolyan nem foglalkozók alkotják, azaz egy képzeletbeli skála két végpontján helyezkednek el. A többiek közül a nagyobb arányú az, amely "információkat gyűjt" az elhelyezkedési lehetőségekről. Őket is inkább a bizonytalanok közé sorolhatjuk (23 %). Viszonylag magas arányban számítanak a munkaügyi központ segítségére (18 %).

Ezt az arányt a többi választípushoz viszonyítva tekinthetjük magasnak, ám alacsony abból a szempontból, milyen szerepet kellene játszania a munkaügyi központnak a fiatalok munkához juttatásában. Lényegében azok várnak a munkaügyi központtól segítséget az elhelyezkedéshez, akik rendszeres kapcsolatot tartanak ezzel a szervezettel. A fiatalok további egynegyede alkalmanként lépett kapcsolatban a munkaügyi központtal, kereken a felének még soha sem volt kapcsolata.

A kapcsolat hiányát magyarázhatja a központ elhelyezkedése. Ezért megkérdeztük, hogy a munkaügyi kirendeltséggel volt vagy van-e kapcsolata. Ezek a kapcsolatok már sokkal intenzívebbnek és gyakoribbnak látszanak. A munkaügyi kirendeltségek sokféle módszerrel adnak hírt magukról, sokféle lehetőséget kínálnak a kapcsolattartásnak. A szervezet kiadványával, a róla szóló hírekkel kevesen találkoztak, és igen alacsony azoknak aránya is, akik emlékeznének az iskolában tartott tájékoztatóra. Legtöbben információt kértek (32 %), de voltak benn tanácsadáson és vettek részt rendezvényeken. A kérdezetteknek több mint 70 %-a volt kapcsolatban a munkaügyi kirendeltséggel. Ez a magas arány egyrészt a kirendeltségek munkáját dicséri, másrészt a fiatalok komoly érdeklődését és eltökéltségét jelzi abból a célból, hogy munkahelyet találjanak.

A kirendeltségek tevékenységét az érintettek persze elsősorban azzal mérik, kaptak-e tényleges segítséget. Tíz-fokozatú skálán értékelve a kirendeltségek munkáját, a minősítés inkább a pozitív irányba tolódik el, bár számottevő a kirendeltséggel elégedetlenek részesedése is.

A kérdezetteknek mintegy kétharmada keresett néhányszor vagy sokszor munkahelyet, a férfiak jellemző módon sokszor tettek már kísérletet erre. Véleményüknek tehát van tapasztalati alapja.

A munkahelykeresés intenzitását is jelzi, de emellett a kapcsolatok köréről is informálnak azok a kérdések, amelyek az álláskeresés mikéntjére irányultak. Emellett ahhoz a kérdésükhöz is közelebb kívántunk jutni, milyen szerepet játszanak a cigány fiatalok álláskeresésében a munkaügyi központ és kirendeltségek mellett a kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek.

Három válaszlehetőséget lehetett megjelölni arra a kérdésre, hogyan szerzi be információit az elhelyezkedéshez. Itt is – ahogyan a többi hasonlóan szerkesztett

kérdésben – nem volt jellemző, a három lehetőség kiválasztása, a többség legfeljebb két választ adott. Ezeknek a megoszlását elemezzük a következőkben. Az említések gyakoriságában nem az egyének, hanem a választípus előfordulását vizsgáljuk, ezért magasabb a százalékok száma.

A fiatalok legnagyobb arányban az ismerősöket, barátokat jelölték meg (45 %), és igen gyakori a család említése is (21 %). Ezt magától értetődőnek is tekinthetjük, azonban azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a cigány fiataloknak ebben a körében a család és az ismeretségi-baráti kör rendszerint nincsen jobb helyzetben, nem tájékozottabb az érintetteknél. Kissé élesen megfogalmazva, a “vak vezet világtalant” helyzet fordulhat elő leggyakrabban. Ugyanakkor az egyes közösségek biztonságot jelentenek a fiatal számára, ezért is fordul legtöbbször a meghitt körhöz kritikus élethelyzeteiben.

Az újságok és a munkaügyi kirendeltségek egyaránt az válaszok 27 –27 %-ában fordulnak elő. Ezzel az említési gyakorisággal közvetlenül a családi-baráti kör után következnek. A cigány kisebbségi önkormányzatok mérsékelt szerepet játszanak az informálásban (8 %), s még ennél is ritkábban kapnak információt a civil szervezetektől (4%).

Az elhelyezkedésben tényleges segítségben még nagyobb arányban számítanak a fiatalok a szülőkre, családtagokra és a barátokra (39 és 31 % az említések gyakorisága). E legszűkebb körön kívül csak a munkaügyi központokat és kirendeltségeket említették gyakrabban (24 %), azaz csaknem ugyanolyan arányban várnak innen információt, mint segítséget. Az önkormányzatok és civil szervezetek szerepét elenyészően kevesen említették. Sokkal nagyobb, elszomorítóan nagy az olyan válaszok aránya, mint hogy senki sem segít, találmra választ céget. **E két kérdés alapján úgy tűnik, hogy a hozzátartozókon kívül egyetlen szervezet nyújt az elhelyezkedéshez számottevő támogatást, a munkaügyi szervezet.** Ez egyaránt mutatja ennek az intézménynek a fontosságát és rendkívül nagy felelősségét. Az iskolai végzettség csökkenésével növekszik a kisebbségi önkormányzatoktól és civil szervezetektől remélt támogatás, ami **az önkormányzatok** egyik fontos szerepkörét is kijelöli.

A munkaügyi központ és a kirendeltségek elsősorban a legalacsonyabban iskolázottak fontos reménységei. Az általános iskolánál kevesebbet vagy csak általános iskolát végzettek körében 30 % körüli ennek említése. Tendenciaszerűnek látszik, hogy minél alacsonyabb iskolai végzettségű a kérdezt, annál gyakrabban vár segítséget a cigány önkormányzattól és egyéb civil szervezettől (15% és 6 %). Ez azt is jelzi, hogy a fiatalok tudatában vannak annak, hogy a hozzájuk hasonlóan igen alacsony végzettségű családtagok, barátok nem tudnak számottevő segítséget nyújtani a munkahely keresésében. (FORRAY R. K. 2000A)

A kudarcok okai

Választ kerestünk arra a kérdésre is, milyen tényezőkben látják a fiatalok annak okát, hogy nem sikerült munkahelyet találniuk. Kérdéseinknek ebben az utolsó csoportjában akartunk információt gyűjteni arról, milyen a fiatalok önképe, önértékelése, továbbá arról a kényes problémáról, érzékelnek-e, érzékeltek-e diszkriminációt az álláskereső során. Előre kell bocsátanunk az interjúkészítés során tett megfigyelésünket, hogy a fiatalok igen ambivalensen viszonyultak a diszkriminációra irányuló közvetlen

kérdésünkhöz: egyesek megkérdezték ugyanis, “szabad-e” nyíltan leírniuk tapasztalataikat. Szóban elmondták – hála nyilván a kérdezés őszinte légkörének -, de egyesek kockázatosnak tekintették, hogy le is írják. A névtelenség hangsúlyozása győzte meg őket – már akit meggyőzött – arról, hogy nem lesz következménye rájuk nézve, ha a véleményüket leginkább tükröző választ húzzák alá. Egy másik kutatás tárgya lehetne, miért tekintik kockázatosnak az őket ért diszkrimináció említését a fiatalok. Jelenleg csak találgathatunk. A legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy a kérdezők – függetlenül attól, hogy esetleg mindegyikük, többségük vagy néhányuk maga is cigány volt – a többségi társadalmat, a “fehér” társadalmat képviselték, amelyet a kérdezettek nem akartak, vagy nem merték megsérteni azzal, hogy nyíltan diszkriminációval vádolják. Akár jó ez a hipotézis, akár nem, látni fogjuk, hogy a válaszok ebben a dimenzióban kevésbé koherensek, mint egyéb kérdésekben.

Az elhelyezkedés sikertelenségének okára kérdezve – szemben az elhelyezkedésben várt segítséggel – a család, a barátok szerepe kicsiny (7 %), az a válasz pedig, miszerint nincs ismeretsége nem a családi és baráti kötelek vagy támogatás hiányára utal, hanem arra társadalom működéséről nyert azon tapasztalatra, miszerint az elhelyezkedéshez “ismeretség”, azaz protekció szükséges (23 %). A megjelölt leggyakoribb ok, amit meglepően realistán látnak e fiatalok, a hiányzó vagy nem megfelelő képzettség (50 %). Ritkábban említették, hogy nem jártak tanfolyamra (6%), ami a tartalmilag az előző válaszokhoz hasonló hiányosság. A férfiak és nők közötti különbség is az önértékelés realizmusára utal: több nő, mint férfi említette ezeket a hiányosságokat az elhelyezkedés megghiúsulásának okaként. A felsorolt többi tényező egy-egy válaszban jelenik csak meg (modor, megjelenés, tehetség, fizikum), s alig valamivel gyakrabban utaltak diszkriminációra (3,6 %).

A kérdezettek iskolai végzettsége szerint megoszlás aláhúzza a fentieket: az iskolázottságbeli hiányosságbeli okokkal elsősorban az alacsony iskolázottságuk magyarázzák a sikertelenséget, a nem megfelelő képzettség a szakképzetteknél játszik szerepet. Az ismeretség hiányának a képzettek tulajdonították elsősorban a sikertelenséget. A többi lehetséges ok említése szórványos, és nem mutat összefüggést az iskolázottság szintjével.

A lakóhely településszintje szerint is a fenti összefüggések rajzolódnak ki, és újból az önértékelés nagyfokú realitása mutatkozik meg: az ismeretség hiányát legkevésbé a pécsiek, leginkább a községekben élők jelölik meg a sikertelenség okaként, talán hasonló tendenciát jelez, hogy a nem megfelelő modorra, megjelenésre, fizikai adottságokra inkább csak a községben élők utaltak, ugyancsak számukra jelent kizárólag problémát a közlekedés. Talán a pécsiek nagyobb etnikai tudatosságát (“merészségét”, civis öntudatát) jelzi, hogy diszkriminációt ugyanannyi pécsi, mint egyéb város vagy község lakója említett.

Fontos tudni, hogy a fiatalok túlnyomó többsége munkanélkülisége okát nem a “nagy társadalomban” keresi, **nem roma/cigány mivoltában, sem a potenciális munkaadók cigányellenességében, hanem személyes adottságaiban látja.** Ez azt jelenti, hogy a hajlandók együttműködni olyan programokban, amelyek ezen adottságok megváltoztatására irányulnak. S reményt ad arra, hogy **a kiutat sem a társadalom – hanem a társadalom – lázadásban látják.** Ez azonban csak az itt és most regisztrált helyzet, amely megváltozhat, ha hosszabb időn keresztül, huzamosabb időn keresztül konstruktív megoldások.

A helyzet- és önértékelést azért mondtuk realistának, mert a válaszokban az tükröződik, hogy a fiatalok látják saját hiányosságait, amelyek miatt kiszorulnak a munkaerő-piacról, illetve koherens képük van a társadalom működéséről abban a tekintetben, hogyan lehet munkahelyhez jutni. Egyszerűsítve úgy foglalhatjuk össze a fentieket, hogy ha magasabb iskolai végzettséggel, szakképzettséggel vagy jobb szakképzettséggel, és/vagy több hasznos társadalmi kapcsolattal rendelkeznének, akkor valószínűleg lenne munkahelyük. (FORRAY R. K. 2000A)

Végezetül megkérdeztük, melyik módot találja leginkább alkalmasnak az álláskereséshez. Azt akartuk megtudni, hogy a diszkrimináció érzékelése módosítja-e az állásra való jelentkezés választott módját: pontosabban azt vártuk, hogy a személyes jelentkezés esetleg kevesebbre fogják értékelni a munkáltatók (feltételezett) cigányellenes előítéletei miatt. Valójában azonban – ahogy a munkahelykereséssel kapcsolatos kérdéseinkben is – a baráti és rokoni kapcsolatokon keresztül történő jelentkezést a kérdezettek harmada (32 %) véli leghatékonyabb módnak. Igen csekély azoknak az aránya, akik a telefonon vagy írásban történő jelentkezést választják (2 % és 3 %), amit persze indokolhat egyfelől a telefon hiánya, a telefonon történő ügyintézésben való gyakorlatlanság, másfelől az alacsony iskolázottsági szint miatt a gyenge íráskészség, továbbá persze a szóba jöhető állások jellege is. A túlnyomó többség személyesen jelentkezik (50 %) akkor is, ha újsághirdetés útján kapja az információt (5 %). A módszer kiválasztásában elsősorban a lakóhelynek van szerepe: a pécsi és a városi lakosok nagyobb mértékben preferálják a személyes jelentkezést, a községek a rokoni és baráti közvetítést. Ebben nyilván nemcsak az egyes közösségek eltérő mértékű tradicionalitása játszik szerepet, hanem egyszerűen az a tény is, hogy a községekben élők nehezebben tudják végigjárni a potenciális munkahelyeket.

A bemutatott eltérésekben véleményünk szerint kifejeződnek az egyes térségek gazdaságának és társadalmának adottságai, lehetőségei, de hozzájárulnak azok a szervezetek is, amelyeknek szerepe van akár a foglalkoztatásban, akár a társadalmi kohézió erősítésében: a munkaügyi szervezetek az egyik, a kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek a másik oldalon. (FORRAY R. K. 2000A)

11. 7. 3. Középkorú munkavállalói réteg

Az idősebb munkavállalói réteg esetében részben ugyanazon eszközrendszer kínálkozik alkalmasnak a munka világába való visszaállításra, amelyet a pályakezdők esetében a fentiekben elemeztünk. Másrésztől tényként kell elfogadnunk azt is, hogy a jelen munkaerő-piaci körülmények között az idősebb munkáját veszített korosztálynak még kevesebb esélye van az elhelyezkedésre, mint a fiatalabbaknak. A helyzet kezelése is nehezebb, hiszen eleve rosszabb iskolázottsági, szakképzettségi mutatókkal bír e réteg, sok olyan ismerettel nem rendelkezik (számítástechnika, nyelvek...), amelyek ma nélkülözhetetlenek az optimális elhelyezkedéshez, szakképzésük, átképzésük is nehezebb. Ezekben az esetekben a szociális problémák enyhítésére jó megoldásként kínálkoznak a háztáji gazdálkodás, önellátás feltételeinek megteremtése. Egy ilyen jellegű kísérlet a **szociális földprogram** is, amelyről még szólunk a későbbiekben.

11. 7. 4. A munkaerő-piaci helyzet javítását célzó intézményi háttér Baranya megyében

Az intézményi háttérrel, amelynek szerepet vállalhatnak a cigány népesség munkaerő-piaci esélyeinek javításában a következő komponensekre bonthatjuk:

- A) Országos intézményrendszer
- B) Megyei önkormányzat, polgármesteri hivatalok
- C) Munkaügyi központ és kirendeltségei
- D) Civil szervezetek
- E) Kisebbségi önkormányzatok

A) Az 1047/1999. (V.5.) **Kormányhatározat** rendelkezik a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedéscsomagról.

Ez a jogszabály teret biztosít a feladatok időarányos végrehajtásának értékelésére, amely feladat elősegítésével megbízza a Cigányügyi Tárcaközi Bizottságot. Fontos szerep hárul az Országos Cigány Önkormányzatra is a társadalom- és kisebbségpolitikai stratégia kialakításában. már a Horn-kormány is hatályba léptetett a cigány kisebbség helyzetének javítását célzó intézkedésekről szóló jogszabályt (1107/1997. Korm. hat.) és középtávú intézkedéscsomagot (1093/1997. Korm. hat.), valamint rendelkezett a leg sürgetőbb feladatokról (1125/1995. Korm. hat.) is.

Országosan számos törekvés segíti elő a romák munkaerő-piaci integrációját. Érdemes kiemelten megemlíteni az "Újra dolgozom" programot, amely immár a dél-dunántúli régióban is lehetőséget biztosít a tartósan munka nélkül élők, köztük a romák számára a munkaerő-piacra történő csatlakozáshoz. Ez utóbbi projektet az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, a települési önkormányzatok, a megyei munkaügyi központok és a PHARE Kísérleti Program Alap 1996. évi forrásainak felhasználásával, valamint a MAT által biztosított önerő hozzárendelésével sikerült kiterjeszteni.

Országos szervezetek is segítséget nyújtanak roma munkanélküliek részére többek között az **Országos Foglalkoztatási Alap (OFA)**, a Magyarországi Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, a Soros Alapítvány, az Autónia Alapítvány, a bon-profit Információs és Oktató Központ, a bon-profit Pénzügyi Központ Alapítvány, a Szép Munka Project. A regionális munkaerő-fejlesztő és átképző központok hálózata 9 intézményt foglal magában, amelynek mindegyike nyitott a romák számára indítandó képzések és komplex programok (kiválasztás – képességfelmérés – felzárkóztatás - személyiség- és közösségfejlesztés - identitás- és életerő növelés - álláskeresés - pályaeorientáció – pályaválasztás - mentori nyomonkövetés lebonyolítására.

A **Gazdasági Minisztérium** Nemzeti Fejlesztési Tervet, közismertebb nevén a Széchenyi-tervet fogalmazta meg és bocsátotta társadalmi vitára. A Széchenyi-terv alapidokumentuma még nem tartalmazta a Foglalkoztatás-fejlesztési Programot. Ez elsősorban a munkaerő-piac létszámfelvevő-képességének javítására és az új munkahelyek létesítésére helyezi a hangsúlyt. Ennek a programnak a fő célja, hogy évente az állam támogatásának bevonásával 15-20 ezer új munkahely jöhessen létre, túlnyomórészt az elmaradott térségekben. Ezek között a munkahelyek között jelentős

számban találhat munkaalkalmat a hazai cigányság is. A foglalkoztatás-fejlesztés céljai között a pályakezdő fiatalok foglalkoztatási helyzetének javítása is megfogalmazódott. Mivel kutatásunk a roma népesség körében kiemelten foglalkozott ezzel a réteggel, ezért kitörési pontot látunk számukra a Széchenyi-terv kiegészítésében. A Program a területileg kiélezett különbségek mérséklését is célként tűzte ki. Az elmaradott régiók között szerepel mutatói alapján a Dél-Dunántúl is. Az itt működő vállalkozások jövedelem-termelő és munkahely-teremtőképesége alacsony színvonalú, ezért szükség van a befektetések kormányzati támogatás mellett történő ösztönzésére is. A munkahelyteremtés támogatása a versenyszférában, az elsődleges munkaerő-piacon, a tartós foglalkoztatás biztosításának igénye mellett indokolt ezekben a régiókban. A pályakezdő fiatalok foglalkoztatásánál követelmény-jelleggel jelzi a Program a feladatokat. Ezek között jelenik meg az alkalmazott képzési és munkatapasztalat-szerző támogatási programok összegének növelése és hatókörének kiterjesztése, a roma foglalkoztatás biztosítása, amelynek eredményeként 10 év alatt legalább 100-150 ezer roma foglalkoztatott munkaerő-piacra történő bevonását írja elő, ill. célozza meg, valamint a megváltozott munkaképességűek (ebben a körben is számos roma található) visszaillesztése jelenik meg karakterisztikusan.

A Gazdasági Minisztérium Foglalkoztatás-fejlesztési Főosztálya elkészítette 2000. májusában a Nemzeti Foglalkoztatás-fejlesztési Stratégia és Program szakértői tervezetét. Ebben az 1.9.1. fejezet foglalkozik a romák munkaerő-piaci perifériális helyzetével.

A Szociális és Családügyi Minisztérium szociális földprogramja a települési önkormányzatok számára nyújt támogatást. A roma családok bevonása történhet közvetlenül a települési önkormányzat által, de történhet a kisebbségi önkormányzat bevonásán keresztül is. A program indítása előtt, a pályázatban is megjeleníthető módon együttműködést kell kialakítani a helyi szereplők között, valamint a programot a szociális földprogram általános tartalmi és formai jellemzői szerint célszerű kialakítani. A következőkben a szociális földprogram jellemzőit, működését ismertetjük.

A szociális földprogram is egyfajta aktivizáló szociálpolitikai eszköz, amely az ország hátrányos helyzetű térségeiben segíti a szociálisan nehéz helyzetben élő családok megélhetését. A program a helyi szociálpolitika része, ezért elsődlegesen a települési önkormányzatok felelősség vállalásával működik. A program jellege, eszközrendszere meghatározza a bevonható célcsoportok körét. Szándék és tapasztalat szerint igen jelentős arányú a roma családok bevonása a kedvezményezett családok körébe, országosan kb. egyharmad a részvételi arányuk. Egyes településeken döntően roma családok vesznek részt a programban.

Sok helyen a program megvalósításába intenzíven részt vesz a helyi roma kisebbségi önkormányzat. A hatékony működés feltétele a jó települési együttműködés a helyi önkormányzatok között. Ezeket írásban is meg kell jeleníteni.

A program közvetlen célja és tartalma a mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, de mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel nem, vagy azzal szűkös mértékben rendelkező de azt hatékonyan kihasználni nem tudó, szociálisan hátrányos helyzetű családok megélhetésének segítése, életminőségének javítása, önálló egzisztencia-teremtési esélyeinek növelése.

A program céljának eléréséhez kedvezményes szolgáltatásokkal, juttatásokkal - mint természetbeni szociális szolgáltatás - lehetőséget teremt háztáji jellegű kistermelésre, ill. állattartásra, az egyéni és közösségi, valamint a helyi erőforrások kihasználásával. A programban általában működő tevékenységek: A településeken a kedvezményezett családok ingyen, vagy kedvezményes térítés ellenében jutnak hozzá a mezőgazdasági kistermeléshez nélkülözhetetlen termékekhez, szolgáltatásokhoz.

A juttatások, szolgáltatások következők: földhasználat, ill. bérlet, szaporító-anyag, kemikália, gépi talajmunkák, állattartás támogatása, gépkölcsönzés, termeltetés, értékesítés szervezés, terményfeldolgozás, tárolás, szállítás, intenzív termelés vagy háziipar eszközeinek biztosítása, szaktanácsadás képzések, rendezvények, közösségfejlesztés, önszervező csoportok, háztartás és életmód-alakítás, termelési és egyéb célú szövetkezés. (APRÓ A. Z. 2000)

B) A megyei önkormányzat és a megyei jogú város polgármesteri hivatala foglalkoztatáspolitikai és kisebbségi referensekkel segítik elő a szociális dialógusokat a társadalmi aktivitás fokozottabb megvalósulását a legszélesebb értelemben vett területeken, kohéziós szinteken.

C) Jelenleg a Gazdasági Minisztérium látja el a munkaügyi központok irányítását. A foglalkoztatást elősegítő támogatási rendszer többirányú és többelemű rendszer. Egyrészt közvetlenül a munkanélkülieket célozza meg vállalkozóvá válás, képzés, átképzés lehetőségével, másrészt a munkaadókat támogatja, akik munkahelyeket teremtenek, tartósan munkanélkülieket alkalmaznak, vagy közhasznú munka keretében foglalkoztatnak a munkaerő-piacról tartósan (legalább egy éve) kiszorult munka nélkül lévőket. A foglalkoztatást elősegítő támogatási rendszert aktív támogatási eszközrendszernek nevezzük, miután elsődleges célja, hogy segély helyett munkát biztosítson a munka nélkül lévők számára.

A munkanélküliek foglalkoztatásának elősegítésével kapcsolatos támogatások nyújtása közvetlenül a megyei (fővárosi) munkaügyi központok és kirendeltségeik feladata. A munkaügyi központok (kirendeltségek) által nyújtható aktív foglalkoztatási eszközök az alábbiak:

- Munkahelyteremtés támogatása
- Bértámogatás
- Vállalkozóvá válás támogatása
- Önfoglalkoztatás támogatása
- Fiatal munkanélküliek támogatása
- Közhasznú foglalkoztatás
- Munkaerő-piaci képzés
- Közhasznú szervezetek támogatása
- Az intenzív álláskeresés támogatása
- Munkahelymegőrzés támogatása

A munkahelymegőrzésen belül a következő támogatási formákat különböztethetjük meg:

- Egyes munkavállalói rétegek részmunkaidőben történő foglalkoztatása esetén

igényelhető támogatás

- Átmeneti likviditási gondokkal küzdő munkaadók támogatása a foglalkoztatottak létszámának megőrzése érdekében
- Foglalkoztatáshoz kapcsolódó járulékok átvállalása (APRÓ A. Z. 2000)

Magyarországon a munkanélküliség kezelésére a munkaügyi kormányzat széles spektrumú aktív és passzív eszközrendszert épített ki. A passzív eszközök - részben biztosítási, részben rászorultsági alapon - a munkanélküliek kiesett jövedelmét próbálják valamilyen szinten pótolni. Az aktív eszközök arra hivatottak, hogy a munkaerő-piacról kikerülő, vagy kikerüléssel fenyegetett személyek foglalkoztatásban maradását, illetve újrafoglalkoztatását segítsék. (GERE I. 2000)

Leegyszerűsítve három - a törvény által szabályozott - alapvető foglalkoztatási-támogatási eszköz áll a rendelkezésre. Ezek: A **képzés**, amellyel javítható az egyén munkavégzési alkalmassága. A **bértámogatás**, amellyel olcsóbbá és ezáltal nyereségesebbé tehető az egyébként nem kielégítő minőségű munkaerő a vállalkozók, a munkáltatók számára. (A gyakorlatban azonban elenyésző a bértámogatással foglalkoztatott cigány munkaerő.) (GERE I. 2000) Az **időleges munkához juttatás** (közmunka, közhasznú foglalkoztatás szervezése útján). (KOVÁCS L. 2000)

Az 1991. évi IV. törvény - A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról - kimondja, hogy a foglalkoztatási feszültségek megelőzéséhez, kezeléséhez és lehetséges feloldásához elsősorban az aktív munkaerő-piaci eszközöket kell igénybe venni.

Bár az eszközök sokat változtak, egyik legnagyobb hiányosságukon nem sikerült érdemben változtatni. Mégpedig azon, hogy a munkanélküliek különböző csoportjai nem egyenlő eséllyel tudnak bekapcsolódni a különböző aktív programokba. A romák számára az aktív eszközök közül elsősorban a hosszú távon perspektíva nélküli közhasznú foglalkoztatás, közmunkaprogram biztosított átmeneti kitörési lehetőséget, hiszen az aktív eszközökkel érintett cigány munkanélküliek több, mint 80%-a közhasznú foglalkoztatásban vesz részt. Az 1997. és 1998. évben futó közmunkaprogramokban a foglalkoztatott munkanélküliek között a romák becsült aránya 40 %-os volt. (GERE I. 2000) A képzések, fejlesztő programok többnyire elérhetetlenek maradtak e réteg számára. Nem csak hogy nem javult a cigány munkaerő minősége, de korábban megszerzett tudásuk is devalválódott az eltelt passzív időszak alatt. (GERE I. 2000)

A cigány munkanélküliség csökkentését célzó programok eredményes működtetésének feltétele a felelős szaktárcák, a helyi igazgatás aktorai, valamint a civil szerveződések (különösen a roma szerveződések) közös akarata és összefogása. (GERE I. 2000) A helyi civil szerveződések többnyire másokkal összefogva szerveznek roma projekteket. Pozitív változás figyelhető meg a munkaügyi szervezet ezirányú magatartásában az elmúlt években. Részben erősödött a civil szervezetek támogatása, részben bizonyos feladatok elvégzésére - melyek többnyire egy-egy hátrányos csoportot érintenek - egyre bátrabban kisserződnek a kirendeltségek. (GERE I. 2000)

A **Baranya Megyei Munkaügyi Központ** a Megyei Munkaügyi Tanács irányelveit figyelembe véve alakítja ki stratégiáját a foglalkoztatottsági szint növelése és a

munkanélküliség mérséklése érdekében. Az Ftt. (2) §-ában foglaltak szerinti többlet-jogosultságra jogosultak a pályakezdők, a tartósan munka-nélküliek, a megváltozott munkaképességű munkanélküliek, az alacsony iskolázottságúak, az időskorú és a női munkanélküliségtől veszélyeztetettek, valamint a hátrányos helyzetű településeken, térségben élők mellett a roma/cigány származású munkanélküliek.

A tapasztalatok szerint a cigány származásúak esetében a különböző munkapiaci hátrányok összeadott módon jelentkeznek, ezért kormányzati szándéknak megfelelően kiemelt módon szükséges foglalkozni a roma/cigány származásúak munkaerő-piaci integrációjával és reintegrációjával.

A Kisebbségi Törvény által kialakított intézményrendszer konfliktuskezelő szolgáltatásokat nyújt és nyújthat a munkaerő-piaci feszültségek mérséklésénél.

Csak 1997-ben a megyei munkaügyi központok több, mint 100 munkaerő-piaci képzési és/vagy foglalkoztatási programot indítottak a roma munkavállalók részére. (APRÓ A. Z. 2000)

D) Más típusú legitimitást képviselnek a sikeres, életképes **egyesületek, alapítványok**. Baranya megyében pl. olyan országos hírű egyesületek és alapítványok működnek, amelyek az oktatási és szociális, valamint a foglalkoztatási esélyegyenlőség megvalósulása érdekében is kiemelkedően eredményesek. Ilyenek: a Gandhi Közalapítvány, a Collegium Martineum Egyesület, az Amrita OBK Egyesület, a Fii Cu Noi – Tarts Velünk Beás Cigány Egyesület, a Siklós és Vidéke Cigányokért Érdekvédelmi Szövetség. Országos egyesületek közül a Lungo Drom Szövetség 31 településen alakította ki bázisát.

A Baranyai Megyei Munkaügyi Központ és az együttműködő civil szféra konkrét programjai Baranya megyében

Rendszeresen sor kerül a roma közösségfejlesztő asszisztens-képzés meghirdetésére és megvalósítására. A roma közösségfejlesztő asszisztensképzést először Baranya megye indította el a JPTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztő Intézetének szakmai támogatásával, a PRMKK bevonásával, s az 1993-ban működő civil, nonprofit szervezetek közreműködésével.

A roma szociális segítő tanfolyamot a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület kezdeményezte. Ez az egyesület már 10 éve működik, és tevékenységének eredményeképpen sikerült kialakítania a 4 szintes Rácz Aladár Roma Községi Házat. Ez színtere oktatási, kulturális rendezvényeknek, elősegíti a cigány közéletiség fejlődését, regionális és nemzetközi kapcsolatokat épít Pécs belvárosában. A BMMK az Egyesület alakulásától nyomon követi és támogatja működésüket. Ez hol szakmai koordinációban, hol pályázatokban való közreműködésben, hol munkaerő-piaci szolgáltatásokban, hol pedig aktív munkaerő-piaci támogatások, foglalkoztatáspolitikai eszközök kihelyezésében testesül meg.

Az Egyesület más vonatkozásban a megyében működő cigány kisebbségi önkormányzatok koordinálását is magára vállalta. 1995-ben kezdeményezésére jött létre a Cigány Önkormányzatok Baranya Megyei Szövetsége, amely szerencsés módon egységbe tudta terelni az akkor működő 19 testületet. Az 1998-as választások után is ők bizonyultak a szavazatok alapján a megye legerősebb szervezetének, azonban akkorra

már bizonyos tagozódási elkülönülési, elhatárolódási folyamatok is elindultak. Megjelent a megyében a Lungo Drom, amely aktív kampányt és szervezőmunkát folytatott, ennek eredményeképpen jelenleg 19 megyében működő testületet tud tömöríteni, e mellett számos roma civil kezdeményezéssel is együttműködnek.

A CKKE 28 tagot számlál, és a tagszervezetek bevételeik 10 %-ával járulnak hozzá a működéshez, amely közeleti fórumokat, rendszeres összejöveteleket, alkalmi rendezvényeket egyaránt jelent. Tudomásunk szerint ezzel az önkéntes tehervállalással országosan is egyedülálló mintát alakítottak ki. Ez a szervezet kezdeményezte korábban a roma egyházi szociális gondozó asszisztens képzés-foglalkoztatási programot is, amelynél a megyés püspök támogatását is meg tudtuk szerezni, és amely programnál első ízben jelentek meg foglalkoztatásként a plébániahivatalok.

Az Etnikai Fórum Pécsi Szervezete a Pécsi Közüzemi Rt-vel együttműködve bonyolít le foglalkoztatási programot. E mellett a Kooperatív Tervezés elnevezésű programjukhoz is közhasznú támogatást nyújt a munkaügyi központ. A Kooperatív Tervezés program során sikerült a szociális párbeszéd kereteit kialakítani a munkáltatókkal, a munkavállalókkal, és más civil szervezetekkel közösen. Ennek a programnak a moderátora a BMMK volt, míg szakmai támogatást a Partners Hungary Alapítvány nyújtott. Ennek keretében professzionális közösségfejlesztők és konfliktuskezelésben jártas szakemberek vettek részt az előkészítés során.

A Khetanipe Romano Centro szervezet újonnan alakult, vezetői fiatal roma értelmiségiek. Szegregált lakókörnyezetükben, Pécsen igyekeznek konkrét, pozitív beavatkozást végezni mind a környezetkultúra, mind az oktatás területén. A város támogatásával sikerült konténereket biztosítaniuk a felgyülemlett hulladék, szemét elszállítására. Úgy gondoljuk, hogy a közérzetet, szociális klímát kedvezően befolyásolja a lakható környezet. Másik programjuknál az iskolai leszakadást kívánják a roma tanulók esetében megakadályozni. Korrepetálást tartanak, tanuló párokat szerveznek. E mellett nemzetközi területen is sikerült kapcsolatot kialakítaniuk. A saját forrást az eddig említett összes programnál Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata biztosította.

Szükséges megemlíteni a Munka Pécs Baranyaért Transzít Foglalkoztatási KHT tevékenységét, valamint az 1999-ben átadott Termelőiskolát, szolgáltatások tekintetében pedig az országban második helyszíneként került elindításra (Phare-támogatással Tolna, Somogy és Zala megye csatlakozásának biztosításával), az Újra Dolgozom Program, amely a munkaerő-piaci szervezet számára nehezen elérhető személyek bevonását, közvetítését, direkt vagy indirekt állásba helyezését segíti elő.

A Cigány Módszertani Bázis pedagógus-felkészítő programokat dolgoz ki és valósít meg.

A Pécsen élő több mint 250, jogcím nélküli lakáshasználó problémáinak kezelésére született a lakásépítési program, amelynek lebonyolításában a Lorenzo Közalapítvány vett részt. Ezt a programot Pécs városa 10 millió Ft-tal támogatta. Ennél a programnál közel 30 munkanélkülit sikerült közhasznú munkakeretében foglalkoztatni és új lakások átadására került sor a polgármester jelenlétében Pécs-Vasason. Más településeken, régiókban is sikeres, zömében romákat érintő szociális lakásépítés valósult meg (Mohács, Ormánság) támogatásainkkal.

A Siklós és Vidéke Cigány Érdekvédelmi Szövetség a térség mezőgazdasági, rurális

jellege miatt kezdeményezett olyan képzés-foglalkoztatási programot, amelynél motoros gép-kezelői végzettséget lehet szerezni. A foglalkoztatásnál a Soros Alapítvány működött közre.

A BMMK munkatársai arra ösztönzik a megyében működő civil szervezeteket, hogy működjenek közre településükön, régiójukban foglalkoztatási programok megtervezésében, kialakításában. Úgy ítéljük meg, hogy kiaknázatlan lehetőségek vannak ezen a területen a nonprofit szektorban. Megítélésünk szerint a kultúra, a vallás, a szabadidő, az oktatás, a szociális ellátás, a környezetvédelem, a településfejlesztés, a gazdaságfejlesztés, a jogvédelem, a közbiztonság védelme, az érdekképviselői területein egyaránt lehetőség nyílik főállású foglalkoztatások kialakítására. Az országosan megközelítőleg 60 ezer civil szervezet a társadalmi munkamegosztásban egyenlő partnerként vállalhat át feladatokat. Megyénkben az a gyakorlat, hogy a ténylegesen és hitelesen működő civil szervezetek ellátási szerződés megkötését kezdeményezhetik. Ennek során az önkormányzati normatíva átruházására kerül sor. Baranya megyében egyébként több mint 2.500 regisztrált civil szervezet létezik.

Érdemes megfigyelni a civil szervezetek gyarapodásának trendjét. 1970-ben 8.886, 1990-ben 15.945, 1993-ban 34.810, 1996-ban 45.916, és 1999-ben 58.321 civil szervezetet regisztráltak, amelyből 22.174 az alapítványok és közalapítványok száma. Megítélésünk szerint a civil szervezetek gazdálkodásának áttekintésére sokrétű szabályozásra van szükség, hiszen az összes szervezet mintegy 300 milliárdos bevételt produkál, azonban ennek túlnyomó része, 85-90 %-a csupán néhány civil szervezethez köthető. Másrészt a regisztrált civil szervezetek közül igen sok csak egy program megvalósítására jön létre, és megszüntetésüket jogszerű módon nem jelzik. A munkaerő-piaci szervezet által nyújtható támogatások kiegészülésével, amelyben nonprofit szervezetek program-finanszírozását is fel lehet vállalni, új lehetőség nyílik meg a civil szervezetek kontrolljához, hiszen a pályázat feltételül számos dokumentumot biztosítani kell: pl. szervezeti működési szabályzat, a management önéletrajza, köztartozás-mentességi igazolás, mérlegbeszámoló, szükség esetén fedezet.

A cigány szervezetek és programjaik tekintetében is elvárható a szolgáltatások minőségi irányítása. Ez biztosítja a hatástól függő támogatások megvalósulását.

A BMMK ennek érdekében indította el, a változásokon alapuló hatások felmérése céljából, valamint a megelőző jellegű hatások és a hatások előrelátásának megtanulása érdekében az Erőforrástérkép készítési programját is. A beérkezett és készülöben lévő dokumentumok a megye 2/3-áról adnak átfogó képet, koncentrálnak a szükségletek pontos meghatározására, a mérhető részfeladatok megnevezésére.

Az egyes programok tekintetében szükségesnek látjuk egységes, a teljesítmény mérésének mutatóit tartalmazó mátrixok kialakítását. A teljesítménymérés adatokat szolgáltat a szervezetről, megmutatja, hogy mit várhatnak el az emberek az adott programtól, koncentrálnak a programvezetők tevékenységét, összehasonlításra ad módot, tudatosítja a szervezet célját, a szervezet vezetésének (alapítók, támogatók, kurátorok), információt szolgáltat.

A Baranya Megyei Munkaügyi Központ az ismertetőben felsorolt szolgáltatásokat és aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket a programokon túl is alanyi jogon biztosítja a megyében élő roma származású munkanélküliek részére jogosultság és igény esetén.

A vonatkozó jogi szabályozás alapján (Kisebbségi Törvény, Statisztikai Törvény, Emberi Jogi Törvény) azonban nincs lehetőség arra, hogy elkülönítve lehessen kimutatni az egyedi szolgáltatásokat és támogatásokat. A regisztráció a munkanélküliség okán valósul meg a munkaerő-piaci szervezetnél, és nem a származás alapján. Míg egyes társadalmi, munkaerő-piaci rétegek kimutatására, leválasztására az adatállományból lehetőség van, addig ez a lehetőség nem áll fenn az etnikai jelleggel összefüggésben. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a cigányság területi elhelyezkedése kapcsán nagyobb részben veszi igénybe a felsorolt szolgáltatásokat és támogatásokat a megye 11 városában és egyes kirendeltségek (Szigetvár, Siklós, Sellye, Komló) illetékességi körében ugyanúgy, mint általánosan, azaz az egyes eszközökre vonatkozóan. (APRÓ A. Z. 2000)

A Baranya Megyei Munkaügyi Központ folytatni kívánja roma programjait. Ehhez indokolt a programok komplex jellege miatt ilyen munkakör változatlan fenntartása a Központ koordinációs felügyeleti tevékenységéhez kapcsolódva. Részt kíván venni a Megyei Önkormányzat ilyen irányú nemzetközi kapcsolataiban, információkkal segíti a megyében működő kutatóbázisok tevékenységét amellet, hogy végrehajtja a kormány foglalkoztatáspolitikai irányelveiben foglaltakat, valamint a Munkaügyi Tanács által minden évben megvitatásra kerülő megyei foglalkoztatáspolitikai irányelveket. Érdemes kitenkíteni a szomszédos két megye törekvéseire is az ottani cigány népesség foglalkoztatási helyzetének javítása érdekében.

A **Somogy Megyei Munkaügyi Központ** arról számolt be, hogy 1996. óta együttműködési megállapodást kötött a roma kisebbségi önkormányzatokat tömörítő Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Társulásával. Ugyanilyen megállapodásra Baranya Megyében azért nem kerülhetett sor, mert míg 1994-től sikerült a 19 cigány kisebbségi önkormányzatot megyei ernyőszervezetnek összefognia (Baranya Megyei Cigány Önkormányzatok Szövetsége), addig 1998-tól három nagy szervezetbe tömörültek a megyében működő cigány kisebbségi önkormányzatok: (Lungo Drom Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, Siklós és Vidéke Cigányokért Érdekvédelmi Szövetség.)

Somogy megye is felvállalta a Baranya megyei kezdeményezés alapján országos programmá szerveződött Roma Közösségfejlesztő Asszisztens képzés indítását. Elmondható, hogy cigány származású köztisztviselők alkalmazását nem sikerült megvalósítani Somogy megyében sem. Foglalkoztatási asszisztenseket a kisebbségi önkormányzatoknál alkalmaznak közhasznú támogatás felhasználásával. A Somogy Megyei Munkanélküliekért Alapítvány (SOMA) Kaposvárott, Csurgón és Barcsen mentori hálózatot alakított ki a többszörösen hátrányos helyzetű, peremhelyzetben élő munkanélküliek - ezek között a romák - munkaerő-piaci felzárkóztatása érdekében.

Elsősorban a közhasznú munkavégzés támogatása domináns a foglalkoztatási támogatások körében, hiszen országosan elmondható, hogy pl. a vállalkozóvá válás elősegítése az önerő és a fedezet hiánya miatt nem lehetséges a romáknál. Köztudomású, hogy mind a kárpótlásból, mind a privatizációból kedvezőtlenül, tulajdon nélkül kerültek ki a hazai cigányság képviselői. Ennek következtében a polgárosodás, a tulajdonossá válás folyamata sokkal hosszabb távon valósulhat meg, ill. magasabb, differenciáltabb szintű állami kötelezettségvállalás esetén következhet be.

Somogy megyében a másik leggyakrabban felhasznált munkaerő-piaci aktív eszköz a képzés, amelyben a romák a felzárkóztató képzés során szőnyegszövő és

fonottbútorkészítő szakmát tanulhattak az alapvégzettség megszerzését követően, míg szakképzésnél kereskedelmi és vendéglátó szakmák (felszolgáló, pincér, bolti eladó) vagy onőr, C-D típusú és AD gépjárművezetői képzés, valamint általános település- karbantartók képzése valósult meg.

A **Tolna Megyei Munkaügyi Központ** 1997 végén kezdte meg az együttműködési megállapodások megkötését a roma kisebbségi önkormányzatokkal, ezzel párhuzamosan a települési önkormányzatokkal is. A keret-megállapodások a kirendeltségek és az érintett szervezetek együttműködését irányozzák elő, ill. lehetővé teszik a foglalkoztatás területén korábban megtapasztalt diszkrimináció mérséklését. Roma származású köztisztviselő alkalmazására program menedzseri státusban Tolna megyében sem került sor, holott a népesség összetétele ezt indokoltá tenni.

Foglalkoztatási menedzser-hálózat kialakításával segítik elő a halmozottan hátrányos helyzetű munkanélküliek integrációját, ill. reintegrációját az elsődleges vagy másodlagos munkaerő-piacra. Mentori programot állítottak össze, amelynek kiemelt feladata és célcsoportja a megyében élő cigányság életminőségének feltárása és javítása. Tolna megyében is indult roma közösség-fejlesztő asszisztens-képzés. Huszonegy fő vett részt alapfokú számítástechnikai tanfolyamon, amely lehetővé teszi a versenyképesség közelebb kerülését a roma munkavállalók esetében. Huszonhat kisebbségi önkormányzat fogalmazott meg szociális indíttatású családsegítő, gyermekvédő képzésre igényt, amelyet 30 fővel meg is valósítottak a roma származásúak számára. Ezt követően közhasznú munkavégzési támogatással történt meg az állásba helyezésük.

Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök tekintetében a TMMK is prioritásként kezeli a romák munkaerő-piaci be- és visszaillesztését, amely azt jelenti, hogy az egyes eszközök esetében kiemelt támogatásra nyújtanak lehetőséget, pl. a foglalkoztatás-bővítő bértámogatások körében is. A pályakezdő program esetében is kiemelten kezelik a romák bevonását. Ennek a programnak a keretében az alábbi szakmák átadására került sor: alapfokú hegesztő, varrómunkás, betanított kertész, betanított állattartó, parkgondozó, könnyűgépkészítő, gyógynövénygyűjtő, ABC-eladó.

A Tolna Megyei Munkaügyi Központ is kiemelten foglalkozik a non-profit szektorral és az ő igényüket is a többletjuttatások elvének alkalmazásával ülteti át a gyakorlatba. Különös gondot jelent, hogy nagy számban vannak a cigány származásúak között olyanok, akik nem tudnak jogosultságot szerezni egyes támogatásokra a megfelelő idejű munkavégzés hiánya miatt. Tolna megyében is működött a közmunka-program amelyben 120 roma vehetett részt.

12. A cigány politikai és civil szféra

A magyar jogszabályok részletesen szabályozzák mind a politikai szervezetek (itt a cigány kisebbségi önkormányzatokra gondolunk), mind a civil szféra (egyesületek, alapítványok) tevékenységét, jogait. Mégis a mindennapi tapasztalatok alapján problémák, nehézségek mutatkoznak meg e fontos érdekképviselői szervezetek működésében.

12. 1. A cigány politikai, érdekképviselői szervezetek működésének jogi háttere

Az 1993. évi LXXVII. törvény értelmében a kisebbségi állampolgárok közéletben való részvételi joga azt jelenti, hogy mint a törvény 10. §-a kimondja, egyesületeket, pártokat, egyéb társadalmi szervezeteket hozhatnak létre (mint bármely más csoport). Fontos e törvényben ezt leszögezni, mert az 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról és az 1989. évi XXXIII. törvény a pártalakítási jogról is általános érvényű, kisebbségi és nem kisebbségi állampolgárok szervezetei közt nem tesz különbséget. S e paragrafus részletes kifejtésénél az említett törvények részletes rendelkezései az irányadók. (Például e szervezetek tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére, kizárólagos birtoklására, nem irányulhat bűncselekmény elkövetésére, mások jogainak megsértésére, gazdasági tevékenység céljára.) E kiegészítő törvények rendelkeznek a társadalmi szervezetek megalakításának, működésének szabályairól is. (CSERTI Cs. T. 2000D)

A IV. Fejezet A kisebbségek önkormányzataival kapcsolatos szabályokat sorolja fel. A törvény előkészítése során felmerült, hogy a kisebbségek társadalmi szerveződéseit lássák-e el az érdekképviselői feladatokat, vagy önkormányzati keretek közt valósuljon-e meg az. Végül is az Alkotmány 68. § 4. bekezdéséből levonható jogot ismerte el a törvény a kisebbségi önkormányzatok létesítésére. Ott azonban nincs részletezve az önkormányzati működés formája, megalakulása, az államszervezet más részeivel való kapcsolata, s ezt a feladatot a kisebbségi törvény oldja meg. Legitim választáson alapuló, az általános választójogi elvek szerint (közvetlen és titkos, általános és egyenlő választójog) létrejövő, a kisebbséghez tartozó állampolgár döntését és érdekeit megjelenítő helyi kisebbségi önkormányzatok létrehozása volt a cél. Az önkormányzatok jogosítványai földrajzilag is behatárolhatók (az egyesületek területisége megkérdőjelezhető, s ugyanazon területen működők párhuzamosan is igényelhetnék e jogosítványokat).

A 21. § meghatározza a létrehozandó kisebbségi önkormányzatok szintjeit (helyi - községekben, városokban, illetve a főváros kerületeiben - és országos) és típusait (kisebbségi települési, közvetett módon, vagy közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat). Ez utóbbi típusokat a 22. és 23. §-ok tárgyalják. A helyi önkormányzati választások szabályai szerint létrehozott települési önkormányzat - ha a települési képviselők több mint felét azonos kisebbség jelöltjeként választották meg - ún. kisebbségi települési önkormányzatnak nyilváníthatja magát. Erre elsősorban ott nyílnak lehetőségek, ahol jelentős lélekszámú, esetleg helyi többségben lévő kisebbségi csoport él.

Ha a helyi önkormányzati testület képviselőinek legalább 30%-át egyazon kisebbség jelöltjeként választották meg, e képviselők legalább 3 fős, ún. közvetett módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatot alakíthatnak (településenként egy kisebbség csak egyet!). Ebbe a képviselő-testület többi tagjának nem ad beleszólási jogot. A 23.§ a közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzat megalakítását az e törvény 64.§-ával módosított, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 1990. évi LXIV. törvény 51-54.§-ainak hatálya alá helyezi. E forma ott kedvez a kisebbségnek, ahol nem élnek olyan jelentős számban a településen, hogy a korábban említett önkormányzati formákat megalakíthassák. Az önkormányzat szervezeti felépítésére vonatkozóan csak azt mondja ki, hogy a testület maga választja meg vezetőit, illetve település nagyságánaként meghatározza a testület létszámát.

A kisebbségi települési önkormányzatok tevékenységi köre értelemszerűen a települési önkormányzatéval azonos (25.§). A közjogi szabályozást illetően különbséget kell tenni, a helyi kisebbségi önkormányzatok és az országos kisebbségi önkormányzatok között. Ez utóbbiakra elsődleges szabályozást a kisebbségi törvény, míg az előzőekre a helyi önkormányzatokról szóló törvény rendelkezései mérvadóak (24.§). Ám az abban meghatározott önkormányzati jogokhoz, feladatokhoz és hatáskörökhöz képest speciális jogokat állapít meg a kisebbségi törvény a kisebbségi települési önkormányzatok számára. A helyi kisebbségi önkormányzat megalakulása ezért nem jelentheti kettős, vagy többes közigazgatás kialakulását a településen, hiszen a települési, illetve a kisebbségi önkormányzatok feladat- és hatáskörei nem azonosak - leszámítva a kisebbségi települési önkormányzatokat - az a kisebbségek érdekképviselésére, érdekvédelmére terjed ki, de nincs például államigazgatási hatósági jogkörük.

A 25.§ kimondja, hogy a kisebbségi önkormányzat jogi személy. Az önkormányzati törvény 8.§ 4. bekezdésére (a települési önkormányzat köteles biztosítani a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesülését) épül itt a 2. bekezdés elve, amikor kimondja, hogy a kisebbségi települési önkormányzat is köteles biztosítani az ott élő számszerű kisebbségben levő magyar lakosság, vagy más népcsoportok jogait. Ám ilyen esetben a kisebbségben lévő magyar lakosoknak nem ad jogot kisebbségi önkormányzat létrehozására.

A 26.§ a kisebbségi érdekvédelem rendelkezésre álló eszközeit sorolja fel: a kisebbségi önkormányzat a kisebbség helyzetét érintő kérdésekben tájékoztatást kérhet a települési önkormányzattól, javaslatot tehet, intézkedést kezdeményezhet, kifogást tehet a sértő joggyakorlat, döntések ellen. A szabály garanciális értékét az adja, hogy a hatáskörrel rendelkező szerv vezetője 30 napon belül köteles érdemi választ adni. Ily módon e § - annak szakszerű és jogszerű gyakorlása esetén - az egyes közigazgatási döntések befolyásolásában játszhat fontos szerepet.

A 27.§ a kisebbségi önkormányzat saját hatáskörébe tartozó tevékenységét részletezi - szervezeti és működési rend, név, jelképek, a kisebbség helyi ünnepeinek (és az egyéb jogszabályok kereti közt műemlékeinek, emlékhelyeinek, azok védelmének) meghatározása, költségvetés, forrásfelhasználás, intézményalapítás a helyi közoktatás, média, hagyományápolás és közművelődés területén, gazdasági célú szervezet alapítása, pályázat kiírás, ösztöndíj alapítás - ám csak a rendelkezésére álló források keretei között (továbbá más szervezetekkel történő kapcsolattartás a 30.§-ban). Természetesen mindenütt az egyéb törvényi rendelkezések keretei az irányadóak (pl. a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. t., a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. t., a

közművelődésről szóló 1976. évi V. t., a könyvtárakról szóló 1976. évi 15. sz. t. erejű rendelet, a muzeális emlékek védelméről szóló 1963. évi 9. sz. t. erejű rendelet, a gazdasági társaságokról szóló, többször módosított 1988. évi VI. t.). A törvény a feladatkörök meghatározásánál csak keretjellegű szabályozást alkalmaz, azok megvalósítási módját a helyi adottságokat figyelembe véve az érintett kisebbségi önkormányzatokra bízta. Feladatai ellátására a települési önkormányzat köteles a kisebbségi önkormányzat használatába adandó vagyont meghatározni.

A 29.§ a kisebbségi lakosságot (e minőségében) érintő települési önkormányzati rendeletekkel kapcsolatban a helyi közoktatás, helyi média, hagyományápolás, kultúra és a nyelvhasználat kérdéskörében viszont egyetértési jogot ad a kisebbségi önkormányzatnak. Ez a jog gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egyetértés, közös megegyezés hiányában meg sem lehet hozni ilyen döntéseket. A véleményezésre itt is 30 napos határidőt ad a törvény - ezúttal a kisebbségi önkormányzatnak - különben elveszti e jogát.

Az V. Fejezet A kisebbségek helyi szószólója intézményéről szól. E jogintézményt az Önkormányzati törvény 12.§ 5. bekezdése határozza meg. Eszerint a helyi képviselők és polgármesterek általános választásakor a nemzeti és etnikai kisebbség legtöbb szavazatot kapott jelöltje a kisebbség helyi szószólójává válik (ha a településen nem alakult meg kisebbségi önkormányzat). Amennyiben a szószóló nem teljes jogú tagja a képviselő-testületnek, részt vehet annak ülésein a kisebbséget érintő napirendi pontok tárgyalásakor, de csak tanácskozási joggal rendelkezik. Vagyis informálódik a kisebbséget érintő ügyekről, de a döntéshozatalban nem vesz részt. Javaslatot tehet, felvilágosítást kérhet a kisebbséggel összefüggő ügyekben, arra 15 napon belül érdemi választ kell kapnia. A kisebbség jogait, kötelezettségeit, helyzetét befolyásoló intézkedés meghozatala előtt kötelezően ki kell kérni a szószóló véleményét. (CSERTI Cs. T. 2000D)

A VI. Fejezet 42. §-a meghatározza a Magyarországon elismert kisebbségi nyelvek körét. E feladatcsoport kapcsolódik leginkább a kisebbségi önkormányzatoknak szánt tevékenységi körhöz. A helyi kisebbségpolitika egyik legfontosabb feladata, területe az óvodai nevelés és az iskolai oktatás. Ennek igazodnia kell egyrészt a törvények (kisebbségi t., a közoktatásról szóló t.) által előírt kötelező normákhoz, másrészt a helyben jelentkező speciális igényekhez is. Ezért a törvény itt is csak keret jellegű szabályozást ad.

A törvény a gyermek szüleine, vagy gondviselőjére bizza annak eldöntését, magyar nyelvű, kétnyelvű, vagy anyanyelvű oktatást kívánnak-e igénybe venni (43.§). Ám míg a 3. bekezdés megengedő jellegű, a helyi lehetőségek figyelembe vételét hangsúlyozza, a 4. bekezdésben kötelező érvényű rendelkezés jelenik meg, amennyiben nyolc tanuló szülője, vagy törvényes képviselője kéri a kisebbségi osztály, vagy tanulócsoport elindítását.

A 44. § kimondja, hogy az említett kisebbségi oktatás finanszírozása az államot, illetve a helyi önkormányzatot terheli. Ezen tanulócsoportokban a 45.§ előírja a kisebbségi népismeret, történelem, kultúra oktatását a kisebbségek identitástudatának erősítése érdekében. Fontos gondolat, hogy a cigány kisebbség iskolázottságbeli hátrányainak csökkentése érdekében sajátos oktatási feltételek teremthetők.

A 46.§ előírja, hogy a kisebbségi oktatásra irányuló igények összeírása, továbbá az oktatás megszervezése a települési, illetve a kisebbségi önkormányzatok feladata. Állami feladatként határozza meg viszont a kisebbségi oktatáshoz pedagógusok képzését, s az 50 § szerint a tankönyvek, oktatási segédanyagok biztosítását is, továbbá támogatja a tárgyi emlékek gyűjtését, a könyvkiadást, a törvények, közérdekű közlemények kisebbségi nyelven való közlését, az egyházak kisebbségi nyelven történő tevékenységét.

Mint láttuk a korábbiakban, a kisebbségi önkormányzat alapíthat oktatási intézményt, de a 47. § szerint át is vehet más szervtől illet. Ebben az esetben az állam garantálja, hogy az állami támogatás mértéke nem fog csökkenni, ám a kisebbségi önkormányzatnak is biztosítania kell az ott folyó oktatás elért színvonalát. Ez valószínűleg az állami támogatáson túl jelentős többletköltségeket ró majd a kisebbségi testületre.

A 48.§ szerint a létrehozott kisebbségi oktatási intézményekben elsőként a kisebbséghez tartozók igényeit kell kielégíteni, a maradék helyekre vehetők fel más tanulók. Ezen intézményekben is kötelező a magyar nyelv oktatása, illetve a más népcsoportokhoz tartozók számára az anyanyelvi, vagy anyanyelvű oktatás biztosítása. A törvény 49. §-a pedig a közművelődési tevékenység folytatásáról ad útmutatást. (CSERTI CS. T. 2000D)

Bár a Parlament által 1993-ban elfogadott, a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény most már a cigányságot is hivatalos nemzetiségként elismerve komoly jogokat adott az érdekképviselő rendszerének létrehozására, a nemzetiségi jogok mind egyéni, mind kollektív formában való megélésére, azonban a tapasztalatok azt mutatják, egyrészt a törvényben benne maradt hiányosságok, másrészt a megadott jogokkal ténylegesen élni tudó képzett cigány politikai vezetői réteg hiánya akadályozza az önkormányzati rendszer hatékony működését.

Kutatásaink alapján azt mondhatjuk, hogy különösen a kistelepülésekre jellemző a civil szféra, a társadalmi szervezetek és a kisebbségi politikai érdekképviselő, érdekérvényesítő rendszerének erősen hiányos volta, különösen a cigányság vonatkozásában. A lakosság gyakran meglehetősen passzívnak, megosztottnak, szervezetlennek tűnik. Ez a megosztottság különösen a cigány és nem cigány lakosság viszonylatában, illetve a cigányok között a beás és kolompár viszonyban érződik. (CSERTI CS. T. 1999)

Gyakran megmutatkozik a hivatalos szervek és a cigányság ellentéte, egymásra mutogatása. Nyilvánvaló, hogy egy-egy aktivista kör, ha felvállalja, komoly segítséget nyújthatna a cigányság problémáinak enyhítésében, beilleszkedésük megkönnyítésében. De ha adott településen a helyi cigányságból kikristályosodik is ez a tenni akaró réteg, két tűz közé kerül. Egyrészt az önkormányzat, a többségi társadalom ellenállásába ütköznek, másrészt érvényesül a cigány közösség visszahúzó ereje, innen is rendszeres támadások érik azt, aki tenni kíván valamit. Az okok: - nincs hagyománya a településen egy ilyen szervezetnek, a jelenlegi önkormányzati rendszer keretein belül azzal sem nyernének semmit, ha létrejönnének az érdekképviselő hivatalos fórumai, csak a szociális problémák megoldását hárítanák a nyakukba, s másba továbbra sem lenne beleszólásuk.

Mindezt csak azért elemeztük ilyen részletesen, hogy kitűnjék, a cigány népesség önkormányzati rendszere, érdekérvényesítési lehetőségeinek kiteljesedése terén is

mekkora szerepe lehet az iskolai rendszernek, mely a jövő cigány értelmiségét is kéne nevelje. Ez a kinövő, felelősen gondolkodni tudó réteg segíthetne tisztázni a cigány politika terén ma uralkodó kissé zavaros viszonyokat. (CSERTI Cs. T. - FORRAY R. K. 1998)

Felvetődhet a kérdés, egyáltalán szükséges-e erőltetni az önszerveződést olyan esetben, amikor az asszimiláció a cigányság legfőbb törekvése. Azt gondoljuk, hogy amíg – az érintettek tudtával és beleegyezésével vagy anélkül – számon tartják a lakosságot etnikai hovatartozás szerint (a munkanélküliség, a szociális segélyezés, születésszám, iskolai előrehaladás, stb. szempontjából), addig az asszimiláció csak vágy lehet. Egyenrangú beilleszkedés, integráció pedig akkor valósulhat meg, ha a cigányság képes megfogalmazni és képviselni is érdekeit a községek döntéshozó testületeiben és mindennapi életében.

A cigányság egyelőre távolról sem egyenrangú partner. “Cigányként” vannak számon tartva, de még a falvak vezetői sem mindenütt tudják, milyen a belső megoszlásuk, milyen nyelvet beszélnek, mennyien és milyen fokon őrzik a nyelvüket. Alacsonyabban iskolázottak, gyengébben képzettek általában, mint a nem cigány átlag, mégsem vetődik fel, hogy szervezett segítséget kapjanak például a pályázatok megfogalmazásában, megírásában, a gazdálkodási, vagy egyéb ismeretek elsajátításában. Önszerveződésük kudarcait a helyi vezetők számon tartják, nem ösztönzik őket azonban újabb próbálkozásokra. Az információs és a döntési folyamatokból való kizárásuk gyanakvásokat szül, illetve erősít, ahelyett, hogy “lakópolgári” öntudatot és együttműködési készséget növelne.

Fontos tehát találni olyan személyt, csoportot, aki/akik vállalják a cigányság képviseletét, akinek/akiknek van tekintélye, bizalma a cigányság körében, aki - akár hivatalosan is, fizetés ellenében - foglalkozna a problémákkal, érdekképviselettel. Erősíteni kellene a kapcsolatokat a települési önkormányzat és a cigányság között: az információáramlás hatékonyságának növelése, a hivatal tevékenységébe való betekintés, a bizalmatlanság mérséklésére irányuló pontos tájékoztatás érdekében. El kell érni azokat az embereket is, akik nem tartják szorosan a kapcsolatot az önkormányzattal, ezért gyakran nem értesülnek a segélyezési és pályázati lehetőségekről.

12. 2. A cigány politikai szektor szerepe és tevékenysége

A nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális autonómiájának - a kollektív jogok törvénye szerint - testet kellett ölteniük a végrehajtó szervekben is. A kisebbségi törvény általános elvei a kisebbségi önkormányzatoknak az oktatásügyben jelentős szerepet biztosítanak, a részletekben azonban nem szabályozzák e testületek szerepét, jogköreit. A jogi szabályozás szelleme azt sugallná, hogy e testületek iskolafenntartók legyenek. Ezt jogszabály ugyan nem zárja ki, de az önkormányzatokat a finanszírozás rendszere nem is bátorítja. (SZÜDI J. 1996)

A másik lehetőség, hogy a létrejött kisebbségi önkormányzati rendszer valamiképpen formalizálja a nemzetiségi - kisebbségi oktatás szervezését, akár kezdeményezőként - a közoktatásról szóló törvény szerint legalább nyolc szülő egybehangzó nyilatkozata szükséges nemzetiségi-kisebbségi oktatás szervezéséhez - , akár ellenőrző szervként (mire költi az oktatási-nevelési intézmény a programra szánt támogatást, ami különösen

a cigány gyermekek, tanulók számára szervezett programok finanszírozása esetében kétséges, s időnként felmerülő viták forrása. (SZÜDI J. 1996)

Valójában a kisebbségi önkormányzatiság az oktatásügyet illetően nem/sem ágyazódott bele eléggé mélyen az önkormányzatiság rendszerébe. (vö. PÁLNÉ KOVÁCS I. 1999, BODÁNE PÁLOK J. 1994)

A Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Hivatal által a rendelkezésünkre bocsátott adatok alapján 1995. december 31-ig összesen 822 helyi kisebbségi önkormányzat alakult, a megszűnések után az 1998. október 18-i választásokig összesen 738 helyi kisebbségi önkormányzat működött, tehát 84 helyi kisebbségi önkormányzat szűnt meg. Az 1998-as önkormányzati választásokig az 1994-1998. közötti időszakban 396 cigány kisebbségi települési önkormányzat működött, amelyből Baranya megyében 19 testület kialakítására került sor. Az 1998. október 18-i helyhatósági választások során már a kisebbségi közösségek fokozott önazonosság-vállalásáról beszélhetünk összesen 1376 helyi, kisebbségi önkormányzat alakult meg, amelyből 1999. szeptember 1-ig összesen csak 20 helyi kisebbségi önkormányzat szűnt meg. 768 működő cigány kisebbségi önkormányzatot regisztrálnak. Ebből a régióban 163 cigány kisebbségi önkormányzat működik, a bontás szerint: Baranya 65, Somogy 59, Tolna 29. A 2002. őszi helyi önkormányzati választásokra a július 22-i határidőig 1113 cigány kisebbségi önkormányzat megalakulását kezdeményezték.³⁵

Megye	Cigány kisebbségi önkormányzatok száma 1994 ³⁶ 1998 ³⁷	
Baranya	19	65
Somogy	20	59
Tolna	16	29

57. táblázat: A megalakult cigány kisebbségi önkormányzatok száma a Dél-Dunántúlon

Baranya megyében egyetlen cigány kisebbségi önkormányzat sem szűnt meg. Megyénk a megalakult testületek számát tekintve országosan a harmadik helyet foglalja el Borsod-Abaúj-Zemplén (126) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (89) megyét követően. Nem lényegtelen megemlíteni azt sem, hogy Baranya megyében 7 kisebbség hozott létre saját önkormányzatot, és a megalakult testületek száma összesen 144 volt. Ez Budapest (146) és Borsod-Abaúj-Zemplén (161) megye után szintén a harmadik legmagasabb önszerveződési intézményi szintet jelenti. Ha regionális szinten, a tervezési-statisztikai régiókat figyelembe véve szemléljük a kialakult testületeket, akkor Tolna, Somogy és Baranya megyékben összesen 149 cigány kisebbségi önkormányzat megalakulásáról beszélhetünk, amely országosan 10,7 %-os nagyságrendet képvisel. Ide tartozik még, hogy Baranya megyében a kisebbségi önkormányzatok mellett a cigányság érdekeinek megjelenítését 22 szószóló is elősegíti. Így összesen 88 településen biztosított a kisebbségi jogok érvényesítése.

Gyakran meg szokták fogalmazni az 1993-as törvénnyel kapcsolatban azt a megállapítást, hogy az érdekképviselő helyi, illetve országos szintje mellett hiányzik a

³⁵ Somogyi Hírlap, 2002. augusztus 10. p.2.

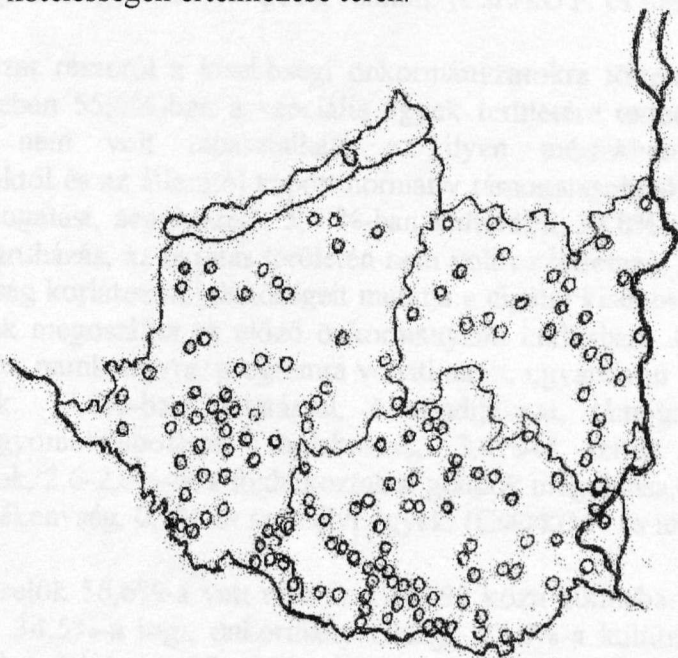
³⁶ CSEFKÓ és mtsai, 1999

³⁷ Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal

rendszerből a középszint. Tapasztalataink alapján azt mondhatjuk, a probléma valós, hiszen ebben az érdekképviselési szisztémában a helyi kisebbségi önkormányzatok eléggé magukra vannak hagyatva, az országos önkormányzat túl „messze” van ahhoz, hogy működéssel kapcsolatos mindennapi kérdéseikre, problémáikra választ, segítséget nyújtson. E gond különösen a politikai életben kevésbé tapasztalt cigány önkormányzati vezetők esetében nyilvánvaló. A mindennapi igény életre is hívta azokat a középszintű spontán szerveződéseket, amelyek betölthetik ezt a koordinációs igényt, de a spontán folyamat eredményeképpen Baranya megyében például három nagyobb szervezetben tömörülnek az önkormányzatok:

- Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Baranya megyei Szövetsége
- Siklós és Vidéke Cigányokért Érdekvédelmi Egyesület
- Lungo Drom Baranya megyei szervezete

E szervezetek természetesen el tudják látni a koordináló szerepet, tudják segíteni a helyi érdekképviselő intézményrendszerét, ám érthetően a belső hatalmi harcok, a forrásokért vívott küzdelem rányomhatja bélyegét az eredményes munkára, információk veszhetnek el véletlenül, vagy tudatosan – akkor, amikor sok esetben a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok rá lennének szorulva ezen információkra a pályázatok, a jogi lehetőségek és köteleességek értelmezése terén.

23. ábra: Megalakult cigány kisebbségi önkormányzatok a Dél-Dunántúl megyéiben (1998)

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának munkatársai a kisebbségi önkormányzatok működését, felépítését vizsgálták az 1994 és 1998 közötti ciklusban. Eredményeik bemutatják a cigány kisebbségi önkormányzatok tagjainak iskolai végzettségére vonatkozó adatokat is. E szerint a 8 általánost el nem végzett képviselők aránya a legmagasabb (63%) a cigány kisebbségi önkormányzatok tagjai közt (vannak olyanok is akik 2 általánost sem végeztek). A szakmunkás képesítéssel rendelkezők aránya 25%, 8 %-uknak van középiskolai végzettsége, s mindössze 3 %-uk rendelkezik diplomával. Ezzel a képzettségi szerkezettel a többi kisebbség önkormányzatainak képviselőivel összehasonlítva az utolsó helyen állnak. Hasonló képet ad a foglalkozás alapján történő megoszlás is. A cigány kisebbségi önkormányzati

tagok 92%-a fizikai foglalkozású, 3%-a adminisztratív munkakörben dolgozó, s 5%-a szellemi főfoglalkozású. Munkaviszonyuk alapján a képviselők 23%-a foglalkoztatott, 32%-uk munkanélküli, 23%-uk nyugdíjas, 4%-uk közhasznú munkás, 6% jövedelempótló támogatáson volt, 7%-uk vállalkozó, 3% Gyes-en, Gyed-en volt. (CSEFKÓ F. és mtsai. 1999) Az adatok indokolják, miért lenne nagy szüksége a cigány kisebbségi önkormányzatoknak képzésekre, információkra és rengeteg segítségre hogy az érdekérvényesítést maradéktalanul elláthassák.

A kisebbségi önkormányzati működés meghatározója, hogy megfelelő körülmények, infrastruktúra, iroda, bútorzat, tőke álljon rendelkezésükre. A kisebbségi önkormányzatok részére a települési önkormányzatoktól kezelésbe, használatba átadott vagyontárgyak, ingatlanok tekintetében a kialakult gyakorlat nagyjából mindenütt hasonló. A kisebbségi önkormányzatok elenyésző részénél fordult elő, hogy egyéb működési jellegű támogatást vehettek igénybe (pl. ingyenes telefonhasználat, hivatali gépkocsi használata). Általában jellemző, hogy az önkormányzat által működtetett intézményeket (művelődési ház, közösségi ház, hivatali tanácstermek) ingyenesen használhatják. Országosan a cigány kisebbségi önkormányzatok 15,1%-a kapott használatába ingatlant, 49,5%-uk bútort, 17,2%-uk technikai berendezést, 5,4%-uk földet, vagy vagyontárgyat, 11,8% pedig semmit. (CSEFKÓ F. és mtsai. 1999)

Az önkormányzat részéről a kisebbségi önkormányzatokra történő feladatátruházás a cigányság esetében 55,6%-ban a szociális ügyek területére terjedt ki (semelyik más nemzetiségnél nem volt tapasztalható ez ilyen mértékben). Ugyanakkor az önkormányzatoktól és az államtól kapott normatív támogatásoknak csak 12%-a célozta a szociális támogatást, segélyezést. 5,6 %-ban kulturális, 38,8%-ban egyéb ügyekben történt feladatátruházás, az oktatás területén nem volt ez jellemző. A cigány kisebbségi önkormányzatiság korlátozott lehetőségeit mutatja a cigány kisebbségi önkormányzatok tipikus ügyeinek megoszlása az előző önkormányzati ciklusban. Az ügyek 26,3%-a a belső működésre, munkatervre, programra vonatkozott, ugyanilyen arányt képviselnek a szociális ügyek. 17,5%-ban oktatással, ösztöndíjakkal, támogatásokkal, 14%-ban kultúrával, hagyományápolással foglalkoztak, 3,4%-ot tettek ki a lakásügyek, lakástámogatások, 2,6-2,6%-ot a foglalkoztatási gondok megoldása, illetve gazdálkodás, vállalkozási tevékenység, 0,9%-ot személyi ügyek. (CSEFKÓ F. és mtsai. 1999)

A cigány képviselők 56,6%-a vett részt az 1994-98 közti ciklusban továbbképzésen. E továbbképzések 34,5%-a jogi, önkormányzatisági, 27,6%-a kulturális, 6,9% pénzügyi jellegű ismeretekre, 31%-a egyéb területekre terjedt ki. (CSEFKÓ F. és mtsai. 1999)

A cigány kisebbségi önkormányzatok véleményezési és egyetértési jogainak kikéréséről a települési önkormányzatok részéről a következő táblázat tájékoztat.

(%)	Vélemény kérés (CKÖ)	Egyetértés kikérése (CKÖ)
Pályázatok	2,6	8,1
Oktatási, kulturális ügyek	10,3	8,1
Szociális ügyek	50,0	18,9
Kinevezések	2,6	13,5
Költségvetés	6,4	
Munkaterv		
Ritkán, jelentéktelen ügyekben		29,7
Soha nem kéri	15,4	16,2
Egyéb	10,3	5,4

58. táblázat: A különböző típusú ügyek esetében milyen arányban kérte ki a települési önkormányzat a cigány kisebbségi önkormányzat véleményét, egyetértését?

(Forrás: CSEFKÓ F. és mtsai. 1999)

A pénzügyi finanszírozás, feladatátruházás, működés nem kiforrott voltára utalnak a cigány kisebbségi önkormányzatok működésének tipikus konfliktushelyzetei. A kialakult konfliktusok 32%-a a pénzügyek, a kisebbségi önkormányzat finanszírozása, 7,2%-a a működési feltételek elégtelensége 12,4%-a a segélyezési ügyek, 5,2%-a a jogszabályi bizonytalanságok, 8,2%-a a bizalmatlanság, 4,1%-a a gyakorlatlanság, 1%-a adminisztrációs problémák miatt pattant ki. (CSEFKÓ F. és mtsai. 1999) A cigány kisebbségi önkormányzatok 77,9% szükségesnek tartaná a középszintű önkormányzat létrehozását. (CSEFKÓ F. és mtsai. 1999)

12. 3. A cigány civil szektor

Nagyon fontos szerepe van a civil szervezeteknek, a cigányok érdekképviselői szerveinek, hiszen ők azok, akik saját közegükben képesek hatékonyabb szervezési munkát kifejtetni. A munkaügyi központ rendszeresen igénybe veszi a cigányszervezetek segítségét és munkáját, nemcsak abban, hogy toborozzák, meggyőzzék a hallgatókat, hanem abban is, hogy a későbbiek folyamán hogyan lehet elhelyezkedési lehetőséget biztosítani. Itt nyilván meghatározó szerepe van a munkaügyi központoknak, hiszen egyrészt magát a képzést is finanszírozzák, másrészt pedig az azt követő esetleges foglalkoztatási lehetőségeket is feltárják, illetve támogatják. (FODOR I. 2000)

12. 3. 1. A cigány politikai és civil szektor szerepe és lehetőségei a foglalkoztatáspolitikai terén

A PTE BTK Romológia Tanszék 1999-es kutatásának ebben a fázisában a régióban működő cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenységét vizsgáltuk, illetve azon civil szervezeteket, amelyeknek feladatkörükből, tevékenységi körükből adódóan bármely közülük lehet a települések cigány lakosságának életkörülményeihez (cigány civil szervezetek, roma klubok, kulturális egyesületek, alapítványok ...). A vizsgálat a szervezetek tevékenységének csak azt a részét érintette, amely a cigány pályakezdő fiatalok munkaerő-piaci helyzetének javítására irányul.

Rögtön az adott településen élő pályakezdő cigány fiatalok számának megbecsülésénél kitűnt a szervezetek vezetőinek korábban említett tájékozatlansága. Értelemszerűen a legpontosabb adatokkal e kérdésre a kisebb települések, községek szervezetei rendelkeztek (mutatja ezt az is, hogy egy településen megkérdezett különböző szervezetek megközelítően ugyanazon számokat adták meg), hiszen e kis lélekszámú közösségekben jobban ismerik az ott lakókat, az egyes emberek sorsát, helyzetét. Baranya megyében a legpontatlanabb és legnagyobb szóródást mutató adatokat Pécssett kaptuk a különböző szervezetektől (a cigány pályakezdők létszára vonatkozóan 2000 főről egészen 12000-ig, utóbbi érték irrealitását, mutatja, hogy a város összes roma lakossága nem éri el ezt a számot).

Pécssett ezért a legalacsonyabb értékkel számoltunk, a többi településkategóriában az egyes településeken kapott lélekszámokat adtuk össze. (ld. 59. táblázat)

BARANYA MEGYE	Pályakezdő cigány munkanélkü- liek száma (becslés)	Programokon részt vett fiatalok		A sikeresen elhelyezkedett fiatalok	
		száma	a pályakezdő munkanélküliek %-ában	száma	a programokon részt vettek %-ában
Pécs	2000	150	7,5	70	47
Városok (Pécs kivételével)	542	65	12	22	34
Községek	518	126	24	35	27
Összesen	3060	341	11	127	37

59. táblázat: Baranya megyei projektek a pályakezdő cigány munkanélküliek elhelyezkedésének segítésére

(Forrás: CSERTI Cs. T. 2000B)

A megkérdezett szervezeteknek Baranya megyében a pályakezdő cigány fiatalok több, mint felével (55%) van rendszeres kapcsolata, 1/3-ával alkalmasszerűen, 12%-ával pedig nem tart kapcsolatot. Tolna megyében az összes megkérdezett rendszeres kapcsolatban van a pályakezdőkkel. Somogyban rendszeres a kapcsolat a szervezetek 62%-nál, nem rendszeres 38%-uk esetében.

A kisebbségi önkormányzatok, illetve a civil szféra egyik feladata lehet a pályakezdő cigány fiatalok elhelyezkedési nehézségeinek megoldása terén, hogy kapcsolatot tartanak fenn e fiatalokkal, közvetítik számukra az információkat elhelyezkedési lehetőségekről, tanfolyamokról, képzési lehetőségekről, pályázatokról.

E feladat ellátásához egyrészt a fiatalokkal kell rendszeres kontaktusban lennie a szervezeteknek, másrészt az információforrásokkal (szakmai kamarák, munkaügyi központ, iskolák, szakképző intézmények, munkáltatók ...).

Kiderült, hogy a baranyai szervezetek 1/3-át nem, vagy csak nagyon ritkán keresik fel problémáikkal az érintettek. Csak a szervezetek ¼-ének van a vonzáskörzetben élő összes állás nélküli fiattallal kapcsolata. A kulturális rendezvények látogatottsága terén jobb a helyzet, a szervezetek 15 %-ának egyáltalán nem volt ilyen jellegű rendezvénye, 13%-uknak a rendezvényeit csak a fiatalok kevesebb, mint fele látogatta (néhányan vagy senki), 72%-uk azonban rendszeres kulturális kapcsolatokat ápol velük (A fiatalok fele, több mint fele vagy mindenki). Somogy megyében sokkal jobb a szervezetek

kapcsolattartása a fiatalokkal, gyakrabban fordulnak problémáikkal hozzájuk, ám kevesebb szervezet foglalkozik kulturális rendezvények szervezésével. Tolnában a kulturális rendezvények látogatása dominál a kapcsolattartásban.

Oktatási, képzési projektje a baranyai szervezetek 46%-ának eddig még nem volt. 10%-uk érte el legalább a településen élő fiatalok felét, a többi településen néhány fiatal érték el a képzési projektek. Somogyban a szervezetek 76%-a volt már érdekelve e képzésekben, viszont csak 26%-ban érték el az érintettek legalább felét, Tolna megye szervezeteinek 57%-a kapcsolódott be valamiféle képzésbe, 43%-uk mozgósította a pályakezdők legalább 50%-át.

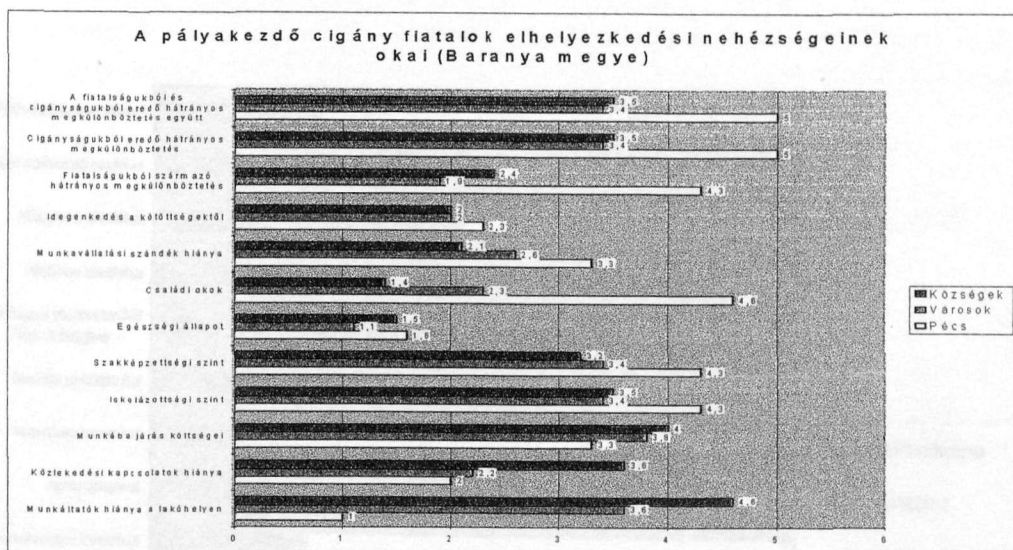
A fentiek szerint Somogyban a legélénkebb és szorosabb a kapcsolattartás a szervezetek és a települések cigány lakossága közt.

A kapcsolattartás eszköze Baranya megyében szinte egyedülálló módon a személyes megkeresés, a szervezetek több mint fele az összes érintett fiatallal ilyen módon kommunikál. A postai út, illetve a sajtó útján történő hirdetés alig játszik szerepet az információáramlásban. Tudva, hogy zömében kis településekről van szó, az eredmény érthető. Pécssett mindhárom kommunikációs csatorna szerepet kap, a kisebb városokban ismét a személyes kapcsolatoké a főszerep. Nagyobb a szerepe a levél és hirdetések útján történő kapcsolattartásnak Somogy megyében. Tolnában ismét csak a személyes kontaktus kap főszerepet.

Baranya megyében a szervezetek 39%-a próbálkozott már olyan rendezvény, program szervezésével, amely a pályakezdők elhelyezkedési esélyeinek növelésére irányult, vagy együttműködtek más szervezetekkel ilyen programok lebonyolításában. E programok 6%-a ráadásul időközben meg is hiúsult. Pécssett – valószínűleg a jobb kapcsolatrendszer, a szakképző intézmények, munkaügyi központ közelsége, a közlekedés-földrajzi helyzet előnyösebb volta miatt – több ilyen program, tanfolyam lebonyolításában vettek részt a szervezetek. A legalacsonyabb aktivitással és eredményességgel a községekben találkozunk (hiányos kapcsolatrendszer, nincs szakértő ember a lebonyolításhoz, szervezéshez, nehezebben motiválhatók az ott élők, s nehezebben jutnak el a képzések helyszínére a közlekedési kapcsolatok hiánya miatt...). Somogy megyében e téren is aktívabbak voltak a cigány szervezetek, 75%-uk próbálkozott már program szervezésével a munkaerő-piaci helyzet javítására, Tolnában ez az arány 85%.

Mint az kiderült, az egyes település-típusokban élő cigány pályakezdők létszámukhoz képest legnagyobb arányban a községekben vettek részt valamiféle tanfolyamon, programon, s Pécssett volt a legalacsonyabb a részvételi arány (annak ellenére, hogy természetesen a megyeközpontban van legnagyobb esélye egy ilyen program elindításának, s itt is rendezték a legtöbb képzést). Ha azonban e programok eredményességét, hatékonyságát vizsgáljuk meg, fordított képet kapunk, a programot elvégzettek 47%-a helyezkedett el Pécssett sikeresen, míg a községekben ez az arány csak 27%. A magyarázat itt is a nagyváros kínálta szélesebb körű lehetőségekben – több munkáltató, előnyösebb közlekedési kapcsolat... - kereshető.

A Somogy megyei programokon a pályakezdő fiatalok 68%-a vett részt, s annak eredményeként a részt vettek 67%-ának sikerült munkához jutnia. Tolnában a részt vettek aránya 58%, az elhelyezettek aránya 30%.

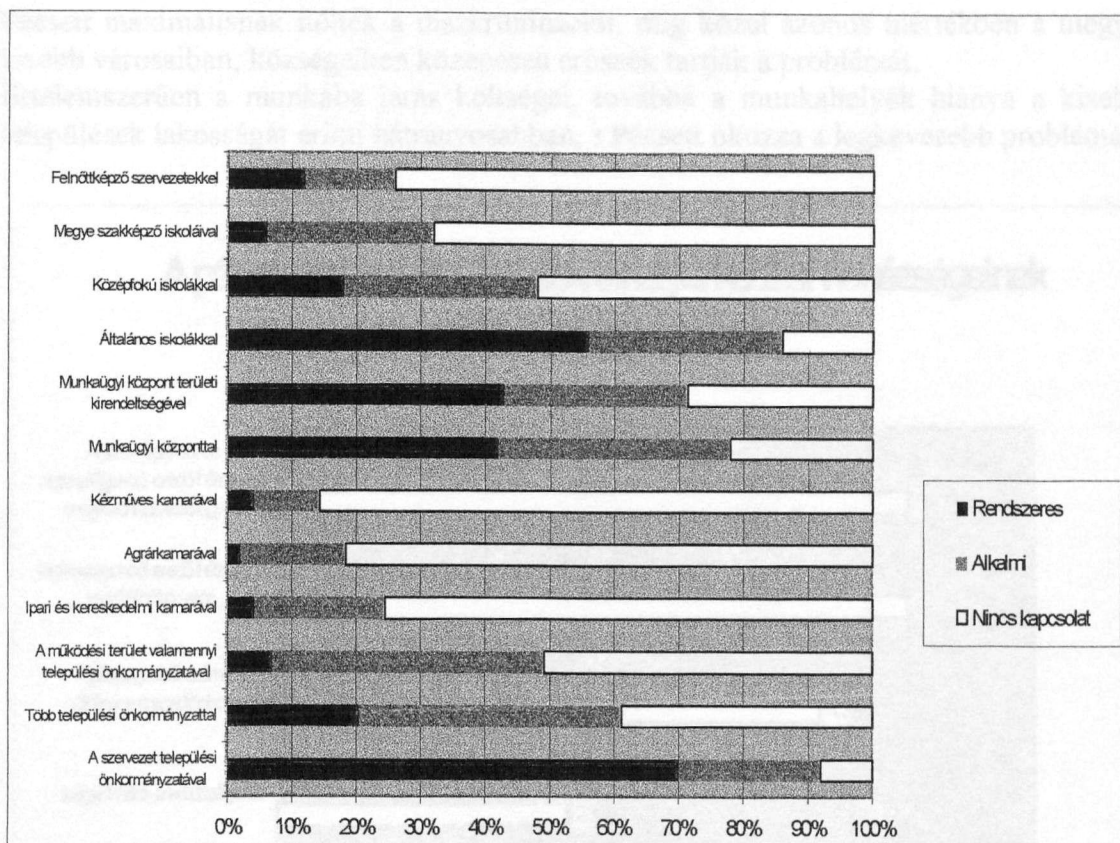

24. ábra: Az illegális munka aránya a településeken (a munkaképes lakosság %-ában)
(Forrás: CSERTI Cs. T. 2000B)

Azon szervezetek, amelyek eddig nem folytattak ilyen tevékenységet, jelezték, hogy terveik között szerepel hasonló tanfolyamok, programok szervezése, ehhez azonban ötletekre, mintára, megfelelő együttműködő kapcsolatokra, s természetesen anyagi forrásokra lenne szükségük.

Megvizsgáltuk, a szervezetek megítélése, ismeretei alapján mekkora a “fekete/szürke gazdaságban” tevékenykedők aránya az adott települések munkaképes lakossága körében. Értelemszerűen mind az összlakosságon belül, mind a roma népesség, illetve a roma pályakezdők körében hátrányosabb képet, magasabb értékeket kaptunk a községekben, mint a városokban. Megdöbbenőek azonban a községi adatok, melyek szerint a cigány munkaképes lakosság majd 60 %-a, s a pályakezdő fiatalok több mint fele is alkalmi tevékenységekből tartja fenn magát Baranyában. Magas értékekkel találkoztunk Somogy és Tolna megyében is. Itt is jellemző, hogy a legnehezebb helyzetben a kisebb településeken élő pályakezdő cigány fiatalok vannak, a városokban valamivel jobb az elhelyezkedés esélye.

A következő adataink azt reprezentálják, mennyire nincs kapcsolata e szervezeteknek azokkal az állami, megyei intézményekkel, melyeknek nagyon fontos szerepe lehet a vizsgált probléma megoldásának megkönnyítésében. Kapcsolatrendszerük leginkább a helyi önkormányzatokra, általános iskolákra, illetve a munkaügyi központra korlátozódik, sokuk azonban ezekkel sem működik együtt. Ismét csak a községi szervezetek vannak hátrányosabb helyzetben. Tolna megye adatai valamivel kedvezőbbek, de a legkiterjedtebb és leginkább szerteágazó kapcsolatai a somogyi szervezeteknek van. Ez is a megyében tevékenykedő civil szféra és a roma politikai erők hatékonyabb, integráltabb, összefogottabb munkájára utal.

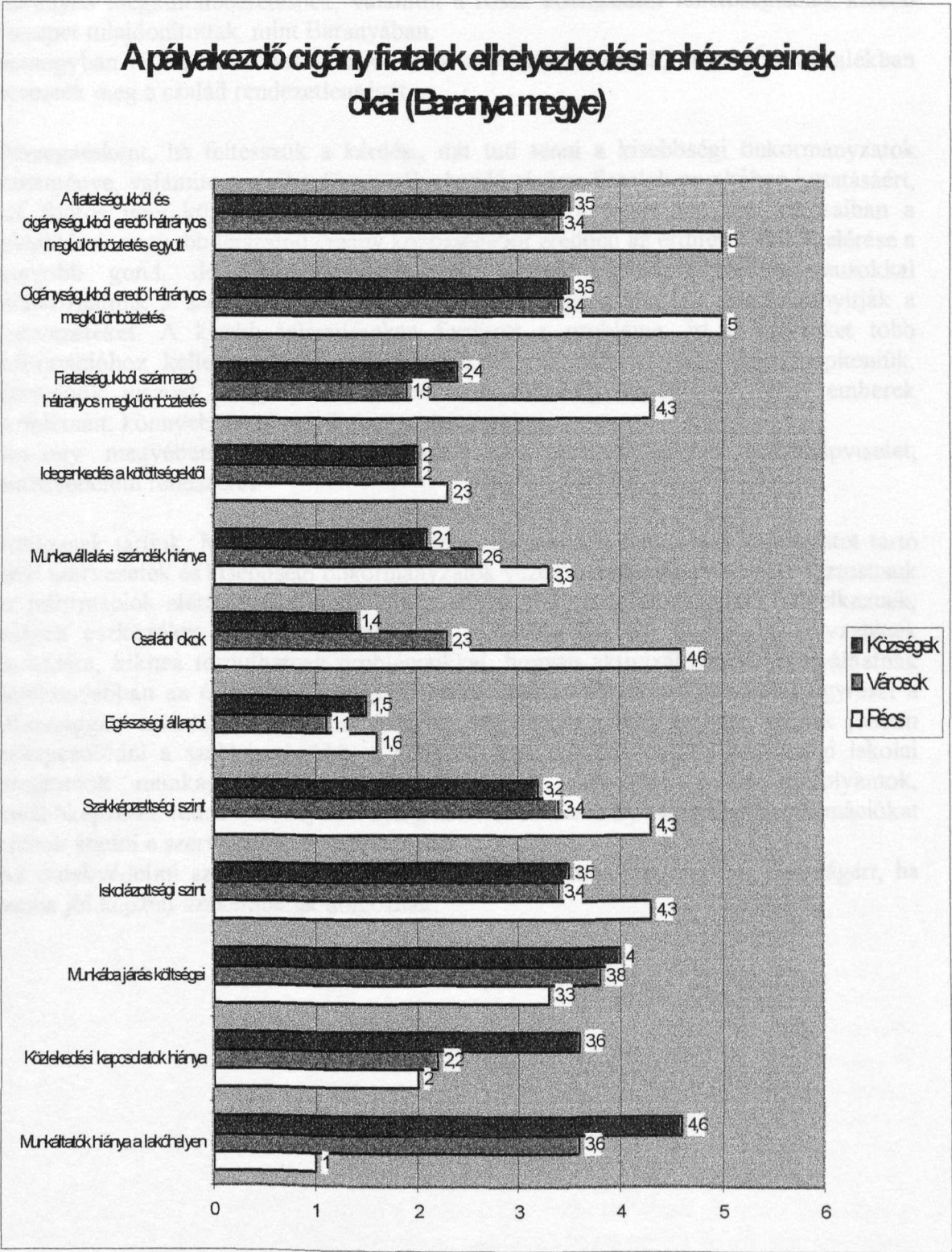
25. ábra: A szervezetek kapcsolata az állami-közigazgatási-önkormányzati szervezetekkel, intézményekkel (Baranya megye)
(Forrás: CSERTI Cs. T. 2000B)

A vizsgálat során rákérdeztünk a településeken élő cigány származású munkavállalók jellemző foglalkoztatási formáira is. Baranya megyében a cigány lakosságnak majdnem fele alkalmi munkából él, több, mint egynegyede közhasznú munkásként tevékenykedik, 13 %-uk bevételei a hivatásos anyaságból származnak. Rendszeres kereső tevékenységből csak a munkaképes lakosság 10%-a szerez bevételet. Pécsért egyértelműen az alkalmi munka és a közhasznú munka jellemző, s a többi település kategóriáiban sem tapasztalhatunk markáns eltérést ettől. Somogyban is az alkalmi munka a meghatározó, a közhasznú munka és a hivatásos anyaság is fontos szerephez jut a megélhetésben. Hasonló a helyzetkép Tolnában is.

Kíváncsiak voltunk arra is, milyen tényezőknek tulajdonítják e szervezetek ma a pályakezdő cigány fiatalok munkához jutási, elhelyezkedési nehézségeit. Az egyes tényezőket 1-5-ig terjedő skálán értékelve és az egyes település kategóriák adatait összegezve azt vehetjük észre, hogy a legnagyobb problémának az (elsősorban cigány származásukból eredő) hátrányos megkülönböztetést, az iskolázottság-szakképzettség hiányát, illetve a munkahely hiányából, illetve a településtől távolabb található munkahelyek megközelíthetetlenségéből eredő kérdéskört tartják. A munkahely megközelíthetősége nem csak a közlekedési kapcsolatok hiánya miatt alakulhatnak ki, de lehetetlenné teszi az is, ha a munkavállaló nem tudja fedezni a munkába járás költségeit sem.

A munkavállalást legkevésbé családi okok, illetve az egészségi állapot veszélyeztetik.

Pécsett maximálisnak ítélték a diszkriminációt, míg közel azonos mértékben a megye kisebb városaiban, községeiben közepesen erősnek tartják a problémát. Értelmeszerűen a munkába járás költségei, továbbá a munkahelyek hiánya a kisebb települések lakosságát érinti hátrányosabban, s Pécsett okozza a legkevesebb problémát.

26. ábra: A pályakezdő cigány munkanélküli fiatalok elhelyezkedési nehézségeinek okai (Baranya megye)
(Forrás: CSERTI Cs. T. 2000B)

A kisebb településekhez képest azonban a megyeszékhelyen nagyobb gondnak érzik a sikertelenség terén az elhelyezkedési szándék hiányát és a családi háttér rendezetlenségét.

Tolnában a legfontosabb oknak tartják, hogy a lakóhelyen nincs munkalehetőség, a hátrányos megkülönböztetésnek, valamint a rossz közlekedési lehetőségeknek kisebb szerepet tulajdonítottak, mint Baranyában.

Somogyban viszont a diszkriminációt érzik súlyosabb tehernek, magasabb százalékban nevezték meg a család rendezetlenségét is.

Összegzésként, ha feltesszük a kérdést, mit tud tenni a kisebbségi önkormányzatok intézménye, valamint a civil szféra a pályakezdő cigány fiatalok munkához juttatásáért, két fontos tény körvonalazódik: Pécsett, valamint a régió nagyobb városaiban a települések nagyobb létszámú cigány közösségéből eredően az érintett fiatalok elérése a nagyobb gond, de jobb kapcsolatokkal, jobban bejáratott mechanizmusokkal találkozhatunk a szervezés terén, szakképzettebb, tájékozottabb vezetők irányítják a szervezeteket. A kisebb településeken fordított a probléma, itt a vezetőket több információhoz kellene juttatni, szélesebb körű kapcsolatrendszert kell kiépíteniük. Erősségük viszont, hogy jobban ismerik a közösség tagjait, az egyes emberek problémáit, könnyebben el tudják érni az érintetteket.

Somogy megyében találtuk a leginkább szervezettnek cigány érdekképviselőt, érdekvédelem rendszerét.

Fontosnak tartjuk, hogy a cigány származású pályakezdő fiatalokkal kapcsolatot tartó civil szervezetek és kisebbségi önkormányzatok vezetői, munkatársai részére biztosítsuk az információk elérhetőségét azzal kapcsolatban, milyen lehetőségekkel rendelkeznek, milyen eszközöket tudnak megragadni a településeiket élő cigányság helyzetének javítására, kikhez fordulhatnak problémáikkal, hogyan aktivizálhatnak, motiválhatnak hatékonyabban az érintetteket, hogyan tartsák intenzívebben a kapcsolatot egyrészt a lakossággal, másrészt a területen dolgozó állami szervekkel, hogyan tudnak jobban bekapcsolódni a szakképzésekbe, a településeken működő cigány kisebbségi iskolai programok munkájába. Erre a legmegfelelőbb eszköznek olyan tanfolyamok, továbbképzések tűnnek, amelyek tényleg hasznos tanácsokat, használható információkat tudnak átadni e szervezetek munkatársainak.

Az érdekvédelmi szektor csak akkor tud hatékonyan tevékenykedni a lakosságért, ha benne jól képzett szakemberek dolgoznak.

12. 3. 2. A cigány politikai és civil szektor szerepe és lehetőségei az oktatáspolitikai terén

A cigány kisebbségi önkormányzatoknak, civil szervezeteknek is lennének feladatai az iskolai és az óvodai programmal kapcsolatban: ezt számon kellene kérni mind a kisebbségi, mind a települési önkormányzaton. Mindennapi tapasztalataink alapján felmerül azonban a kérdés: Van-e közülük e cigány szervezeteknek a cigány gyermekek oktatásához, neveléséhez?

A kérdésre kínálkozó válaszuk: Természetesen **van közülük** a kisebbségi oktatásügyhöz. A közoktatás, a kisebbségi jogok, kisebbségvédelem magyarországi törvényi szabályozása ma megadja azokat a jogi kereteket, melyek lehetővé teszik a helyi kisebbségi önkormányzatok számára a település adott kisebbséget érintő oktatási ügyeibe történő beleszólást, aktív részvételt.³⁸

Természetesen **kell, hogy legyen közülük** a kisebbségi oktatásügyhöz. A kisebbségi törvény szelleme sugallja, hogy megalkotói a helyi kisebbségi önkormányzatok kezébe elsősorban a kulturális autonómia megéléséhez kapcsolódó eszközrendszerrel adtak, jogosítványaik e téren a legerősebbek, értelemszerűen a helyi oktatás ügyeibe is komoly beleszólásuk lehet. Fontos, hogy tevékenységük szélesebb körben kibontakozzon e téren, hiszen az oktatásról mind több fórumon hangzik el, hogy *olyan kulcstényező – különösen a cigány népesség esetében az – amely hosszabb távon képes orvosolni az e népcsoportra napjainkban jellemző neuralgikus problémákat (a szakképzetlenségből, alacsony iskolázottságból származó munkaerő-piaci gondokat, az egészségügyi, szociális helyzetet, stb.). Ezzel elősegítjük a cigányság sokat emlegetett társadalmi integrációját, s ebben a folyamatban fontos szerepe kéne legyen a kisebbségi önkormányzatoknak is az oktatási-nevelési rendszeren, a kisebbségi programokon keresztül is.*

A kérdésünkre eddig adott válaszok hármasság gondolati íve (van szerepük; kell legyen; kéne, hogy legyen) jelzi azt a bennünk felmerült hipotézist, mindennapi tapasztalatainkat, amely arra ösztönzött bennünket, hogy megvizsgáljuk a helyi érdekképviseleti szektor által ma betöltött szerepet az óvodai-iskolai cigány programok terén.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Romológia Szemináriumon az elmúlt években több kutatási program során is érintettük a cigány kisebbségi oktatás kérdéskörét. E cikkben vizsgálataink egyik fő szempontjáról szeretnénk beszámolni, nevezetesen Baranya megye cigány kisebbségi önkormányzatainak és romákkal foglalkozó civil szervezeteinek szerepéről, tevékenységéről a cigány kisebbség számára működtetett oktatási programokban. Fő kérdésünk az volt, mennyire tájékozottak az érintett önkormányzatok, civil szervezetek ezekről a programokról, mi a véleményük azokról, hogyan próbálnak befolyni a programok működtetésébe, minőségi javításába.

Vizsgálatainkat kérdőíves felméréssel, a régióban működő önkö-k és civil szervezetek munkatársainak megkérdezésével végeztük, ami minden esetben a strukturált interjúhoz hasonló beszélgetést jelentett. A kérdőíves vizsgálat az Országos Foglalkoztatási

³⁸ 1993. évi LXXIX.t. a közoktatásról

1993. évi LXXVII. t. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

Közalapítvány ("A pályakezdő cigány fiatalok munkavállalási esélyei" c.) és az FKP ("Cigány oktatáspolitikai a Dél-Dunántúlon" c.) által támogatott kutatások keretében történt. (Mindkét kutatást Forray R. Katalin vezette.) A vizsgálat során Baranya megye 38 településén 47 szervezetet kerestünk fel, közülük 32 CKÖ, 15 civil szervezet volt.

A vizsgálat eredményei:

Megállapításainkat 3 fő szempont köré csoportosíthatjuk:

- a) Általános kérdések a településen működő oktatási-nevelési intézményekről, cigány programokról
- b) Mi a véleménye a szervezetek munkatársainak a cigányság oktatási helyzetéről a településen? Megoldott-e a helyi kisebbségi oktatás?
- c) Milyen mértékben folynak bele a szervezetek a település oktatási ügyeibe?

a) A Baranya megyében működő cigány oktatási-nevelési programokról

A véleményalkotás szempontjából fontos kérdés, vajon működik-e egyáltalán oktatási intézmény a kisebbségi önkormányzat településén. Jóllehet akkor is lehetséges véleményt alkotni e programokról, ha éppen a működési területen nincs ilyen, mégis minőségileg más a helyzet, ha az önkormányzati képviselő személyesen találkozik vagy találkozhat az oktatási intézményekkel, azok vezetőivel.

Megállapíthatjuk, hogy mindösszesen a vizsgált települések 20 %-ában nincs semmilyen oktatási-nevelési intézmény a szervezet működési területén. Jellemzően óvoda (77%-ban), az általános iskola alsó tagozata (80%), és a felső tagozat (77%) található meg a vizsgált településeken. A baranyai településhálózat aprófalvas jellege miatt alacsony a középfokú oktatási intézménnyel is rendelkező települések aránya (32%).

A megadott válaszokból kitűnik, hogy a legnagyobb arányú az általános iskolai kisebbségi programok aránya (a vizsgált települések 36%-a), ezen kívül még óvodai kisebbségi programok találhatók a településeken (26%-ukban). Az egyéb program száma elenyésző, 1 %-nyi. Figyelembe véve, hogy vizsgálatunkhoz azokat a településeket választottuk ki, ahol nagy számban él cigány népesség, magas azoknak az aránya, ahol semmiféle program nem működik (38 településből 18, vagyis 47%).

Ha ezt az adatot kivetítjük Baranya megye 301 településére és ezt az arányt vesszük alapul, akkor 159 településen kellene kisebbségi programnak működnie. Ezzel szemben hivatalos adataink szerint 50 település kap a központi költségvetésből kiegészítő normatívát cigány kisebbségi oktatási feladatok ellátásához a cigány etnikumhoz tartozók felzárkóztató oktatására (1998)³⁹, ezek közül csak 20 település szerepel az Oktatási Minisztérium által elfogadott és engedélyezett cigány kisebbségi oktatási programok listáján, mely szerint e 20 település 24 iskolája rendelkezik engedélyezett programmal. Felmerül a kérdés, milyen jogcímen vesz fel a többi önkormányzat normatívát e feladatra. Továbbá miért nem tudnak a minisztériumban olyan programokról (pl. Pécs számos iskolája), ahol igazoltan működnek e programok?

³⁹ forrás: Magyar Közlöny 1998/4. sz. II. kötet

A fenti számértékeket azonban túl alacsonynak találjuk, tudva, hogy a régióban és Baranya megyében koncentráltan élnek cigány származású emberek, megközelítően 30.000.-fő, így becsléseink szerint minimum 7.500 cigány diákkal kell számolnunk. Baranya megyében 65 településen választottak cigány kisebbségi önkormányzatot az 1998-as választásokon. Többek között ezen érdekképviselői szervek feladata lenne, hogy más helységekben is előmozdítsák a kisebbségi oktatás ügyét.

A programokkal rendelkező települések 33%-án a cigány származású diákok közül mind részt vesz azokban. 19%-ban az érintettek több, mint a fele; 34 %-ban fele; 14%-ban kevesebb, mint a fele részesül a számukra szervezett oktatási programokban.

A cigány tanulók iskolai problémáinak okait vizsgáló kérdésekre adott válaszokból (1-5-ig terjedő skálán mértük, mekkora szerepet tulajdonítanak a cigányság vezetői az egyes tényezőknek az iskolai nehézségek kialakulásában) a legfontosabb hátráltató oknak a családi, szociális háttérrel tartják (4,2-es középértéket kaptunk), ezt követi (3,8) a kisebbségi programok alulfinanszírozottsága, majd 3,3-as átlaggal a cigányság társadalmi megítélése következik. 3-as értéket kapott a normatíva felhasználásának ellenőrizetlensége, ezután majdnem egy egész értékű csökkenés következik a fontossági sorban, 2,2-es átlagú a hatékony oktatási módszerek hiánya, melyet 2,1-es átlaggal a tanárok részéről megnyilvánuló hátrányos megkülönböztetés, illetve a cigány népismereti oktatás hiányolása követ. A kultúraátadás és a népismeret fontossága jelenik meg akkor, amikor 81 %-uk mondja, hogy a cigány diákok a saját kultúrájukat történetüket az óvodában, iskolában meg kell ismerjék. 19 % szerint nem feltétlenül kell ismerniük. Senki nem gondolja, hogy egyáltalán nem kell ismerniük. Tehát fontosnak tartják e területet, de elégedettek a programok ez irányú tevékenységével.

Az iskolai nehézségekben kisebb szerepet tulajdonítottak a más diákok felől tapasztalható hátrányos megkülönböztetésnek (2-es átlag) 3 válasz lehetőség pedig nem éri el a 2-es átlagot sem. Ezek az anyanyelvi oktatás hiánya ill. kötelezővé tétele, valamint az oktatók szakképzetlensége. A cigány tanulók anyanyelvi oktatását 61 %-uk nem tartja feltétlenül szükségesnek, 17 % úgy vélekedik, egyáltalán nem fontos az anyanyelvi oktatás, mindössze 22 %-ban pozitív a válasz. *Kiderül, a cigányság képviselői elsősorban finansziális megoldási lehetőségeket tartanak elképzelhetőnek, otthoni anyagi okokkal, az iskolai programok hiányával, vagy a pénz hiányában azok nem megfelelő működésével magyarázzák a cigány tanulók rosszabb tanulmányi eredményeit.*

A probléma tehát adott. Lássuk, hogyan vélekedtek megkérdezettjeink a már működő programokról.

b) A cigány politikai és civil szervezetek munkatársainak véleménye a cigányság oktatási helyzetéről, az oktatási-nevelési programokról

A megkérdezett szervezetek 88 %-ban osztották véleményünket a cigány oktatási-nevelési program szükségességére vonatkozóan, 12 %-uk viszont nem tartja fontosnak ezeket. Új cigány kisebbségi oktatási-nevelési programok indítását tartja szükségesnek 78 % -uk; pénz hiányában 13 %, igény híján 9 % nem tekinti ezt fontosnak.

Megfigyelhető mind a cigány kisebbségi önkormányzatok, mind a civil szervezetek elégedetlensége a települések kisebbségi programjait illetően. Összességében 60 %-uk szerint egyáltalán nem megoldott jelenlegi formájában a kisebbségi oktatás a településükön, ezzel ellentétben 13% állítja, hogy részben, illetve 27% szerint teljesen meg vannak elégedve a helyzettel. Az oktatási programok tartalmáról a többségnek (93 %) jó véleménye van, a maradék 7 % sem utasítja el, részben elfogadja azt.

Az elégedettséget mérő kérdéssorban 1-5-ig terjedő skálán értékelték a program különféle elemeivel kapcsolatos véleményüket. A részt vevő pedagógusok értékelése 3,9-es elégedettségi fokot ért el. A programokon belüli tehetséggondozás 3,7-es, a felzárkóztató tevékenység 3,6-os középértéket kapott csak. A népismereti oktatás elégedettségi foka a legmagasabb, 4-es. A cigány programokon belüli anyanyelvi oktatás elégedettségi szintje 2-es átlagot kapott.

A cigány oktatási-nevelési programok szerepét vizsgálva a cigány gyermekek beilleszkedésének elősegítésében a következő eredményeket kaptuk: 57 % szerint eredményes e tevékenység, 25 % szerint semmi szerepe nincs a beilleszkedés terén, 9-9 % mondta, hogy csak részben mutatkoznak pozitív hatások, illetve nem tudtak válaszolni.

A programok hatása a tanulók jobb tanulmányi eredményére a kérdezettek 49 %-a szerint pozitív, 27 % szerint részben van hatásuk, 21 % szerint nem eredményesek, 3 % nem tudja.

Az válaszolók 26 %-ban elégedettek cigány kisebbségi oktatási-nevelési programokban résztvevő cigány származású diákok számát illetően, 52 % csak részben elégedett, 22 %-uk szeretné, ha többen vennének részt azokon. A viszonylag erős negatív megítélés összefüggésben lehet azzal, hogy látják, az integrációt, a magasabb társadalmi pozíciók elérését elsősorban a tehetséggondozás, illetve a gyengébben haladók felzárkóztatása biztosíthatja. E tevékenységeket erősítendőnek ítélték a programokon belül.

Megkérdeztük részt vesz-e az oktatási programokban nem cigány származású gyerek is. A válaszolók többsége (95 % -uk) szerint részt vesz, 5 %-uk nem tudja a kérdésre a választ. A kirekeszteni akarás azonban abszolút mértékben nem jellemző, mert mindannyian igent mondtak arra a kérdésre, egyetértenek-e azzal, hogy nem cigány származású gyerekek is részt vesznek a programban. Úgy tűnik, az érdekképviseléssel, érdekérvényesítéssel foglalkozó cigány civil szervezetek és cigány kisebbségi önkormányzatok képviselői megértették, küldetésük a mások megismerésén keresztüli egymáshoz való közeledés üzenete.

Kíváncsiak voltunk arra is, hány cigány származású fiatal lett sikeresebb a kisebbségi oktatási programnak köszönhetően? A megkérdezettek 21%-a 1-5 fő közt határozta meg azoknak a számát akik ennek az oktatási formának köszönhetik eredményességüket. 17% 6-10 főre, 21 % 11 fő fölé tette e létszámot. 10%-uk szerint viszont senki sem lett e plusz szolgáltatástól eredményesebb.

A cigány kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek vezetői illetve tagjainak véleménye a cigány gyermekek és más nemzeti kisebbségek oktatása közötti tartalmi, minőségi különbséget illetően arányában majdnem megegyező. 58 %-uk állítja, hogy nincs különbség, 42 %-uk szerint más nemzeti kisebbségeké megoldott, a cigány gyermekeké nem.

A megkérdezettek 32%-a szerint jól, további 32%-ban részben jól használja fel az önkormányzat a cigány felzárkóztatásra kapott normatívát. 36 % nem tartja jónak az önkormányzati felhasználást. Azonban a túlnyomó többség szerint (85%) célravezetőbb volna, ha a kiegészítő támogatás felhasználásába nagyobb mértékben beleszólhatnának a kisebbségi önkormányzatok.

A cigányság választott érdekképviselői vezetői tehát nagyon fontosnak tartják a cigány iskolai programokat és ennyire megoldatlannak, problematikusnak látják a kisebbségi oktatás helyzetét. Felmerül bennünk akkor a gondolat: Mit tesznek a helyzet javítására? Kérdésfelvetésünkre a következő választ kaptuk:

c) A szervezetek és a helyi cigány kisebbségi oktatás

A szervezetek 29 %-ának van a kisebbségi programokkal rendszeresen foglalkozó munkatársa, 71 %-nak nincs. Adódhat ez a magas arány a program hiányából és a hozzáértés hiányából is.

Kíváncsiak voltunk a szervezetek intézményi kapcsolatrendszerére, együttműködési képességére is. A településeken az óvodák vannak jobbra jelen a cigány szervezetek mindennapi tevékenységében, a kapcsolat is velük a legjobb (1-5-ig terjedő skálán értékelve az együttműködés szorosságát 2,4-es átlaggal). 2,3 körüli átlagértéket mutat a helyi általános iskolai kapcsolat, ezt az egyéb oktatási intézményekkel való együttműködés követi. Meglepetés 2,2 körüli átlaggal a helyi önkormányzatok helyezése, utolsóként 1,9-es átlaggal a civil szervezetek állnak, a cigány kisebbségi önkormányzatok kapcsolata velük a legkevésbé jó.

A megkérdezettek 27%-a állítja, hogy nem ismerik, 27%-ban csak részben ismerik, míg 46%-uk ismeri teljes egészében a településen működő programok tartalmát, felépítését. Miért ilyen tájékozatlanok a cigányság választott vezetői?

A szervezetek 34 %-ából jártak már az összes programot működtető intézményben. 21%-uktól nem látogatta meg még egyetlen munkatársuk sem a programot, de tervezik azt. 11 %-uktól jártak már némelyikben. 5-5 % azok aránya, akik személyesen is ismerik az intézményben folyó munkát, de csak mint szülők, illetve akiknek semmilyen tapasztalatuk nincs, mert nem hívták őket. 3 %-uk jelenti ki, hogy nem látogatták meg a programot, mert nem értenek hozzá.

A cigány kisebbségi önkormányzatok 40 %-a közölte, hogy az iskola egyeztetette a kökövel a programot, 29%-ukkal az óvoda, 21%-kal a helyi önkormányzat egyeztetett. 8 %-uk állítja azonban, hogy senki nem ismertette velük a program működési kereteit. Megjegyezzük, eredményeink pozitívabb képet tükröznek, mint egy hasonló témakörű országos vizsgálat adatai, mely szerint a cigány kisebbségi önkormányzatok véleményén kikérési gyakorisága oktatási, kulturális ügyekben a település képviselőtestülete részéről 10,3%, egyetértés kikérése mindössze 8,1%-ban fordult elő. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy az érdekképviselőket betöltő személyeknek betekintése legyen arról, mi történik gyermekeikkel az oktatás intézményeiben. Érdekeltségüket, együttműködési készségüket csak a kellő szintű tájékozottság tarthatja fenn. A legoptimálisabb, ha maguk is aktív részesei a munkaterv kidolgozásának, csak így

érezhetik magukénak e programokat.

Am az esetek nagy részében nem voltak részesei a már működő programok kidolgozási folyamatának. 31 %-uk jelenti ki, hogy a programokhoz hozzászólt, és teljesen figyelembe is vették észrevételeiket. Azonos az aránya (26-26 %) azoknak, akik azt állítják a programot nem látták, illetve ha látták is, nem szóltak hozzá, mert nem értettek egyet azzal. 13%-os arányban látták, hozzászóltak, de csak részben vették figyelembe észrevételeiket, 4 % esetében létezik több intézményben is program a településen, de nem mindegyikben vették a véleményüket figyelembe. Ismerve az idevágó jogi szabályozást, ezek az adatok elkeserítőek. A kisebbségi törvény a kisebbségi lakosságot (e minőségében) érintő települési önkormányzati rendeletekkel kapcsolatban a helyi közoktatás, helyi média, hagyományápolás, kultúra és a nyelvhasználat kérdéskörében egyetértési jogot ad a kisebbségi önkormányzatnak. Ez a jog gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egyetértés, közös megegyezés hiányában meg sem lehet hozni ilyen döntéseket.⁴⁰ A kisebbségi oktatásra irányuló igények összeírása, továbbá az oktatás megszervezése a települési, illetve a kisebbségi önkormányzatok közös feladata.⁴¹ Hogy e jogszabályok miért nem érvényesülnek a gyakorlatban, csak részben magyarázhatunk a település képviselőtestületének, vagy az intézmények vezetésének negatív, kirekesztő magatartásával, de alapvető probléma az is, amíg e kisebbségvédelmi szervezetekben nem dolgoznak az oktatáshoz értő, képzett munkatársak, aki kompetens és értő partnerként vehetnek részt a munkában, betekintésük a legjobb szándék ellenére sem fog lényegesen javulni.

Megkérdeztük a szervezetek véleményét a cigány kisebbségi oktatási-nevelési programok állami normatívájának más nemzeti kisebbségekéhez viszonyított nagyságáról. 73 % állítja, hogy azonos a finanszírozás mértéke, 22 % véleménye szerint kevesebb, 5 % úgy tudja, hogy többet kapnak a cigány programok. E témában is az információk differenciálatlansága mutatkozik meg. Valójában nincs – jogilag nem is lehet – különbség egyes nemzetiségek támogatása közt. Az eltérések a programok típusából, más-más tartalmából, feladatából adódnak, hiszen a jelenlegi szabályozás szerint a kisebbség nyelvén, vagy két tanítási nyelven történő oktatási feladatokra 41000 Ft-ot biztosít évente a költségvetés (a cigányság esetében ilyenekkel nem találkozunk), a nemzeti és etnikai kisebbségi programok 27500 Ft-ot, a hátrányos helyzetű tanulók felzárkóztatására pedig 15000 Ft-ot kaphatnak. E tevékenységtípusok keverednek a cigány képviselők előtt, s szűlnek gyanakvásokat.

Megfigyeléseinkből úgy tűnik, a cigányság választott érdekképviselői vezetői az elmúlt választási ciklusok során megtanulták, ráébredtek arra ott van a helyük a kisebbségi oktatásügyek irányításában, koordinálásában is. Többé-kevésbé ismerik a törvények által biztosított jogait, tevékenységi kereteiket is. Bár e téren lenne még tanulnivaló, az elmúlt pár évben sok kiadvány, tanfolyamok, továbbképzések törekedtek tájékoztatásukra.

A fő problémát abban látjuk, igazából azt nem tudják, hogyan éljenek törvényes jogaikkal, hogyan használják a gyakorlatban a rendelkezésükre álló eszközöket, jogosítványokat.

A nemzeti és etnikai kisebbségek védelméről szóló törvény csak a törvényes kereteit adhatja meg a kisebbségvédelemnek. Más kérdés, hogyan tudnak a kisebbségek e

⁴⁰ 1993. évi LXXVII.t. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. 29.§

⁴¹ 1993. évi LXXVII.t. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól. 46.§

jogosítványokkal élni, s érdekeiknek a törvény alapján érvényt szerezni.

A törvényben foglalt intézkedések végrehajtásának, s a jogok kibontakoztatásának feltétele, hogy az adott település rendelkezzen anyagi - és legalább annyira szellemi - javakkal. Ez ma sajnos sok helyütt nincs meg, s talán leginkább éppen a cigány népesség által leginkább lakott településeken.

A jogok érvényesítése a lefektetett jogszabályokon túl legalább annyira múlik a kisebbség helyi közösségein, s azok megbízott képviselőin is.

A törvény általános elvei a kisebbségi önkormányzatoknak az oktatásügyben jelentős szerepet biztosítanak, a részletekben azonban nem szabályozzák e testületek szerepét, jogköreit. A jogi szabályozás szelleme azt sugallná, hogy a kisebbségi önkormányzatok iskolafenntartók legyenek. (Ezt nem zárja ki jogszabály, de a finanszírozás rendszere nem is bátorítja ilyesmire az önkormányzatokat.) A másik lehetőség, a létrejött kisebbségi önkormányzati rendszer valamiképpen formalizálja a nemzetiségi-kisebbségi oktatás szervezését, akár kezdeményezőként (a közoktatásról szóló törvény szerint legalább nyolc szülő egybehangzó nyilatkozata szükséges nemzetiségi-kisebbségi oktatás szervezéséhez), akár ellenőrző szervként: mire költi az oktatási-nevelési intézmény a programra szánt támogatást, ami különösen a cigány gyerekek, tanulók számára szervezett programok finanszírozása esetében kétséges, és időnként felmerülő viták forrása.

Az elemzők elsősorban a kisebbségi önkormányzatok hiányos személyi és dologi feltételeinek tulajdonítják, hogy a kisebbségi önkormányzatok nem élnek törvényes felhatalmazásaikkal.

Megoldásként olyan tanfolyamokat tudunk csak javasolni, amelyek e gyakorlatias problémákkal, a konkrét élethelyzetekkel, a kisebbségi oktatás mindennapi problémáival és módszereivel ismertetik meg a helyi roma politikai élet szereplőit. Fontos számukra az aktuális technikai információk naprakész átadása – pl. a létező mintaprogramokról, kapcsolódó intézményekről, szakértői jegyzékről, pályázati lehetőségekről, s magáról a pályázatkészítés technikáiról, stb. Mindenképpen arra kell törekedni, hogy a jövőben létrehozandó programok esetében bevonják őket a tervezés, megvalósítás, értékelés folyamatába, hiszen, mint korábban említettük, csak így fogják magukénak érezni, ismerni azokat. Egyes – arra alkalmas – személyeknél azt is el tudjuk képzelni, hogy a tanításban is közreműködjenek egy-egy foglalkozás erejéig, vagy akár a nyelvi ismeretek átadásában segítszenek.

Nagyon sok tennivaló van még tehát a cigány kisebbségi oktatás hatékonyabbá tételére, s törekednünk kell e változtatások irányába, hogy e programok, és a beléjük fektetett töke valóban elérhessék céljukat. (CSERTI CS. T. – IGNÁCZ M. 2000)

13. A diszkrimináció problematikája

Bár a magyarországi jogi szabályozás tilt mindenfajta hátrányos megkülönböztetést, amely az állampolgárok közt nem, vallás, etnikai hovatartozás stb. alapján tesz különbséget, kétségtelen, hogy a sztereotípiák és diszkriminatív attitűdök – akár nyíltan kimondva, akár burkolt formában – ott vannak a társadalom hétköznapijaiban, a közgondolkodásban, sőt gyakran a média is hasonló megnyilvánulásokat közvetít. Ma Magyarországon a legerőteljesebb megkülönböztető, előítéletes tendenciák a cigánysággal kapcsolatban nyilvánulnak meg. Ezek az előítéletek esetenként közvetlenül kinyilvánítva (mint pl. egy álláskeresősi szituáció, vagy az iskolákban még ma is élő elkülönített cigány osztályok gyakorlata), máskor csak közvetetten, burkoltan befolyásolják a cigány népeesség mindennapjait, életminőségét.

A sztereotípiá egyoldalú, leegyszerűsített, sematikus kép egy jelenségről, amelyet egy kulturális közeg alakít ki egy történetileg körülírható helyen és időpontban. Akkor beszélünk előítéletekről, amikor a hétköznapi életben megnyilvánuló tudatszinten bizonyos csoportok automatikusan negatív előjelet kapnak, ellenszenvet gerjesztenek. (GÖRÖG V. 1998)

A magyar társadalom kisebbségekhez való viszonyának hagyományosan két fő neurálgikus pontja van: az antiszemitizmus és a cigányellenesség. Magyarországon azonban ma az utóbbi sokkal erősebb. (ERŐ F. 1997)

Ma is erősödnek, aktivizálódnak, újraképződnek a cigánysággal kapcsolatos előítéletek, s valójában a történelmi eredetűek újakkal egészülnek ki. (CSALOG ZS. 1997) Ez annak köszönhető, hogy az állami centralizmus és paternalizmus oldódása egyfelől megnövelte a cigányság politikai szabadságát, másfelől azonban számos korábbi társadalmi-politikai védelmi mechanizmus fokozatos megszűnését is magával hozta. (TOMKA M. 1991)

A cigányokkal szemben nagyon erős előítéletek élnek a közvéleményben. Ezeknek azonban nagyon határozott tartalmuk van: nem pusztán az ismeretlentől, a szokatlantól való idegenkedésből fakadnak, hanem elsősorban a cigányok és nem cigányok életmódja közötti különbségekből. (LÁZÁR G. 1997)

LÁZÁR GUY (1997) felmérései szerint a legnagyobb ellenérzés a falusiakban van velük. A Dunántúl olyan megyéiben, ahol tradicionálisan nem laktak, de most laknak cigányok, általában erősebb az előítéletek rendszere, mint a tradicionálisan cigányok lakta területeken. Nyilvánvaló, hogy ebben szerepet játszanak a szociális értelemben öröklött értékek, szokások, de elsősorban nem ezek magyarázzák az előítéletek ilyen alakulását, hanem az, hogy ezeken a területeken az éppen a beilleszkedés folyamatában lévő cigányok élnek, s ez a csoport gyakrabban viselkedik deviáns módon. Tauber I. (1997)

Az 1986-87-es országos reprezentatív empirikus felvétel (TÁRKI, 1986) eredménye szerint rendkívül erőteljes a cigányság sztereotipizálása a munkakerülő és tolvaj kategóriákkal. Számottevő a társadalmi távolság, amely a lakosság jelentős részében a közönséges emberi szolidaritást kizárja. (SAJÓ A. 1991)

Súlyos tényező a hamis propaganda, amely azt a mítoszt terjeszti, hogy az állam megfelelő szociálpolitikát gyakorolva súlyos anyagi terheket vállal a cigányság felemeléséért. Ez azt a tévképzetet alakítja ki a nem cigány társadalomban, hogy a cigányok mások kárára kedvezményezettjei és haszonélvezői az állami elosztás rendszerének. (CSALOG ZS. 1997) Gyakran a média sem tájékoztatja korrekt módon a közvéleményt és erősíti azt a nézetet, hogy a romák a kormányzat erőfeszítéseinek érdemtelen haszonélvezői (CZENE 2001).

Lázár GUY (1996) kimutatta, hogy a cigányokhoz való ellenséges viszony lényege, hogy a kisebbség abszolút külsoportként jelenik meg az emberek többsége számára, olyan külsoportként, amely főleg negatív referenciaként szolgál, ellentétben a zsidóság közvéleményben élő képével, amely főként pozitív referenciaként megjelenő külsoportként funkcionál.

A cigányokkal szembeni közgondolkodás is lassú átalakuláson megy keresztül. Lázár Guy vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy 1988 és 1992 között Magyarországon mérséklődött a cigányellenesség (csökkent a közvélemény-kutatási adatok szerint a cigányok jellemzésére használt kedvezőtlen tulajdonságok említési aránya), tehát nem állíthatjuk, hogy a rendszerváltás következtében kiéleződő társadalmi feszültségek egyre erősebb bünbakkeresési tendenciákban csapódnának le. Erős azonban 1997-es tanulmányában felteszi a kérdést: Mennyire tekinthető ez a cigányellenesség valódi mérséklődésének. Amerikai és nyugat-európai előítélet kutatók megfigyelései szerint a nagy előítélet-rendszerek átalakulóban vannak, a "klasszikus" előítéletek, illetve az ezek bázisául szolgáló kemény sztereotípiák fokozatosan kimennek a divatból, s helyükre a "puhább", "rejtettebb" előítéletek lépnek. Ez utóbbiak sokszor nem annyira az ideológia, mint inkább a cselekvés (például az elkerülő reakciók) szintjén mutatkozik meg. (ERŐS F. 1997)

TOMKA Miklós (1991) a Magyar Közvéleménykutató Intézet országos reprezentatív (1978-as, illetve 1989-es) vizsgálatainak adatait elemezve a cigányokról a közvéleményben megformálódó képet a következőképpen írja le: A társadalom 47,1 %-a szerint sok előnyhöz jutottak a szocialista időszakban (csak a megkérdezettek 21,1 %-a szerint volt nehéz, hátrányos a helyzetük). A társadalom 17,5 %-a voksolt arra, hogy az állam az elkövetkező években támogassa a cigányságot, 32,2 % szerint addigi előnyeiket csökkenteni kell. A társadalmi előítéletességet jelzi, hogy milyen megoldásokat preferáltak a cigányság problémáinak kezelésére az 1989-es felmérés válaszadói. 84,5 %-a anyagi helyzetük javítása érdekében kíváncsi volt tartotta volna elérni, hogy a cigány családokban kevesebb gyermek szülessen, 64,6% egyetértett azzal, hogy a bűnözés megakadályozására a rendőrségnek a cigányok között szigorúbban kellene fellépnie, 40,8 % gondolta úgy, hogy a cigánykérdést nem a támogatás, hanem a büntetés eszközeivel kellene megoldani, s 35,2 % szerint vissza kellene a cigányokat telepíteni Indiába. Tomka elemzéseiben kitűnik, hogy valamennyivel nagyobb a tolerancia azoknak a körében, a kik cigányokkal szorosabb kapcsolatban vannak, ismerőseik között van cigány származású.

	Azok között, akiknek van cigány ismerőse	Azok között, akiknek nincs cigány ismerőse
Helyesebb, ha a cigányok a nem cigány lakosságtól elkülönülve telepednek le.	63,8	68,6
Helyes, ha cigányok és nem cigányok egymással nem kötnek házasságot.	48,6	60,4
Helyesebb, ha a cigány és nem cigány tanulókat külön osztályokban, iskolákban oktatják.	22,7	31,5

60. táblázat: A cigányság szegregációjának különböző formáival egyetértők aránya
(Forrás: TOMKA M. 1991)

Az 1978-as és 1989-es vizsgálatok adatait összehasonlítva arra a megállapításra juthatunk, hogy a cigánysággal kapcsolatos közvélemény sokat változott, s ez a változás a rendszerváltozás után tovább folytatódott.

	1978	1989	Változás	1989 az 1978-as %- ában
Pozitív megkülönböztetés olcsóbb lakáslehetőséggel	44,8	12,0	-32,8	27
Pozitív megkülönböztetés magasabb családi pótlékkal	23,6	7,2	-16,4	31
Legyen kevesebb gyermek a cigányok közt	76,2	80,7	+4,5	106
Iskolai szegregáció	12,8	23,9	+11,1	187
Szigorúbb rendőrségi eljárás	60,0	63,4	+3,4	106
Szegregáció a házastársi kapcsolatokban	31,3	45,7	+14,4	146
Szegregáció a település-szerkezetben	32,1	58,5	+26,4	182

61. táblázat: A cigánysággal kapcsolatos közvélemény változása 1978-89 között (egyetértők aránya a felnőtt lakosság %-ában)

(TOMKA M. 1991)

Annál nagyobb a diszkriminatív, büntető, adminisztratív eszközöket igénybe vevők, rendszabályozó intézkedéseket támogatók aránya, minél rosszabbnak ítéli meg valaki saját helyzetét, önmagát minél inkább támogatásra szorulóknak ítéli, minél nagyobbak ítéli meg saját anyagi helyzetének romlását az elmúlt időben, minél kevésbé reméli az ország gazdaságának megerősödését. Összegezve a gazdasági feszültségek és félelmek fokozódása növeli az előítéletességet és a diszkriminációt. (TOMKA M. 1991)

A cigányok, mint népcsoport antidiszkriminatív jogvédelme mindig is nehézségekbe

ütközött a nemzetközi kisebbségvédelmi intézményrendszer jogi keretei között. Hagyományosan ugyanis a kisebbségi csoportok jogvédelme erősen függött attól, hogy egyáltalán kisebbségként, különösen nemzeti kisebbségként a jog elismerje őket. A nemzeti kisebbségi mivolt nemzetközileg kevésbé kimunkált és elismert kritériumai nem illeszthetők minden esetben a cigányságra. (SAJÓ A. 1991) Az első világháború után a Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere semmiféle védelmet nem nyújtott az olyan népcsoportoknak, mint a cigányok, vagy a zsidók, akiknek nem volt olyan saját szomszédállamuk, amely jogaik megsértése esetén a kollektív jogvédelmi rendszerben felléphetett volna. Csak az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya⁴² ismerte el általános egyéni emberi jogként a faji diszkrimináció-mentesség jogát. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata azonban nemzeti és etnikai kisebbségek kollektív jogaival kapcsolatosan nem foglal állást. A kollektív jogi garanciák megfogalmazásával szembeni tartózkodó magatartás a mai napig megfigyelhető a nemzetközi jogalkotásban. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya⁴³ ugyan biztosítja a kisebbségek védelmét, de nem határozza meg a kisebbség fogalmát, s nem kötelezi az országokat aktívan a kisebbségek jogainak előmozdítására, csak annyit ír elő: az államnak annyi a dolga, hogy ne akadályozza meg a kisebbségeket jogaik gyakorlásában. A nemzetközi jogban lényegében az államok egyetlen pozitív kötelezettsége alakult ki a diszkrimináció megszüntetésével kapcsolatosan: a Faji megkülönböztetés minden formája megszüntetéséről szóló egyezmény.⁴⁴

A szocialista országokban a cigányság, mint kisebbség problémáját alapvetően szociális kérdésnek tekintették és a hangsúlyt a szociális beillesztésre helyezték. (SAJÓ A. 1991) Ily módon nemzeti kisebbségként való elismerésük szóba sem jöhetett. Erre csak a Nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993-as törvény elfogadása után kerülhetett sor, s jelenhetett meg a cigányság a közéletben a többi magyarországi nemzetiséggel azonos jogi státusban.⁴⁵

A PTE BTK Romológia Tanszékének pályakezdő cigány fiatalokra vonatkozó kutatása során is kitértünk a diszkrimináció kérdéskörére. Arra voltunk kíváncsiak, mekkora szerepet tulajdonítanak e fiatal munkanélküliek a hátrányos megkülönböztetésnek munkaerő-piaci sikertelenségükben. Érdekes tapasztalat, hogy a diszkriminációt munkanélküliségük okai között az utolsó helyeken említették, s csak 3,6 %-uk nevesítette.

Ez azt jelentheti, hogy a fiatalok túlnyomó többsége munkanélkülisége okát nem a **“nagy társadalomban” keresi, nem roma/cigány mivoltában, sem a potenciális munkaadók cigányellenességében, hanem személyes adottságaiban látja.** Hajlandók együttműködni olyan programokban, amelyek ezen adottságok megváltoztatására irányulnak. S reményt ad arra, hogy **a kiutat sem a társadalom elleni - önpusztító – lázadásban látják.** Ez azonban csak az itt és most regisztrált helyzet, amely megváltozhat, ha hosszabb időn keresztül, huzamosabban hiányoznak a konstruktív megoldások.

A kérdés másik oldala, hogy ha ezen hiányosságok jellemeznék ugyan őket, de nem lennének cigányok, akkor is munkanélküliek lennének-e. A fiatalok tudják, hogy

⁴² ENSZ Alapokmány, 1. § 3. bekezdés

⁴³ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. 27. szakasz

⁴⁴ Faji megkülönböztetés minden formája megszüntetéséről szóló egyezmény. 7. §

⁴⁵ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

haszonlóan alacsony iskolázottsággal, haszonlóan kevés befolyásos ismerőssel azért sokaknak sikerül elhelyezkedniük. A vélt vagy valóságos versenytársak azonban nem cigányok. Az alaphelyzetet úgy illusztrálják a kérdezettek, hogy ha egy cigány és egy nem cigány jelentkezik ugyanarra a munkára, akkor soha nem a romát választják. Egy másik alaphelyzet az, hogy a munkaerő-felvételt hirdető cégnél éppen betelik minden üresedés, amikor a cigány fiatalra kerülne sor. A diszkriminációt nehéz tetten érni, mivel annyit a munkáltatók már megtanultak, hogy a nyílt megkülönböztetésnek vannak bizonyos kockázatai.

Nehéz meghatározni a hátrányos megkülönböztetés eseteit azért is, mert elképzelhető, hogy nem mindig diszkrimináció az, amit elszenvedői így értékelnek: lehet, hogy nem etnikai, hanem egyéb ok van a jelentkező cigány fiatal elutasítása mögött, lehetséges, hogy tényleg beteltek az üres helyek, amire ő jelentkezett. Ám két-három ilyen tapasztalat átélése vagy hallomásból való megismerése joggal ébreszti az egyénben azt a gyanút, hogy nem véletlenek sorozatának szenvedő alanya, hanem törvényszerűség van a különböző munkaadók hasonló viselkedésében. Miután ez a gyanú fölébredt, akkor már könnyen táplálkozhat a vélt vagy valóságos diszkrimináció eseteivel. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a roma/cigány emberek számára legalább annyira ismert a cigányellenesség létezése, mint a társadalom egyéb csoportjai számára, s elszenvedői érthető módon érzékenyebbek ennek különböző formáira, mint a kívülállók.

Ezért kérdeztünk rá egyenesen a diszkriminációra. Három lehetőség között lehetett választani: igen; nem, de hallott róla; nem. A közbülső lehetőséget úgy értelmezzük, hogy ha az kérdezett önmaga nem is került szembe hátrányos megkülönböztetéssel, minden álláskereső során fel van készülve arra, hogy ilyen keserű tapasztalatban lesz része. Talán joggal feltételezhetjük, hogy a két válasz között az egyéni magatartásban – amelyet ilyen tapasztalatok után alakít ki az ember – nincsen jelentős különbség. A kérdezettek közül **mindössze 19 % azoknak az aránya, akik nem tapasztaltak hátrányos megkülönböztetést munkahely keresés során sem személyesen, sem nem hallottak ilyenről.** A nem válaszolókat leszámítva is (11 %) a pályakezdő cigány fiataloknak több mint kétharmada számol vagy kell számolnia azzal, hogy etnikai hovatartozása miatt hátrányos megkülönböztetésben lesz része. Elkeserítően magas arány még akkor is, ha tudjuk, véleményekről és nem tényekről van szó: **a szorongás valódi.** Meglepőnek tűnhet, hogy a pécsiek (akik között ha számban nem is volt nagy, de a többi településtípusban élőknel jóval gyakoribb volt a diszkriminációra panaszkodók aránya) között a legmagasabb a hátrányos megkülönböztetést nem érzékelők aránya. A diszkriminációval szembekerültek aránya legmagasabb a községekben élő cigány fiatalok között. Kistérségenként elemezve a válaszokat, a siklósi és a mohácsi térségben leggyakoribb a hátrányos megkülönböztetés tapasztalata, a komlói térségben pedig a legritkább.

Ezután a diszkrimináció okait kérdeztük meg. Az előre megadott válaszokat három csoportba sorolhatjuk. Az egyik csoportba olyanok tartoznak, amelyek nehezen vagy egyáltalán nem változtathatók meg. Ezen belül egyesek közvetlenül a származással függenek össze, s ezért egyáltalán nem vagy csak az etnikai identitás csorbitása árán változtathatók meg: bőrszín, név, külső megjelenés; nem etnikai jellegű és megmásíthatatlan adottság az életkor, és a nem. A másikba olyanok sorolhatók, amelyek képzéssel, neveléssel módosíthatók, nem követelik a általában az identitás, konkrétan az etnikai identitás feloldását: megjelenés, modor, iskolai végzettség. A harmadikba a szociális helyzet összetevői sorolhatók: lakóhely, iskolai végzettség, családi állapot.

A nyílt cigányellenes diszkrimináció érzékelése (az első csoportba sorolható kérdések) a döntő tapasztalat a fiatalok körében: **a bőrszín (45 %) után közvetlenül a név (31 %) alapján ismerik fel és utasítják el a jelentkezőket a munkáltatók.** A családi néven lehet változtatni – ismét csak külön kutatást érdemelne a névváltoztatások vizsgálata általában és a vélt vagy inkább valóságos diszkrimináció elkerülése érdekében! -, a bőrszínen nem. A külső megjelenés a csak részben etnikai adottság, ez magyarázhatja az említések gyakoriságát (16 %). Ebben a választípusban a férfiak és a nők között nincsen különbség. A nem és az életkor nem változtatható feltétel, s a reális helyzetfelismerést tükrözi, hogy e két választípus a nőknél jelentősen gyakoribb mint a férfiaknál: a nők a férfiaknál az életkort háromszor, a nemi hovatartozást pedig nyolcszor olyan gyakran említik diszkriminatív tényezőként. Az egyén számára viszonylag könnyen – az identitás feladás nélkül – megváltoztatható tényezőknek a hátrányos megkülönböztetésben csekély szerepe van. Számottevő azonban a **lakóhely, mint diszkriminatív tényező említése:** a válaszok között 14 %-os arányban fordul elő. Összesítve némileg kiélezetten azt állapíthatjuk meg, hogy **a munkapiacra leginkább hátrányos helyzetben a sötét bőrű, jellegzetes nevű, faluban élő, nem nagyon fiatal cigány asszony van.**

A kérdezetteknek sem az iskolázottsági szintje, sem lakóhelyének településjellege szerint nincsen jelentős különbség a helyzetértékelésben a bőrszín, a név és a külső megjelenés fontosságnak megítélésében. A lakóhelyet nyilvánvaló módon a községben élők érzékelik diszkriminatív tényezőként.

Bár igen magas a hátrányos megkülönböztetést tapasztalók aránya, viszonylag kevés (mindössze 400) értékelhető választ kaptunk arra a kérdésre, mit tesz azért, hogy elkerülje a diszkriminációt. Ennek magyarázata elsősorban az lehet, hogy legtöbbször a megváltoztathatlan vagy nehezen változtatható adottságokat érzékelik a diszkrimináció alapjaként. Aki úgy tapasztalja, hogy elég egyetlen pillantást vetni az arcára, cigányként határozza meg és utasítja el a potenciális munkaadó, az nemigen láthatja annak értelmét, hogy képzettségén, fellépésén nagy fáradtsággal javítson a munkavállalás reményében. **Az etnikai diszkriminációnak, a mindennapi rasszizmusnak egyik legveszélyesebb hatása az, hogy mintegy megbénítja az elszorított, hiábavalónak, feleslegesnek mutatva azokat az erőfeszítéseket, amelyeket sorsa jobbra fordítása érdekében tehetne.** Figyelmét, energiáit legfeljebb a megalázó társadalmi helyzet feldolgozására irányítja, nem pedig sorsának alakítására, hiszen erre – úgy érzi – kevés a lehetősége.

A kérdésünkre adott válaszok gyakoriságában az tükröződik, hogy kevés eszköz áll a kérdezett fiatalok rendelkezésére védekezni az őket ért vagy a jövőben esetleg érő hátrányos megkülönböztetés ellen. 26 % azon válaszok aránya, hogy az illető semmit nem tesz azért, hogy elkerülje a diszkriminációt. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a lehetséges módszerek választása nagyon is komoly és konstruktív attitűdökre, az alkalmazkodó magatartás szándékára utal. (Egyetlen fiatal válaszolta keserű iróniával, hogy “fehérítő krémet használok”, s egy másik, hogy “nincs lehetőség bármit tenni”.) A társadalmi tanulás fontos eredményének tekintjük, hogy ugyanennyien ügyelnek a jövőben az öltözködésükre, sokan javítani szándékoznak modorukon (7 %). Az öltözködés fontossága más dimenzióban is kiemelkedik: lehetséges ugyan, hogy a fiatalok mondhatni természetes igénye jelentkezik e választípus gyakoriságában, mégis hajlunk inkább arra, hogy az előnyös megjelenés és a jó első benyomás fontosságának felismerésére utal, s ennyiben ténylegesen társadalmi tanulási folyamat eredményének

tekinthetjük. Tizedük úgy véli, ha megtanul egy jó szakmát, el tudja kerülni a hátrányos megkülönböztetést. Egy-egy konkrét helyzet megoldására irányul az a válasz, hogy “öntudatosan lép fel”, azaz tiltakozik az egyenlőtlen bánásmód ellen (18 %). Ez a magatartás annyiban hasonlít semmit nem tételhez, hogy nem tartalmaz cselekvési tervet. Távlatosabb gondolkodást jelez az a válasz, hogy az illető bizonyítási lehetőséget kér (24 %), mivel itt a diszkrimináció elutasításán túl konstruktív elem is beépül. A “bizonyítás” magában foglalja a személyes adottságok kibontakoztatásának lehetőségét és az etnikai sztereotípiák felülvizsgálatára való késztetést (“hogya a társadalom rájöjjön, vannak a cigányok között is jó, értékes és dolgozni akaró emberek”).

A lakóhely típusa szerint jellegzetes különbségek vannak a válaszok gyakoriságában. A pécsiek leggyakoribb választása a bizonyítási lehetőség igénylése (41 %), a modor és az öltözködés javítása is kiemelkedik (24 % és 35 %). Az egyéb városokban élők is leggyakrabban bizonyítási lehetőséget kérnek (29 %), de a pécsieknél jóval kisebb arányban. Náluk a “semmit nem tesz” válasz is gyakori (24 %), és a községekben élők elsősorban ezt választják (28 %). A községi lakosok emellett az öntudatos fellépést preferálják (20 %). Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy a települési “lejtőn” lefelé haladva csökken azon válaszok gyakorisága, amelyek valamilyen cselekvésre, alkalmazkodásra vonatkozó elgondolást tartalmaznak. Nehéz ezt másként értelmezni, mint úgy, hogy a munkanélküliség, különösen az ifjúsági munkanélküliség személyiségromboló hatásai a leghátrányosabb helyzetben élőket sújtják leginkább, akiknek másoknál kevesebb esélyük van életükön változtatni.

Kistérségenként vizsgálva a válaszok gyakoriságát jól látszik, hogy a megyeszékhely kisugározza hatását a térségére is, alapjában ugyanolyan a válaszok gyakoriság szerinti megoszlása, mint a pécsi lakosoknál. Az ellenkező véletet a mohácsi és a komlói kistérség képviseli. Az itt élők jelentős része “semmit nem tesz” a diszkrimináció elkerülésére, emellett az öltözködésre fordított nagyobb figyelem az egyetlen gyakrabban említett alkalmazkodó magatartás. A mohácsi és a komlói kistérség munkanélküli cigány fiataljai e tekintetben jelentősen passzívabbak, mint a település szerinti megoszlás alapján a községekben élők. A siklói és a szigetvári térség fiataljainál egymástól is eltérő mintázatot találunk. A siklóiaknál ugyanolyan gyakori a “semmit nem tesz” válasz, mint a mohácsiaknál, viszont kiugróan magas (25 %) az öntudatos fellépés választása, a pécsiekéhez hasonló a bizonyítási lehetőséget igénylők, és a tanulást választók aránya. A modor és az öltözködés javítása náluk gyakorlatilag nem fordul elő. A szigetvári kistérségben élőknel a passzivitást választók aránya a alacsonyabb valamennyi térségnél (11 %), sokan akarnak jobban ügyelni az öltözködésre, s magas a bizonyítási lehetőséget választók aránya (21 %) is. A két térségben adott válaszok szerkezetének különbségét nem tudjuk értelmezni, azt azonban megállapíthatjuk, hogy mindkét területen az alkalmazkodó magatartások dominálnak: a választások szerkezete és tendenciája közelebb áll a pécsi térséghez, mint a mohácsihoz és a komlóihoz.

Optimális megoldást persze az jelentene, ha a társadalom ki tudna küszöbölni minden, az alkotmány által tiltott diszkriminációt. Amíg ebben nem bízhatunk, addig a munkapiaci vagy egyéb képzést szervezők figyelmét hívjuk fel annak fontosságára, hogy **minden, a munkanélküli cigány fiatalokra irányuló képzésben kapjon szerepet a diszkriminatív helyzetek megoldására irányuló felkészítés.** Kíváncsú voltam, ha az ilyen jellegű felkészítésben a kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek képviselői is részt vennének. (FORRAY R. K. 2000A)

Mindamellett a hátrányos megkülönböztetés - akár kimutatható, akár nem – létezik a mai magyar társadalomban, s áthatja a cigány származású emberek mindennapjait az élet minden területén. Csak hosszú távú célként fogalmazható meg a társadalom, a közvélemény átalakítása. Rövidebb távon olyan jogi, szabályozási háttér kidolgozása, tovább tökéletesítése volna kívánatos, amely inkább azt célozza (szankciókkal, vagy ösztönzőkkel), hogy ne érje meg a romák negatív megkülönböztetése hatalmi, döntési pozícióban lévő intézményeknek, vagy adott esetben inkább megérje a pozitív diszkriminációt alkalmazniuk.

14. ÖSSZEGRÖZÉS

A dolgozat célul tűzte ki maga elé, hogy bemutassa azt a társadalmi-gazdasági teret, amelyben napjainkban a Dél-Dunántúlon, elsősorban Baranya megyében a cigány népesség él. Végigtekintettük a 3.1. fejezetben felvázolt niche-modell alapján a társadalmi-gazdasági környezetnek azon szeleteit, dimenzióit, amelyek a leginkább meghatározzák egy-egy személy, vagy csoport életminőségét, társadalmi esélyeit, lehetőségeit. Ezen dimenziók mentén követhette végig az olvasó a mai magyarországi cigány népesség demográfiai helyzetét (születési, halálozási mutatóit, a cigány népesség korstruktúráját, a nemek arányát), házassági szokásait, egészségügyi, iskolázottsági, szakképzettségi, foglalkoztatottsági, munkaügyi mutatóit. A vizsgálat éppen e sokdimenziós tér legfontosabb tengelyei mentén haladva próbálja áttekinteni, milyen jellegzetes életkörülmények határozzák meg mindennapjaikat.

Ezek a mutatók akkor a legszemléletesebbek, ha azokat nem csak önmagukban, hanem más embercsoportokra vonatkozó adatokkal összevetve vizsgáljuk. Ezért a dolgozat - ahol az lehetséges volt - a cigány népesség adatait az összmagyar társadalom, vagy a magyarországi nem cigány népesség jellemzőivel hasonlítja össze, rámutatva ezzel az ország egyes népcsoportjai között húzódó hatalmas választóvonalakra.

A niche-modell alapján megállapítható, hogy a társadalmi-gazdasági teret felépítő végtelen számú tényező között számtalan összefüggés, egymásra hatás fedezhető fel, e tényezők – a modell tengelyei – nem önmagukban, hanem közösen, komplex módon határozzák meg egy-egy egyén, csoport társadalmi helyzetét.

A komplexitás faktorai jelentkeznek területi, szociális, kulturális, oktatási, foglalkoztatási, politikai, közgondolkodásban megragadható szinteken egyaránt.

Szociális tényezőként értelmezhetők a modern, globalizálódás irányába mutató ipari, informatikai, szolgáltató, jóléti társadalmak egymásnak feszülő szükségletei.

A kulturális kihívás a más, egymástól eltérő társadalmi, igazgatási önszerveződések, vallási értékek befogadása, amely az eltérő hiedelemvilágok, vonzások és választások körét foglalja magában. Ide érthetjük a matriarchátusban gyökerező családmodellt és a vajdaság intézményét ugyanúgy, mint az irodalmi, zenei, képzőművészeti tradíciókat.

Oktatási területen jelentkezhetnek a polgári munka- és viselkedéskultúra normáinak átadását célzó intézményi megoldások, sikerek és kudarcok.

A foglalkoztatáspolitikai feladata a munkaerőpiaci esélyegyenlőség megvalósítása.

Politikai dimenzió a képviselői jogok biztosítása és azok eredményessége, valamint az a törvénykezési gyakorlat, amely lehetővé teszi az integrációs folyamatok sikerességét. A közgondolkodásban a kölcsönös előítéletek, dinamizálódó sztereotípiák, szélsőséges esetben xenophóbiák mérséklése és megszüntetése lehet a céltételezés, hiszen pl. a zámolyi és hajdúhadházi esetek az érzelmek büntetőjogi szintre történő túlcsoportosulását testesítették meg.

Társadalom-földrajzi tényezőket is szükséges figyelembe venni a romák esélyegyenlőségének megteremtéséhez. Országon, régióon, megyéken és településeken belül egyaránt elemezhető lakóhely-választási tényezők léteznek, ezeket a letelepedésbeli – a földrajzi térben, vagy a településstruktúrában megnyilvánuló – jellegzetességeket, valamint a társadalmi-gazdasági tér változásai által indukált migrációs, szegregációs mozgásokat is megkíséreltük nyomon követni.

A niche-modell azt próbálja szemléltetni, hogyha az egyén (vagy csoport) helyzete egy bizonyos tényezőt tekintve megváltozik, hatással lesz ez a pozitív, vagy negatív irányú változás a többi tengelyen elfoglalt helyre is, s az egyén egész társadalmi státusa megváltozik. Ha például megváltozik az egyén iskolázottsági szintje, az hatással lesz az egész társadalomban elfoglalt helyére, növelni fogja esélyeit az élet más területein is (javul munkaerő-piaci pozíciója, szociális helyzete, mindez kihathat házassági és gyermekvállalási szokásaira, vagy akár a migrációs hajlandóság növelésével a földrajzi térben való elhelyezkedésére stb.).

Ezért fogalmazhatunk úgy (más kutatók nyomán), hogy a cigány népesség mai problémáinak megoldása egy komplex feladatkör, csak az egész tevékenységterv teljes kidolgozásával képzelhető el, figyelembe véve az egyes beavatkozások hatásait a komplex rendszerre.

A dolgozat vázlatosan végigkíséri a népesség történetét is. A cigány népesség mai helyzetének történeti előzményeit áttekintve megállapítható, hogy a változó társadalmi-gazdasági makrokörnyezet bár folyamatosan ösztönözte a cigány népességet e változásokhoz való alkalmazkodásra, a társadalom, a gazdaság struktúrájában mutatkozó hiányok, üres helyek (niche) megkeresésére és betöltésére, mégis egy kiszoruló tendenciát figyelhetünk meg. Ennek a csökkenő „élettérnek” csak jelentősebb állomásai a XVIII. század során a kibontakozó abszolutisztikus államhatalom és a centralista irányítási politika keretei között a minden állampolgárra kiterjedő ellenőrzés igénye szülte letelepítési, integrációs-asszimilációs törekvések, törvények; a XIX. század során a kapitalista fejlődés megindulása, a gyáripar terjedése miatt bekövetkezett kisipari áruk piacának szűkülése; a Monarchia szétesésével elsorvadó külpiacok, a vándoripar és az ipari szolgáltatások belső piacának összezsugorodása; a gazdasági világválság és az azt kísérő tömeges munkanélküliség; a második világháborút követő évtizedekben kibontakozó extenzív iparosítási program, amely ugyan munkát biztosított sokuk számára, de nem nyújtott valódi lehetőséget a felemelkedésre, a polgárosodásra; a szocialista államberendezkedés bábáskodó, de ugyanakkor a valódi nemzetiségi igényeket figyelembe nem vevő, asszimilációs politikája; a telepfelszámolások, az urbanizáció miatti elszakadás az eredeti lakóhelytől, s a rendszerváltozás utáni gazdasági-szociális trauma. Úgy tűnik, a népcsoport státusa a mai magyar társadalomban egyre szűkülő helyet, csökkenő niche-t vetít elénk a modernizálódó világban.

Fontos szegmense a kérdéskörnek a **demográfiai helyzet**. Bár pontos adataink nincsenek a régióban több mint 100 000 cigány származású ember él. A cigány népességben megfigyelt ezer lakosra jutó születési arányszám 2,5-szerese az ország össznépeségére vonatkozó adatoknak, s amíg az elmúlt évtizedekben a magyar népesedési statisztikát a születési arányszámok folyamatos csökkenése jellemzi, amit még a különféle szociálpolitikai kedvezmények sem tudtak tartósan megfordítani, a cigány társadalom egy a magyar társadalomnál jóval kisebb mértékű gyermekszám

csökkenési tendencia mellett megőrizni látszik tradicionális gyermekvállalási szokásrendjét. S bár a rosszabb egészségügyi körülmények, az egészségtelenebb életmód miatt rövidebb a várható élettartam a cigány emberek között (a várható élettartam az összlakosságban megfigyelhetőnek csak kb. 80 %-a), a fiatalos korszerkezet miatt mégis gyorsabban növekszik az összlétszámuk. A két népcsoport eltérő reprodukciós képességében mutatkozó különbség természetes következménye lesz a jövőben az ország etnikai arányainak eltolódása, az, hogy az ország népességének egyre nagyobb hányada lesz majd cigány származású állampolgár.

S itt természetesen nem az etnikai tényező okozza a problémát. A valódi gond az, hogy a cigány családok nagy része a dolgozatban ismertetett nagyon hátrányos szociális, lakóhelyi, munkaerőpiaci körülmények között él, a szülők jelentős része alacsonyan iskolázott. A felnövő cigány gyermekek ilyen szocio-kulturális környezetből kikerülve halmozottan hátrányos helyzetből indulnak már az iskolarendszer alsó fokán is, hátrányaik aztán összeadódva megakadályozzák helytállásukat az általános iskolában, akadályozzák továbbtanulásukat, a későbbi munkaerőpiaci integrációt, összességében a társadalomba történő beilleszkedést. Ily módon a halmozottan hátrányos helyzetű családokban – ahol pont a legjellemzőbb a magas gyermekszám – a hátrányos helyzet hatványozott újratermelődése történik a jövőben várhatóan még nagyobb súlyú társadalmi konfliktusokat okozva. Még fokozottabban fel kell készülniük az oktatási – nevelési intézményeknek e népcsoport tanulóinak speciális igényeire, az abból eredő problémákra. A jövő munkaerőpiacát is erőteljesebb kihívások elé állítja az ország társadalomszerkezetének ilyenén átalakulása.

A politika (szociálpolitika, oktatáspolitikai, munkaerő-politika ...) feladata, hogy ebbe az ördögi körbe beavatkozva minél több ponton, minél több embernek esélyt nyújtson a kiemelkedésre.

A legmeghatározóbb szerepe a demográfiai állapotban úgy tűnik az oktatásnak van. Amennyiben az oktatáspolitikának, az oktatási-nevelési folyamatban részt vevő szervezeteknek, intézményeknek sikerül a jövőben a cigány népesség képzettségi állapotát emelni, úgy a reprodukciós mutatók is közelítenek majd az össztársadalmi normarendszerhez. Azonos iskolázottsági szint esetében a cigányság termékenységi mutatói is alacsonyabbak lennének, amit alátámaszt még az a tény is, hogy a vegyes házasságok gyermekvállalási mintái is közelebb állnak a nem cigányokéhoz.

A cigány népességet nagy általánosságban az **alacsonyabb életszínvonal** jellemzi, amely újfent összetett problémakör. Köszönhető annak, hogy a cigányságon belül alacsonyabb a képzettségi szint, ezért csak az alacsonyabban jövedelmező munkakörökben tudnak elhelyezkedni. A társadalmi előítéletek miatt nehezebben találnak munkát. Az előbbi tényezők miatt alacsonyabb az átlagkereset a cigány foglalkoztatottak között, mint azonos munkakört betöltő nem cigány társaik esetében. Ráadásul a cigány családokban az eltartottak magasabb száma miatt - alacsonyabb ugyanis az aktív keresők aránya (nagyobb az átlagos gyerekszám, amely közvetlenül növeli az inaktív arányát, ezenkívül közvetetten csökkenti a többgyerekes anyák munkavállalási hajlandóságát) - alacsonyabb az egy főre eső jövedelem. A munkaerőpiaci hátrányok miatt jóval magasabb körökben a munkanélküliségi ráta, mint az összmagyarországi mutatók, ráadásul a cigány munkaerő nagy része igen korán, már az 1980-as évek végén, az 1990-es évek első felében munkanélkülivé vált, ezért szinte mindenféle ellátásból kiesett. Reménytelen munkapiaci helyzetük miatt gyakran nem is

regisztráltatják magukat a munkaügyi szervezeteknél. Területi összehasonlításban elmondható, hogy összecsúszva egy budapesti munkavállaló többet keres, mint vidéki társa, s a városokban élők fizetése is magasabb a falvakban jellemző átlagkeresetnél (legyen a munkavállaló cigány, avagy nem cigány származású). Ez a tény a cigány népesség földrajzi, településtípusok szerinti megoszlásával összevetve megint csak a munkaerő-piaci hátrányok összegződéséhez vezet. A regionális megoszlásuk tovább erősíti a sikertelenséget, hiszen elsősorban Magyarország hátrányosabb helyzetű régióiban, azokon belül is a leszakadó, depressziós kistérségekben koncentrálnak a cigányság.

Bár a szocializmus évtizedeiben az ország beinduló urbanizációja, az iparosítás, új iparvárosok fejlesztése, a mezőgazdaság kollektivizálása a cigányság egy részét a városok, a nehézipari körzetek és a főváros felé irányuló migrációra készítette, azonban hagyományosan közel 60%-uk továbbra is községekben él. Adataink azt mutatják, hogy a munkanélküliség, a megélhetési nehézségek ellenére is eléggé stabil, helyhez kötött a cigányság. Feltételezhetően ez a jól ismert "zsákutca" jelensége, a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségek lakossága anyagi helyzete miatt sem tud mobilizálódni, nem tud lépni a fejlettebb települések irányába, s ez visszahat, tartósítja a munkanélküliséget, szegregációhoz vezet.

A **szegregáció** legújabb formája ma Magyarországon az aprófalvas térségekben tapasztalható spontán elcigányosodás folyamata. Az elmúlt évtizedekben különösen a hátrányos helyzetű, pangó gazdaságú, gyenge közigazgatási, kereskedelmi, kulturális funkciókkal bíró, rossz infrastruktúrális, kommunális ellátottságú, elzárt területeken, aprófalvas településszerkezetű térségeinkben, illetve a hanyatló ipari körzetekben nőtt jelentős mértékben a cigány lakosság lélekszáma. Ezekben a hátrányos helyzetű körzetekben már a rendszerváltozás előtt is megindult egyfajta "etnikai homogenizálódási" folyamat, a kilencvenes években azonban ez a jelenség felgyorsult. Ezekből az elöregedő népességű településekből a fiatal, munkaképes, nagyobb társadalmi mobilitással rendelkező népesség eláramlik a kedvezőbb adottságú nagyvárosokba, s a lassan elnéptelenedő falvak elértéktelenedett házaiba a máshol életterület, megélhetési lehetőségeiket vesztett, romló szociális helyzetű társadalmi rétegek költöznek be, például a cigány népesség. Az egykori szocialista iparvárosokban a rendszerváltozás után jelentősen beszűkültek a szakképzetlen, iskolázatlan munkaerő megélhetési feltételei. Számukra a falu még mindig biztosabb egzisztenciális hátteret nyújt, hiszen adottak a háztáji termelés, gyűjtögetés feltételei.

Am ezeknek a rétegeknek egy ilyen hátrányos helyzetű település a földrajzi mobilitás utolsó állomását, zsákutóját is jelenti egyben, ahonnan a szociális felemelkedés esélye igen csekély. A munkaerőpiaci integráció, a munkahelyszerzés lehetősége majdnem kizárt - gondoljunk csak a munkáltatóktól való távolságra, a rossz közlekedés-földrajzi adottságokra, a munkahelyekkel rendelkező városokba történő bejárás költségeire. Ezeken a területeken a foglalkoztatás nagyon alacsony, s az infrastruktúra és a tőkebeáramlás hiánya miatt rövid távon nem is várható javulás. Jellemző még a cigányságnak erre a halmozottan hátrányos falusi rétegére, hogy lakókörülményei tragikusan rosszak, ami higiénés, egészségügyi és életviteli tünetekben is megmutatkozik. A munkához jutást aztán a kísérőtünetek is akadályozzák.

E halmozottan hátrányos helyzetű körzetek népességmegtartó erejének megőrzése és az ott élő népesség felzárkózási, megélhetési esélyeinek növelése érdekében fokozottabban

be kell avatkozni a gazdaságba a területfejlesztés, gazdaságfejlesztés eszközrendszerének, többlettámogatásokra, munkahelyteremtésre van szükség. A közlekedésföldrajzi hátrányok mérséklésével, akár helyi megoldásokkal (mint falubusz), a munkabajárás költségeinek átvállalásával lehetővé kell tenni, hogy közeli, gazdaságilag fejlettebb területek képzettségüknek megfelelő munkahelyeit elérjék.

A társadalmi integrációnak - annak, hogy a cigány embereknek és az egész magyarországi cigányság megtalálja helyét a magyar társadalomban - hosszú távon mindenképpen a körükben jellemző alacsony **iskolázottsági és szakképzettségi szint** emelése lehet a legfontosabb sarokköve.

Az alacsony képzettség alacsony társadalmi státuszt jelent. Rosszul fizető, nehéz fizikai munkával járó munkaköröket tud csak megszerezni az egyén, s ez együtt jár a rossz anyagi körülményekkel, a társadalmi hierarchia alsó fokain való helyzettel. A piacgazdaság körülményei között leértékelődött az alacsony képzettségű munkaerő, ennek köszönhetően a cigányok tömegei kerültek a munkanélküliség kilátástalan helyzetébe.

Az is elmondható, hogy az iskolázottsági hátrányok, s ezzel együtt a hátrányos helyzet nemzedékről nemzedékre áthagyományozódnak, "öröklődnek".

Egyrészt főként a szegényebb, az iskolázatlanabb családokban a gyermek nem kapja meg azokat a nyelvi és kulturális ingereket, amelyek majdani iskolai pályafutását megalapoznák, a jóval szegényesebb nyelvhasználat, szókincs, szegényesebb nyelvi környezet, korlátozottabb nyelvi minták elsajátítása komoly problémákat szül, amikor a gyermekek bekerülnek az iskolába és ott találkoznak egy számukra ismeretlen és többé-kevésbé érthetetlen eltérő nyelvi közeggel. E *nyelvi szocializációs hátrány* megnehezíti az iskolai beilleszkedést.

Itt kell megemlíteni azt a *szociokulturális hátrány*nak nevezhető tényezőcsoportot, amely oktatási rendszerünk hiányosságaiból fakad, amely nem tudja megfelelően kezelni a cigány gyerekek nyelvi és kulturális másságából eredő tanulási nehézségeit, ezért többségük rosszul tanul, nehezen végzi el az általános iskolát is, s aztán előbb-utóbb lemorzsolódik. Másrészt az otthoni minták sem motiválják kellőképpen a tanulást, továbbtanulást. A cigány emberek tradicionálisan fizikai munkát végeztek. Érthető a gyermekeket is elsősorban a fizikai munka felé orientálják, az értelmiségi pálya ismeretlen számukra, s sok esetben gyanakvást szül a családokban, ha a gyermek szellemi pályára kíván lépni. Harmadrészt meg kell említenünk a szociális problémákat, amelyek anyagilag is megnehezítik az iskoláztatást és arra ösztönzik a családokat, hogy a gyerekeket is minél előbb munkába állítsák.

Nehezíti még az iskolai helytállást, hogy a tradicionális cigány közösség a gyermeket már jóval fiatalabb korban felnőttként kezeli, míg az iskolai közeg egy 12 éves gyermekre a diák szerepet kényszeríti rá, s ez a *kettős szerepviszony* is konfliktusokhoz vezethet az oktatási intézmény és a család között.

A társadalmi-gazdasági okok csoportjába sorolható a következő tényező, amely a cigány tanulók iskolai sikertelenségeit erősítheti, ez pedig a települési szegregációval van összefüggésben. Mint azt a fentiekben a település-földrajzi elemzések során láthattuk, a cigány népesség éppen a legrosszabbul ellátott településeken él legnagyobb számban és ezért a *leghiányosabban felszerelt iskolákba* járnak legnagyobb arányban cigány a gyermekek.

E tényezőrendszer együttes eredménye, hogy bár a szocializmus évtizedei alatt az állami intézkedéseknek, a foglalkoztatás rohamos növekedésének, az életszínvonal lassú emelkedésének, a telepek felszámolása miatt az iskolarendszer a cigány gyerekek számára is könnyebb elérhetőségének köszönhetően a fiatalabb generációkban némileg javultak a cigány népesség iskolázottsági mutatói. A továbbtanulás kapui viszont nem nyíltak meg a cigány fiatalok előtt, s ma is elég elkésztető képet mutat a népcsoport szakképzettségi struktúrája. Bár az alapfokú végzettség megszerzése és az analfabétizmus felszámolása terén a cigányság hatalmas lépést tett előre, a többségi társadalom iskolázottságához viszonyított lemaradása tovább nőtt, mert az érettségit adó középfokú - és újabban a felsőfokú - oktatás expanziója elkerülte a cigányságot.

Az alacsony iskolázottsági és szakképzettségi szint egyenes következménye a cigány lakosság körében a rendszerváltást követően rohamosan megemelkedett munkanélküliségi ráta. Egy felsőfokú végzettségű személyhez képest egy középiskolai végzettségű több, mint 2,5-szeres, egy szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkező 3,5-szeres, a csak nyolc osztályt végzett már 5-szörös, s az általános iskolát be nem fejezett 10-20-szoros eséllyel válik munkanélkülivé.

Ahhoz tehát, hogy a fiatalabb generációk majdani szociális integrációja könnyebb legyen, mindenképpen valamiféle külső beavatkozás, ráhatás szükséges. Nagyon fontos odafigyelni a mai óvodás és általános iskolás korú gyerekekre, hiszen sorsukat most alapozzák meg, s fontos terület a középiskola is, mert ma már középfokú végzettség nélkül nagyon rosszak a munkaerő-piaci esélyek. El kell érni, hogy a cigány fiatalok minél nagyobb számban végezzék el a középiskolát, s onnan a felsőoktatásba kerüljenek.

Bár többszörös a magyarokhoz képest az általános iskolát el nem végzők, vagy a nyolcadik osztály után tovább nem tanulók aránya, a cigány tanulók esélyegyenlőtlenségének fő keletkezési, kulminációs pontja az általános iskola nyolcadik osztályának befejezése után a középiskolában való továbbtanulás során alakul ki. A középiskolai tanulmányok alatti lemorzsolódás is valószínűbb, mint a magyar tanulók esetében, de az érettségit megszerzett tanulók arányaikban ugyanakkora eséllyel indulnak tovább a felsőoktatásba. (Persze az abszolút számokat alapul véve ezen a szinten a cigányok számszerű megjelenése már elenyésző.) Itt mutatkozik tehát egy kitörési lehetőség, különböző programokkal sikeresebbé lehetne tenni tanulmányi előmenetelüket az általános iskola során, csökkentve lemorzsolódásukat, s ösztönözve őket, eredményesebbé kéne tenni a középiskolákba való bejutást. A középiskolai továbbtanulás alacsony aránya, ezzel szemben a középfokú oktatásból való kimaradás a tanulmányok befejezése előtt – nagyon fontos elemei a magyarországi cigányság mai helyzetének. Ezek azok a kitörési pontok, ahol elsőképpen be kellene avatkozni a szakképzettség emelése, s ezzel összefüggésben a munkához jutási esélyek javítása érdekében.

Nagyon fontos szerepe lehet az iskolai integrációban a cigány **oktatási-nevelési programoknak**, speciális programoknak, amelyekre a régió általános iskoláitól kezdve a középiskolásokat felkaroló alapítványokon, egyesületeken, kollégiumokon és az ország egyetlen cigány gimnáziumán keresztül a felsőoktatásig (az ország egyetlen romológia szakos képzése és tanszéke a PTE-n) bezárólag számtalan pozitív kezdeményezés erősíti a Dél-Dunántúl cigány származású fiataljainak iskolai előmenetelét.

A kisebbségi oktatási programok, a tehetséggondozás, felzárkóztatás rendszere megoldást nyújthatnak azon problémák kiküszöbölésére, amelyek a cigány származású diákokat az iskolarendszer alsóbb szintjein megakasztják. A nemzeti és etnikai kisebbségi programokkal, valamint a kiegészítő normatívával kapcsolatosan azonban számos probléma és megoldatlan kérdés merül fel.

A "szabad identitásválasztás" elvére hivatkozva többen kizárólag azokat a tanulókat hajlandóak cigánynak tekinteni, akik valamilyen cigány oktatási programban való részvételükkel "kinyilvánítják" cigánysághoz való tartozásukat. Ezzel szemben a cigány tanulók nagyobb része nem vesz részt semmilyen kisebbségi programban.

A közoktatás központi költségvetési finanszírozása a tapasztalatok alapján nem elegendő a kisebbségi intézmények fenntartásához, még a nemzetiségi programok működtetéséhez sem.

A nemzetiségi programokat sem lehet teljes egészében a kiegészítő normatívából fedezni, ez a kisebb intézmények esetében 30-40 %-át biztosítja csak a költségeknek, a nagyobb intézményeknél jobb a helyzet, átlagosan itt is kb. 70 %-ot tesz ki. A hiányzó összeg pótlása az intézményfenntartót terheli, ami különösen a kisebb lélekszámú települések esetében – amelyekben a régió bővelkedik – megvalósíthatatlan terhet ró az iskolára, az iskolafenntartó önkormányzatokra.

Nehéz az egyes programokra adott pénzügyi eszközök nyomon követése, s így a tényleges tartalom, a hatékonyság ellenőrzése is. Fontos lenne tehát a finanszírozási rendszer átalakítása – csak e célra elkülönítetten, külön kéne kezelni a normatívát (normatív kötött felhasználású támogatásként kellene kapnia azt az intézményeknek).

A cigány és egyéb nemzetiségek programjai között nagy különbségek vannak. A többi nemzetiség esetében a programok a Nemzeti Alaptantervbe beépített alapkövetelmények alapján indultak el. A cigány programok esetében ilyen irányelvek nincsenek. Nincs egységes tematika, ahány program, annyiféle azok felépítése, tartalma. A cigányság a többi nemzetiségtől eltérően nem vállalja fel identitását, hovatartozását, ezért elzárkóznak attól, hogy gyermekeiket a programokba beírassák. Pedig az önkormányzat is, az iskola is, a szülő is érdekelt lenne azok beindításában, csak sok esetben maguk az érintettek nem ismerik fel e programok szükségességét. Ha az iskola akarja, indít nemzetiségi programot. A roma szülő nem tudja, mire van joga, nem tudják, hogy például ők is kérhetik a program indítását. Nagyon fontos a szülők megnyerése, az iskola és a szülő közötti kooperatív kapcsolatok kiépítése, hogy a szülők magukénak érezzék a programot, lássák annak értelmét, hasznát, értsék, mi történik az iskolában. Meg kell tudni, a szülő egyáltalán mit vár el az iskolától. Az együtt működés keretében szükség van a szülők egyfajta tudati formálására, izlésviláguk formálására is. A pedagógus eredményes munkájához is nélkülözhetetlen a szociális, a családi háttér, az otthoni bánásmód, attitűdök ismerete és megértése, a pedagógus felkészítése is. Fel kell oldani a családi és az iskolai nevelés alapvető különbségéből (megengedő, illetve feladatorientált nevelés) eredő konfliktusokat.

E kommunikációs csatornák megnyitásához az önkormányzatoknak igénybe kellene vennie a kisebbségi önkormányzatok együttműködését, segítségét, ám sok esetben nem zökkenőmentes ez a kapcsolat az oktatási-nevelési intézmények, a települési önkormányzatok, valamint a kisebbségek helyi érdekképviselői szervei között. Vagy a

cigány kisebbségi önkormányzatok nem elég aktívak ebben a kérdésben, vagy ki sem kéri véleményüket az oktatási folyamatot illetően. A fentiek miatt a cigány népesség problémakörének legfontosabb kérdésének tekintjük az oktatáspolitikai területét.

Oda kell figyelni az iskolákból kikerülő *pályakezdők* elhelyezkedésére is, annak megkönnyítésére, hogy pályájuk ne azzal a kudarcélménnyel való szembesüléssel induljon, hogy felesleges volt a tanulás, hiszen ez a jövőben a negatív példák, kudarcok miatt a felnövő nemzedék továbbtanulási kedvét is csorbítja.

Természetesen nagyon fontos az *idősebb korosztályok* felkarolása is. Azonban életkori okok miatt sokkal nehezebb az ő képzésük, átképzésük, ráadásul a mai gazdaságban a fiatalabb munkaerő a keresettebb, s egy középkorú munkanélkülinek nagyon nehéz az elhelyezkedés. Ezért ez a korosztály egészen másfajta eszközrendszert, megközelítést igényel. Jó eszköz lehet például a szociális földprogram kiszélesítése, s az olyan kezdeményezések, mint a családok sertésfajta tenyésztésének megteremtése stb..

A cigány népességet sújtó elhelyezkedési nehézségeknek összetett okai vannak. Részben az *alacsony szakképzettség*, másrészt a *lakóhelyi szegregáció* miatt a múltban a cigány munkavállalók többsége nem lakóhelyén kapott munkát, hanem *ingázásra* kényszerült.

A foglalkoztatási rendszerből aztán egyenesen következett a múltban is a cigány népesség hátrányos szociális helyzete, hiszen a kvalifikálatlan munkaerő keresete alacsonyabb, ugyanakkor a családnagyság nagyobb, így az egy főre eső jövedelem kevesebb a cigány népességnél.

Egyrészt magyarázhatjuk az alacsonyabb szakképzetlenséggel a **munkaerő-piaci hátrányhelyzetet**, hiszen a gazdasági válság kibontakozásával a létszámleépítés, a racionalizálási folyamat a szakképzetlen réteget érte utol legelőbb. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a területi, lakóhelyi tényezőt sem. a cigány népesség 60%-a falun, ezen belül 40 % aprófalvakban lakik, ahol eleve kevés volt a munkahely, s a piacgazdaságra történő áttérés időszakában a cégek is elsősorban vidéki telephelyeiktől igyekeztek megszabadulni a versenyképesség megtartása érdekében. Illetve a cigányság nagy része az északi, keleti, alföldi régióban, vagy a Dél-Dunántúlon él, ahol a munkanélküliségi ráta eleve magasabb. A rendszerváltozás hátrányosan érintette a vidékről bejáró munkaerőt is. A hirtelen munkavesztést magyarázza még az a tény is, hogy a cigányok nagy része a gazdasági szerkezetátalakítás idején *gyorsan tönkremenő iparágakban* talált korábban munkát. E problémára megoldást csak az átképzés, a munkaerőpiaci reintegráció nyújthat.

A tömeges munkanélkülivé válás mögött ott sejthetjük a *hátrányos megkülönböztetés* lappangó jelenségét is. A magángazdaságok számának jelentős növekedése alig érintette az állami szektorból szinte teljesen kiszorult cigány munkaerőt. A nem roma vállalkozók egyáltalán nem akarnak romákat foglalkoztatni. Saját vállalkozást pedig életkörülményeik, *tőkeszegénységük, hitelképtelenségük, információs hiányaik* miatt igen ritkán tudnak indítani.

A hazai roma kisebbség kísérleti előreszámításának minden változtatásban alaptendencia a munkaképes korú népesség látványos bővülése. A létszámok a mostani 300 ezerhez közeli szintről 2050-ig várhatóan 600-750 ezer főre emelkednek és az országos

munkaerő-forrásból arányuk a mai 4%-ról 16%-ra nő, vagyis minden hatodik potenciális munkavállaló roma származású lesz a XXI. században. Márpedig a romák pillanatnyi foglalkoztatási státusa az Európai Unió csatlakozási folyamatot is gátló, hátráltató tényező.

Nagyon fontos szerep hárul a cigány népesség komplex problémakörének megoldásában a **cigány érdekvédelmi szervezetekre**, a **cigány kisebbségi önkormányzatokra** és a cigány **civil szféra** intézményrendszerére. A kisebbségi önkormányzatok fontos feladata, hogy ösztönözzék az iskolákat feladataik jobb megoldására, és segítsenek a cigány fiatalok eredményesebb és magasabb színvonalú továbbtanulásában.

Kutatásaink alapján azt mondhatjuk, hogy különösen a kistelepülésekre jellemző a civil szféra, a társadalmi szervezetek és a kisebbségi politikai érdekképviselő, érdekérvényesítés rendszerének erősen hiányos volta, különösen a cigányság vonatkozásában. A lakosság gyakran meglehetősen passzívnak, megosztottnak, szervezetlennek tűnik. Ez a megosztottság különösen a cigány és nem cigány lakosság viszonylatában, illetve a cigányok között a beás és kolompár viszonyban érződik.

Gyakran megmutatkozik a hivatalos szervek és a cigányság ellentéte, egymásra mutogatása. Egyrészt az önkormányzat, a többségi társadalom ellenállásába ütköznek, másrészt érvényesül a cigány közösség visszahúzó ereje, innen is rendszeres támadások érik azt, aki tenni kíván valamit. Nincs hagyománya ugyanis a településen ilyen szervezeteknek, a jelenlegi önkormányzati rendszer keretein belül azzal sem nyernének semmit, ha létrejönnének az érdekképviselő hivatalos fórumai, csak a szociális problémák megoldását hárítanák a nyakukba, s másba továbbra sem lenne beleszólásuk. Fontos lenne minden településen megtalálni azokat a személyeket, kialakítani azt a csoportot, aki/akik vállalják a cigányság képviselőtét, akinek/akiknek van tekintélye, bizalma a cigányság körében, aki - akár hivatalosan is, fizetés ellenében - foglalkozna a problémákkal, érdekképviseléssel. Lehetőség szerint mindenhol létre kellene hozni a kisebbségi önkormányzatokat és támogatni a civil kezdeményezéseket. Erősíteni kellene a kapcsolatokat a települési önkormányzat és a cigányság között: az információáramlás hatékonyságának növelése, a hivatal tevékenységébe való betekintés, a bizalmatlanság mérséklésére irányuló pontos tájékoztatás érdekében. El kell érni azokat az embereket is, akik nem tartják szorosan a kapcsolatot az önkormányzattal, ezért gyakran nem értesülnek a segélyezési és pályázati lehetőségekről.

Gyakran meg szokták fogalmazni az 1993-as törvénnyel kapcsolatban azt a megállapítást, hogy az érdekképviselő helyi, illetve országos szintje mellett hiányzik a rendszerből a középszint. Tapasztalataink alapján azt mondhatjuk, a probléma valós, hiszen ebben az érdekképviselői szisztémában a helyi kisebbségi önkormányzatok eléggé magukra vannak hagyatva, az országos önkormányzat túl „messze” van ahhoz, hogy működéssel kapcsolatos mindennapi kérdéseikre, problémáikra választ, segítséget nyújtson. E gond különösen a politikai életben kevésbé tapasztalt cigány önkormányzati vezetők esetében nyilvánvaló.

Mint az a magyarországi cigány népesség egészére jellemző, a cigány érdekképviselők munkatársai is nagyon rossz képzettségi mutatókkal rendelkeznek. Nagy szüksége lenne ezért a cigány kisebbségi önkormányzatoknak képzésekre, információkra és rengeteg segítségre hogy az érdekérvényesítést maradéktalanul elláthassák.

Települési önkormányzat és a települések egyéb – a helyi cigány lakosság életében

érintett – intézményei (nevelési-oktatási, szociális intézmények) egyenrangú partnerként kezelnék a helyi cigány kisebbségi önkormányzatokat, ténylegesen bevonnék őket a cigányságot érintő döntésekbe, elősegítenék a CKÖ működéséhez a szervezeti, anyagi, eszköz igények biztosítását.

A szervezetek munkáját az is nehezíti, hogy nincs kapcsolatuk azokkal az állami, megyei intézményekkel, melyeknek nagyon fontos szerepe lehet a problémák megoldásának megkönnyítésében. Kapcsolatrendszerük leginkább a helyi önkormányzatokra, általános iskolákra, illetve a munkaügyi központra korlátozódik, sokuk azonban ezekkel sem működik együtt. Motiválni kell a civil szervezeteket, hogy tekintsék céljuknak a munkaerő-piaci képzésekbe való bekapcsolódást, a helyi cigány közösség szervezését, megnyerését ezekre a tanfolyamokra. Fontosnak tartjuk, hogy a cigány származású pályakezdő fiatalokkal kapcsolatot tartó civil szervezetek és kisebbségi önkormányzatok vezetői, munkatársai részére biztosítsuk az információk elérhetőségét azzal kapcsolatban, milyen lehetőségekkel rendelkeznek, milyen eszközöket tudnak megragadni a településeiket élő cigányság helyzetének javítására, kikhez fordulhatnak problémáikkal, hogyan aktivizálhatnák, motiválhatnák hatékonyabban az érintetteket, hogyan tartsák intenzívebben a kapcsolatot egyrészt a lakossággal, másrészt a területen dolgozó állami szervekkel, hogyan tudnak jobban bekapcsolódni a szakképzésekbe, a településeken működő cigány kisebbségi iskolai programok munkájába. Erre a legmegfelelőbb eszköznek olyan tanfolyamok, továbbképzések tűnnek, amelyek tényleg hasznos tanácsokat, használható információkat tudnak átadni e szervezetek munkatársainak.

Az érdekvédelmi szektor csak akkor tud hatékonyan tevékenykedni a lakosságért, ha benne jól képzett szakemberek dolgoznak.

Nem hatékony a helyi politikai és civil szféra igazán a cigány oktatási programok terén sem, Megfigyeléseinkből úgy tűnik, a cigányság választott érdekképviselői vezetői az elmúlt választási ciklusok során megtanulták, ráébredtek arra, hogy ott van a helyük a kisebbségi oktatásügyek irányításában, koordinálásában is. Többé-kevésbé ismerik a törvények által biztosított jogait, tevékenységi kereteiket is. nem ismerik azonban pontosan a településeken működő programokak, azok tartalmát, A fő problémát abban látjuk, igazából azt nem tudják, hogyan éljenek törvényes jogaikkal, hogyan használják a gyakorlatban a rendelkezésükre álló eszközöket, jogosítványokat.

A nemzeti és etnikai kisebbségek védelméről szóló törvény csak a törvényes kereteit adhatja meg a kisebbségvédelemnek. Más kérdés, hogyan tudnak a kisebbségek e jogosítványokkal élni, s érdekeiknek a törvény alapján érvényt szerezni.

Fontos szegmense a cigányság problémakörének a **hátrányos megkülönböztetés**, amely a mindennapok kudarcai mellett elsősorban az iskolai beilleszkedést és a munkaerőpiaci sikerességet nehezíti meg.

A munkaerőpiaci diszkrimináció viszont szinte megfoghatatlan, a bizonyíthatatlan jelenség. Csökkenése egyrészt csak akkor várható, ha cigányság komplex társadalmi beilleszkedése miatt, a sajtó pozitívabb hozzáállása és közvélemény formálása következtében változások állnak be a nem cigány népesség cigánysághoz való hozzáállásában. Másrészt hatékonyabban úgy csökkenthetjük a hátrányos megkülönböztetést, ha nem átnevelni akarjuk a munkaadókat, nem rábizonyítani

akarjuk a negatív diszkriminációt, hanem olyan munkaerőpiaci ösztönzőket vezet be a kormányzat, amely érdekeltté teszi a munkáltatókat a cigány munkaerő foglalkoztatásában. Ehhez persze szükséges az is, hogy az egész munkaerőpiac konjunktúrába lépjen, növekedjen a foglalkoztatás, folytatódjon – főleg a válságtérsegekben – a munkahely-teremtés, s tovább csökkenjen a munkanélküliség.

Nehéz meghatározni a hátrányos megkülönböztetés eseteit már csak azért is, mert elképzelhető, hogy nem mindig diszkrimináció az, amit elszenvedői így értékelnek: lehet, hogy nem etnikai, hanem egyéb ok van a jelentkező cigány fiatal elutasítása mögött, lehetséges, hogy tényleg beteltek az üres helyek, amire ő jelentkezett. Ám két-három ilyen tapasztalat átélése vagy hallomásból való megismerése azonban joggal ébreszti az egyénben azt a gyanút, hogy nem véletlenek sorozatának szenvedő alanya, hanem törvényszerűség van a különböző munkaadók hasonló viselkedésében. Miután ez a gyanú fölébredt, akkor már könnyen táplálkozhat a vélt vagy valóságos diszkrimináció eseteivel. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a roma/cigány emberek számára legalább annyira ismert a cigányellenesség létezése, mint a társadalom egyéb csoportjai számára, s elszenvedői érthető módon érzékenyebbek ennek különböző formáira, mint a kívülállók. S ha csak véleményekről és nem tényekről van is szó, a diszkriminációtól való félelem, a szorongás valódi.

Minden, a munkanélküli cigány fiatalokra irányuló képzésben kapjon szerepet a diszkriminatív helyzetek megoldására irányuló felkészítés. Kíváncos volna, ha az ilyen jellegű felkészítésben a kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek képviselői is részt vennének

Mindamellet a hátrányos megkülönböztetés - akár kimutatható, akár nem – létezik a mai magyar társadalomban, s áthatja a cigány származású emberek mindennapjait az élet minden területén. Csak hosszú távú célként fogalmazható meg a társadalom, a közvélemény átalakítása. Rövidebb távon olyan jogi, szabályozási háttér kidolgozása, tovább tökéletesítése volna kíváncos, amely inkább azt célozza (szankciókkal, vagy ösztönzőkkel), hogy ne érje meg a romák negatív megkülönböztetése hatalmi, döntési pozícióban lévő intézményeknek, vagy adott esetben inkább megérje a pozitív diszkriminációt alkalmazniuk.

Az összegzésből is látszik, hogy a cigányság problémavilága ténylegesen egy nagyon összetett tényezőegyüttes és feladatkör, amely sokrétű beavatkozást és tervezést ró az elkövetkező évtizedek kormányaira, viszont megoldása az ország jövője, fejlődése, az Európai Unió csatlakozási folyamat szempontjából is az egyik kulcskérdés kell, hogy legyen.

Köszönetnyilvánítás

Köszönet illeti meg mindazon kollégákat, kutatótársakat és oktatókat, akik a doktori disszertáció megszületésében nagy szerepet játszottak.

Időrendi sorrendben először is meg kell említenem Vuics Tibort, egykori témavezetőmet, aki érdeklődésemet a magyarországi cigány népesség problémavilága felé irányította, s később pályámat a Pécsi Tudományegyetemen akkor szerveződő Romológia Szeminárium, a mai Romológia Tanszék irányába terelte.

Ki kell emelnem Tóth Józsefet, a földrajzi doktoriskola vezetőjét, későbbi témavezetőmet, aki mindvégig érdeklődéssel figyelte munkáimat, pályám minden mozzanatát, s türelmesen átsegített a kutatói munka nehezebb periódusain.

Köszönettel tartozom Forray R. Katalinnak, a Romológia Tanszék vezetőjének, amiért a háttérből folyamatosan ösztönözte, s szakmai segítségével, iránymutatásaival, tanácsaival is nagyban előmozdította munkámat.

Nem szabad e sorok írásakor elfeledkezni azon tanszéki munkatársaimról sem, akik mind a disszertációban hivatkozott kutatások megszervezésében, lebonyolításában, mind az eredmények feldolgozásában és publikálásában részt vettek.

Köszönet illeti meg Wilhelm Zoltánt, egykori PhD-s társamat is, akivel pályánk oly sokszor összefonódott, ezen értekezés megszületéséhez pedig elsősorban technikai tanácsaival járult hozzá.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell köszönnöm feleségem, Cserti Csapó Bernadett türelmét, amelyet akkor tanúsított, amikor a kutatás, s az értekezés megírása elvonta figyelmemet a családi élettől.

Irodalom

Aáry-Tamás Lajos 2000: A roma tanulók oktatási helyzete a kisebbségi ombudsman vizsgálatainak tükrében. in: A romakérdés az integráció csapdájában – A romák integrációs lehetőségei Magyarországon. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest, pp. 46-59.

Ambrus Péter 2001: Cigányság és iskola. in: Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek 8. (szerk.: Andor Mihály), Pécs, pp. 7-12.

Andorka Rudolf 1991: Bevezetés a szociológiába. Aula Kiadó, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Apró Antal Zoltán 2000: Lehetőségek a cigány népesség munkaerő-piaci integrációjára a Dél-dunántúli régióban. in: A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, pp. 11-40.

Apró Antal Zoltán 2001: Oktatás- foglalkoztatás – esélyegyenlőség. in: Romológia a felsőoktatásban és a kutatásban. (szerk.: Beck Zoltán) Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 7. PTE BTK Romológia Tanszék, Pécs, 117 p.

Arday Lajos – Hlavik György 1988: Adatok, tények a magyarországi nemzetiségekről. Kossuth Könyvkiadó, Budapest,

Babusik Ferenc 2002a: A roma gyerekeket képző általános iskolák. in: Babusik Ferenc (szerk.): A romák esélyei Magyarországon. Kávé Kiadó – Delphoi Consulting, pp. 177-221.

Babusik Ferenc 2002b: Az iskolai hatékonyság kulcstényezői a romák oktatásában. in: Babusik Ferenc (szerk.): A romák esélyei Magyarországon. Kávé Kiadó – Delphoi Consulting, pp. 224-265.

Berényi László 2000: Munkahelyteremtés, megélhetési program Somogy megyében. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár, pp. 82-94.

Berey Katalin 1991: A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése. in: Cigánylét. (Szerk.: Utsi Ágnes – Mészáros Ágnes) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, pp. 114-126..

Bíró Boglárka, Cserti Csapó Tibor, Csánicz Szabolcs, Forray R. Katalin, Wilhelm Zoltán 1998: A dombóvári kistérség cigány lakosságának helyzete (Szakértői jelentés a Dombóvári Kistérségi Társulás számára). Kézirat 56 p.

Bíró András 1997: A demokratikus deficit és a roma civil szervezetek. In. Magyar Tudomány, 1997/6. sz. pp. 724-728.

Bodnár Lóránt 1980: A cigány szülő nők (újszülöttek) demográfiai jellemzőinek változása Szabolcs-Szatmár megyében 1966-1978. in: Orvosi Hetilap, 1980. 26.sz.

Bognár András 1995: Dél-Baranya népessége és etnikai összetételének változása. in: Földrajzi Közlemények, 1995. 2.sz.

Bognár Mária - Gordos Gyuláné 1995: A nyolcadik osztályos roma tanulók pályaválasztási szándékai. in: Új Pedagógiai Szemle, 1995/6. sz.

Choli Daróczi József 1994: Szocializációs sajátosságok és a beilleszkedés nehézségei. in: Gyerekcigány – Pedagógiai tanulmányok. (szerk.: Farkas Endre) INTER-ES KiadóBudapest

Csalog Zsolt 1997: Cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.194-224.

Csefkó Ferenc – Dombi Péter – Pálné Kovács Ilona – Tasnádi Péter 1999: A kisebbségi önkormányzatok empirikus vizsgálata (1994-1998). in: Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. (szerk.: Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona) Osiris Kiadó, Budapest

Cséfalvay Zoltán 1994: A modern társadalomföldrajz kézikönyve. IKVA Könyvkiadó, Budapest

Csefkó Ferenc - Dombi Péter - Pálné Kovács Ilona – Tasnádi Péter 1999: A kisebbségi önkormányzatok működésének empirikus vizsgálata. in: Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Osiris – MTA RKK

Csengey Dénes 1982: Fel nőni a talajig. Változatok a cigánysorsra. in: Valóság, 1982/2.

Csepeli György 1996: Kisebbség. Kritika 1996/5. sz.

Cseresnyés Ferenc 2000: Nemzeti és etnikai kisebbségek Baranya és Somogy megyékben. in: Kisebbségek Európában 2000 – Nemzetközi intenzív szeminárium. (szerk.: Tóth Hajnalka) Pécs, pp.128-131.

Cserti Csapó Tibor - Wilhelm Zoltán 1996: A falusi hátrányos helyzetű csoportok részvétele a középfokú oktatásban - a Gandhi Gimnázium példája alapján. In: A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig, III. Falukonferencia. (szerk.: Kovács Teréz), MTA RKK, Pécs, pp.502-509.

Cserti Csapó Tibor 1997: A cigányság társadalomföldrajzi viszonyai Somogy megyében. in: Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából I. - A társadalmi-gazdasági aktivitás területi és környezeti problémái. (szerk. Tésits Róbert-Tóth József) JPTE, Pécs, pp.315-340.

Cserti Csapó Tibor - Forray R. Katalin 1998: A cigány kisebbség iskolai oktatásának helyzete a Dombóvári Kistérségben. in: Iskolakultúra 1998/12. sz. pp. 37-44.

Cserti Csapó Tibor 1999: Az intézményi infrastruktúra szerepe a dombóvári kistérség cigány népességének életében. in: A társadalmi minimumtól a jólétig - Tiszteletkötet Vuics Tibor professzor úr 60. születésnapjára. (szerk. Tésits Róbert - Tóth József), JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, pp.216-224.

Cserti Csapó Tibor 2000a: Hátrányos helyzetű népesség, cigány lakosság a Duna-Dráva Nemzeti Park területén. in: Konzerváció, Modernizáció, Regionalitás a Dél-Dunántúlon. (szerk.: Tóth József-Wilhelm Zoltán) PTE Földrajzi Intézet, Pécs, pp.311-324.

Cserti Csapó Tibor 2000b: Cigány kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek vizsgálata. in: A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, pp.100-108.

Cserti Csapó Tibor – Ignácz Mária 2000c: Van-e köze a cigány kisebbségi önkormányzatoknak a cigány oktatási programokhoz? in: Iskolakultúra. 2000/12. sz. pp.96-102.

Cserti Csapó Tibor 2000d: A nemzetközi és hazai kisebbségvédelemről. Gypsy Studies/ Cigány Tanulmányok 2. (szerk. Cserti Csapó Tibor), PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 2000. 59 p.

Cserti Csapó Tibor 2000e: A nemzetközi kisebbségvédelem alapkérdései. In: Romológia - Ciganológia. (szerk.: Forray R. Katalin), Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp.25-42.

Cserti Csapó Tibor 2002a: A cigány népesség története és szociokulturális helyzete Magyarországon a kutatások tükrében. in: A roma közösség kulturája és iskolai pszichológiája. (szerk.: László János – Forray R. Katalin) PTE BTK Pszichológiai Intézet – Romológia Tanszék, Pécs, pp.10-47.

Cserti Csapó Tibor 2002b: A komplexitás szemlélete a Dél-Dunántúl cigány népességének helyzetelemzése során. In: Friss kutatások a romológia körében. (szerk.: Cserti Csapó Tibor) Gypsy Studies 10. PTE BTK Romológia Tanszék, Pécs, pp.106-122.

Csipka Rozália 1995: A nemzetiségi oktatás néhány kérdése Magyarországon. in: Új Pedagógiai Szemle 1995/6. sz.

Csongor Anna 1991: A cigány gyerekek iskolái. in: Cigánylét. (Szerk.: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

Csongor Anna 1994: Cigány gyerekek az iskolában. Család, gyermek, ifjúság 1994/6. sz.

Diósi Ágnes 1988: Cigányút. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

Diósi Ágnes 1994: A cigánygyerek és az iskola. in: Gyerekcigány – Pedagógiai tanulmányok. (szerk.: Farkas Endre) INTER-ES Kiadó Budapest

- Derdák Tibor 2000: Demográfia, életmód. in: Kállai-Törzsök (szerk.): Cigánynak lenni Magyarországon. Budapest
- Dupcsik Csaba 1997: Cigány háztartások jövedelmi viszonyai. in: Magyar Tudomány, 1997/6. sz. pp. 679-689.
- Erdős Kamill 1958: A magyarországi cigányság. Magyar Néprajzi Közlemények III.
- Erdős Kamill cigánytanulmányai. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Békéscsaba, 1989.
- Erdős Kamill 1997: A magyarországi cigányság. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.75-89.
- Erős Ferenc 1997: Előítélet és etnicitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. in: A legnagyobb kisebbség – Tanulmányok a cigányokról. Magyar Tudomány 1997. 6. sz. pp.712-723.
- Erős Ferenc – Mészáros Ágnes 1998: Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatásokban. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest
- Farkas Endre 1994: Cigánykérdés – magyar ügy. in: Gyerekcigány – Pedagógiai tanulmányok. (szerk.: Farkas Endre) INTER-ES Kiadó Budapest
- Farkas János 1996: Építészet-, település- és városszociológia. BME Szociológia Tanszék, Budapest
- Farkas Péter 1999: Település- és környezetszociológia. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, Budapest
- Fekete Gábor 1981: Az ökológiai niche. in: Növényföldrajz, társulástan és ökológia. Tankönyvkiadó, Budapest
- Fiáth Titanella 2002: A magyarországi roma népesség általános iskolai oktatása. in: Babusik Ferenc (szerk.): A romák esélyei Magyarországon. Kávé Kiadó – Delphoi Consulting, pp.11-70.
- Finta István 1999: A kisebbségi önkormányzatokat érintő hatályos magyar szabályozás. in: Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. (szerk.: Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona) Osiris Kiadó, Budapest
- Fodor Imréné 2000: A képzés szerepe a hátrányos helyzetű kisebbségi csoportok helyzetének javításában. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár
- Fóti János – Mészáros Árpád 1996: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. in: Statisztikai Szemle, 1996. 11. sz.

- Forray R. Katalin 1993: A nemzetiségi-etnikai oktatás finanszírozása. *Educatio*, 1993. 2.sz.
- Forray R. Katalin 1998a: A falusi kisikolák helyzete. *Educatio Füzetek*, Oktatókutató Intézet, Budapest
- Forray R. Katalin 1998b: Cigánykutatás és nevelésszociológia. *Iskolakultúra*. 1998/8. sz. pp.3-13,
- Forray R. Katalin 1999: Cigánygyermek hátrányos helyzete – azonosságok és különbségek. in: *A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzéséért (Országos Szakmai Módszertani Konferencia tanulmánykötete)* (szerk.: Paróczayné Korányi Margit) Budapest
- Forray R. Katalin 2000a: Pályakezdő cigány fiatalok munkavállalási lehetőségei. in: *A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon*. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, pp.70-99.
- Forray R. Katalin 2000b: A cigányság iskolázására irányuló oktatáspolitikai lehetőségei és tendenciái. in: *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 3.* (szerk.: Cserti Csapó Tibor), PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs
- Forray R. Katalin 2000c: A roma/cigány kisebbség Magyarországon. in: *Kisebbségek Európában 2000 – Nemzetközi intenzív szeminárium.* (szerk.: Tóth Hajnalka) Pécs, pp.140-143.
- Forray R. Katalin 2000d: Pályakezdő cigány fiatalok. *Iskolakultúra* 2000. 12. sz. pp.3-15.
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András 1998: Cigány gyerekek szocializációja. *Aula*, Budapest, 391 p.
- Forray R. Katalin - Hegedüs T. András 1990: A cigány etnikum újjászületőben. *Tanulmány a családról és az iskoláról*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András 1991: Útban a középfok felé. in: *Cigánylét.* (Szerk.: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András 2001a: Oktatáspolitikai változások a cigány gyerekek iskoláztatásában. in: *Romák és oktatás*. Iskolakultúra könyvek 8. (szerk.: Andor Mihály), Pécs, pp.13-30.
- Forray R. Katalin – Hegedüs T. András 2001b: Cigány tanulók az általános iskolákban. in: *Romák és oktatás*. Iskolakultúra könyvek 8. (szerk.: Andor Mihály), Pécs, pp.74-84.
- Fraser, Sir Angus 1996: A cigányok. *Osiris Kiadó*, Budapest, 336 p.

Furmann Imre 2000: A diszkrimináció fogalmáról. in: A romakérdés az integráció csapdájában – A romák integrációs lehetőségei Magyarországon. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest

Geleta Ferenc 2000: A cigányok foglalkozási és foglalkoztatottsági hagyományai Somogyban. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár

Gere Ilona 2000: A cigányság munkaerő-piaci helyzete Magyarországon. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár

Glatz Ferenc 1999: A romakérdésről (Kérdések, kételyek, javaslatok. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. (szerk.: Glatz Ferenc) MTA, Budapest, pp. 7-10.

Görög Veronika 1993: A megvetés természetrajza. in: Cigány Néprajzi Tanulmányok 1. Mikszáth Kiadó, Salgótarján

Görög Veronika 1998: Előítéletes gondolkodás és folklór – A cigány alakja a magyar és az európai népi szövegekben. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Gulyás Sándor 1994: Cigányokról – pedagógus szemmel. in: Gyerekcigány – Pedagógiai tanulmányok. (szerk.: Farkas Endre) INTER-ES Kiadó Budapest

Gúti Erika 2001: Romák az oktatásban. in: Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek 8. (szerk.: Andor Mihály), Pécs, pp. 54-64.

Hablicsek László 2000: Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. in: Cigánynak születni. Budapest, pp. 243-276.

Havas Gábor 1997: A cigány közösségek történeti típusairól. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk.: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp. 90-108.

Havas Gábor 1998a: Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Havas Gábor 1998b: Az elcigányosodó falvakról. in: Magyar Nemzet, 1998. 02. 13.

Havas Gábor 1999a: Cigányok a szociológiai kutatások tükrében. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest, pp. 21-44.

Havas Gábor 1999b: A kistelepülések és a romák. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest, pp. 163-204.

Havas Gábor 1999c: Korábbi cigány foglalkozások. in: Romologia andragogica – Szöveggyűjtemény. (szerk.: Várnagy Elemér) Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete, Pécs

Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor 1998: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. Kritika 1998/3.sz.

Hegedüs T. András 1993: Motiválhatók-e a cigány gyerekek? in: Educatio. 1993. 2. sz.

Hegedüs T. András 1998: Cigány gyermekek iskolai szocializációjának feladatairól. in: Társadalmi kohézió (szerk.: Csillei Béla) Szolnok

Hegedüs T. András 1999: Cigánygyermekek iskolai szocializációja. in: A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzéséért (Országos Szakmai Módszertani Konferencia tanulmánykötete) (szerk.: Paróczayné Korányi Margit) Budapest

Hermann Antal: A Magyarországon 1893. január 31.-én végrehajtott cigány összeírás eredménye (Magyar Statisztikai Közlemények IX. kötet) in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk.: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, 1997, pp.36-60.

Hoóz – Klepecs – Klinger 1985: A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. Budapest

Hoóz István 1987: A cigány népesség számának alakulása. in: Statisztikai Szemle, 1987. 2-3.sz.

Hoóz István (szerk.)1989: A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében, Tanulmánygyűjtemény. JPTE, Pécs

Hoóz István 1991: A társadalmi folyamatok és a cigánynépesség. in: Cigánylét. (Szerk.: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

Hoóz István 1992: Baranya megye nemzetiségeinek jogállása, művelődésügyi és kulturális helyzete. Pécs

Hoóz István 1994: A cigányokkal foglalkozó statisztika továbbfejlesztésének és megújításának lehetőségei. in: Kovacsics József (szerk.): Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910-1990). Budapest

Horváth Mihály 1978: Cigány csecsemők halálozása Baranya megyében 1973-1977 között városok szerint. in: Demográfia, 1978. 2-3. sz..

Horváth Mihály 1979a: Cigány csecsemők halálozása Baranya megyében 1973-1977 között városok szerint. in: Demográfia, 1979. 1.sz.

Horváth Mihály 1979b: A szülések alakulása Dél-Baranyában életkor és cigány származás alapján. in: Demográfia. 1979. 4.sz.

Horváth Mihály – Kóbor József 1980: Cigány újszülöttek átlagsúlya és születési súlycsoportstruktúrája Baranya megyében 1974-1979 között. in: Demográfia. 1980. 4.sz.

Híves Tamás 2001: Regionális folyamatok a Dél-Dunántúlon. (kézirat) PTE BTK Romológia Tanszék - Oktatókutató Intézet, Budapest

Huszóczy Miklós 1983: A cigány lakosság lakásgondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. in: Cigányok - honnét jöttek, merre tartanak? (szerk. Szegő László), Kosmosz Könyvek, Budapest, pp.270-283.

Janky Béla 1999: Lakóhely-változtatások a cigányok körében. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest, pp. 73-102.

Joubert Kálmán 1999: Újszülöttek fejlettségének szocio-demográfiai összefüggései. in: Statisztikai Szemle. 1999/11.sz.

Kaltenbach Jenő 2000: Cigány konfliktusok és integrációs esélyek az ombudsman szemszögéből. in: A romakérdés az integráció csapdájában – A romák integrációs lehetőségei Magyarországon. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest

Karsai Ervin 1995: Cigányokról dióhéjban. Pax Christi Egyesület, Szeged

Kende Ágnes 2001: A kudarcok okai. in: Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek 8. (szerk.: Andor Mihály), Pécs, pp.65-73.

Kemény István 1996: A romák és az iskola. in: Educatio 1996/1.

Kemény István - Havas G. Gábor 1996: Cigánynak lenni. Társadalmi riport 1996, (szerk: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György), Társi - Századvég, Budapest., pp. 352-380.

Kemény István 1997a: A magyarországi roma (cigány) népességről két felmérés tükrében. Magyar Tudomány, 1997/6. sz. pp. 644-655.

Kemény István 1997b: A magyarországi cigányság helyzete. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.109-193.

Kemény István – Havas Gábor – Kertesi Gábor 1997: Beszámoló a magyarországi roma népesség helyzetével foglalkozó 1993. október – 1994. február közti kutatásról. in: Vajda Imre (szerk.): Periférián. Budapest, pp.225-258.

Kemény István 1998: A magyarországi roma (cigány) népességről. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Kemény István 1999: Tennivalók a cigányok/romák ügyében. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. (szerk.: Glatz Ferenc) MTA, Budapest, pp. 229-256.

Kemény István 2000: Nyelv és oktatás: asszimiláció és szegregáció. in: A romakérdés az integráció csapdájában – A romák integrációs lehetőségei Magyarországon. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest

Kerekgyártó T. István 1998: Depriváció és kitörés – A cigányság társadalmi integrációjának feltételei, különös tekintettel az oktatásra. in: Társadalmi kohézió (szerk.: Csillei Béla) Szolnok

Kertesi Gábor 1995: Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. Közgazdasági Szemle, 1995/1. sz. pp. 30-65.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor 1996: Cigány tanulók az általános iskolában. Helyzetfelmérés és egy cigány oktatási koncepció vázlata. in: Cigányok és iskola. Educatio Füzetek 3., Educatio Kiadó, Budapest

Kertesi Gábor - Kézdi Gábor 1999: A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest, pp. 45-72.

Kézdi Gábor 1999: A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. (szerk.: Glatz Ferenc) MTA, Budapest, pp. 217-228.

Kisebbségek Magyarországon 1999. (szerk.: Demeter Zayzon Mária) Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 1999.

Kocsis Károly 1989: Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai. Földrajzi Közlemények, 1989/4. sz.

Kocsis Károly 1992: Élet és Tudomány 1992/31.sz.

Kocsis Károly 1996: A népesség nemzetiségi és vallási tagozódása. Földrajztanítás, XXXVI. Évf. 1996/3-4. sz.

Kocsis Károly – Kovács Zoltán 1991: A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. in: Cigánylét. (Szerk.: Utsi Ágnes – Mészáros Ágnes) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

Kocsis Károly - Kovács Zoltán 1999: A cigány népesség társadalomföldrajza. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest, pp. 13-20.

Kovai Melinda-Zombory Máté 2002: A magyarországi roma népesség foglalkoztatottsága. in: Babusik Ferenc (szerk.): A romák esélyei Magyarországon. Kávé Kiadó – Delphoi Consulting, pp.71-121.

Kovács László 2000: A cigányság foglalkoztatottságával összefüggő aktuális kérdések. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár

Kovács Zoltán – Kocsis Károly 1989: Cigánynépességünk megoszlása. in: Élet és Tudomány. 1989/27.sz.

Kovalcsik Katalin (szerk.) 1998a: A magyarországi cigányok rövid története. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest.

Kovalcsik Katalin 1998: Előszó. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Kozák Istvánné 1983: A cigányok a társadalmi munkamegosztásban. in: Cigányok - honnét jöttek, merre tartanak? (szerk. Szegő László), Kozmosz Könyvek, Budapest, pp.102-122.

Kozák Istvánné 1984: A cigány népesség nagyságának változása, területi elhelyezkedése, különös tekintettel a 0-18 éves korú népességre. in: Káposztás Ferenc (szerk.): A népesedés és az oktatás összefüggései. Oktatókutató Intézet, Budapest

Kulcsár Kálmán 1981: Szociológia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Kurucz Dezső 1980: A cigány tanulók száma, aránya, előrehaladásuk az általános iskolában. in: Jáki László (szerk.): Köznevelésünk Évkönyve 1978-79. Tankönyvkiadó, Budapest

Ladányi János 1993: Gettósodás a főváros belső kerületeiben. in: Polgári Kalauz, Budapest

Ladányi János 1997: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.309-332.

Ladányi János – Szelényi Iván 1997: Ki a cigány? Kritika 1997/12.sz.

Ladányi János – Szelényi Iván 1998a: Az etnikai besorolás objektivitásáról. Kritika, 1998/ 3.sz.

Ladányi János – Szelényi Iván 1998b: Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. Replika, 1998./30.sz.

Lázár Guy 1996: A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. in: Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témakörében. Osiris – MTA – Elte Kommunikációelméleti kutatócsoport, Budapest

Lázár Guy 1997: A kisebbségek szerepe a nemzeti identitás kialakulásában. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.382-434.

Liégeois, Jean-Pierre 1998: Kormányok és cigányok: a kirekesztéstől az asszimilációig. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Liskó Ilona 1996: A cigány gyerekek szakképzésének támogatása. in: Cigányok és iskola. Educatio Füzetek 3., Educatio Kiadó, Budapest

Liskó Ilona 2001: Cigány tanulók és pedagógusok. in: Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek 8. (szerk.: Andor Mihály), Pécs, pp.31-46.

Liskó Ilona 2002: A cigány tanulók oktatási esélyei. in: Educatio. XIV. évf. 1. szám

Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének beszámolója (Országos reprezentatív vizsgálat 1993-94) in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk.: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, 1997, pp. 225-258.

Magyarország kistérségei - Dél-Dunántúl. Központi Statisztikai Hivatal Baranya, Somogy és Tolna Megyei Igazgatóságai, 2000

Majtényi Balázs (szerk.) 2003: Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban. Lucidus Kiadó, Budapest, 260 p.

Mészáros Árpád 1994: A cigány népesség, családok helyzete az 1990. évi népszámlálás alapján. in: Demográfia, 1994/3-4.sz.

Mészáros György 1987: Újabb adatok a cigányság történetéhez. Forrás, 1987/7. sz.

Mezey Barna (szerk.) 1986: A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422-1985. Budapest, Kossuth Könyvkiadó

Miklóssy Endre 2000: A cigányság gazdasági-társadalmi újra-integrációja. in: A romakérdés az integráció csapdájában – A romák integrációs lehetőségei Magyarországon. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest

Molnár Péter – Szegő Szilvia 1995: Cigányok Magyarországon. Társadalmi Szemle 1995/6. sz.

Nagy Pál 1998: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Kiadója, Kaposvár

Nagy Pál 1998: Magyarországi cigány népesség a XVI-XVII. Században. in: Bana-Perger (szerk.): Pillanatképek a romák múltjából. Győr

Neményi Mária 1998a: „Két külön világ”. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Neményi Mária 1998b: Cigány anyák az egészségügyben. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. Budapest

Neményi Mária 1999a: Biológia vagy kultúra? Termékenységgel kapcsolatos szerepviselkedések a roma nők körében. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest, pp.103-138.

Neményi Mária 1999b: Kis roma demográfia. in: Népszabadság, 1999. 11. 29.

Neményi Mária 2001: Az egészségügyi kutatások és tágabb összefüggései. in: Romológia a felsőoktatásban és a kutatásban. (szerk.: Beck Zoltán) Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 5. PTE BTK Romológia Tanszék, Pécs

Nemes Nagy József 1998: A tér a társadalomkutatásban. Budapest

Noszkai Gábor 1997: Cigányok/romák: a kollektív jogok küszöbén. In. Magyar Tudomány, 1997/6. sz. pp.698-711.

Oppelt Józsefné 1997: Cigány felzárkóztató programok. in: Tájékoztató füzet a kisebbségi oktatásügyről. (szerk.:Molnár Anna – Petri Anna) Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest

Palásti Sándor (szerk.) 1999: A kisebbségi önkormányzatok kézikönyve. Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa, Budapest, 226 p.

Pálmainé Orsós Anna – Labodáné Lakatos Szilvia – Varga Aranka 2002: A magyarországi cigány nyelvek. in: László János – Forray R. Katalin (szerk.): Roma tanulók iskolai pszichológiája. PTE BTK Pszichológiai Intézet, Romológia Tanszék, Pécs, pp.226-257.

Pálné Kovács Ilona 1999: A kisebbségi önkormányzatok jogállása. in: Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. (szerk.: Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona) Osiris Kiadó, Budapest

Papp Gyula 1982: A beás cigányok román nyelvjárása. Pécs, JPTE Tanárképző Kar

Piasere, Leonardo 1997: Új "niche"-t keresve: az Olaszországban élő peripatetikus xoraxano-k termelő szervezete. in: Leonardo Piasere: A ciganológusok szerelmei (Válogatott tanulmányok). (szerk: Prónai Csaba) ELTE BTK Kulturális Antropológia, Budapest

Pogány György - Bán Géza 1957: A magyarországi cigányság helyzete. Budapest

Polónyi István 1997: A kisebbségi, etnikai kiegészítő finanszírozás elemei. in: Tájékoztató füzet a kisebbségi oktatásügyről. (szerk.:Molnár Anna – Petri Anna) Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest

Pomogyi László 1989: A cigányság létszáma a polgári Magyarországon. in: Kovács József (szerk.): Cigányoktól – cigányokról. Kaposvár

- Pomogyi László 1992: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Phralipe 1992./1. sz.
- Pomogyi László 1995: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris - Századvég, Budapest, 299 p.
- Pomogyi László 1997: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.61-74.
- Prónai Csaba 1997: A kulturális antropológiai cigánykutatások rövid története. in: A legnagyobb kisebbség – Tanulmányok a cigányokról. Magyar Tudomány 1997/6. sz. pp. 729-740.
- Puporka Lajos – Zádori Zsolt (szerk.): A magyarországi romák egészségi állapota. Roma Sajtóközpont, Világbank – Magyarországi Regionális Érdekképviselő NGO Tanulmányok 2. sz.
- Radó Péter 2001: Bevezetés az oktatáspolitikai elemzésbe – romák és az iskola. Iskolakultúra 2001/12. sz.
- Rauth Edit 2001: A cigányság társadalmi helyzete. in: A Falu, 2001. tél
- Réger Zita 2001: Cigánygyerekek nyelvi problémái és iskolai esélyei in: Romák és oktatás. Iskolakultúra könyvek 8. (szerk.: Andor Mihály), Pécs, pp.85-91.
- Rozgonyi Krisztina 1997: A kisebbségi oktatás támogatási rendszere. in: Tájékoztató füzet a kisebbségi oktatásügyről. (szerk.: Molnár Anna – Petri Anna) Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest
- Rupp Kálmán 1976: A magyarországi cigánykérdésről. in: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. (szerk: Kemény István) MTA Szociológia Kutató Intézete, Budapest
- Sajó András 1991: Néhány jogvédelmi kérdés a cigányság diszkriminációjával kapcsolatban. in: Cigánylét. (Szerk.: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest
- Spiegl József 2000: A romák munkaerő-piaci helyzete. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár
- Szalai Andrea 2000: A cigány kisebbségi oktatás: a nyelvhasználat és az oktatási nyelvi jogok. in: A romakérdés az integráció csapdájában – A romák integrációs lehetőségei Magyarországon. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest
- Szegő László 1999: A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete. in: Romologia andragogica – Szöveggyűjtemény. (szerk.: Várnagy Elemér) Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete, Pécs

Székely Éva 2000: A munkaerő-piac jellemzői Baranya megyében. in: A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, pp.41-69.

Szellő János 2000: A cigányság munkaerő-piaci esélyei Somogyban. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár

Szuhay Péter 1997a: Cigányok a falu társadalmában. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.333-340.

Szuhay Péter 1997b: Akiket cigányoknak neveznek – akik magukat romának, muzsikusként vagy beásnak mondják. in: Magyar Tudomány, 1997./6. sz. pp.656-678.

Szuhay Péter 1999: Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. in: A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Budapest, pp.139-162.

Szüdi János 1997: A nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozók helyzetének jogi szabályozása. in: Tájékoztató füzet a kisebbségi oktatásügyről. (szerk.: Molnár Anna – Petri Anna) Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest

Takács Éva 2000: A roma népesség munkakultúrája. in: A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár

Tálos Endre 1998: A cigány és a beás nyelv Magyarországon. in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Tauber István 1984: A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái. Szociálpolitikai értesítő, 1984/2. sz.

Tauber István 1994: A cigány fiatalok, a deviáns viselkedések és az előítéletek. in: Gyerekcigány – Pedagógiai tanulmányok. (szerk.: Farkas Endre) INTER-ES Kiadó Budapest

Tauber István 1997: A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.471-483.

Tilkovszky Loránt 1998: Nemzetiségi politika Magyarországon – a 20. században. Csokonai Kiadó, Debrecen, 285 p.

Tomka Miklós 1983: A cigányok története. in: Cigányok - honnét jöttek, merre tartanak? (szerk. Szegő László), Kozmosz Könyvek, Budapest, pp.36-52.

Tomka Miklós 1991: Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. in: Cigánylét. (Szerk.: Utsi Ágnes – Mészáros Ágnes) MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

Tomka Miklós 1997: A cigányok története. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.22-35.

Tóth József 1981: A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. in: Földrajzi Értesítő, XXX. Évf. 2-3.sz. pp. 267-291.

Tóth József – Trócsányi András 1997: A magyarság kulturális földrajza. Pannónia Tankönyvek, Pécs, 225 p.

Tóth Pál 1997: A falusi cigányság és az informális szektor. In. Magyar Tudomány, 1997/6. sz. pp.690-697.

Törzsök Judit 1998: Kik az „igazi cigányok”? in: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. (szerk.: Kovalcsik Katalin), Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest

Vágási József – Nagy Ferenc 1999: Az etnikumhoz tartozó hátrányos helyzetű, tartós munkanélküliek oktatása, képzése. in: A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzéséért (Országos Szakmai Módszertani Konferencia tanulmánykötete) (szerk.: Paróczayné Korányi Margit) Budapest

Vajda Imre 1997: Előszó. in: Periférián - Roma szociológiai tanulmányok. (szerk: Vajda Imre), Ariadne Kulturális Alapítvány, pp.11-21.

Varga Aranka 2002: Cigány gyerekek az oktatásban. in: A roma közösség kultúrája és iskolai pszichológiája. (szerk.: László János – Forray R. Katalin) PTE BTK Pszichológiai Intézet – Romológia Tanszék, Pécs, pp.202-225.

Varjú Gabriella 2000: A cigányság társadalmi integrációs lehetőségeiről szóló kormányzati intézkedések. in: A romakérdés az integráció csapdájában – A romák integrációs lehetőségei Magyarországon.Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest

Vuics Tiborn1993a: Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. in: Kiút a válságból. A II. falukonferencia anyaga. MTA RKK, Pécs

Vuics Tibor 1993b: A cigányság etnikai többséggé válásának folyamata Baranya rurális térségeiben. in: A Falu, 1993./3.sz.

Vuics Tibor 1996: Cigány önkormányzatok és szociális problémák Somogy megyében. In: A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig, III. Falukonferencia. (szerk.: Kovács Teréz), MTA RKK, Pécs, pp.495-501.

Források

- 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról
- 1963. évi 9. sz. t. erejű rendelet a muzeális emlékek védelméről
- 1976. évi 15. sz. t. erejű rendelet a könyvtárakról
- 1976. évi V. törvény a közművelődésről
- 1989. évi XXXIII. törvény a pártalakítási jogról
- 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról
- 1991. évi IV. törvény - A foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról
- 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról
- 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
- 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról
- 1995. évi CXXI. törvény
- 1996. évi LXII. törvény
- 137/1996. (VIII. 28.) Kormányrendelet az óvodai nevelés országos alapprogramjának kiadásáról
- 1125/1995. Kormányhatározat
- 1093/1997. (VII.29.) kormányhatározat
- 1047/1999. (V.5.) kormányhatározat a cigányság életkörülményeinek és társadalmi helyzetének javítására irányuló középtávú intézkedésekről
- 1107/1997. Kormányhatározat a cigány kisebbség helyzetének javítását célzó intézkedésekről
- A Baranya megyében élő cigányság életkörülményeinek, társadalmi integrációjának elősegítése, különös tekintettel a kapcsolódó foglalkoztatási lehetőségekre. (kézirat) Baranya Megyei Munkaügyi Központ, Pécs, 2000
- A cigányság problémavilága. Roma Parlament, 1992.
- A dombóvári kistérség cigány lakosságának helyzete - Szakértői jelentés a Dombóvári Kistérségi Társulás számára. JPTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs, 1998. (kézirat)

- A nemzeti és etnikai kisebbség óvodai nevelésének irányelve (32/1997. (XI.5.) MKM rendelet)
- A cigányság helyzete, életkörülményei. Központi Statisztikai Hivatal, 1994
- A harmadik szektor – A Baranya megyei civil szervezetek adattára. (szerk.: Czuczor József) BMMK, Pécs, 1998.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények, Új folyam, IX. kötet. 1895
- Az 1990-es népszámlálás adatai. Központi Statisztikai Hivatal
- Becslések a cigányság lélekszámára Európa országaiban. Kethano Drom, 1998. 1.sz.
- Cigány nép-kép. A cigányság száma és területi megoszlása. Heti Világgazdaság, 1996. április 6.
- Cigány oktatásfejlesztési program – A Művelődési és Köznevelési Minisztérium Kisebbségi Főosztályának országos cigány köznevelési programtervezete. in: Cigányok és iskola. Educatio Füzetek 3., Educatio Kiadó, Budapest, 1996.
- Demográfiai évkönyv 1988. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1989
- Demográfiai évkönyv 1989. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1990
- Demográfiai évkönyv 1990. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1991
- Demográfiai évkönyv 1991. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992
- Demográfiai évkönyv 1992. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993
- Egészségügyi menedzsment, 2000 december
- Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata
- ENSZ Alapokmány
- Faji megkülönböztetés minden formája megszüntetéséről szóló egyezmény
- Fókusz 2000 – Iskolarendszeren kívüli Baranya megyei képző intézmények cím- és szakosítási listája. (szerk.: Czuczor József) BMMK Pécs, 1999.
- Jogszabálygyűjtemény a kisebbségi és az emberi jogok védelme segítéséhez. (szerk.: Viszló Éva) Másság Alapítvány NEKI, Budapest, 1996.
- Magyar Közlöny 1998/4. sz. II. kötet
- Magyarország nemzetiségi adatai megyénként, az 1990. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal, 1992

- Mikrocenzus, 1996. A népesség és a lakások jellemzői. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996
- Munkaerő-piaci tükrő 2000. (szerk.: Fazekas Károly) MTA Közgazdaságtudományi Kutatócsoport, Budapest, 2000.
- Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya
- Somogyi Hírlap, 2002. augusztus 10.

Ábrajegyzék

1. ábra: A niche-modell	27
2. ábra: A 15 éves, vagy idősebb házasságokra jutó elveszített gyermekek száma (100 főre vetítve) (1990.)	30
3. ábra: A családok a gyermekek száma szerint (1993.)	30
4. ábra: A cigány népesség letelepedettsége a Dél-Dunántúlon	50
5. ábra: A tanulólétszám, azon belül a cigány tanulók létszámának és az iskola összlétszámához viszonyított arányának változásai és várható tendenciái a Gyulai Általános Iskolában	78
6. ábra: A cigány tanulók esély-egyenlőtlenségei az iskolarendszer különböző fokozatain	80
7. ábra: A munkavállalási korú cigány és nem cigány népesség gazdasági aktivitás szerint (1993.)	93
8. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása - 1994. január - 1999. szeptember	102
9. ábra: A munkanélküliségi ráta a dunántúli megyékben 1999. Szeptember	103
10. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása kirendeltségenként 1998. és 1999. szeptember	103
11. ábra: A regisztrált munkanélküliek megoszlása korcsoportonként, nemenkénti bontásban, 1998. és 1999. szeptember	104
12. ábra: A regisztrált munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlása Baranya megyében 1999. szept.	105
13. ábra: A pályakezdő munkanélküliek számának alakulása 1997-1999 szeptemberig	106
14. ábra: Iskolai végzettség szerinti megoszlásuk	108
15. ábra: A létszám felvételek számának alakulása kirendeltségi bontásban	113
16. ábra: A Romák foglalkoztatásának gyakorisága Baranya megyében	114
17. ábra: Az alkalmi munkaerő foglalkoztatása Baranya megyében	116
18. ábra: Az alkalmi munkásokat is foglalkoztatók között a romákat is foglalkoztatók aránya	116
19. ábra: Az alkalmi munkásokat is foglalkoztatottak között milyen arányú a romák foglalkoztatása	117
20. ábra: Mi segítheti elő leginkább a romák álláshoz jutását	118
21. ábra: A munkáltatók véleménye a felvételre jelentkezők személyes adottságainak fontosságáról (max. 10)	120
22. ábra: Milyen munkakörökben alkalmazna romákat?	121
23. ábra: Megalakult cigány kisebbségi önkormányzatok a Dél-Dunántúl megyéiben (1998)	149
24. ábra: Az illegális munka aránya a településeken (a munkaképes lakosság %-ában)	154
25. ábra: A szervezetek kapcsolata az állami-közigazgatási-önkormányzati szervezetekkel, intézményekkel (Baranya megye)	155
27. ábra: A magyarországi cigány népesség nyelvi csoportjainak felosztása	206
Függelék-1. térkép: Születési arány 1994-ben a Dél-Dunántúl kistérségeiben	211
Függelék-2. térkép: Munkanélküliek aránya 1995-ben a Dél-Dunántúl kistérségeiben	212
Függelék-3. térkép: Tartósan munkanélküliek aránya 1995-ben a Dél-Dunántúl kistérségeiben	213
Függelék-4. térkép: A magát cigány nemzetiségűnek valló népesség aránya 1990-ben településenként a Dél-Dunántúl kistérségeiben	214
Függelék-5. térkép: Az öregedési index 1995-ben a Dél-Dunántúl kistérségeiben	215
Függelék-6. térkép: A ruralitási index 1997-ben a Dél-Dunántúl kistérségeiben	216
Függelék-7. térkép: A mezőgazdasági dolgozók aránya 1990-ben a Dél-Dunántúl kistérségeiben	217
Függelék-8. térkép: Az iskolázatlan népesség aránya 1990-ben a Dél-Dunántúl kistérségeiben	218
Függelék-9. térkép: A cigány népesség aránya a mai Magyarország határain belül, 1893	219
Függelék-10. térkép: A cigány népesség aránya a mai Magyarország határain belül, 1941	219
Függelék-11. térkép: A cigány tanulók aránya az általános iskolákban Magyarország járásában és városaiban, 1980	220
Függelék-12. térkép: A cigány tanulók aránya az általános iskolákban Magyarország járásában és városaiban, 1992	220

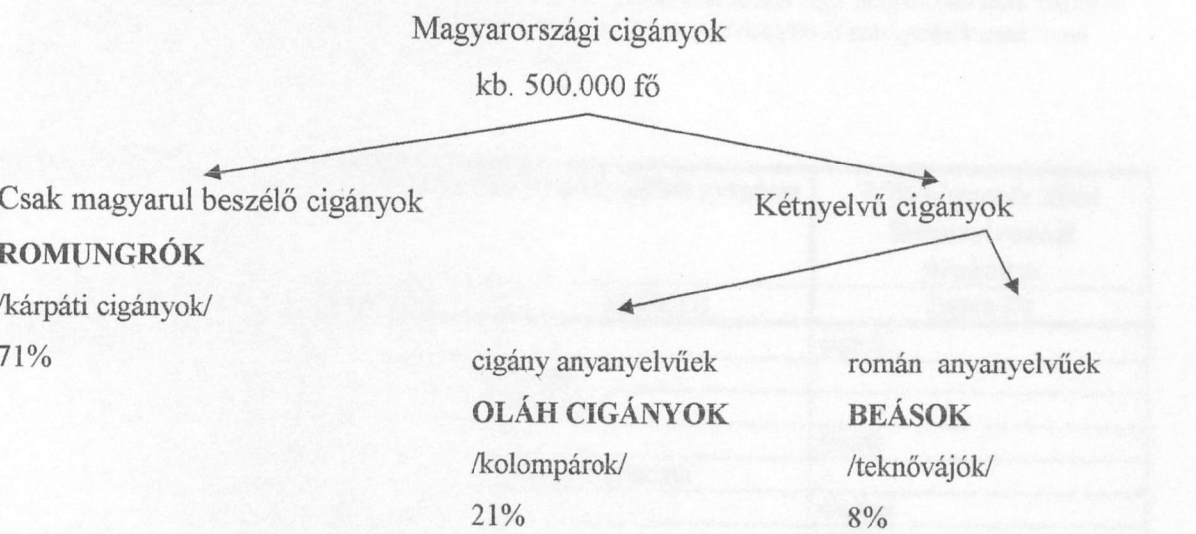
Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A cigány etnikumhoz tartozó lakosság alakulása Baranya megyében.....	29
2. táblázat: A testvérszám és a gyermekszám alakulása a nők körében a három magyarországi cigány csoportban	31
3. táblázat: A roma népesség és a teljes népesség korösszetétele Magyarországon (1993.).....	33
4. táblázat: A cigányok lakáshelyzete a letelepedettség foka szerint az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján.....	35
5. táblázat: A teljes lakásállomány és a cigány népesség lakásainak különbségei Baranya megyében - 1980.....	35
6. táblázat: Az ország lakásállományának és a cigány lakásállomány különbségei – 1994.....	36
7. táblázat: A cigány lakásállomány változásai 1971 és 1993 között.....	36
8. táblázat: A megkérdezett lakásának fekvése régió szerint.....	36
9. táblázat: Az átlagkeresetek alakulása a cigány és nem cigány népcsoportok között Magyarországon (1993.).....	37
10. táblázat: A cigány és nem cigány keresetek összehasonlítása településtípusonként (1993.).....	38
11. táblázat: A (falusi) cigány család "kereső" státusának változásai (%).....	38
12. táblázat: A cigány és nem cigány keresetek eltérései régióként (1993.).....	38
13. táblázat: A cigány és nem cigány átlagkeresetek összehasonlítása iskolai végzettség alapján (1993.).....	39
15. táblázat: Falusi cigány családok az informális szektorban tevékenység típusok szerint (%).....	41
16. táblázat: Cigány jövedelmek az összlakossági jövedelem %-ában.....	42
17. táblázat: Átlagos cigány és nem cigány háztartások jövedelmi szerkezete (1993.).....	42
19. táblázat: A cigány népesség arányának változása régióként az össznépesség, valamint a magyarországi cigány népesség %-ában.....	45
20. táblázat: Magyarország cigány népessége régiók szerint.....	46
21. táblázat: Magyarország cigány lakosságának megyék szerinti eloszlása és annak változásai 1893-tól.....	47
22. táblázat: A cigányság megoszlása Magyarországon (1993.).....	48
23. táblázat: Magyarország jelentősebb lélekszámú cigány közösségei.....	49
24. táblázat: A teljes népesség és a romák település típusok közötti eloszlása.....	52
25. táblázat: A cigány lakosság megoszlása a városok és községek között Somogy megyében.....	53
26. táblázat: Ezer főre jutó állandó vándorlások száma a cigányok és nem cigányok között az adott évi 15 éves és idősebb népesség körében.....	55
27. táblázat: Születéskori lakóhelyükkel azonos településen lakók százalékos aránya korosztályonként a cigány és nem cigány népesség körében.....	55
28. táblázat: Születéskori lakóhelyükkel azonos településen élők százalékos aránya a születési hely településtípusa szerint a 15 éves és ennél idősebb cigány és nem cigány népesség körében.....	56
29. táblázat: Állandó vándorlási irányok településtípusok között az össznépesség és a cigányok között (1988-1992).....	56
30. táblázat: Megyén belüli vándorlások százalékos aránya a vándorlásokon belül az össznépességben és a cigány népességben.....	57
31. táblázat: Születéskori és jelenlegi (1993) lakóhely településének összehasonlítása anyanyelv szerint.....	57
32. táblázat: A születési és a jelenlegi (1993) lakóhely megyéjének összehasonlítása anyanyelv szerint.....	58
33-34. táblázat: Baranya megye cigány népességének migrációja településtípusok szerint (1989-1999.).....	59
35. táblázat: A cigányok anyanyelve a letelepedettség eltérő foka szerint az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján.....	68
36. táblázat: Különböző iskolai mutatók a cigány tanulók adott iskolában regisztrált arányával összefüggésben (1980).....	73
37. táblázat: A cigány népesség iskolázottsága Magyarországon – 1971.....	74
38. táblázat: A cigány népesség iskolázottsága Magyarországon – 1993-94.....	75
39. táblázat: A cigány tanulók aránya az általános iskola egyes évfolyamaiban - Gyulaj, 1997/98-as tanév.....	76
40. táblázat - A várható első osztályosok és közöttük a cigány tanulók aránya 2004-ig - Gyulaj.....	77
41. táblázat: Az összes általános iskolai tanulók és cigány tanulók száma, százalékos megoszlásuk, valamint a cigány tanulók aránya megyénként 1992/1993-ban.....	79
42. táblázat: Továbbtanulási arányok a végzett nyolcadikosokhoz viszonyítva (1993-94.).....	81
43. táblázat: A nyolcadikos tanulók aránya az adott évfolyam elsőseinek %-ában.....	82
44. táblázat: A harmadikos tanulók aránya az adott évfolyam elsőseinek %-ában.....	82
45. táblázat: A negyedikes tanulók aránya az adott évfolyam elsőseinek %-ában.....	82

46. táblázat: A nemzetiségi és etnikai kisebbségi oktatás kiegészítő normatív támogatása.....	84
47. táblázat: A cigányok foglalkozási viszonyai a letelepedettség szerinti cigány csoportokban az 1893-as cigányösszeírás adatai alapján	89
48. táblázat: Foglalkoztatottság a munkaképes korú (15-59 éves) népességben (%)	92
49. táblázat: A magyarországi cigány és a nem cigány népesség foglalkoztatási szerkezete korcsoportok szerint.....	94
50. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a magyarországi roma és nem roma népesség körében iskolai végzettség szerint (1993 december)	95
51. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta alakulása a magyarországi roma népesség körében iskolai végzettség szerint (1993 december)	95
52. táblázat: A foglalkoztatottsági szerkezet alakulása a roma és nem roma népesség különböző korcsoportjaiban (1993. december)	96
53. táblázat: A regisztrált munkanélküliségi ráta (1993 december) az aktív korú népesség %-ában	97
54. táblázat: A cigány lakosság megoszlása a foglalkoztatási főcsoport szerint %-ban (1990.)	97
55. táblázat: Létszámcsökkenések és elbocsátások nagysága vonzáskörzetenként.....	111
56. táblázat: A tervezett létszámfelvételek állománycsoportonkénti %-os megoszlása	113
57. táblázat: A megalakult cigány kisebbségi önkormányzatok száma a Dél-Dunántúlon.....	148
58. táblázat: A különböző típusú ügyek esetében milyen arányban kérte ki a települési önkormányzat a cigány kisebbségi önkormányzat véleményét, egyetértését?	151
59. táblázat: Baranya megyei projektek a pályakezdő cigány munkanélküliek elhelyezkedésének segítésére	152
60. táblázat: A cigányság szegregációjának különböző formáival egyetértők aránya	167
61. táblázat: A cigánysággal kapcsolatos közvélemény változása 1978-89 között (egyetértők aránya a felnőtt lakosság %-ában)	167

FÜGGELÉK

27. ábra: A magyarországi cigány népesség nyelvi csoportjainak felosztása⁴⁶

Nyelvük:

Döntően magyar, már csak nyelvszigeteken/ pl. Versend, Csobánka/ beszélik a romani nyelv kárpáti cigány nyelvjárását	A romani nyelv nyelvjárásait beszélik, melyek foglalkozások szerint /kb. 13/ különülnek el. lókereskedők üstfoltozók rézművesek fémművesek szőnyegkereskedők kőszőrűsök kovácsok sátorosok stb.	A román nyelv archaikus nyelvjárásait beszélik. árgyelán ¹ muncsán ² ticsán ³
--	--	---

Lakóhelyük:

Budapest és környéke /Pl.: Pomáz, Zsámbék/ Dunántúl /Pl.: Pécs, Mohács, Babócsa/	Az egész országban szétszórtnak élnek /főleg városokban/	¹⁻² A Dunántúlon, főleg Somogy, Tolna, Zala és Baranya megyékben élnek. ³ A Tiszántúlon, Tiszafüred környékén laknak.
---	---	--

⁴⁶ Erdős Kamill felosztása alapján, Forrás: PÁLMAINÉ ORSÓS A. 2002

Cigány kisebbségi oktatási-nevelési programokat működtető intézmények a Dél-Dunántúlon

(1-2) Oktatási Minisztérium által engedélyezett cigány kisebbségi oktatási program folyik a településen -
forrás: OM

(3) A település a Központi Költségvetésből kiegészítő normatív támogatást kap a cigány etnikumhoz
tartozók felzárkóztató oktatására (1998) - Nem iskolák szerinti bontásban (egy településen több iskola is
részesülhet a normatívában, Azokat a településeket, amelyek az OM listáján is szerepelnek csak +-tel
jelöltük - forrás: Magyar Közlöny 1998/4. sz. II. kötet

A középiskolák nevét aláhúztuk

MEGYE	Oktatási Minisztérium által elfogadott program		Költségvetés által finanszírozott program
	Óvoda (1)	Iskola (2)	Iskola (3)
Somogy			Barcs
		Beleg	
		Berzence	
			Bolhó
		Csokonyavisonta	+
			Gamás
			Gölle
		Görgeteg	+
			Háromfa
			Istvándi
		Kadarkút	
		Kaposvár – II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola	+
			Lábod
		Mike	+
			Nagybajom
		Nagykónyi	
		Nemesdéd	+
			Nikla
		Osztopán	+
			Ötvöskónyi
			Pálmajor
		Porrogszentkirály	
			Rinyaszentkirály
		Segesd	
			Somogyfajsz
		Somogysámson	+
		Somogysárd	+
		Somogyvár	
			Szena
			Szentbalázs
			<u>Tarany</u>
	Buzsák		
	Nagykónyi		
	Ötvöskónyi		
	Szena		
Baranya			Baksa
			Baranyahídvég
		Baranyajenő	+
			Bogádmindszent

	Csányosztó	
	Dencsháza	+
	Diósvizsló	+
		Drávafok
		Drávaszabolcs
		Drávasztára
		Endrőc
		Gilvánfa
		Gödre
		Hetvehely
	Hidas	+
		Hosszúhetény
		Kétútfalu
		Királyegyháza
	Kisharsány	+
	Komló - Dávidföldi Általános Iskola	+
	Komló - Gagarin u Általános Iskola	
	Komló - Kenderföldi Általános Iskola	
	Komló - Kodály Zoltán Általános Iskola	
	Komló - Kökönyösi Általános Iskola	
	Körös	+
		Kozármisleny
		Kölked
		Kővágószőlős
	Kővágótöttös	
		Liget
		Magyarhertelend
	Magyarmecske	+
	Mindszentgodisa	+
		Mohács
	Nagyharsány	+
		Nagypeterd
		Orfű
		Pécs
		Pécsvárad
		Pellérd
		Piskó
		Pogány
		Rózsafa
	Sásd	+
	Sellye	+
	Somogyapáti	+
	Sumony	+
		Szabadszentkirály
		Szalánta
	Szentbalázs	
		Szentlőrinc
		Szigetvár
	Tormás	
	Vajszló	+
		Vásárosdombó
	Versend	+

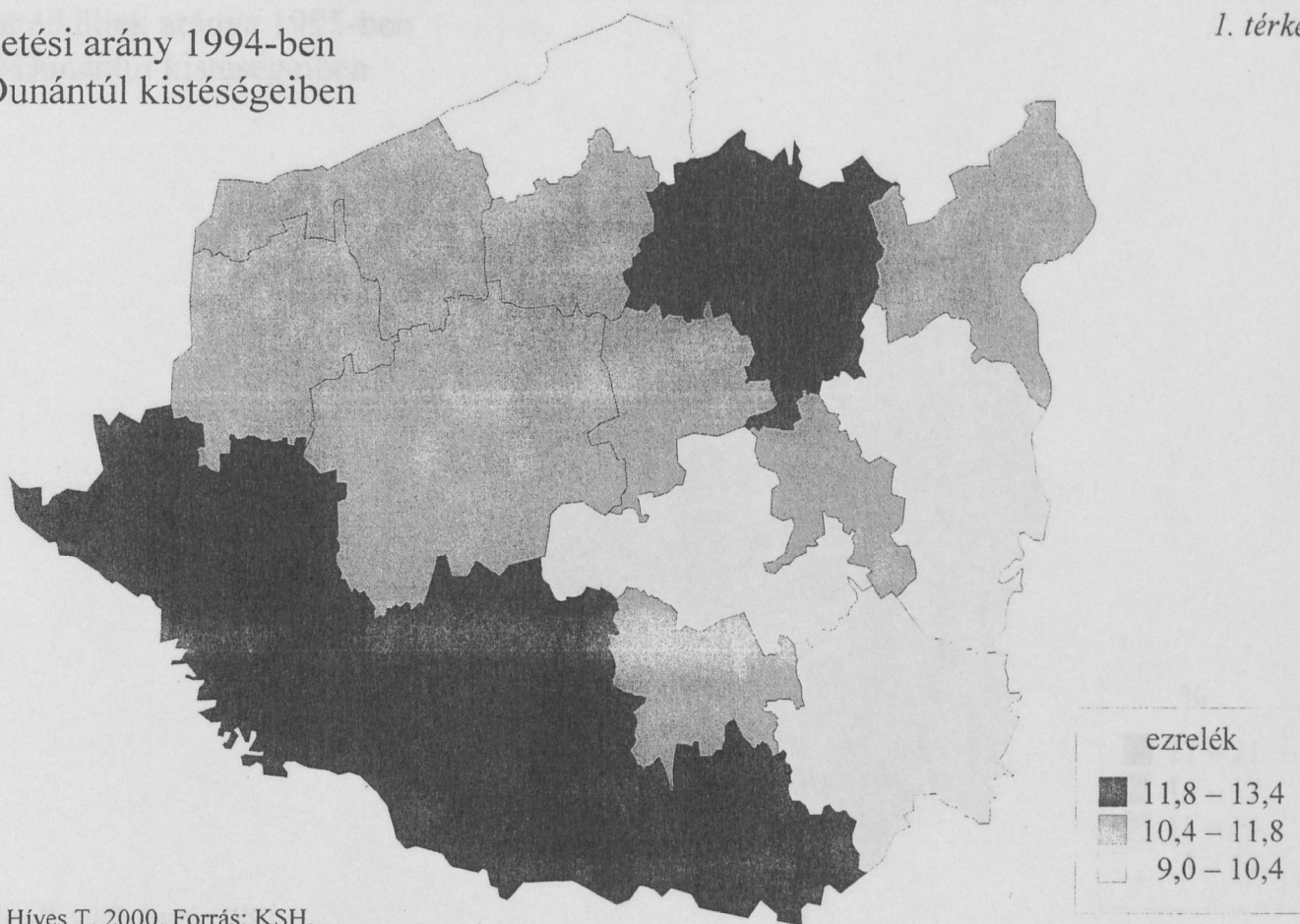
			Véménd
			Zaláta
	Bogádmindszent		
	Liget		
Zala	Vajszló		
			Alsónemesapáti
			Becsvölgye
		Csapi	+
			Dióskál
		Galambok	+
		Garabonc	+
			Kisgörbő
			Mihályfa
			Nagykanizsa
			Nagyrada
			Pacsa
			Szentpéterúr
			Tófej
			Türje
			Újudvar
	Zalaszentjakab		
		Zalakomár	+
			Zalaszántó
		Zalaszentgrót	+
Tolna			Báta
			Bátaszék
			Bogyiszló
			Bonyhád
			Decs
		Dombóvár - Molnár György Általános Iskola	+
			Fadd
		Gyulaj	+
			Kurd
			Lengyel
			Németkér
			Sárpilis
		Szedres	+
			Szekszárd
			Tamási
		Vásárosdombó	
	Gyulaj		
Országban összesen:	85 db.	227 db.	441 db.

Cigány kisebbségi programot működtető iskolák Pécsen

Bártfa utcai Általános Iskola
Sziebert Róbert Általános Iskola
Vasasi Iskolaközpont
Felsővámház utcai Általános Iskola
Csokonai Vitéz Mihály Általános Iskola és Szakiskola
Éltes Mátyás Iskolaközpont

Születési arány 1994-ben
Dél-Dunántúl kistérségeiben

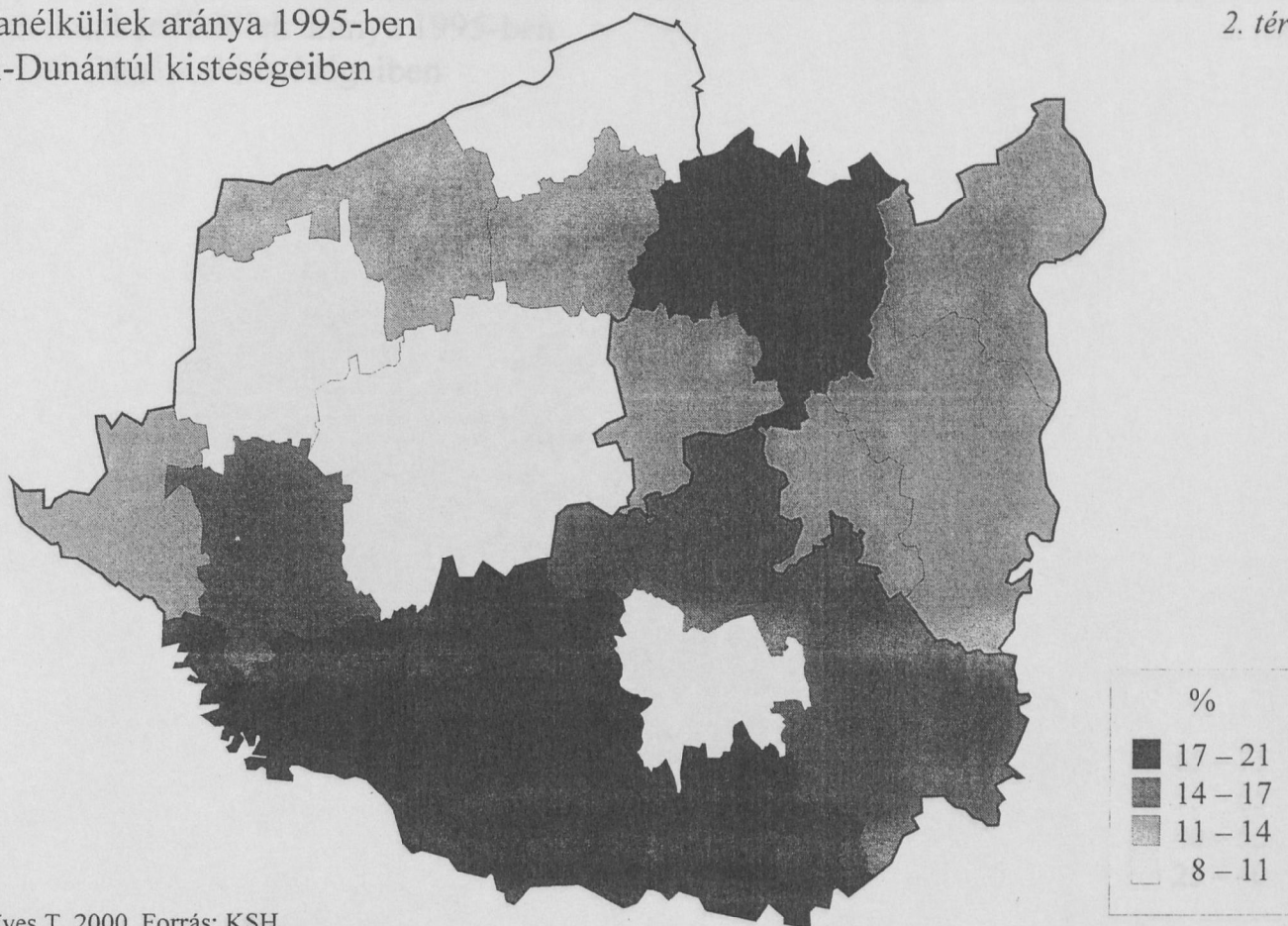
1. térkép

Szerk Híves T. 2000. Forrás: KSH.

Munkanélküliek aránya 1995-ben
Dél-Dunántúl kistérségeiben

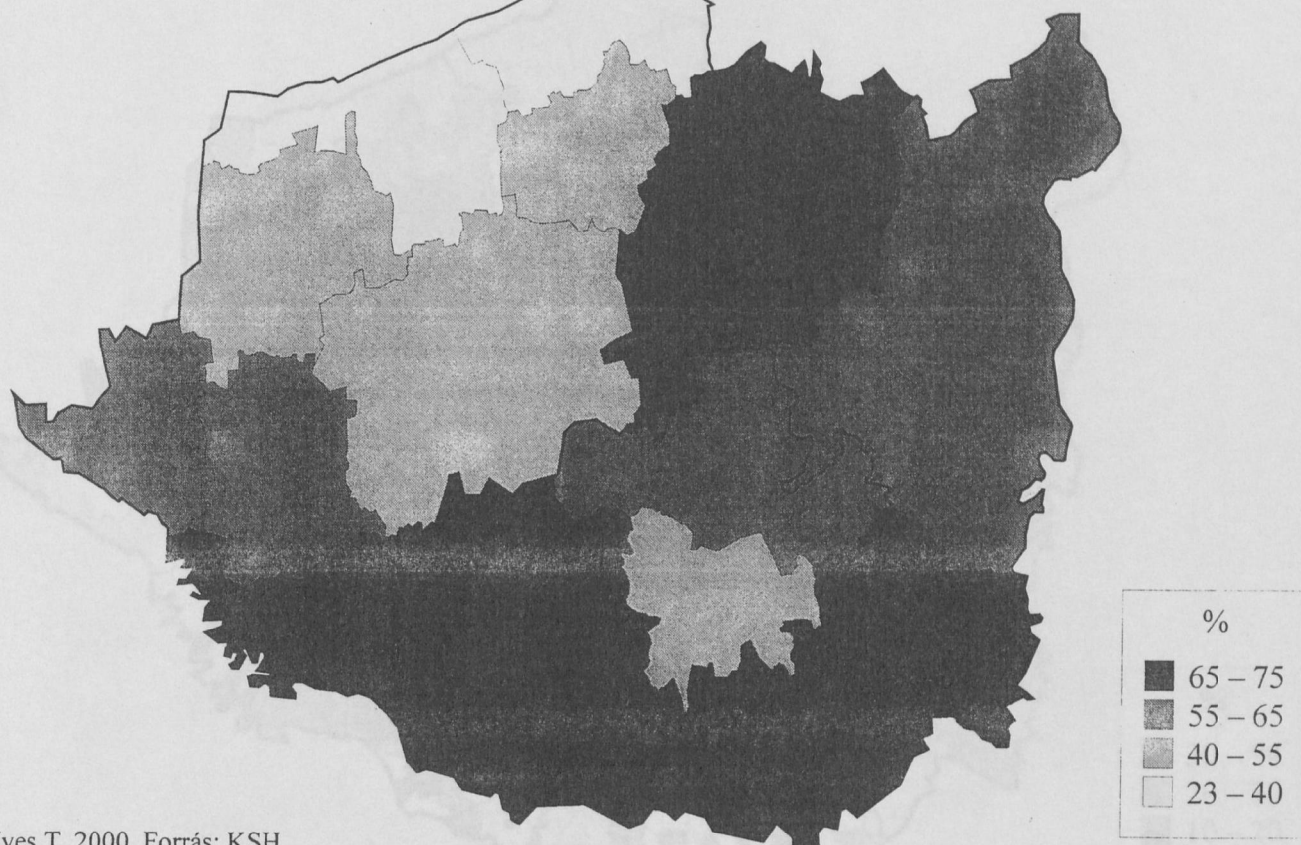
2. térkép

Szerk Híves T. 2000. Forrás: KSH.

Tartósan munkanélküliek aránya 1995-ben
Dél-Dunántúl kistérségeiben

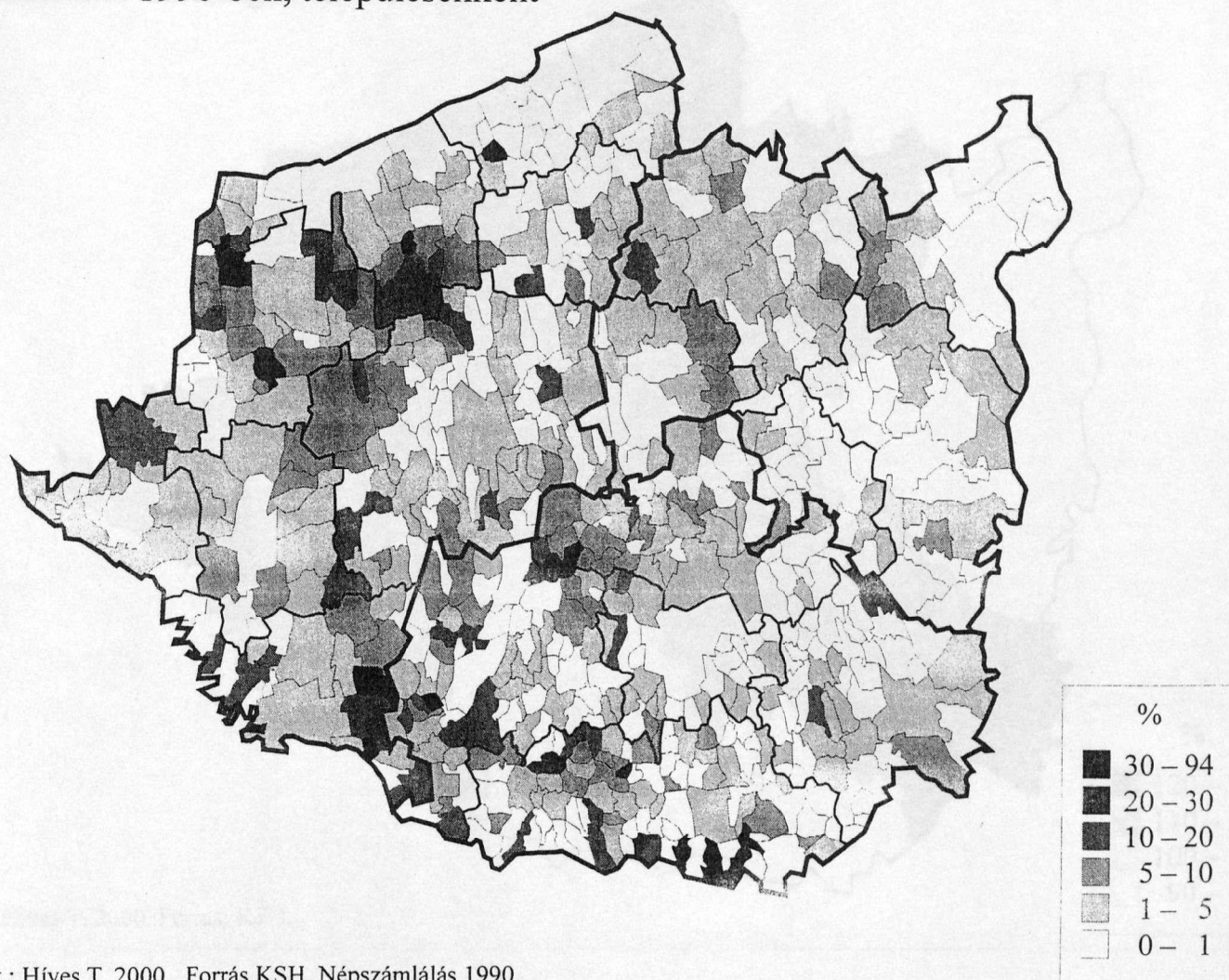
3. térkép

Szerk Híves T. 2000. Forrás: KSH.

Magát cigány nemzetiségűnek valló népesség aránya
1990-ben, településenként

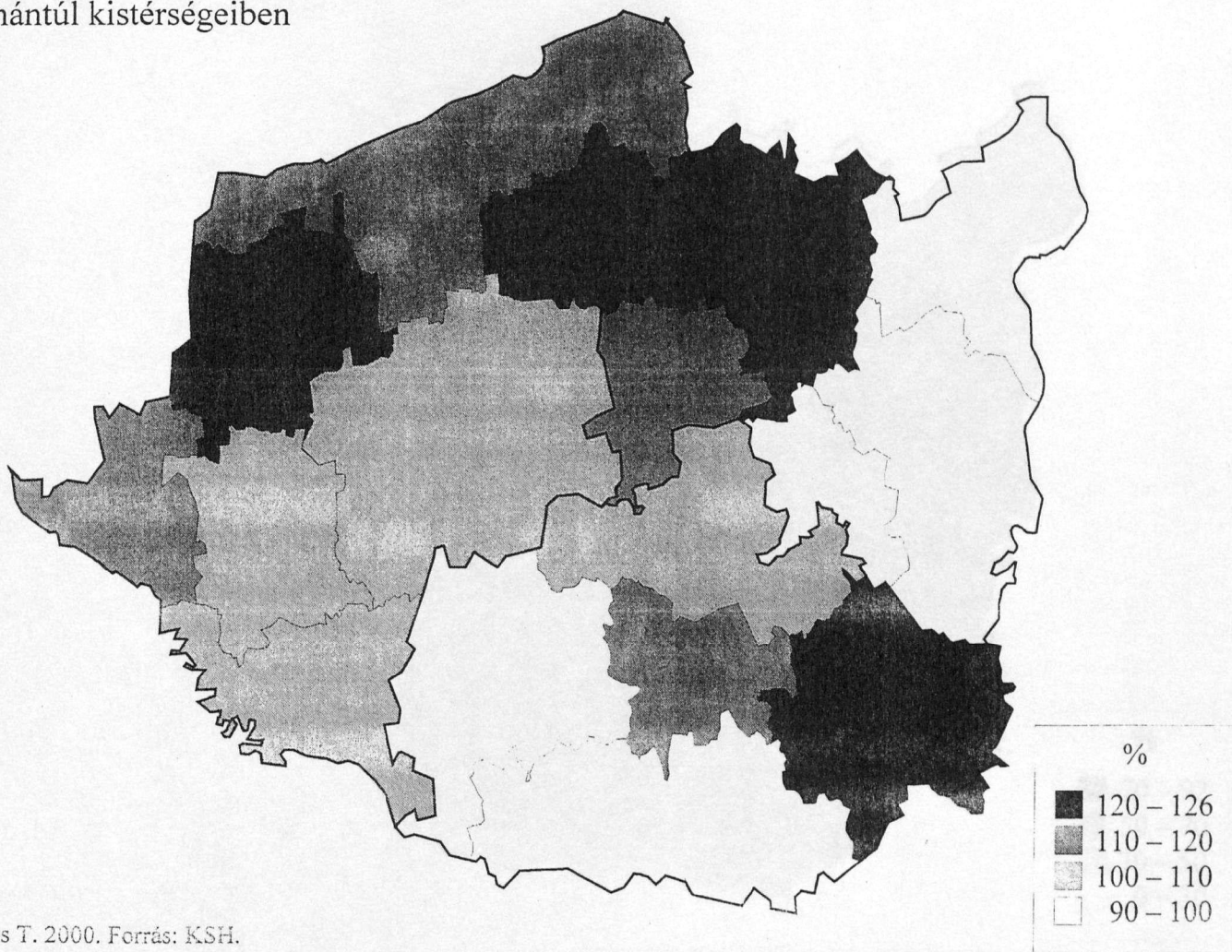
4. térkép

Szerk.: Híves T. 2000. Forrás KSH. Népszámlálás 1990.

A öregedési index 1995-ben
Dél-Dunántúl kistérségeiben

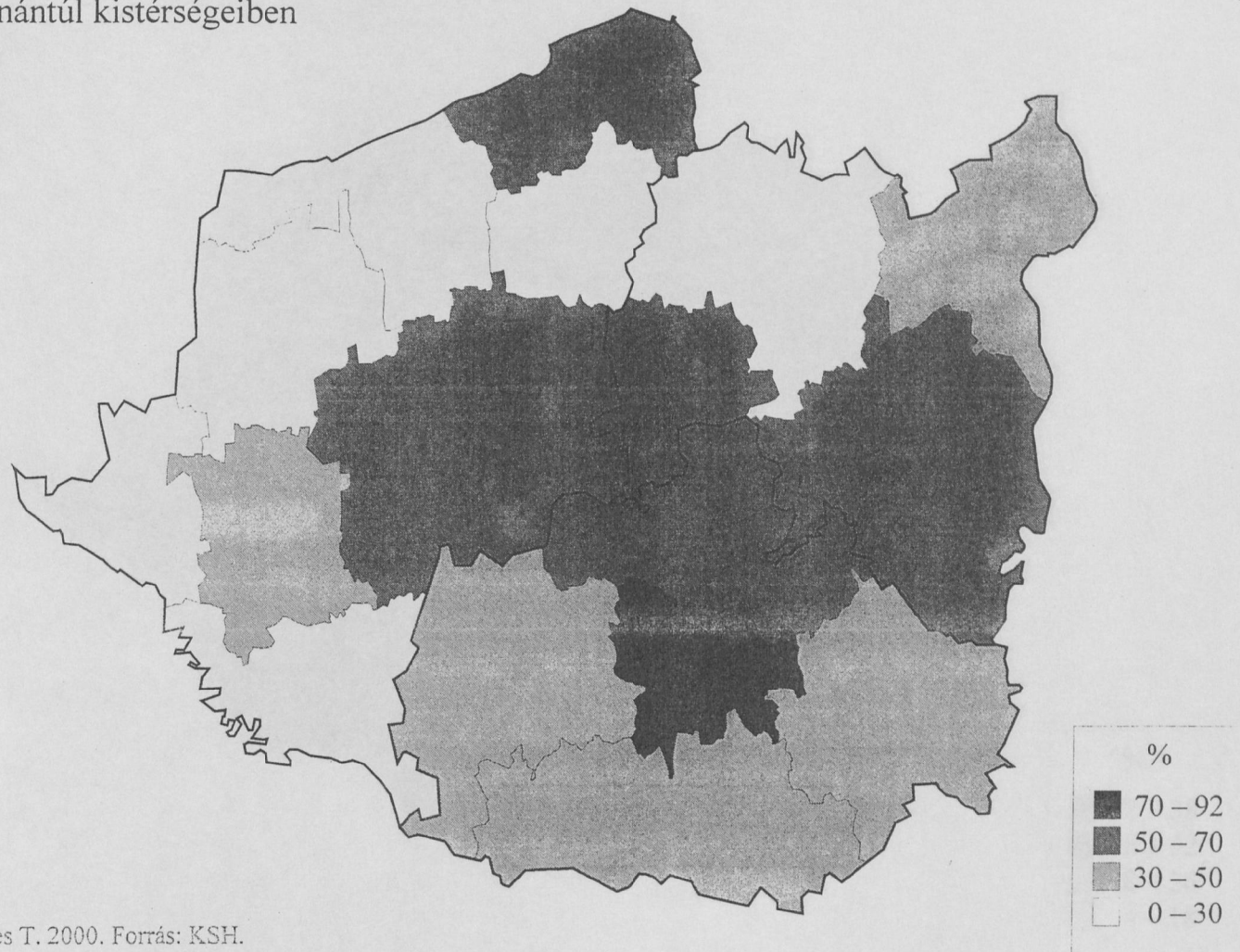
5. térkép

Szerk Híves T. 2000. Forrás: KSH.

A ruralitási index 1997-ben
Dél-Dunántúl kistérségeiben

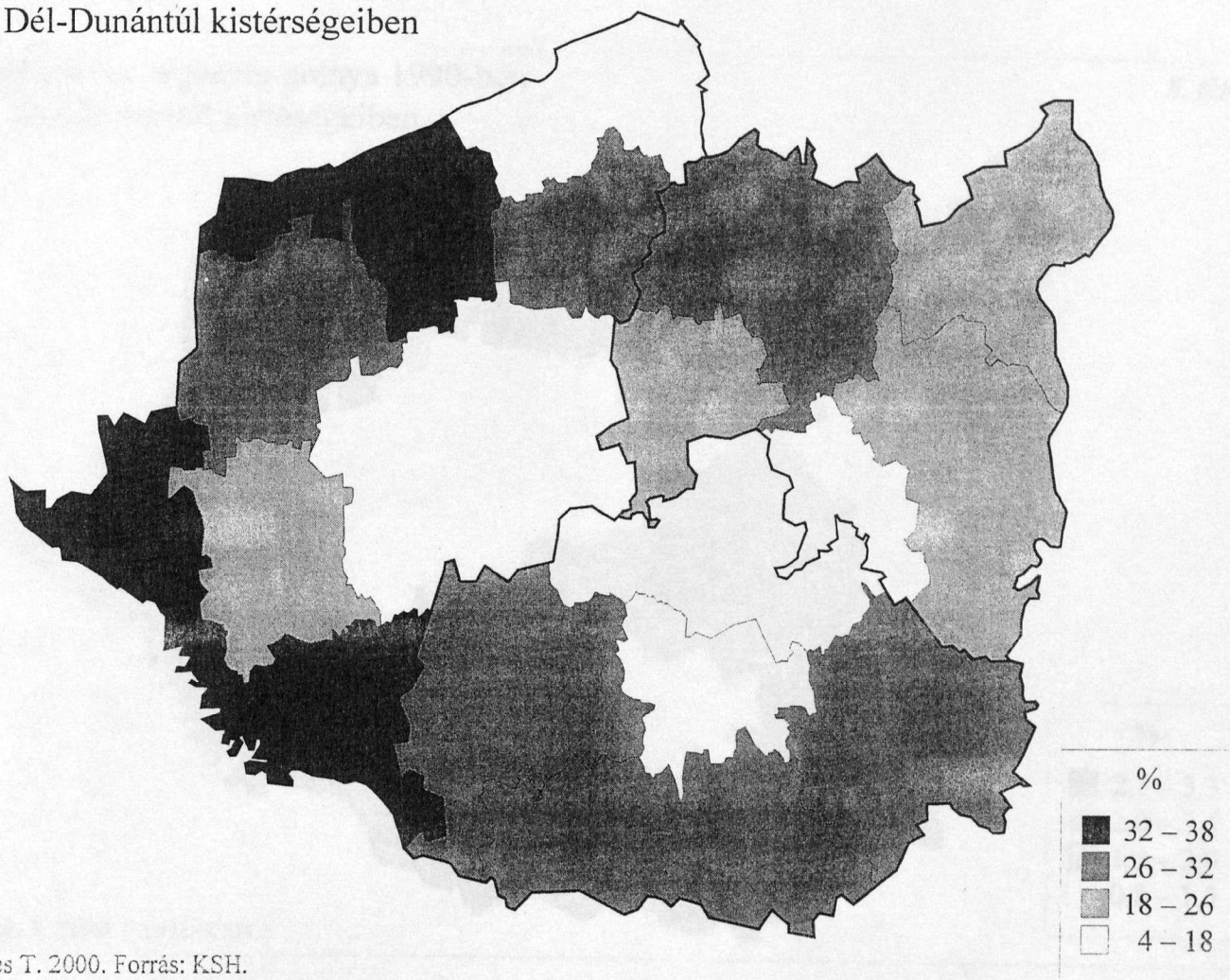
6. térkép

Szerk Híves T. 2000. Forrás: KSH.

A mezőgazdasági dolgozók aránya 1990-ben
Dél-Dunántúl kistérségeiben

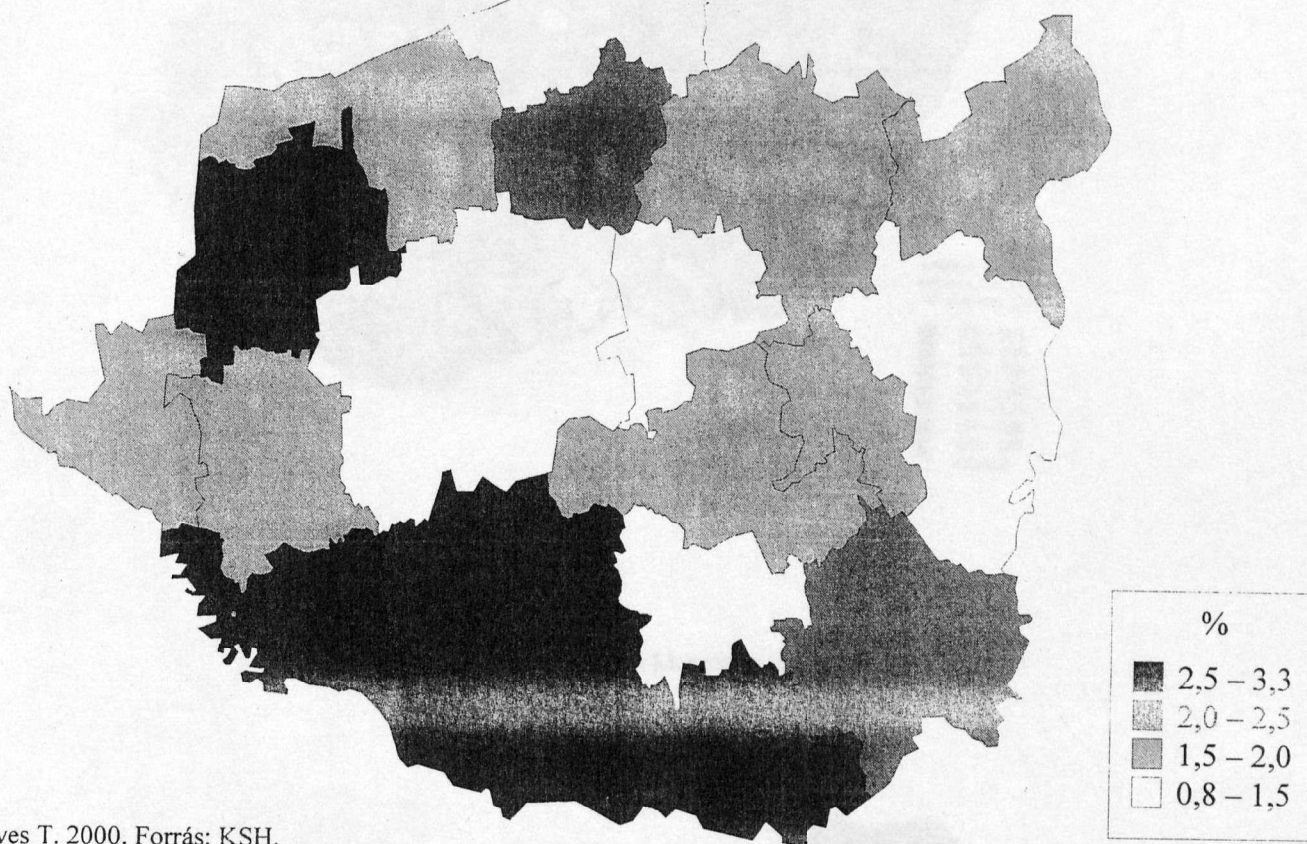
7. térkép

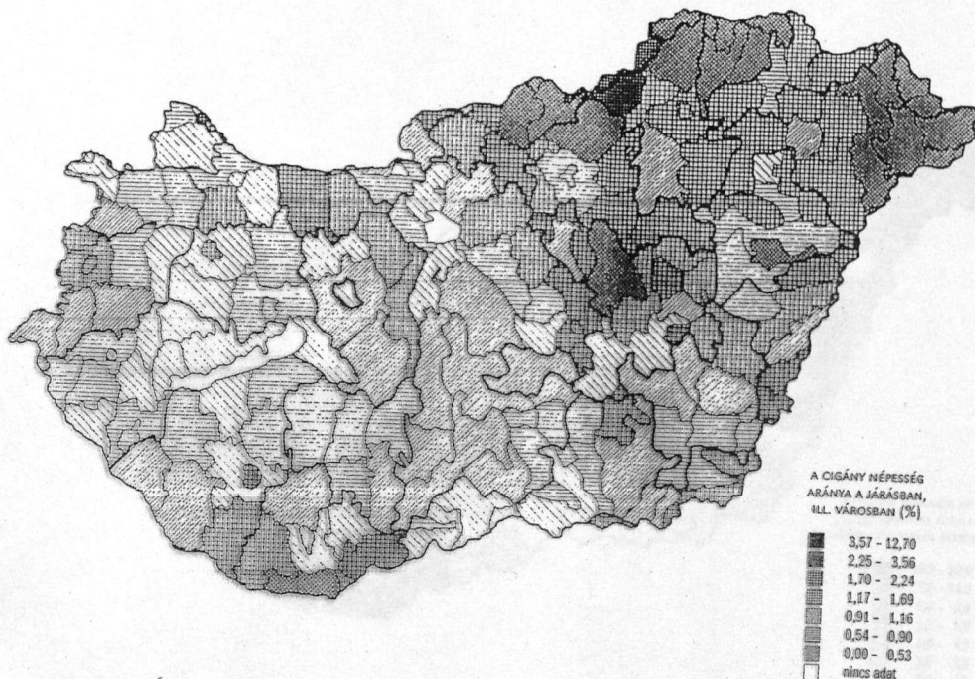
Szerk Híves T. 2000. Forrás: KSH.

Az iskolázatlan népesség aránya 1990-ben
Dél-Dunántúl kistérségeiben

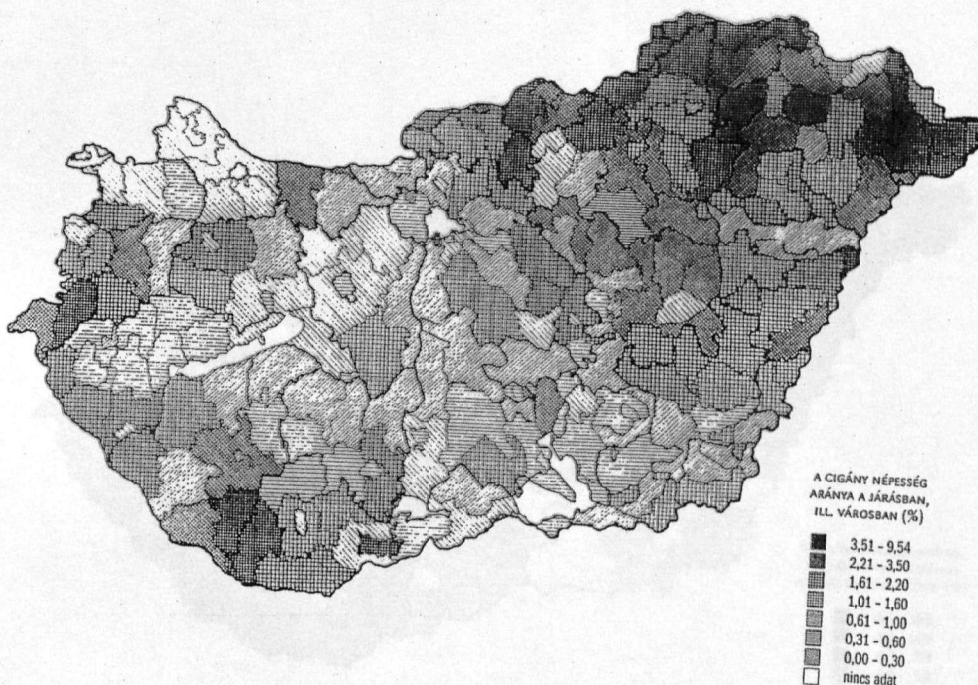
8. térkép

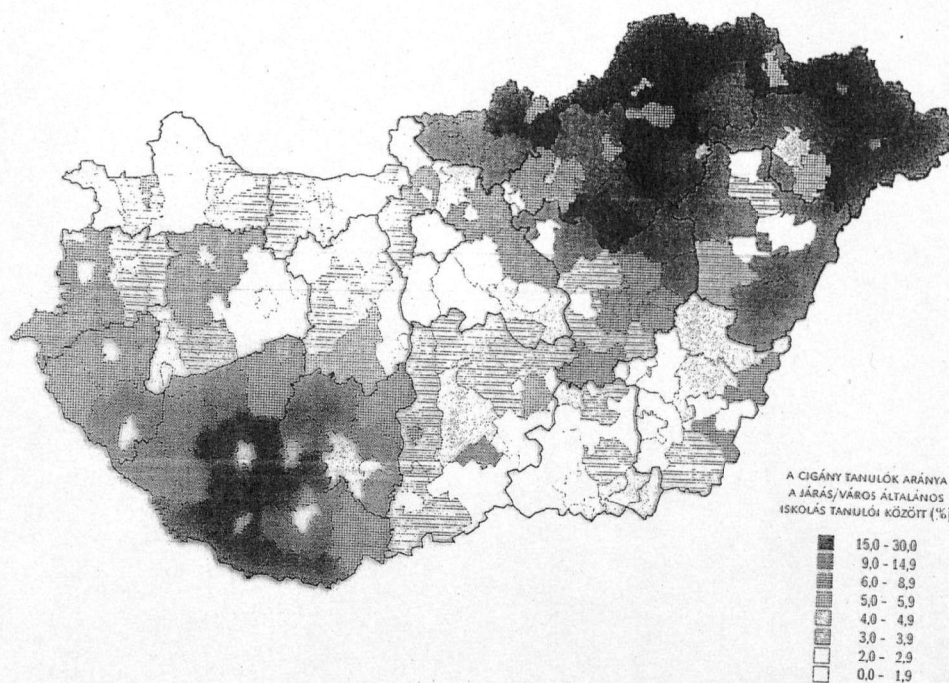
Szerk Híves T. 2000. Forrás: KSH.

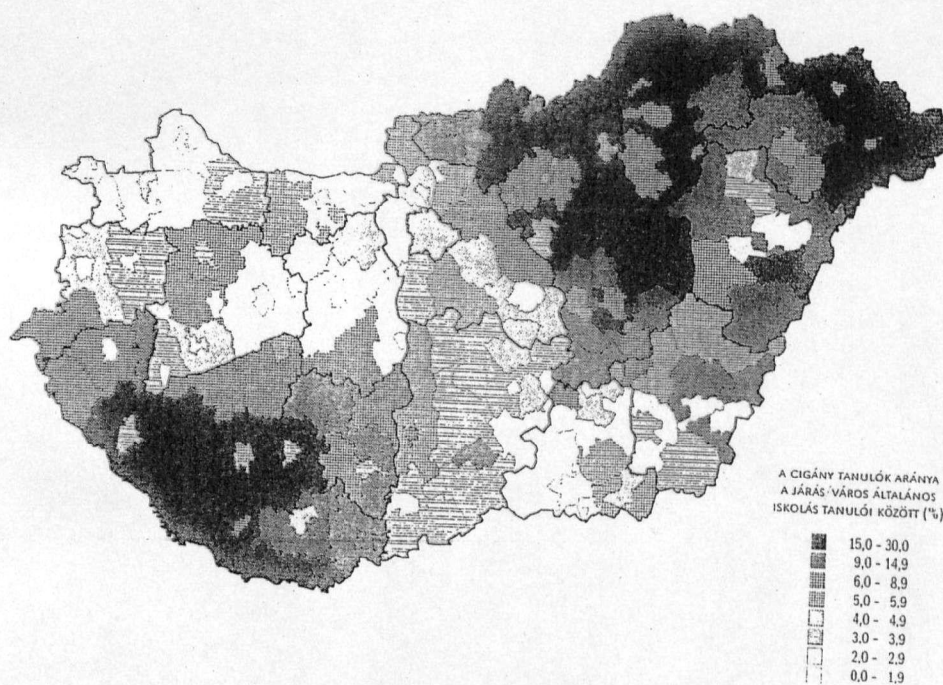
A cigány népesség aránya a mai Magyarország határain belül, 1893

A cigány népesség aránya a mai Magyarország határain belül, 1941

A cigány tanulók aránya az általános iskolákban Magyarország járásaiban és városaiban, 1980

A cigány tanulók aránya az általános iskolákban Magyarország járásaiban és városaiban, 1992

(Forrás: Kertesi Gábor - Kézdi Gábor: A cigány népesség Magyarországon)

